ILUMINISMUL

★★

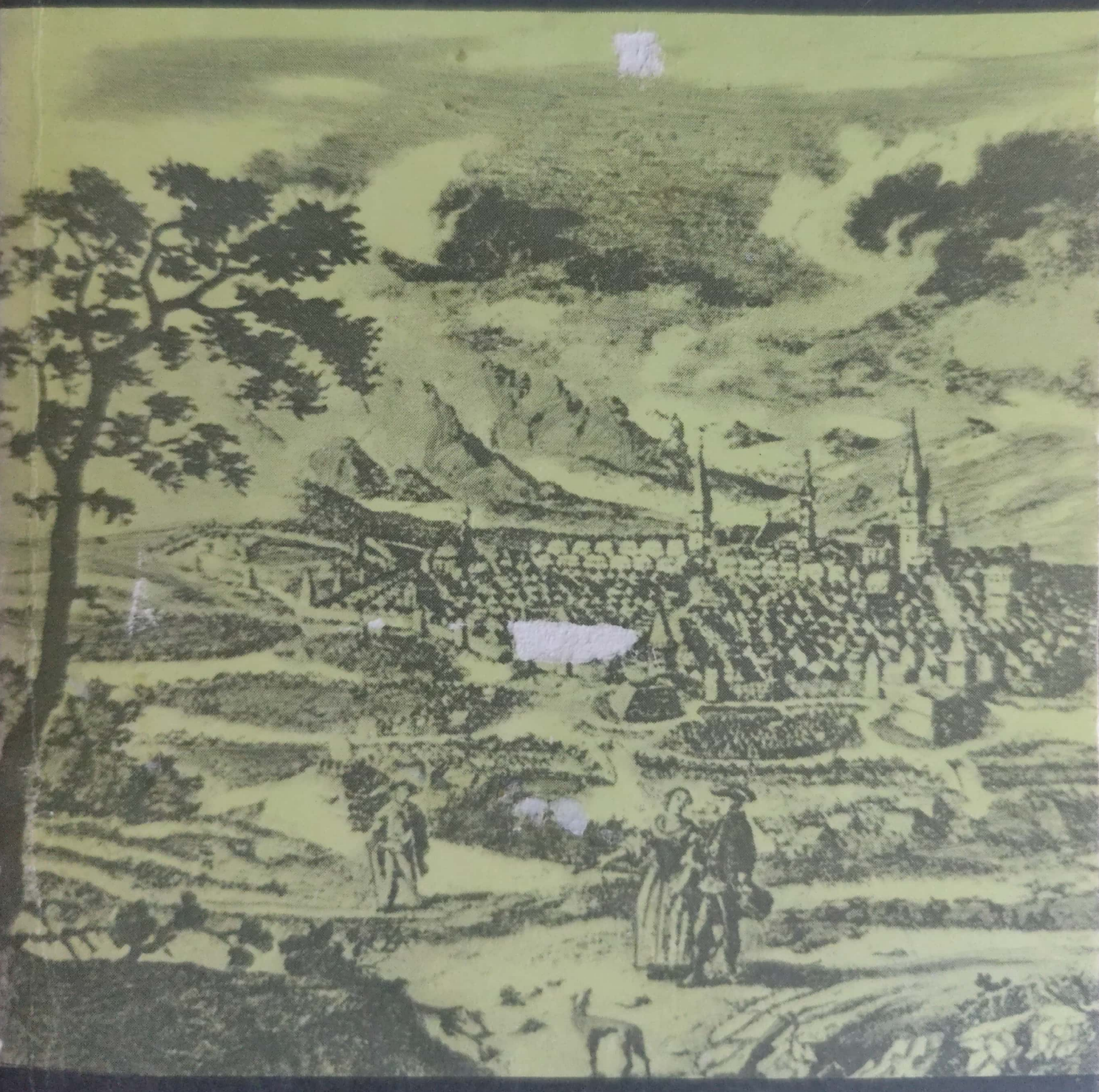

Lyceum

ILUMINISMUL

vol. II

Antologie,
studiu introductiv
și note biobibliografice
de ROMUL MUNTEANU

Editura Albatros

Scanned with OKEN Scanner

FILOZOFIA PRACTICĂ

Scanned with OKEN Scanner

THOMAS HOBBES

Leviathanul sau materia, forma și puterea unui stat ecleziastic și civil *a apărut* în 1651.

Pornind de la anumite premise filozofice, exprimate în alte scrieri ale sale, Hobbes împarte Leviathanul *în patru părți distincte care sînt:* 1 Omul, 2 Statul, 3 Statul creștin *și* 4 Regatul tenebrelor.

În formularea teoriei despre societate și stat, el pleacă de la distincția filozofică între bine și rău. Lucrările pe care le dorim sînt socotite bune, iar acelea care ne trezesc repulsie sînt considerate rele. În felul acesta, autorul demonstrează de ce criteriul individual al binelui și al răului este absolut arbitrar. În afara societății, asemenea criterii nu pot căpăta un caracter obiectiv. Atunci cînd individul este integrat într-un stat, fundamentat pe legi precise, drept *este ceea ce permite* legea, *iar* nedrept *devine ceea ce aceasta interzice. În acest context,* bun *poate fi socotit doar ceea ce folosește întregii obști.*

În starea naturală, cînd nimic nu este statuat și interzis, fiecare individ are drepturi asupra

tuturor lucrurilor. De aceea Hobbes nu concepe starea naturală ca o epocă paşnică de armonie.

Omul prin natura sa nu este sociabil, ci individualist şi egoist. Numai năzuinţa de conservare a bunurilor sale şi nevoia de bunuri personale îl determină să se integreze într-un stat.

În felul acesta legile naturale dintr-o societate în care există un război al tuturor împotriva tuturor se transformă în legi pozitive. Formarea statului se bazează pe contractul social. Aceasta presupune renunţarea la o anumită libertate individuală şi acordarea mandatului unui monarh absolut, care garantează prin legi ordinea în stat. În acest scop trebuie să primeze interesul de obşte, nu cel al individului. Suveranul hotărăşte ce este bine şi rău, iar el nu răspunde de faptele sale decît în faţa divinităţii. În felul acesta, statul se transformă într-un mecanism monstruos asemănător Leviathanului din Biblie.

Tributar concepţiilor politice ale aristocraţiei regaliste, Hobbes nu va înţelege neajunsurile acestui sistem de guvernare.

Scanned with OKEN Scanner

LEVIATHAN [1]

Partea a II-a

DESPRE STAT

Capitolul 17

DESPRE CAUZELE, NAȘTEREA ȘI DEFINIȚIA UNUI STAT

Cauza finală sau scopul oamenilor (care în mod natural iubesc libertatea și cărora le place să domine pe alții) constă... (în situația în care-i vedem trăind în state) în prevederea conservării proprii și prin aceasta în făurirea unei vieți mai tihnite. Și anume — ei tind să scape de starea nenorocită de război care, după cum s-a arătat, este urmarea necesară a pasiunilor naturale ale oamenilor, atunci cînd nu există nici o putere vizibilă care să le inspire respect și să-i lege. Astfel, temîndu-se de pedeapsă, oamenii își vor îndeplini contractele dintre ei și vor observa acele legi ale naturii stabilite în capitolele paisprezece și cincisprezece.

Căci legile naturii — (ca justiție, echitate, modestie, îndurare) și pe scurt : să facem altora ceea ce ne-ar place să ni se facă nouă, legi care trebuie observate fără teroarea exercitată de o putere — sînt contrare pasiunilor noastre naturale, care ne duc la parțialitate, mîndrie, răzbunare și altele. Iar contractele fără sabie nu sînt decît vorbe și nu au nici o putere pentru securitatea omului. Prin ur-

[1] Din *Leviathan sau materia, forma și puterea unui stat ecleziastic și civil*, în volumul colectiv : *Bacon, Morus, Hobbes, Locke*, alegerea și traducerea textelor sub redacția prof. C. I. Gulian, Editura științifică, 1954.

Scanned with OKEN Scanner

mare, cu toate aceste legi ale naturii, dacă nu există nici o putere întemeiată, sau destul de mare pentru a ne garanta siguranța, fiecare om voiește și poate să se bizuie în mod legal pe propria sa forță și dibăcie ca măsură de precauție împotriva tuturor celorlalți oameni. În toate locurile unde oamenii au trăit în familii mici, obiceiul de a se fura și jefui unul pe altul a fost un negoț, departe de a fi considerat împotriva naturii, căci cu cît se obțineau prăzi mai mari, cu atît erau mai în cinste...

*

Singura cale de a întemeia o putere comună, care să fie în stare să-i apere pe oameni de invazia străinilor și de loviturile unuia împotriva altuia, asigurîndu-i în așa fel încît, prin propria lor dibăcie și prin roadele pămîntului, să poată să se hrănească și să trăiască mulțumiți, este de a acorda toată puterea și forța lor unui singur Om, sau unei Adunări de oameni [1] care să poată reduce toate voințele la una singură, prin pluralitate de voturi. Aceasta înseamnă că este însărcinat un om sau o adunare de oameni să-i reprezinte pe toți și că fiecare om își atribuie și se recunoaște autorul oricărui fapt săvîrșit de cei care-l reprezintă și care acționează sau se pronunță în chestiunile privitoare la pacea și siguranța comună. Prin urmare, toți se supun voinței și judecății lui. Aceasta este mai mult decît consimțire sau armonie ; este o unitate reală a tuturor, într-una și aceeași persoană, săvîrșită prin contractul dintre oameni în așa fel, încît să-și spună unul altuia : eu renunț la dreptul de a mă guverna și autorizez pe acest om sau această adunare de oameni, cu condiția

---

[1] Prin „Om" sau „Adunare de oameni", Hobbes voiește să pară obiectiv, admițînd deopotrivă monarhia sau republica. De fapt, el evită să se pronunțe categoric pentru una din cele două forme de guvernare, fiindcă opera lui principală apărea pe timpul Protectoratului lui Cromwell. Se știe însă că după Restaurație el a fost unul din susținătorii și protejații lui Carol al II-lea Stuart (n.t).

Scanned with OKEN Scanner

ca și tu să renunți la acest drept al tău și să autorizezi, în același mod, toate acțiunile lui. Aceasta o dată făcută, mulțimea unită astfel într-o singură persoană este numită *stat*, în latinește *civitas*. Așa se naște marele Leviathan, sau mai degrabă (pentru a vorbi mai respectuos) zeul muritor, căruia îi datorăm, după Dumnezeul nemuritor, pacea și apărarea noastră [1]. Căci, prin această autoritate atribuită lui de către fiecare om particular din stat, el are posibilitatea de a întrebuința o putere atît de mare, încît prin teroare este în stare să îndrepte toate voințele spre pace înlăuntrul statului și spre ajutor mutual împotriva dușmanilor din afară. În el constă esența statului, pe care-l definim ca o persoană, ale cărei acte, prin contracte mutuale, sînt considerate de către o mulțime de oameni ca fiind produse de fiecare în parte cu scopul de a putea întrebuința forța și mijloacele tuturor, așa cum va socoti potrivit, pentru pacea și apărarea lor comună.

Cel ce întrupează această persoană e numit suveran și are putere suverană : iar toți ceilalți sînt supușii săi.

La această putere se ajunge pe două căi : prin forța naturală, ca în cazul cînd un om îi face pe copiii săi să se supună conducerii lui, fiind în stare să-i distrugă dacă refuză ; sau ca în război, cînd învingătorul supune voinței sale pe dușmanii învinși, garantîndu-le în schimb viața. Cealaltă este calea prin care oamenii convin să se supună unui om sau unei adunări de oameni în mod voluntar, bazîndu-se pe încrederea că vor fi protejați împotriva altora. Cel din urmă este stat politic sau stat prin instituție ; iar cel dintîi stat prin achiziție...

---

[1] Hobbes, deși ateu, caută să nu jignească susceptibilitățile credincioșilor. De aceea, el nu uită să-l menționeze pe „Dumnezeul nemuritor". Cu toată această precauție, determinată și de teama de a nu veni în conflict cu autoritatea ecleziastică, el n-a scăpat de persecuție (n.t.).

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul 18

DESPRE DREPTURILE SUVERANILOR PRIN INSTITUȚIE

Se spune că un stat este instituit, atunci cînd o mulțime de oameni convin și contractează, unul cu altul, să i se dea unui om sau unei adunări de oameni, prin majoritate, dreptul de a reprezenta persoana lor, a tuturor (adică să fie reprezentantul lor). Fiecare, adică atît cel care a votat pentru el, cît și cel care a votat contra lui, va trebui să autorizeze toate acțiunile și judecățile acelui om sau adunări de oameni, ca și cum ele ar fi ale sale proprii. Și aceasta pentru ca oamenii să trăiască pașnic între ei și să fie protejați împotriva altora.

Din această instituție a unui stat derivă toate drepturile și puterile celor cărora le este conferită puterea suverană prin consimțămîntul întregului popor „adunat".

*

...Deoarece acelui care e făcut suveran dreptul de a reprezenta persoanele tuturor îi este dat numai prin contractul dintre oameni, iar nu și prin contractul dintre suveran și fiecare supus al său, nu se poate întîmpla nici o violare de contract din partea suveranului; în consecință, nici unul dintre supușii săi, sub nici un pretext, nu poate fi liberat de supunere[1]. Este evident că acel care este făcut suveran nu face înainte nici un contract cu supușii săi, pentru că, sau trebuie să-l facă cu întreaga mulțime, considerată ca o parte a contractului, sau cu fiecare om — și atunci ar fi nenumărate contracte. În primul caz, în care toți oamenii sînt considerați ca o parte,

---

[1] După Hobbes, contractul survenit între supuși este de așa natură, încît nimeni nu mai poate să-l repudieze, chiar atunci cînd puterea suverană îl violează, fiindcă această înțelegere a avut loc între supuși, iar nu între aceștia și suveran. Astfel se manifestă rolul lui Hobbes ca justificator al arbitrariului nețărmurit, specific monarhiei absolute (n.t.).

este imposibil să se încheie contract, pentru că ei nu sînt o persoană ; iar dacă, după ce dobîndește suveranitatea, suveranul face atîtea contracte diferite cîți oameni există, aceste contracte sînt nule, pentru că orice act pretins de oricare din ei că a fost violat este atît actul lui însuși, cît și al tuturor, (acest act) fiind făcut în persoana și prin dreptul fiecăruia în particular. Pe lîngă aceasta, dacă vreunul sau mai mulți dintre oameni pretind că s-a produs o călcare a contractului făcut de suveran între instituție și alți supuși ai săi, sau el însuși pretinde că n-a fost o astfel de călcare, atunci nu există în acest caz nici un judecător care să decidă controversa : prin urmare se recurge iar la sabie și fiecare om își recîștigă dreptul de a se apăra prin propria sa forță, contrar planului pe care l-au avut în instituție. Prin urmare, în zadar s-ar acorda suveranitatea printr-un contract precedent. Opinia că orice monarh primește puterea prin contract sau condiționat provine din lipsa de înțelegere a adevărului elementar că, întrucît contractele nu sînt decît vorbe goale, ele nu au forța de a obliga, de a reține, de a constrînge sau a proteja pe orice om decît prin sabia publică, adică prin mîinile nelegate ale acelui om sau adunări de oameni care dețin suveranitatea, și ale căror acțiuni sînt confirmate și executate prin forțele tuturora, întrunite în persoana sa. Dar cînd este făcută suverană o adunare de oameni, atunci nimeni nu-și închipuie că un astfel de contract ar fi trecut în instituție ; căci nici un om nu este atît de stupid să spună, de exemplu, că poporul Romei a făcut un contract cu romanii pentru a deține suveranitatea în anumite condiții. Acestea nefiind executate, romanii ar fi putut în mod legal să destituie poporul roman. Faptul că oamenii nu văd asemănarea dintre o monarhie și un guvernămînt popular provine din ambiția unora de a fi mai binevoitori față de guvernarea unei adunări, la care speră să participe, decît față de monarhie, de care ei nu speră că se vor bucura.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul 21

DESPRE LIBERTATEA SUPUȘILOR

Dar după cum oamenii, pentru obținerea păcii și pentru propria lor conservare, au creat un om artificial numit stat, tot așa ei au creat și lanțuri artificiale numite legi civile, lanțuri pe care, prin contracte mutuale, ei înșiși le-au prins la un capăt de buzele acelui om sau adunări cărora ei le-au dat puterea suverană, iar la celălalt capăt de propriile lor urechi. Aceste legături, deși slabe prin natura lor, pot fi totuși făcute durabile, dar aceasta datorită pericolului, iar nu dificultății de a fi rupte.

Am de gînd să vorbesc acum numai în ceea ce privește aceste legături despre libertatea supușilor. Cum nu există în lume nici un stat în care să fie stabilite destule legi pentru a reglementa toate acțiunile și cuvintele oamenilor (acesta fiind un lucru imposibil) urmează în mod necesar că, datorită legilor omise, oamenii au libertatea să facă tot ceea ce propria lor rațiune consideră că este în profitul lor. Căci dacă luăm libertatea în sensul propriu, ca libertate corporală, adică libertate de lanțuri și închisoare, ar fi absurd ca oamenii să strige, după cum o și fac, după libertatea de care se bucură atît de vizibil. Tot așa, dacă luăm libertatea drept o scutire de a se supune legii, nu e mai puțin absurd pentru oameni să ceară — așa cum fac de altfel — acest fel de libertate, prin care toți oamenii pot fi stăpîni pe viața lor. Și totuși, oricît ar fi de absurd, ei cer această libertate, știind că legile n-au putere să-i protejeze fără să existe o sabie în mîinile unui om sau unor oameni care fac ca acele legi să fie executate. Libertatea unui supus constă prin urmare în acele lucruri pe care le-a omis suveranul atunci cînd a reglementat acțiunile supușilor săi : astfel, libertatea de a cumpăra și a vinde, sau orice alt contract ; de a-și alege propria locuință, propria dietă, propriul fel de viață, de a lăsa moștenire copiilor ceea ce cred de cuviință, și alte asemenea lucruri.

Scanned with OKEN Scanner

Obligaţia supuşilor faţă de suveran durează numai atîta timp cît durează puterea prin care el este în stare să-i protejeze şi nu mai mult. Căci dreptul pe care-l au oamenii de la natură de a se proteja, atunci cînd nimeni altul nu poate să-i protejeze, nu poate fi părăsit de nici un contract. Suveranitatea este sufletul statului, care, o dată îndepărtat de corp, membrele nu-şi mai primesc mişcarea de la el. Scopul supunerii este protecţia, pe care, dacă un om o găseşte, fie în sabia lui, fie în a altora, natura îl determină să i se supună şi să-şi dea silinţa s-o menţină. Şi cu toate că suveranitatea este nemuritoare în intenţia acelora care o instituie, totuşi propria sa natură constă în a fi supusă nu numai unei morţi violente, datorită războiului cu străinii, ci şi ignoranţei şi pasiunilor oamenilor, purtînd cu ea, încă de la instituirea ei, sămînţa unei mortalităţi naturale, din cauza discordiilor interne.

. . . . . .

Capitolul 26

DESPRE LEGILE CIVILE

...Legea civilă, faţă de fiecare supus, constă în regulile impuse de stat prin cuvînt, prin scris sau prin alt semn suficient al voinţei, reguli de care se poate folosi pentru a distinge între drept şi nedrept : adică între ceea ce este contrar şi ceea ce nu este contrar acestor reguli.

Această definiţie nu cuprinde nimic care să nu fie evident de la prima vedere. Căci fiecare om vede că unele legi sînt adresate tuturor supuşilor, în general, altele provinciilor particulare, altele profesiilor particulare şi altele oamenilor particulari ; prin urmare, există legi pentru fiecare din cei cărora le sînt impuse şi pentru nimeni altcineva. De asemenea, după cum legile sînt reguli cu privire la ceea ce este drept şi nedrept, nefiind considerat nimic nedrept dacă nu e contrar vreunei legi ; tot aşa, nimeni nu poate face legi decît statul, pentru că noi trebuie să ne supunem numai faţă de stat ; iar poruncile trebuie să aibă semne suficiente, pentru că altfel un om n-ar

Scanned with OKEN Scanner

ști cum să li se supună. Și prin urmare, orice poate fi dedus în mod necesar din această definiție, trebuie să fie recunoscut ca adevăr. Acum să deduc din aceasta ceea ce urmează :

1. În toate statele, legislator este numai suveranul, fie că el este un om, ca în monarhie, fie o adunare de oameni, ca în democrație sau aristocrație. Căci legislatorul este acela care face legea, iar statul doar prescrie și poruncește observarea acestor reguli, pe care le numim legi. Prin urmare, statul ar fi legislatorul. Dar statul nu este o persoană și nici nu are capacitatea de a face vreun lucru decît prin reprezentantul său (adică prin suveran) ; deci suveranul este singurul legislator. Pentru aceeași rațiune, nimeni în afară de suveran nu poate să abroge vreo lege făcută ; pentru că o lege nu este abrogată decît printr-o altă lege, care îi oprește execuția.

2. Suveranul unui stat, fie că este o adunare sau un om, nu este supus legilor civile. Căci avînd puterea de a face și de a revoca legi, el poate să se libereze de supunere oricînd dorește, abrogînd legile care îl tulbură și făcînd altele noi ; în consecință, el era liber dinainte. Căci el este liber și poate fi liber cînd voiește. Nici nu este posibil ca o persoană să fie legată de către ea însăși ; pentru că acela care poate să lege, poate să și dezlege și prin urmare, acela care este legat numai de către el însuși nu este propriu-zis legat.

3. Cînd aplicarea îndelungată a unei legi îi imprimă autoritate, nu timpul determină această autoritate, ci voința suveranului exprimată prin tăcerea sa (căci tăcerea e uneori un argument de consimțire) ; iar cînd nu mai există lege, atunci suveranul nu se mai pronunță...

4. Legea naturii și legea civilă se cuprind una pe alta și sînt de aceeași întindere. Căci legile naturii, care constau în echitate, dreptate, recunoștință și alte virtuți morale dependente de acestea, în starea de simplă natură nu sînt legi proprii, ci calități care înclină pe oameni la pace și la supunere. Ele sînt legi reale, nu înainte, ci după ce a fost întemeiat statul, fiind atunci poruncile statului și prin ur-

Scanned with OKEN Scanner

mare legi civile, căci aceea care obligă pe oameni să se supună acestor legi este puterea suverană. În divergenţele dintre oameni, pentru a declara ce este echitate, ce este justiţie şi ce este virtute morală şi pentru a le face obligatorii, e nevoie de ordinele puterii suverane şi de pedepse pentru cei care le-ar viola ; prin urmare, aceste ordine sînt o parte a legii civile. Legea naturii este deci o parte a legii civile, în toate statele lumii. De asemenea, şi invers, legea civilă este o parte a dictatelor naturii, căci justiţia, adică îndeplinirea contractului şi actul de a da fiecărui om ceea ce e al său, este un dictat al legii naturii. Dar fiecare supus al unui stat a convenit să se supună legii civile (sau unul cu altul, aşa cum se întîmplă atunci cînd se adună ca să-şi delege un reprezentant comun, sau promiţînd fiecare dintre ei ascultare reprezentantului însuşi pentru a-şi salva viaţa, atunci cînd sînt supuşi prin sabie) ; prin urmare, supunerea la legea civilă este, de asemenea, o parte a legii naturii. Legea civilă şi legea naturală nu sînt specii diferite, ci părţi diferite ale legii ; o parte, fiind scrisă, e numită civilă, iar cealaltă, nescrisă, este numită naturală. Dar dreptul naturii, adică libertatea naturală a omului, poate fi scurtată şi restrînsă de legea civilă ; ceva mai mult, legile nu se fac cu alt scop decît acela al restrîngerii, fără de care nu poate fi pace. Şi legea n-a fost adusă pe lume decît pentru a limita libertatea naturală a oamenilor particulari, în aşa fel, încît să nu-şi poată face rău, ci să se ajute unul pe altul, şi să se asocieze împotriva unui dușman comun.

Capitolul 30
DESPRE OFICIUL SUVERANULUI REPREZENTATIV

Cînd printr-o întîmplare unii oameni devin incapabili de a se menţine prin munca lor, ar trebui să nu fie lăsaţi carităţii persoanelor particulare, ci să fie în-

grijiți prin legile statului măcar în măsura impusă de necesitățile naturii. Căci, după cum nu e caritabil din partea oricărui om să neglijeze pe neputincios, tot așa nu este caritabil din partea suveranului unui stat să expună pe oamenii incapabili de a munci întîmplării unei asemenea caritați nesigure [1].

Dar cei cu corpul robust sînt în altă situație ; ei trebuie să fie siliți să lucreze ; și pentru a înlătura scuza că nu găsesc ocupație, ar trebui să se alcătuiască legi care să încurajeze toate felurile de artă ca : navigația, agricultura, pescuitul și toate felurile de manufactură care necesită muncă. Mulțimea săracilor și chiar a oamenilor robuști, sporînd surplusul de populație, trebuie să fie mutată în țări insuficient locuite. Dar ei nu trebue să-i extermine pe cei pe care-i găsesc acolo, ci să le restrîngă teritoriul, pentru ca ei să nu se întindă pe un teren mare sau să smulgă tot ce întîlnesc în cale. Ei trebuie să îngrijească fiecare bucată de pămînt cu artă și muncă, pentru a avea hrană la timp. Iar cînd toată lumea este suprapopulată, atunci ultimul remediu este tot războiul, care poartă de grijă fiecăruia prin victorie sau moarte.

Grija suveranului este de a alcătui legi bune. Dar ce este o lege bună ? Prin lege bună eu nu înțeleg o lege dreaptă, căci nici o lege nu poate fi nedreaptă. Legea este făcută de puterea suverană și tot ce este făcut de o asemenea putere este garantat și recunoscut de fiecare locuitor ; iar ceea ce vrea să aibă fiecare om, nimeni nu poate să spună că este nedrept. Legile unui stat sînt ca și legile unui joc : deoarece toți jucătorii convin asupra lor, nu există nedreptate față de nici unul din ei. O lege bună este aceea care este necesară pentru binele poporului și pe deasupra și clară.

---

[1] Aici Hobbes se ridică împotriva sistemului caritații private, care a existat în Anglia pînă în 1601, cînd parlamentul englez votează prima lege a săracilor. Pînă la această dată, protecția săracilor era lăsată pe seama inițiativei particulare (n.t.).

Scanned with OKEN Scanner

MONTESQUIEU

Charles-Louis de Secondat, baron de Montesquieu, s-a născut la Brède în 18 ianuarie 1689 şi a murit la Paris, în 10 februarie 1755.

Şi-a făcut primele studii la colegiul oratorienilor din Jully, unde s-a iniţiat mai ales în studiul ştiinţelor istorice. După aceasta a studiat dreptul la Bordeaux şi Paris, începîndu-şi cariera de avocat în 1708. După ce petrece cîţiva ani la Paris, revine la Bordeaux, unde este ales membru al Parlamentului local.

Preocupat de diverse ramuri ale ştiinţelor, pe marginea cărora face numeroase comunicări la Academia din Bordeaux, Montesquieu este ales membru al acesteia, în 1716.

De literatură se apropie cu o anumită cochetărie, publicarea Scrisorilor persane *(1721) şi succesul acestora încurajîndu-l să persiste în publicarea unor studii aride, de o importanţă redusă.*

În 27 ianuarie 1728, este ales membru al Academiei franceze. Renunţînd la obligaţiile sale de la Bordeaux, Montesquieu călătoreşte în Austria, Italia, Germania şi Anglia, cercetînd arhive, cărţi de drept, studii despre antichitatea

romană și examinînd cu atenție sistemele de guvernare din țările pe care le-a vizitat.

Rodul acestor studii este concretizat în cele două opere ale sale: Considerații asupra cauzelor măririi romanilor și a decăderii lor *(1734) și* Spiritul legilor *(1748).*

Meritul Considerațiilor... *constă în faptul că autorul studiază istoria romanilor pornind de la anumiți factori de natură socială și morală care explică* ascensiunea *și* declinul *acestui popor, înlăturînd conceptul de providență, utilizat de Bossuet în explicarea aceloraşi fenomene.*

Tendința de pozitivare a cercetărilor istorice este remarcabilă, în pofida unor erori care persistă în această operă.

În aceeaşi manieră este concepută şi scrierea sa impregnată de gîndirea iluministă, Spiritul legilor sau Despre raportul pe care trebuie să-l aibă legile cu constituirea fiecărui guvernămînt, cu moravurile, climatul, religia și comerțul.

Montesquieu este în primul rînd un teoretician. Dacă în Considerații *descifrăm fizionomia intelectuală a unui filozof al istoriei, în* Spiritul legilor *autorul se orientează spre filozofia dreptului.*

El concepe legea *ca o* relație *între modul de organizare și reglementare a vieții unui popor și factorii specifici acestuia, deosebind* legea naturii *de* legile umane *care reprezintă* dreptul pozitiv.

Introducînd factori de ordin sociologic, demografic, etnografic și phisologic în aprecierea eficienței legilor umane, gînditorul francez nu le concepe ca pe niște principii imuabile, ci ca pe niște coordonate dinamice, adaptabile specificului fiecărui popor.

În spiritul gîndirii social-politice a filozofilor iluminiști, Montesquieu este un adept al monar-

Scanned with OKEN Scanner

hiei luminate, în care *divizarea puterii să poată anihila orice tendințe tiranice.*

În aceeași manieră este abordată și problema sistemelor de guvernare, principiul istorist și etnografic imprimînd în permanență o viziune relativizantă asupra modului de organizare a statelor ca și asupra legii.

Opera aceasta constituie o sursă de informație pentru numeroși gînditori si scriitori din veacul luminilor.

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE SPIRITUL LEGILOR [1]

Cartea I-a

Capitolul II
DESPRE LEGILE NATURII

Tuturor acestor legi le premerg cele ale naturii, numite astfel pentru că ele derivă numai din structura fiinţei noastre. Pentru a le cunoaşte bine, trebuie să considerăm un om dinaintea constituirii societăţilor. Legile naturii sînt acelea cărora el li s-ar supune într-o asemenea stare. [2]

Această lege, care, întipărind în fiinţa noastră ideea unui creator, ne îndreaptă către dînsul, este prima dintre legile naturale prin însemnătatea ei, nu în ordinea de succesiune a acestor legi. În starea de natură, omul ar avea mai curînd facultatea de a cunoaşte decît cunoştinţe. Este vădit că primele sale idei nu ar fi de fel idei speculative : înainte de a cerceta originea fiinţei sale, el s-ar gîndi la conservarea ei. Un astfel de om nu ar simţi la început

---

[1] Din volumul : Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, traducere şi note de Armand Roşu, Editura ştiinţifică, 1964.

[2] Condiţionalul folosit în întregul capitol arată că este vorba de o simplă ipoteză de lucru : Montesquieu examinează ipotetica stare de natură pentru a descoperi dreptul natural. În *Scrisori persane*, XCV, el ridiculizează, de altfel, cercetarea originii societăţii, considerîndu-le ca firești pentru om ; la sfîrşitul cap. II, el îi recunoaşte sociabilităţii omului caracterul de lege ; în adevăr, omul primitiv a trăit totdeauna în grup ; Rousseau va folosi şi el ipoteza de lucru a lui Montesquieu.

Scanned with OKEN Scanner

decît slăbiciunea sa : el ar fi din cale-afară de fricos ; și dacă ar fi nevoie, în privința aceasta, de exemple doveditoare, apoi s-au găsit în păduri oameni sălbatici [1] ; orice îi face să tremure, orice îi pune pe fugă.

În această stare, fiecare se simte inferior față de ceilalți oameni ; puțin lipsește ca toți să se simtă egali [2]. Prin urmare, ei nu ar încerca de fel să se atace, așa că pacea ar fi prima lege naturală.

Hobbes greșește cînd atribuie oamenilor dorința de a se subjuga din capul locului unii pe alții. Ideea de stăpînire și dominație este atît de complexă și depinde de atîtea alte idei, încît nu pe ea ar avea-o mai întîi omul.

Dacă războiul nu este starea naturală a oamenilor, atunci de ce, întreabă Hobbes [3], umblă ei mereu înarmați ? Și de ce își încuie ei casele ? Dar nu se bagă de seamă că li se atribuie oamenilor dinaintea constituirii societăților ceea ce nu poate apărea la ei decît după această constituire, care îi face să găsească motive de a se ataca unii pe alții și de a se apăra.

La simțămîntul slăbiciunii sale, omul ar adăuga pe cel al trebuințelor sale. Ca atare, o altă lege naturală ar fi tendința omului de a-și procura hrana.

Am spus că teama i-ar face pe oameni să se ferească unii de alții ; dar de vreme ce ar vedea că teama lor e re-

---

[1] Dovadă sălbaticul care a fost găsit în pădurile din Hanover, care a fost văzut în Anglia în timpul domniei lui George I.

[2] Aproape că sînt egali, și chiar sînt, după concepția lui Montesquieu în acea stare (vezi începutul cap. III al acestei cărți). Ideea sa se limpezește și mai mult în următorul fragment nepublicat : „Animalele (și îndeosebi la ele trebuie să căutăm dreptul natural) nu duc război cu cele din specia lor pentru că, simțindu-se egale, n-au defel dorința să se atace". *Oeuvres completes* — Bibl. de la „Pleiade", tome II, p. 996, *Dossier de l'Esprit des lois I — Passages du Manuscrit retranches de la Redaction definitive de l'Esprit de lois.*

[3] În prefața lucrării lui Hobbes, *De Cive* (Despre cetățean), Montesquieu combătuse pe larg concepția lui Hobbes în lucrarea prezentată în 1725 în fața Academiei din Bordeaux, *Traité des devoirs.* Menționăm că înainte de Hobbes, această părere o găsim în *Legile* lui Platon, cartea I, exprimată de Kleinias.

ciprocă, ei ar simți curînd imboldul de a se apropia unii de alții. La aceasta i-ar îndemna, de altminteri, și plăcerea pe care orice animal o simte la apropierea animalelor din aceeași specie. Mai mult încă, această plăcere ar fi sporită de încîntarea pe care cele două sexe o produc unul asupra celuilalt, datorită deosebirii dintre ele ; și rugămintea firească pe care și-o fac mereu unul altuia ar fi cea de a treia lege naturală. [1]

Pe lîngă simțire, cu care oamenii sînt înzestrați de la început, ei ajung să aibă și cunoștințe, așa că între ei există o a doua legătură care nu există între celelalte animale. Ei au, așadar, un nou motiv să se unească ; și dorința de a trăi în societate este a patra lege naturală.

Cartea a III-a

DESPRE PRINCIPIILE CELOR TREI FELURI DE GUVERNĂMÎNT

Capitolul I

DESPRE DEOSEBIREA DINTRE NATURA GUVERNĂMÎNTULUI ȘI PRINCIPIUL SĂU

După ce am cercetat care sînt legile ce decurg din natura fiecărui guvernămînt, trebuie să vedem pe cele ce decurg din principiul său.

---

[1] Aspectul social al atracției dintre sexe fusese relevat de Aristotel, *Politica*, cartea I, 4 ; cauza este însă, la el, nu plăcerea, ci tendința de perpetuare. („Natura le inspiră oamenilor, ca și tuturor celorlalte animale, și chiar plantelor, dorința de a lăsa după ei o altă ființă care să le semene.")

Deosebirea [1] dintre natura guvernămîntului și principiul său constă în aceea că natura sa îl face să fie așa cum este, iar principiul său îl face să acționeze. Cea dintîi este structura sa specifică, iar cel din urmă, pasiunile omenești care îl pun în mișcare.

Or, legile nu trebuie să corespundă în mai mică măsură principiului fiecărui guvernămînt decît naturii lui. Trebuie deci să cercetăm care este principiul. Tocmai acest lucru îl voi face în această carte.

Capitolul II

DESPRE PRINCIPIUL DIFERITELOR FORME DE GUVERNĂMÎNT

Am spus că natura guvernămîntului republican constă în aceea că puterea supremă aparține întregului popor sau anumitor familii ; natura guvernămîntului monarhic, în aceea că acolo principele deține puterea supremă, dar că el o exercită potrivit unor legi stabilite ; iar natura guvernămîntului despotic, în aceea că acolo conduce unul singur potrivit voinței și capriciilor sale. Nu-mi trebuie mai mult pentru a afla principiile celor trei feluri de guvernămînt ; ele rezultă în mod firesc din cele spuse mai sus. Voi începe cu guvernămîntul republican și voi vorbi mai întîi despre cel democratic.

---

[1] Această deosebire este foarte însemnată și voi trage din ea multe concluzii ; ea este cheia a nenumărate legi (nota lui Montesquieu).

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul III

DESPRE PRINCIPIUL DEMOCRAȚIEI

Nu este nevoie de multă probitate pentru ca un guvernămînt monarhic sau unul despotic să se mențină ori să dăinuiască. Tăria legilor în cel dintîi, brațul mereu amenințător al principelui în cel din urmă rînduiesc sau țin în frîu totul. Dar într-un stat popular e nevoie de încă o forță, și aceasta este VIRTUTEA.

Ceea ce spun este confirmat de întreaga istorie și e întru totul conform cu natura lucrurilor. Căci este limpede că într-o monarhie, unde cel ce impune aplicarea legilor se socotește mai presus de legi, este nevoie de mai puțină virtute decît într-un guvernămînt popular, unde cel ce impune aplicarea legilor simte că el însuși le este supus și că le va purta povara.

Este limpede, pe lîngă aceasta, că monarhul care, din pricina unor sfaturi rele sau din neglijență, încetează de a impune aplicarea legilor, poate lesne să înlăture răul ; el nu are decît să-și schimbe sfetnicii ori să se îndrepte pe sine în privința acestei neglijențe. Dar din clipa în care, într-un guvernămînt popular, legile au încetat de a fi aplicate, statul este pierdut, întrucît acest lucru nu se poate datora decît corupției republicii.

Un spectacol deosebit de interesant l-au constituit, în veacul trecut, sforțările zadarnice ale englezilor de a instaura la ei democrația. Întrucît celor ce luau parte la administrarea treburilor obștești le lipsea cu totul virtutea ; întrucît ambiția lor era ațîțată de succesul celui ce cutezase cel mai mult [1] ; întrucît tendința unei facțiuni nu era înfrînată decît de tendința celeilalte, guvernămîntul se schimba neîncetat ; uluit, poporul căuta democrația și nu

---

[1] Cromwell (nota lui Montesquieu).

o afla nicăieri. În sfîrșit, după multe frămîntări, ciocniri și zguduiri, a fost nevoit să se oprească la însăși forma de guvernămînt ce fusese înlăturată.

Cînd Sylla a vrut să redea Romei libertatea, Roma n-a mai putut-o primi, căci nu-i mai rămăsese decît o palidă umbră de virtute ; și, cum virtutea ei a slăbit tot mai mult, în loc să se trezească după Caesar, Tiberius, Caius, Claudius, Nero, Domitianus, ea s-a scufundat tot mai adînc în robie ; toate loviturile s-au îndreptat împotriva tiranilor, nici una împotriva tiraniei.

Gînditorii politici greci, care trăiau sub guvernămîntul popular, nu socoteau drept capabilă să-i susțină altă forță în afară de aceea a virtuții. Cei de astăzi nu ne vorbesc decît de manufacturi, de negoț, de finanțe, de bogății și chiar de lux.

Atunci cînd această virtute dispare, ambiția se încuibează în inimile care o pot încerca, iar lăcomia pune stăpînire pe toate inimile. Obiectul dorințelor se schimbă : ceea ce era iubit, nu mai este iubit ; înainte oamenii erau liberi sub ascultarea legilor, acum ei vor să fie liberi împotriva legilor ; fiecare cetățean este ca un sclav fugit din casa stăpînului său ; ceea ce era *normă* se numește acum *asprime ;* ceea ce era *rînduială* se numește acum *constrîngere ;* ceea ce era *băgare de seamă* se numește acum *teamă.* Cumpătarea, nu setea de avere, trece drept avariție. Odinioară, avutul particularilor alcătuia tezaurul public ; dar acum, tezaurul public devine patrimoniul particularilor. Republica este o pradă, iar forța ei nu mai constă decît în puterea cîtorva cetățeni și în dezmățul tuturor.

Atena avea în sînul său aceleași forțe și în vremea dominației sale atît de glorioase, și în vremea robiei sale atît de rușinoase. Ea avea douăzeci de mii de cetățeni [1] cînd i-a apărat pe greci împotriva perșilor, cînd s-a luptat cu Lace-

---

[1] Plutarh, *In Pericle (Despre Pericle),* Platon, *In Critia (Despre Critias)* (nota lui Montesquieu).

Scanned with OKEN Scanner

demonia pentru supremație și cînd a atacat Sicilia. Avea tot douăzeci de mii de cetățeni cînd Demetrios din Faleron a făcut numărătoarea [1] lor așa cum se numără sclavii la tîrg. Cînd Filip a cutezat să domine în Grecia, cînd a apărut la porțile Atenei [2], ea nu pierduse încă decît timp. Se poate vedea în Demostene de cîtă strădanie a fost nevoie pentru a o trezi : atenienii se temeau de Filip nu ca de un dușman al libertății, ci ca de un dușman al plăcerilor [3]. Această cetate, care îndurase atîtea înfrîngeri, care renăscuse după atîtea distrugeri, a fost învinsă la Cheroneea, și pentru totdeauna. Și ce dacă Filip dă drumul tuturor prizonierilor ? El nu dă drumul la niște bărbați. Totdeauna era pe atît de ușor de a birui forțele Atenei, pe cît de greu era de a-i înfrînge virtutea.

Cum s-ar fi putut menține Cartagina ? Atunci cînd Hannibal, devenit praetor, a vrut să-i împiedice pe dregătorii de a jefui republica, nu s-au dus oare aceștia să-l acuze în fața romanilor ? Nenorociți, care voiau să fie cetățeni fără să existe cetate și să-și capete bogățiile din mîna celor de la care le venea nimicirea ! Peste puțin timp, Roma le-a cerut ca ostateci trei sute dintre cetățenii de frunte ; ea le-a impus să-i predea armele și corăbiile și apoi le-a declarat război. După lucrurile pe care le-a săvîrșit, din deznădejde, Cartagina dezarmată [4] ne putem da seama ce ar fi fost ea în stare să facă, cu virtutea ei, atunci cînd era puternică.

---

[1] S-au găsit la numărătoare douăzeci și unu de mii de cetățeni, zece mii de străini, patru sute de mii de sclavi. Vezi Athenaios, cartea VI (n. lui Montesquieu).

[2] Ea avea douăzeci de mii de cetățeni. Vezi Demostene, *In Aristogeiton (Contra lui Aristogeiton)*, [I, 51] (n. lui Montesquieu).

[3] Făcuseră o lege prin care pedepseau cu moartea pe acela care ar fi propus să se folosească pentru nevoile războiului banii destinați pentru teatre (n. lui Montesquieu).

[4] Acest război a durat trei ani (n. lui Montesquieu).

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul IV

DESPRE PRINCIPIUL ARISTOCRAȚIEI

După cum este nevoie de virtute în guvernămîntul popular, tot așa este nevoie de ea și în cel aristocratic. E adevărat însă că în acesta din urmă nu este absolut necesară.

Poporul, care este față de nobili ceea ce sînt supușii față de monarh, este ținut în frîu prin legile nobililor. El are deci mai puțină nevoie de virtute decît poporul dintr-o democrație. Cum vor fi însă ținuți în frîu nobilii? Aceia dintre ei care au îndatorirea de a pune în aplicare legile împotriva colegilor lor vor simți din capul locului că acționează împotriva lor înșiși. Așadar, în sînul acestui corp este nevoie de virtute, prin natura guvernămîntului.

Guvernămîntul aristocratic are de la sine o anumită tărie pe care democrația nu o are. Căci aici nobilii alcătuiesc un corp care, în virtutea privilegiilor sale și în interesul său particular, ține în frîu poporul; în această privință, e destul deci să existe legi pentru ca ele să fie aplicate.

Dar, pe cît de lesne îi este acestui corp să țină în frîu pe alții, pe atît îi este de greu să se înfrîneze pe el însuși [1]. Natura acestui guvernămînt este astfel încît se pare că îi pune pe aceiași oameni sub puterea legilor și îi scoate de sub puterea lor.

Or, un asemenea corp nu se poate înfrîna decît în două feluri: fie printr-o mare virtute, care îi face pe nobili oarecum egali cu poporul, ceea ce poate servi ca temei unei mari republici; fie printr-o virtute mai slabă, constînd într-o oarecare moderație, care îi face pe nobili cel puțin egali între ei, ceea ce le asigură conservarea.

---

[1] Infracțiunile publice vor putea fi pedepsite în acest guvernămînt, pentru că este ceva care-i interesează pe toți; infracțiunile private nu vor fi pedepsite, pentru că interesul tuturor este de a nu le pedepsi (n. lui Montesquieu).

Scanned with OKEN Scanner

Moderaţia este deci sufletul acestor guvernăminte. Vorbesc despre aceea care se bazează pe virtute, nu despre aceea care vine dintr-o slăbiciune şi dintr-o lene a sufletului.

Capitolul V

VIRTUTEA NU ESTE PRINCIPIUL GUVERNĂMÎNTULUI MONARHIC

În monarhii, politica face ca lucrurile importante să fie săvîrşite cu cît mai puţină virtute îi stă în putinţă, tot aşa cum, la cele mai bune maşini, tehnica întrebuinţează cît mai puţine mişcări, forţe şi rotiţe cu putinţă.

Statul se menţine fără dragoste de patrie, fără năzuinţă către adevărata glorie, fără abnegaţie, fără capacitatea de a-ţi sacrifica cele mai scumpe interese şi fără toate acele virtuţi eroice, pe care le găsim la cei vechi şi despre care noi numai am auzit vorbindu-se.

Legile ţin aici locul tuturor acestor virtuţi, de care nu este de fel nevoie ; statul te scuteşte de ele : o acţiune care se săvîrşeşte fără zgomot este aici oarecum fără importanţă.

Deşi toate infracţiunile sînt publice prin natura lor, se face totuşi deosebire între infracţiunile cu adevărat publice şi infracţiunile private, numite astfel pentru că ele aduc atingere mai mult unui particular decît întregii societăţi.

Or, în republici, infracţiunile private sînt mai mult publice, adică lovesc mai mult în orînduirea statului decît în particulari ; iar în monarhii, infracţiunile publice sînt mai mult private, adică lovesc mai mult în interesele particularilor decît în însăşi orînduirea statului.

Rog stăruitor ca nimeni să nu se simtă atins de ceea ce am spus ; eu vorbesc potrivit tuturor mărturiilor istoriei.

Scanned with OKEN Scanner

Știu foarte bine că nu rareori se găsesc principi virtuoși ; dar eu nu spun decît că într-o monarhie este foarte greu ca poporul să fie virtuos [1].

Citiți ceea ce au scris istoricii din toate timpurile despre curțile monarhilor ; amintiți-vă ce se spune în toate țările despre caracterul vrednic de dispreț al curtenilor : acestea nu sînt de domeniul speculației, ci de domeniul unei triste experiențe.

Ambiția îmbinată cu trîndăvia, josnicia asociată cu trufia, dorința de îmbogățire fără muncă, sila de adevăr, lingușirea, trădarea, perfidia, nesocotirea tuturor legămintelor, disprețul față de îndatoririle cetățenești, teama de virtutea principelui, nădejdea în slăbiciunile lui și, ceea ce le întrece pe toate, necontenita ridiculizare a virtuții, acestea sînt, după părerea mea, trăsăturile de caracter ale celor mai mulți curteni, vădite în toate locurile și în toate timpurile. Or, este foarte greu de admis ca cei mai mulți dintre fruntașii unui stat să fie oameni păcătoși, iar cei de jos să fie oameni virtuoși ; ca cei dintîi să fie niște înșelători, iar cei din urmă să se învoiască a nu fi decît înșelați.

Iar dacă în popor se află vreun nenorocit de om virtuos [2], cardinalul de Richelieu, în Testamentul său politic [3], insinuează că un monarh trebuie să se ferească de a se folosi de serviciile sale [4]. Iată cît este de adevărat că vir-

---

[1] Vorbesc aici despre virtutea politică, care este virtutea morală, avînd ca țel binele general, foarte puțin despre virtuțile morale particulare, și deloc despre acea virtute care se referă la adevărurile revelate. Se va vedea bine acest lucru în cartea V, cap. II (n. lui Montesquieu).

[2] Această expresie trebuie înțeleasă în sensul notei precedente (n. lui Montesquieu).

[3] Această carte a fost alcătuită sub ochii și după însemnările cardinalului de Richelieu, de către Domnii de Bourseis și de..., care erau colaboratori intimi ai săi (n. lui Montesquieu).

[4] „Nu trebuie — se spune acolo — să te servești de oameni de neam prost ; ei sînt prea austeri și prea dificili“ [*Testamentul*, cap. IV] (n. lui Montesquieu).

tutea nu constituie resortul acestui guvernămînt ! De bună seamă, ea nu-i lipsește cu desăvîrșire, dar nu este resortul său.

Capitolul VI

CUM SE COMPENSEAZĂ LIPSA VIRTUȚII ÎN GUVERNĂMÎNTUL MONARHIC

Mă grăbesc și merg înainte cu pași mari pentru ca să nu se creadă că fac aici o satiră împotriva guvernămîntului monarhic. Nu : dacă îi lipsește un resort, are în schimb altul : ONOAREA, adică prejudecata fiecărei persoane și a fiecărei categorii sociale ia locul virtuții politice despre care am vorbit, și o reprezintă peste tot. Ea poate să îndemne aici la cele mai frumoase fapte ; și, unită cu tăria legilor, poate să ducă la țelul guvernămîntului ca însăși virtutea.

Drept urmare, în monarhiile bine rînduite, toți oamenii vor fi mai mult sau mai puțin buni cetățeni și rar se va găsi vreunul care să fie om virtuos ; căci pentru a fi om virtuos [1], trebuie să ai intenția de a fi astfel [2] și să iubești statul nu atît pentru tine, cît pentru el însuși.

Capitolul VII

DESPRE PRINCIPIUL MONARHIEI.

Guvernămîntul monarhic presupune, după cum am spus, privilegii, ranguri și chiar o nobilime de sînge. Prin natura sa, onoarea reclamă preferințe și dis-

---

[1] Acest cuvînt „om virtuos" nu este luat aici decît în sens politic (n. lui Montesquieu).

[2] Vezi prima notă de la cap. V. (n. lui Montesquieu).

tincții ; ca atare, onoarea, prin însăși firea lucrurilor își are locul în acest guvernămînt.

Ambiția este vătămătoare într-o republică. Ea are urmări bune în monarhie ; dă viață acestei forme de guvernămînt și prezintă avantajul că aici ea nu este dăunătoare, fiindcă în acest guvernămînt poate fi neîncetat înfrînată.

S-ar putea spune că aici e ca în sistemul universului, unde există o forță care îndepărtează fără încetare toate corpurile de la centru și o forță de gravitație care le readuce către el. Onoarea pune în mișcare toate părțile corpului politic ; ea le leagă prin însăși acțiunea sa și rezultatul este că fiecare tinde spre binele comun, crezînd că-și urmărește interesele sale particulare.

Este adevărat că, vorbind din punct de vedere filozofic, este o falsă onoare aceea care dirijează toate părțile statului ; dar această falsă onoare este tot atît de folositoare pentru societate pe cît ar fi de folositoare adevărata onoare pentru indivizii care ar avea-o.

Și nu înseamnă oare mult a impune oamenilor să săvîrșească toate acțiunile grele și care pretind tărie, fără să aștepte altă răsplată decît faima pe care le-o aduc aceste fapte ?

Capitolul VIII

ONOAREA NU ESTE PRINCIPIUL STATELOR DESPOTICE

Nu onoarea este principiul statelor despotice : acolo oamenii fiind cu toții egali, nu poți să-ți dai întîietate față de ceilalți ; acolo oamenii fiind cu toții sclavi, nu poți să-ți dai întîietate față de nimic.

Mai mult încă, deoarece onoarea are legile și regulile sale, pe care nu le-ar putea înfrînge, și întrucît ea depinde de propriul său capriciu, iar nu de al altuia, ea nu

Scanned with OKEN Scanner

poate exista decît în statele a căror orînduire este stabilă şi care au legi statornice.

Cum ar putea-o oare îngădui despotul în statul său? El îşi face o faţă din a dispreţui viaţa, şi puterea lui nu se datoreşte decît faptului că o poate curma. Cum ar putea oare onoarea să-l suporte pe despot? Ea are reguli statornice şi capricii care nu încetezesc, iar despotul nu are nici o regulă şi nu cunoaşte alte capricii în afară de ale sale.

Onoarea, necunoscută în statele despotice, unde adesea lipseşte chiar şi cuvîntul care să o desemneze [1], domneşte în monarhii; aici ea dă viaţă întregului corp politic, legilor şi chiar virtuţilor.

Capitolul IX

DESPRE PRINCIPIUL GUVERNĂMÎNTULUI DESPOTIC

După cum într-o republică este nevoie de virtute, iar într-o monarhie de onoare, la fel într-un guvernămînt despotic este nevoie de TEAMĂ; cît despre virtute, ea nu este necesară acolo, iar onoarea ar fi primejdioasă pentru el.

Nemăsurata putere a principelui trece acolo în întregime în mîinile celor cărora el le-o încredinţează. Nişte oameni înclinaţi să facă mare caz de ei înşişi ar fi în stare aici să săvîrşească revoluţii. Trebuie deci ca teama să înăbuşe orice îndrăzneală şi să stingă pînă şi cel mai slab simţămînt de ambiţie.

Un guvernămînt moderat poate slăbi pîrghiile sale, atît

---

[1] Vezi Perry (n. lui Montesquieu).

cît vrea, și fără vreo primejdie pentru el. El se menține prin legile sale și prin însăși tăria sa. Dar atunci cînd, în guvernămîntul despotic, principele lasă în jos o clipă brațul amenințător, cînd el nu poate nimici pe dată pe cei ce ocupă primele locuri [1], totul este pierdut; căci dispărînd resortul guvernămîntului, care e teama, poporul rămîne fără ocrotitor.

După cît se pare, în acest sens au susținut unii cadii că sultanul nu ar fi obligat să-și țină cuvîntul dat sau jurămîntul făcut, atunci cînd prin aceasta el își limitează autoritatea [2].

Poporul trebuie să fie judecat după legi, iar cei mari după bunul plan al principelui; viața celui din urmă supus trebuie să fie în siguranță, iar aceea a pașilor să fie totdeauna în primejdie. Nu poți vorbi fără să te înfiori despre aceste monstruoase guvernăminte. Șahul Persiei, detronat în zilele noastre de către Miriveis, a asistat la prăbușirea guvernămîntului înainte de cucerirea țării, pentru că nu vărsase destul sînge [3].

Istoria ne spune că groaznicele cruzimi ale lui Domitianus au înspăimîntat pe guvernatori într-un asemenea grad încît, sub domnia lui, poporul s-a refăcut întrucîtva [4]. Tot așa și un torent care prăpădește totul pe un mal, lasă neatinsă pe celălalt mal cîmpia, unde ochiul zărește de departe cîteva livezi.

---

[1] Cum se întîmplă adesea în aristocrațiile militare (n. lui Montesquieu).

[2] Rycault, *De l'Empire ottoman* (Despre Imperiul Otoman) (n. lui Montesquieu).

[3] Vezi istoria acestei revoluții scrise de părintele Du Cerceau (n. lui Montesquieu).

[4] Guvernămîntul lui era militar, care este una din formele guvernămîntului despotic (n. lui Montesquieu).

Capitolul X

DEOSEBIREA CARE EXISTĂ ÎNTRE SUPUNEREA DIN GUVERNĂMINTELE MODERATE ȘI CEA DIN GUVERNĂMINTELE DESPOTICE

În statele despotice, natura guvernămîntului cere o supunere oarbă ; și voința principelui, o dată cunoscută, trebuie să-și producă efectul tot așa de negreșit cum își produce efectul o bilă aruncată în alta. Acolo nu există îngăduință, schimbări, învoieli, păsuieli, răscumpărări, discuții, proteste ; acolo nu există propuneri pentru ceva la fel de bun sau mai bun. Omul este o făptură care se supune unei făpturi ce poruncește.

Acolo nu-ți poți exprima temerile cu privire la un eveniment viitor, după cum nu te poți dezvinovăți de insuccese printr-un capriciu al sorții. Acolo oamenilor, la fel ca animalelor, le sînt hărăzite instinctul, supunerea, pedeapsa.

Acolo nu e de nici un folos să invoci simțămintele naturale, respectul față de tată, dragostea față de copii și de soție, legile onoarei, starea sănătății : ai primit porunca, și asta-i de ajuns.

În Persia, cînd regele a condamnat pe cineva, nimeni nu are voie să-i mai vorbească despre aceasta, nici să-i ceară grațierea. Chiar dacă regele ar fi beat sau nu ar fi în toate mințile atunci cînd pronunță condamnarea, hotărîrea trebuie să fie totuși executată [1] : altminteri regele s-ar contrazice, iar legea nu se poate contrazice. Acesta a fost acolo întotdeauna felul de a gîndi : ordinul de exterminare a evreilor dat de Assuerus neputînd fi revocat, li s-a îngăduit să se apere.

Există totuși un lucru pe care cineva îl poate opune uneori voinței principelui : anume religia. Îți vei părăsi

---

[1] Vezi Chardin (n. lui Montesquieu).

tatăl, îl vei ucide chiar, dacă așa poruncește principele; dar nu vei bea vin, chiar dacă el vrea și ordonă aceasta. Legile religiei sînt porunci mai înalte, căci sînt date atît pentru principe cît și pentru supușii săi. Dar în ceea ce privește dreptul natural, lucrurile nu stau la fel: principele nu mai este socotit ca un om.

În statele monarhice și moderate, puterea este limitată de ceea ce constituie resortul ei, adică de onoare, care stăpînește ca un monarh asupra principelui și asupra poporului. Acolo nu se vor invoca legile religiei — un curtean s-ar socoti ridicol dacă ar face așa ceva — ci se vor invoca neîncetat legile onoarei. De aici rezultă modificări inevitabile în privința supunerii; onoarea este în mod firesc înclinată spre ciudățenii și supunerea le va urma pe acestea toate.

Deși în aceste două forme de guvernămînt felul supunerii este diferit, puterea este totuși aceeași. Oriîncotro își îndreaptă monarhul privirile, el silește balanța să se aplece în acea parte, și se face ascultat. Toată deosebirea constă în aceea că în monarhie principele este luminat și că miniștrii de acolo sînt nemăsurat mai iscusiți și mai încercați în treburile publice decît în statul despotic.

Capitolul XI

REFLECȚIE DESPRE TOATE ACESTEA

Așa sînt principiile celor trei feluri de guvernăminte, ceea ce nu înseamnă că într-o anumită republică oamenii ar fi virtuoși, ci că ar trebui să fie astfel. Aceasta nu dovedește nici că într-o anumită monarhie stăpînește onoarea, și că într-un anumit stat despotic stăpînește teama, ci că ar trebui să fie așa; altminteri, guvernămîntul va fi imperfect.

Scanned with OKEN Scanner

JEAN-JACQUES ROUSSEAU

Scriitor şi filozof iluminist, care prin operele sale literare anticipează romantismul, J. J. Rousseau s-a născut la Geneva în 28 iunie 1712 şi a murit la Ermenonville în 2 iulie 1778.

Rămas de la naştere orfan de mamă, supravegheat puţină vreme de tatăl său care a fost nevoit să se exileze, Rousseau are o copilărie agitată şi dureroasă. În adolescenţă încearcă să se iniţieze fără succes în diferite meserii. Studiile sale sistematice se reduc la o perioadă foarte restrînsă.

În 1728, cînd avea 16 ani fuge de la Geneva din casa unui meşter care îl maltratează, întîlnind în peregrinările sale un pastor care îl trimite în casa doamnei de Warens spre a fi convertit la catolicism.

După aceasta începe o altă etapă plină de peripeţii. Lacheu, secretar, hoinar fără adăpost, Rousseau revine în casa protectoarei sale, care îl trimite într-un seminar, unde nu poate suporta disciplina vieţii ecleziastice. Întors iarăşi la doamna de Warens, Rousseau se consacră o anumită vreme muzicii, făcînd în acelaşi timp lec-

Scanned with OKEN Scanner

turi foarte bogate, destinate să-i satisfacă curiozitatea de autodidact.

În 1714 vine la Paris cu speranța că va impune sistemul său de notație muzicală, dar acesta este respins de Academie. Aici are însă prilejul să cunoască pe Fontenelle, Diderot și Marivaux. Pătrunde în saloane prin doamna Dupin care îi mijlocește obținerea unui post de secretar de ambasadă la Veneția.

Cînd revine la Paris i se joacă opera Muzele galante fără să-l impună însă în lumea oamenilor de artă.

Prin d'Alembert și Diderot devine colaborator la Enciclopedie, scriind articolele despre muzică.

Rousseau izbutește însă să se facă subit cunoscut prin Discurs despre științe și arte (1750) care este un răspuns la un concurs anual organizat de Academia din Dijon. Cu acest prilej i se acordă un premiu care îi aduce notorietatea.

În anul 1754 participă la același concurs cu Discurs asupra originii și fundamentelor inegalității dintre oameni, care din cauza ideilor sale revoluționare nu se mai bucură de o apreciere atît de favorabilă.

Urmează apoi cîțiva ani de tulburări pasionale și de muncă intensă, al căror rezultat sînt operele sale fundamentale, Julie sau Noua Eloiză (1761), Contractul social (1762) și Emil care apare în 1762 și provoacă condamnarea autorului, urmată de un val îndelungat de persecuții.

Dintre celelalte opere menționăm Confesiunile și Visările unui hoinar singuratic, scriere publicată postum, în 1782.

Ideile social-politice ale lui Rousseau se cristalizează pentru prima dată în Discurs asupra originii și fundamentelor inegalității dintre oameni. Spre deosebire de Hobbes, Rousseau nu crede că omul este egoist și rău prin natura sa.

Dimpotrivă, el afirmă că omul s-a născut bun, dar societatea este aceea care l-a viciat. Ameliorarea omului trebuie să se producă prin regăsirea datelor sale naturale.

Preocupat de istoria societății, Rousseau consideră că lumea patriarhală a avut un caracter pașnic, oamenii fiind cu toții egali între ei. Apariția proprietății, determinată de evoluția societății, este cauza marilor rele și acte arbitrare, cînd oamenii s-au împărțit în stăpînitori și stăpîniți. Opera aceasta conține în germene unele principii din Contractul social, *în care se accentuează ideea că nevoia de securitate i-a unit pe oameni în mari grupări sociale ce au format statul. Renunțînd la libertatea absolută, indivizii realizează* libertatea de obște. *Grupul social constituit acordă conducerea unui suveran pe baza* contractului social. *Legile promulgate de guvern trebuie ratificate de popor. Cînd conducerea statului nu-și respectă mandatul, aceasta poate fi răsturnată, la nevoie, prin violență.*

Contractul social *a avut o largă influență asupra revoluției franceze și a iluminismului european.*

Scanned with OKEN Scanner

DISCURS ASUPRA ORIGINII ŞI FUNDAMENTELOR INEGALITĂŢII DINTRE OAMENI [1]

Partea a II-a

Primul om care, împrejmuind un teren, s-a încumetat să spună *acesta este al meu* şi care a găsit oameni destul de proşti ca să-l creadă a fost adevăratul întemeietor al societăţii civile. De cîte crime, războaie, omoruri, de cîte mizerii şi orori ar fi scutit omenirea cel care, scoţînd ţăruşii sau astupînd şanţul, ar fi strigat semenilor săi : „Feriţi-vă să-l ascultaţi pe acest impostor ; sînteţi pierduţi dacă uitaţi că roadele sînt ale tuturor şi că pămîntul nu este al nimănui [2] !“ După toate probabilităţile

---

[1] Din volumul : Rousseau, *Discurs asupra originii şi fundamentelor inegalităţii dintre oameni*, traducere de S. Antoniu ; notele aparţin ediţiei franceze, Editura ştiinţifică, 1958.

[2] A se vedea în *Enciclopedie* articolul „*Bachioniţi*“ (de Diderot) : „După ce au exclus dintre ei deosebirile funeste între *al tău* şi *al meu*, nu le mai rămînea mult de făcut pentru a nu mai avea nici un motiv să tremure şi pentru a deveni atît de fericiţi cît este îngăduit unor oameni“ *(Texte alese*, vol. II, p. 124).
Vezi şi Morelly : *Codul naturii*, p. 72, Classiques du peuple. Rousseau, ca şi Morelly, socoate că instituirea proprietăţii private este sorgintea oricărui rău social. Aici se opreşte acordul lor, căci Morelly schiţează planurile unei societăţi comuniste, în timp ce Rousseau consideră că orice societate nu poate fi bazată decît pe

însă, lucrurile ajunseseră pînă acolo, încît nu mai puteau să rămînă cum erau. Căci ideea de proprietate, depinzînd de multe idei anterioare ce nu s-au putut naşte decît succesiv, nu s-au format dintr-o dată în spiritul uman. A trebuit ca oamenii să facă multe progrese, să dobîndească multă îndemînare şi cunoştinţe, să le transmită şi să le sporească din generaţie în generaţie înainte de a ajunge la această ultimă limită a stării de natură. Să privim deci aceste lucruri mai de departe şi să încercăm să examinăm dintr-un singur punct de vedere această lentă succesiune de evenimente şi de cunoştinţe în ordinea lor cea mai firească.

Cel dintîi sentiment al omului a fost acela al existenţei sale ; prima sa grijă a fost să-şi păstreze viaţa. Produsele pămîntului îi dădeau toate cele necesare ; instinctul l-a învăţat să se folosească de ele. Foamea şi alte nevoi făcîndu-l să simtă rînd pe rînd diferite feluri de a fi, el a cunoscut

---

proprietatea privată, şi se mărgineşte în visurile sale să reducă inegalitatea bunurilor. Textul de faţă se ridică cu vigoare împotriva juriştilor care căutau să justifice proprietatea privată ; pare chiar să fie îndreptat direct împotriva lui Locke (*Eseu asupra guvernămîntului civil*, cap. VII, în special § 37).

Lucrul şi mai neaşteptat, se găsesc idei asemănătoare lui Bossuet în *Panegiricul sfîntului Francisc d'Assisi* (1652) : „Dacă am vrea să mergem la originea lucrurilor, am găsi poate că ei (săracii) nu au mai puţin drept decît voi asupra bunurilor pe care le posedaţi. Natura, sau mai curînd, ca să vorbim mai creştineşte, Dumnezeu, tatăl comun al oamenilor, a acordat de la început un drept egal tuturor copiilor săi asupra tuturor lucrurilor de care au nevoie pentru a-şi menţine viaţa. Nici unul dintre noi nu se poate lăuda că ar fi mai avantajat decît alţii în natură, dar nesăturata dorinţă de acumulare n-a îngăduit ca această frumoasă frăţie să poată dura multă vreme în lume. A trebuit să se ajungă la împărţire şi la proprietate, care a provocat toate certurile şi toate procesele ; de aici au luat naştere aceste cuvinte — al tău şi al meu — aceste cuvinte atît de reci..."

Scanned with OKEN Scanner

și nevoia care îl îndemna să-și perpetueze specia ; și această pornire oarbă, lipsită de orice sentiment al inimii, nu dădea naștere decît unui act pur animalic. După ce nevoia era satisfăcută, cele două sexe nu se mai recunoșteau, iar copilul însuși nu mai însemna nimic pentru mamă de îndată ce se putea lipsi de ea.

Aceasta era starea omului care lua naștere ; era viața unui animal, limitat la început la senzațiile simple și care abia dacă profita de darurile ce i le oferea natura, departe de a se gîndi să i le smulgă. Dar în curînd se iviră greutăți, pe care fu nevoit să învețe a le învinge. Înălțimea arborilor, care îl împiedica să ajungă la fructe, concurența animalelor care căutau să se hrănească cu ele, ferocitatea acelor care-i amenințau însăși viața — toate l-au obligat să se consacre exercițiului corporal ; omul a trebuit să devină sprinten, alergător rapid, luptător viguros. Armele naturale, care sînt crengile de arbori și pietrele, se aflară în curînd în mîna lui. El învață să învingă piedicile naturii, să lupte la nevoie cu celelalte animale, să se lupte pentru hrană chiar și cu oamenii, sau să se despăgubească pentru ceea ce era nevoit să cedeze celui mai tare.

Pe măsură ce neamul uman a sporit, greutățile s-au înmulțit o dată cu oamenii. Deosebirea dintre terenuri, climate și anotimpuri i-a silit să țină seamă de toate acestea în felul lor de trai. Ani neroditori, ierni lungi și grele, veri arzătoare ce mistuiau totul i-au obligat la noi iscusințe [1]. De-a lungul țărmurilor mării și rîurilor, ei au născocit undița și cîrligul, devenind pescari și mîncători de pește. În păduri, și-au făcut arcuri și săgeți, devenind vînători și războinici. În țările reci, s-au acoperit cu blana animalelor pe care le ucideau. Trăsnetul, un vulcan sau cine știe ce întîmplare fericită i-a făcut să cunoască focul, un nou mijloc de apărare împotriva asprimii iernii : ei au învățat să păstreze acest element, apoi să-l reproducă, și,

[1] Oamenii deci trăiesc deja în societate, căci nici o invenție a omului izolat nu poate fi transmisă copiilor săi.

în sfîrșit, să gătească cu ajutorul lui carnea, pe care înainte o mîncau crudă.

Această experiență, repetată și răspîndită de la om la om, a trebuit să ducă mintea omului la perceperea anumitor raporturi. Relațiile pe care noi le exprimăm prin cuvinte ca : mare, mic, puternic, slab, rapid, încet, fricos, îndrăzneț și alte idei asemănătoare, comparate de nevoie și aproape pe negîndite, au produs în sfîrșit în mintea omului un fel de reflecție, sau mai curînd o prevedere mecanică ce-i arăta măsurile cele mai necesare pentru asigurarea vieții sale.

Noile cunoștințe care au rezultat din această dezvoltare i-au mărit superioritatea față de alte animale, făcîndu-l să fie conștient de ea. El a învățat să le întindă capcane, să le tragă pe sfoară în mii de feluri ; și deși multe dintre animalele care puteau să-i servească sau să-i facă rău îl întreceau ca forță de luptă sau erau mai iuți decît el la fugă, omul deveni cu timpul stăpînul unora și spaima celorlalte. Astfel, prima privire ce a aruncat-o asupra sa i-a produs primul gest de orgoliu ; omul, abia știind să deosebească rangurile și văzîndu-se în primul rang datorită speciei sale, se pregătea încet-încet să pretindă acest loc ca individ.

Deși semenii săi nu erau pentru el ceea ce sînt pentru noi, deși nu prea avea cu ei mai multe legături decît cu celelalte animale, totuși, nu i-a trecut cu vederea în observațiile sale. Asemănările, pe care le-a putut observa cu timpul între ei, femeia sa și el însuși, l-au făcut să se gîndească la cele pe care nu le observa ; și văzînd că ei se comportau cu toții așa cum ar fi făcut și el în împrejurări asemănătoare, a tras concluzia că felul lor de a gîndi și de a simți era întru totul conform cu al său. Acest important adevăr, bine fixat în mintea lui, l-a făcut să urmeze, printr-un presimțămînt la fel de sigur și mai prompt decît dialectica, cele mai bune reguli de purtare, pe care, spre folosul și siguranța lui, se cuvenea să le respecte față de dînșii.

Scanned with OKEN Scanner

Învățînd din experiență că dorința de bunăstare este singurul motiv al acțiunilor omenești [1], el ajunse în stare să dobîndească ocaziile rare cînd interesul comun trebuia să-l facă să conteze pe ajutorul semenilor săi și pe acelea și mai rare cînd concurența îi impunea să se ferească de ei. În primul caz, se unea cu ei în turmă [2], sau cel puțin într-un fel de asociație liberă care nu obliga pe nimeni și care nu dura mai mult decît nevoia trecătoare ce-i determinase apariția. În al doilea caz, fiecare căuta să obțină avantaje fie prin forță directă, dacă se credea puternic, fie prin îndemînare și șiretenie, dacă se simțea mai slab.

Iată cum au putut oamenii să dobîndească pe nesimțite unele idei elementare despre angajamente reciproce și despre avantajul de a le îndeplini, dar numai în măsura în care acest lucru putea fi impus de interese prezente și evidente ; căci prevederea nu însemna nimic pentru ei și, în loc să se preocupe de un viitor îndepărtat, ei nu se gîndeau nici măcar la ziua următoare. Dacă era vorba de prinderea unui cerb, fiecare își dădea bine seama că pentru aceasta trebuia să stea neclintit la postul său ; dar dacă un iepure se întîmpla să treacă prin apropierea vreunuia dintre ei, nu trebuie să ne îndoim că acesta l-ar fi urmărit fără nici un scrupul și că, prinzîndu-și prada, nu prea i-ar fi păsat că și-a făcut tovarășii s-o piardă pe a lor.

Este lesne de înțeles că legături de felul acesta nu cereau un limbaj mult mai rafinat decît acela al ciorilor, sau al maimuțelor care se strîng în cîrduri aproape la fel. Strigăte nearticulate, multe gesturi și unele sunete imitative au alcătuit probabil multă vreme limba universală.

---

[1] Psihologia lui Rousseau este mult mai aproape de cea a lui Hobbes, pentru care omul în starea de natură este pradă pasiunilor sale, decît de cea a juriștilor, bunăoară a lui Pufendorf, care socoate că rațiunea este în stare să domine pasiunile. Dar Rousseau îi reproșează lui Hobbes că atribuie stării de natură pasiuni de origine socială.

[2] Se pare că revenim aici la o stare anterioară celei descrise la pagina anterioară „ocaziile rare" nu sînt precizate. Gîndirea este lipsită aici de precizie, lucru excepțional la Rousseau.

Scanned with OKEN Scanner

Adăugîndu-se la aceasta în fiecare ţinut cîteva sunete articulate şi convenţionale a căror stabilire, după cum am mai spus, nu e prea uşor de explicat, s-au creat limbi deosebite, dar elementare, imperfecte şi asemănătoare întrucîtva cu limbile vorbite şi astăzi de diferite neamuri sălbatice.

Am străbătut în fugă o mulţime de veacuri, silit de timpul care trece, de mulţimea lucrurilor pe care le am de spus şi de progresul aproape insensibil al începuturilor: căci cu cît evenimentele s-au succedat mai încet, cu atît pot fi descrise mai repede.

Aceste prime progrese au dat apoi oamenilor putinţa de a face altele mai rapide. [1] Cu cît li se lumina mai mult mintea, cu atît li se perfecţiona mai mult dibăcia. În curînd, încetînd să mai doarmă sub primul copac întîlnit, sau să se adăpostească în peşteri, ei au inventat un fel de topoare de piatră tari şi ascuţite care le-au slujit să taie lemnul, să sape pămîntul şi să facă colibe din crengi, pe care apoi le-a venit în minte să le tencuiască cu lut şi cu noroi. Aceasta a fost epoca unei prime revoluţii care a dus la statornicirea şi deosebirea diferitelor familii şi care a introdus un fel de proprietate [2]; încă de acolo au luat naştere multe certuri şi lupte. Totuşi, cum cei mai puternici au fost, probabil, cei dintîi care şi-au făcut locuinţe pe care se simţeau capabili să le apere, este de crezut că cei slabi au găsit că e mai uşor şi mai sigur să-i imite decît să încerce a le lua de la ei. Cît despre cei care aveau deja colibe, fiecare dintre ei tindea probabil prea puţin să şi-o însuşească pe a vecinului, nu atît pentru că nu era a sa, cît pentru că nu-i trebuia, şi nici nu putea s-o ia fără a se expune la o luptă foarte îndîrjită cu familia care o ocupa.

---

[1] Rousseau descoperă, prin simplu raţionament, fără a face apel la istorie, că progresele omului, foarte lente la început, se accelerează din ce în ce.

[2] „Un fel de proprietate" : ideea nu este precizată. Dar expresia pare să indice că proprietatea nu este decît o stare de fapt precară, fără bază juridică. În orice caz, o dată cu apariţia proprietăţii conflictele între oameni se înmulţesc.

Scanned with OKEN Scanner

Primele sentimente s-au dezvoltat datorită unei situații noi, care reunea într-o locuință comună bărbații și soțiile, părinții și copiii. Obișnuința de a trăi împreună a făcut să se nască cele mai gingașe sentimente pe care le-au cunoscut oamenii, dragostea conjugală și dragostea părintească [1]. Fiecare familie a devenit o mică societate, care era cu atît mai unită, cu cît atașamentul reciproc și libertatea constituiau singurele sale legături. Din acea clipă s-a stabilit prima deosebire în felul de a trăi, pînă aici unul și același, al celor două sexe. Femeile au devenit mai sedentare și se obișnuiseră să păzească coliba și copiii, în timp ce bărbatul pleca să caute cele necesare traiului comun. Astfel, ambele sexe începură să piardă ceva din sălbăticia și vigoarea lor, datorită unei vieți ceva mai comode. Dar dacă fiecare în parte a devenit mai puțin capabil să lupte cu fiarele sălbatice, în schimb le era mai ușor să se adune laolaltă pentru a rezista în comun.

În această situație nouă, ducînd o viață simplă și singuratică, cu nevoi foarte limitate și cu unelte pe care le inventaseră pentru a satisface aceste nevoi, oamenii, bucurîndu-se de un răgaz foarte mare, l-au folosit pentru a-și procura mai multe feluri de comodități, necunoscute părinților lor. Acesta a fost primul jug pe care și l-au impus fără să-și dea seama și primul izvor al relelor pe care le pregăteau urmașilor lor. Căci, pe lîngă faptul că ei au continuat în felul acesta să-și moleșească trupul și spiritul, aceste comodități și-au pierdut prin obișnuință tot farmecul și au degenerat în același timp în adevărate nevoi, încît durerea de a nu le avea a devenit mult mai mare decît plăcerea de a le avea [2].

Aici se întrevede ceva mai ușor cum s-a statornicit sau s-a perfecționat pe nesimțite folosirea cuvîntului în

---

[1] În toată dezvoltarea care urmează, viața oamenilor este zugrăvită în culorile cele mai roze. De bună seamă, iată „vîrsta de aur". Este un progres în raport cu sălbaticul singuratic. Dar acest progres conține deja în germene o decădere.

[2] Idee dezvoltată adesea de moraliștii antici, epicurieni și stoici.

sînul fiecărei familii ; de asemenea se poate presupune cum diferite cauze particulare au putut să extindă limbajul și să-i grăbească progresul, făcîndu-l mai necesar. Mari inundații sau cutremure de pămînt au înconjurat cu ape sau cu prăpastii anumite puncte locuite ; transformări ale scoarței terestre au rupt și au transformat în insule diferite porțiuni ale continentului. Se înțelege că între oamenii apropiați în felul acesta și obligați să trăiască laolaltă [1], a trebuit să se formeze un idiom comun, mai curînd decît între acei care rătăceau în voie prin pădurile continentului. Astfel, este foarte posibil că, după primele lor încercări de navigație, insularii au adus printre noi folosirea cuvîntului ; este cel puțin foarte probabil că societatea și limbile au luat naștere pe insule și s-au perfecționat acolo înainte de a fi fost cunoscute pe continent.

Toate încep să-și schimbe înfățișarea. Oamenii, care pînă aici rătăceau prin păduri, devenind acum mai sedentari, se apropie unii de alții încetul cu încetul, se unesc în diferite grupuri și, în sfîrșit, formează în fiecare ținut o națiune deosebită, unită prin obiceiuri și însușiri — nu prin regulamente și legi, ci prin același fel de viață și de alimentație și prin înrîurirea comună a climatului [2]. O vecinătate permanentă nu poate să nu dea naștere pînă la urmă la anumite legături între diferite familii. Tineri și tinere locuiesc în colibe vecine ; relațiile trecătoare pe care le cere natura îi duc în curînd la alte relații, nu mai puțin plăcute, și permanente, datorită vizitelor reciproce. Se obișnuiesc să privească diferite obiecte și să facă com-

---

[1] Explicație ingenioasă care permite să se mascheze într-o oarecare măsură insuficiențele semnalate mai sus. Oamenii ar fi devenit mai sociabili acolo unde accidente naturale i-ar fi silit să trăiască împreună. Dar este ciudat că Rousseau a recurs la această ipoteză numai după ce a descris primele așezări stabile. Problema originii limbajului, care părea insolubilă în prima parte fără a se recurge la providență, devine acum mai ușor de rezolvat. Dilema enunțată anterior pare uitată.

[2] Influența lui Montesquieu.

paraţii, cîştigînd pe nesimţite idei privitoare la merit şi frumuseţe, care generează sentimente de preferinţă. După ce s-au văzut nu se mai pot reţine să nu se vadă din nou. Un sentiment gingaş şi plăcut se strecoară în suflet şi, la cea mai mică opunere, se preface în furie nestăpînită. Gelozia se trezeşte o dată cu dragostea ; discordia triumfă şi cea mai gingaşă dintre pasiuni primeşte jertfe de sînge omenesc. [1]

Pe măsură ce ideile şi sentimentele se succed, iar mintea şi inima sînt puse la încercare, neamul omenesc continuă să se domesticească ; legăturile se înmulţesc şi lanţurile se strîng. Se naşte obiceiul de a se aduna în faţa colibelor sau în jurul unui copac ; cîntecul şi dansul, adevăraţi copii ai dragostei şi răgazului, au devenit petrecerea sau mai degrabă ocupaţia bărbaţilor şi femeilor fără treabă care se strîng laolaltă. Fiecare începe să-i privească pe ceilalţi şi vrea să fie privit. Stima publică începe să fie preţuită. Cel care cînta sau dansa mai bine, cel mai frumos, mai puternic, mai îndemînatic sau mai elocvent devine cel mai stimat. Acesta a fost primul pas spre inegalitate şi în acelaşi timp spre viciu. Din aceste prime preferinţe s-au născut, pe de o parte, vanitatea şi dispreţul, pe de altă parte, ruşinea şi invidia. Tulburările pricinuite de această nouă sămînţă de vrajbă au avut urmări funeste pentru fericirea şi inocenţa oamenilor.

De îndată ce oamenii au început să se preţuiască reciproc şi ideea stimei s-a format în spiritul lor, fiecare a pretins că are dreptul să fie stimat şi n-a fost posibil de a lipsi, nepedepsit, pe nimeni de acest drept. De aici au izvorît primele îndatoriri civile, chiar la sălbatici ; şi din acel moment orice nedreptate făcută în mod voit a devenit un ultragiu, deoarece, pe lîngă răul ce rezulta din injurie, cel ofensat vedea în aceasta dispreţ faţă de persoana sa, ceea ce adesea era mai insuportabil decît răul însuşi. Astfel, fiecare pedepsind dispreţul ce i se arăta

---

[1] Punct de vedere dialectic. Sentimentul cel mai blînd, intensificîndu-se, devine contrariul său, o furie impetuoasă.

într-un chip proporțional cu importanța pe care și-o acorda, răzbunările deveniră teribile, iar oamenii se făcură sîngeroși și crunți. Tocmai aceasta este treapta la care ajunseseră majoritatea popoarelor sălbatice ce ne sînt cunoscute ; și numai din cauză că n-au făcut îndeajuns deosebire între noțiuni și n-au remarcat cît de departe erau deja aceste popoare de prima stare de natură, mulți s-au grăbit să tragă concluzia că omul este prin firea lui crud și că are nevoie de civilizație pentru a se îmblînzi [1]. În realitate nu există ființă mai blîndă decît omul în starea sa primitivă, cînd, fiind plasat de natură la distanțe egale între stupiditatea fiarelor și cunoștințele funeste ale omului civilizat și determinat fiind în aceeași măsură de instinct și de rațiune [2] să se mărginească la a se feri de răul ce-l amenință, el este împiedicat de mila naturală să facă rău cuiva fără a fi împins la aceasta, chiar dacă cineva i-a făcut rău. Căci potrivit axiomei înțeleptului Locke, nu poate exista nedreptate acolo unde nu există proprietate. [3]

Trebuie să remarcăm însă că societatea înfiripată și relațiile deja stabilite între oameni cereau ca aceștia să aibă calități diferite de cele pe care le aveau prin alcătuirea lor primitivă ; cum morala începea să se introducă în acțiunile umane și fiecare — înainte de apariția legilor — era singurul judecător și răzbunător al ofenselor pri-

---

[1] Aici este vizat Hobbes.

[2] Se constată oarecare neclaritate în acest loc. De care stadiu al dezvoltării omenești este vorba ? La prima vedere nu poate fi starea cea mai veche, în care omul nu posedă uzul rațiunii. Și totuși este un stadiu anterior apariției proprietății. Dificultatea nu poate fi înlăturată decît dacă se atribuie cuvîntului rațiune un sens foarte modest. Rousseau a spus că omul naturii este lăsat „în voia instinctului", dar deja, spre deosebire de animale, el este un „factor liber", și alte facultăți pot înlocui instinctul, cînd îi lipsește. Aceasta ar fi rațiunea despre care e vorba.

[3] În text se spune „injurie", în sensul latin de nedreptate, de prejudiciu adus altuia. Și aici apare rolul capital jucat de proprietate în istoria omului. Vezi Locke, *Eseu asupra intelectului uman*, IV, 3, 18.

Scanned with OKEN Scanner

mite, bunătatea adecvată în stare pură de natură nu se mai potrivea societății care lua naștere ; trebuia ca pedepsele să devină mai severe, pe măsură ce prilejurile de a ofensa pe cineva deveneau mai frecvente ; frica de răzbunare era menită să țină locul frînei pe care o constituie legile. Astfel, deși oamenii deveniseră mai puțin răbdători, iar mila naturală suferise deja oarecari modificări, această perioadă [1] a dezvoltării însușirilor umane, reprezentînd o medie justă între indolența din starea primitivă și activizarea puternică a amorului propriu, a fost probabil epoca cea mai fericită și cea mai durabilă. [2] Cu cît ne gîndim mai mult, ne dăm seama că această stare era cel mai puțin expusă la schimbări profunde, era cea mai prielnică pentru om (P), și că omul n-a putut ieși din această stare decît prin cine știe ce întîmplare funestă care, în interesul general, ar fi trebuit să nu survină niciodată. Exemplul sălbaticilor, care au fost găsiți aproape toți pe această treaptă, pare să confirme că neamul omenesc era făcut pentru a rămîne totdeauna aici, că această stare este adevărata tinerețe a lumii.

---

[1] Cuvîntul este folosit în sensul de interval de timp.

[2] Indicație de importanță capitală. Așadar, e falsă aserțiunea că starea de natură ar fi aceea în care omul este cel mai fericit. Cel mai mult se apropie de „vîrsta de aur" societatea în curs de a se naște. Este adevărat că Rousseau și-a simplificat mai tîrziu teza : „Marele său principiu este că natura l-a făcut pe om fericit și bun, dar că societatea îl depravează și-l face nenorocit" (*Dialoguri*, III). Rousseau este deci primul care poartă vina pentru simplificările abuzive ce s-au adus doctrinei sale.

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE PACTUL SOCIAL

Presupun [2] că oamenii au ajuns în stadiul cînd obstacolele care împiedică rămînerea lor în starea de natură trag mai mult în cumpănă, prin rezistența lor, decît forțele pe care fiecare individ le poate întrebuința pentru a se menține în această stare. Atunci starea primitivă nu mai poate dăinui [3], și genul uman ar pieri dacă nu și-ar schimba felul de a fi.

Or, cum oamenii nu pot să creeze forțe noi, ci numai să le unească și să le dirijeze pe cele existente, ei n-au alt mijloc de autoconservare decît să formeze, prin agregare, o sumă de forțe în stare să învingă orice rezistență și să le pună în mișcare în vederea unui singur scop, făcîndu-le să acționeze într-un deplin acord.

---

[1] Din Rousseau, *Contractul social*; traducere de H. H. Stahl, notele aparțin ediției franceze; Editura științifică, 1957.

[2] „Presupun: acest termen subliniază caracterul ipotetic, neistoric, al contractului. Se va observa în pasajele care urmează importanța noțiunilor luate din mecanică: *sumă de forțe*, etc.

[3] Rousseau nu precizează aici care sînt acele piedici ce sfîrșesc prin a face cu neputință rămînerea în stare de natură. El a dat unele indicații mai precise în *Discurs asupra inegalității* (109—114) și în *Eseu asupra originii graiurilor*. Sporirea populației este arătată a fi una din cauzele acestei schimbări.

Scanned with OKEN Scanner

Această sumă de forţe nu se poate naşte decît din unirea mai multor oameni ; dar forţa şi libertatea fiecărui om fiind cele dintîi instrumente ale propriei lui conservări, cum le va putea oare angaja fără să-şi dăuneze şi fără să neglijeze grija pe care şi-o datorează lui însuşi ? Această dificultate raportată la subiectul meu poate fi enunţată în termenii următori :

„A găsi o formă de asociaţie care să apere şi să protejeze cu toată forţa comună persoana şi bunurile fiecărui asociat şi în cadrul căreia fiecare dintre ei, unindu-se cu toţi, să nu asculte totuşi decît de el însuşi, şi să rămînă tot atît de liber [1] ca şi mai înainte". Aceasta este problema fundamentală, a cărei soluţie este contractul social.

Clauzele acestui contract sînt atît de mult determinate prin natura actului, încît cea mai mică modificare le-ar face să devină zadarnice şi fără efect ; astfel că, deşi ele poate n-au fost niciodată enunţate formal, sînt peste tot aceleaşi, admise şi recunoscute în mod tacit pretutindeni [2], pînă în momentul cînd, pactul social fiind violat, fiecare reintră în drepturile sale iniţiale [3] şi îşi recapătă libertatea naturală, pierzînd prin aceasta libertatea convenţională pentru care a renunţat la cea naturală.

Bineînţeles, aceste clauze se reduc toate la una singură : înstrăinarea totală a fiecărui asociat, cu toate drep-

---

[1] Asigurarea libertăţii este deci adevăratul scop al contractului social indiferent ce au putut spune în această privinţă mulţi alţi comentatori. E vorba însă de înstrăinarea libertăţii naturale pentru a obţine în schimb o libertate convenţională. Fiecare individ cîştigă din aceasta, dat fiind că libertatea naturală nu este garantată, pe cînd libertatea convenţională este protejată prin contract.

[2] E destul de greu de înţeles cum nişte clauze care n-au fost niciodată formulate pot fi recunoscute în mod tacit pretutindeni. Rousseau vrea desigur să spună că pretutindeni oamenii au în ei ideea dreptăţii şi că analizînd această idee, găsim în ea ideea implicită a contractului social, pe care se cuvine ca filozoful s-o pună în lumină. Caracterul raţionalist abstract al unei asemenea concepţii este evident.

[3] Despotismul, care violează pactul social, deschide calea anarhiei.

turile sale, în favoarea întregii comunități [1], căci, în primul rînd, fiecare dăruindu-se în întregime, condiția este aceeași pentru toți ; și condiția fiind egală pentru toți, nimeni nu are interes s-o facă să devină oneroasă pentru ceilalți [2].

În afară de aceasta, înstrăinarea făcîndu-se fără rezerve, unirea este cît se poate de perfectă, și nici un asociat nu mai poate avea nimic de reclamat ; căci dacă ar rămîne unele drepturi în mîinile particularilor, dat fiind că n-ar exista nici un superior comun care să poată hotărî între ei și public, atunci fiecare, fiind oarecum propriul său judecător, ar putea pretinde să fie și judecătorul celorlalți [3] ; starea de natură s-ar menține, iar asociația ar ajunge în mod inevitabil tiranică sau zadarnică.

În sfîrșit, fiecare dăruindu-se tuturor, nu se dăruiește nimănui ; și cum nu există nici un asociat asupra căruia să nu cîștigi același drept pe care i l-ai cedat, fiecare cîștigă echivalentul a tot ce a pierdut și, în plus, mai multă forță pentru a păstra ceea ce are.

---

[1] Iată o afirmație care depășește cadrul gîndirii burgheze, căci individul își sacrifică toate drepturile, adică în speță toate bunurile, în folosul *comunității*. Locke, teoreticianul liberalismului burghez, socoate că dreptul natural persistă și în societate : oamenii nu transferă în mîinile suveranului decît dreptul de a pedepsi (Halbwachs). E vorba de a salva proprietatea privată. La Hobbes există o înstrăinare totală, dar nu din partea tuturor, căci principele nu cedează nici un drept.

[2] Sfîrșitul acestei fraze e greu de înțeles. Dacă nu se deposedează toți, în mod egal, de drepturile lor naturale, unii ar avea interesul să facă să apese asupra întregii societăți obligații de care ei ar fi scutiți. Se vede cum răzbate aici grija constantă a lui Rousseau de a-i împiedica pe cei bogați să violeze pactul social în folosul lor.

[3] După Hobbes, în starea de natură există un drept al tuturor asupra tuturor lucrurilor. În acest punct, Rousseau e de aceeași părere. Se poate vedea aici transpunerea pe plan metafizic a acumulării capitalului și a goanei după profit. Primejdia este următoarea : bogații, păstrîndu-și folosirea liberă a bogățiilor lor, nu vor întîrzia să pretindă să confiște puterea politică în folosul lor.

Scanned with OKEN Scanner

Deci, dacă îndepărtăm din pactul social ceea ce nu este de esența lui, vom vedea că el se poate reduce la termenii următori :

„Fiecare din noi pune în comun persoana și toată puterea lui, sub conducerea supremă a voinței generale ; și primim în corpore pe fiecare membru, ca parte indivizibilă a întregului“. [1]

În același moment, în locul persoanei particulare a fiecărui contractant, actul acesta de asociere dă naștere unui corp moral și colectiv, alcătuit din tot atîția membri cîte voturi sînt în adunare, corp care capătă, prin însuși acest act, o unitate, un *eu* colectiv, o viață și o voință a sa [2]. Această persoană publică, formată astfel prin unirea tuturor celorlalte persoane, purta odinioară numele de *cetate* [3], iar astăzi poartă numele de *republică* sau corp politic, fiind numit de către membrii săi *stat*, atunci cînd e pasiv, *suveran* cînd e activ și *putere* cînd e comparat cu alte formațiuni asemănătoare. În ceea ce îi privește pe asociați, ei iau în mod colectiv numele de *popor* și în par-

---

[1] Aceasta este formula fundamentală. Cu privire la voința generală, vezi introducerea.
Pasajul trebuie să fie înțeles în felul următor : fiecare, ca individ, cedează comunității toate drepturile sale. Dar, în același timp, fiecare devine membru al comunității ; ca parte a comunității primește în dar drepturile tuturor celorlalți membri, legați în mod indivizibil de întreg. Astfel, în aceeași formulă fiecare individ este privit sub două aspecte deosebite : ca particular și apoi ca parte a suveranului.

[2] Corpul social este deci o adevărată persoană, avîndu-și eul și voința sa. Aceasta amintește noțiunea reprezentării colective, atît de apreciată de sociologii din școala lui Durkheim. Există totuși o diferență esențială : în acest eu comun, fiecare individ se regăsește pe sine ; colectivitatea, pentru Rousseau, nu este o ființă situată în afara indivizilor.

[3] *Adevăratul înțeles al acestui cuvînt a dispărut aproape cu desăvîrșire la moderni. Cei mai mulți confundă orașul cu cetatea și burghezul cu cetățeanul. Ei nu știu că, în timp ce casele alcătuiesc orașul, cetățenii sînt acei care formează cetatea. Aceeași eroare i-a costat scump, odinioară, pe cartaginezi. N-am citit nicăieri că titlul de* cives *să fi fost dat vreodată supușilor unui principe ; nici chiar în antichitate, macedonenilor, și nici în zilele noastre*

ticular se numesc *cetăţeni*, întrucît participă la autoritatea suverană, şi *supuşi*, întrucît se supun legilor statului. Dar aceşti termeni se confundă adesea, fiind folosiţi unul în locul altuia ; e de ajuns să-i putem distinge atunci cînd sînt întrebuinţaţi cu toată precizia. [1]

DESPRE POPOR [2]

Aşa după cum arhitectul, înainte de a înălţa un mare edificiu, observă şi sondează terenul pentru a-şi da seama dacă e în stare să-i susţină greutatea,

---

englezilor, deşi ei sînt mai aproape de libertate decît toţi ceilalţi. Francezii îşi iau în mod familiar numele de cetăţeni, din pricină că nu-i înţeleg adevăratul sens, ceea ce se poate constata şi din dicţionarele lor ; astfel, uzurpînd acest nume, ar cădea în crimă de lesmajestate ; la ei, numele acesta exprimă o virtute, iar nu un drept. Cînd Bodin a vrut să vorbească despre cetăţenii şi burghezii noştri a comis o gravă eroare, luîndu-i pe unii drept alţii. Domnul d'Alembert n-a căzut în această greşeală şi, în articolul său „Geneva" a făcut bine distincţia între cele patru categorii de oameni (chiar cinci, dacă numărăm şi pe simplii străini) care există în oraşul nostru şi din care numai două alcătuiesc republica. Nici un autor francez, după cîte ştiu, n-a înţeles sensul adevărat al cuvîntului cetăţean (n. lui Rousseau).

[1] Este important să reţinem bine toate aceste definiţii pentru a înţelege limpede cele ce urmează. În special, trebuie să notăm sensul particular pe care Rousseau îl dă cuvintelor *suveran* şi *stat*. Cuvîntul *suveran* nu desemnează o persoană, ci ansamblul corpului politic, ca putere legiuitoare. Acest sens are o origine geneveză. *Statul* nu este, ca pentru noi, ansamblul instituţiilor politice care apasă asupra poporului, ci este poporul în totalitatea lui, care se supune legilor.

[2] În prima redactare, Rousseau a scris la începutul acestui capitol : „Deşi tratez aici despre drept şi nu despre interese, nu mă pot împiedica să arunc în treacăt o privire asupra acelora care sînt indispensabile în orice bună legislaţie" (P.W.I., 483). Metoda se schimbă, deci, întrucîtva. De la dreptul absolut, trecem la fapte pozitive : legile trebuie să fie diferenţiate după popoare. Acesta e principiul pe care îl va aplica în legătură cu polonezii şi corsicanii.

tot astfel legislatorul înțelept nu începe prin a redacta legi bune în sine ; ci mai întîi cercetează dacă poporul căruia îi sînt destinate este în stare să le suporte. Iată de ce Platon a refuzat să facă legi pentru arcadieni și cyrenieni [1], știind că aceste două popoare erau bogate și că nu le-ar fi plăcut egalitatea ; de aceea au existat în Creta legi bune și oameni răi, fiindcă Minos nu disciplinase decît un popor plin de vicii. Pe pămînt au strălucit mii de națiii care n-ar fi putut niciodată să se împace cu legi bune ; și chiar acelea care le-ar fi putut accepta n-au avut, în toată istoria lor, decît un răgaz foarte scurt pentru a o face. Ca și majoritatea oamenilor, cele mai multe popoare [2] nu sînt docile decît în tinerețea lor și, îmbătrînind, devin incorigibile. O dată ce obiceiurile sînt stabilite și prejudecățile înrădăcinate, este primejdios și zadarnic să vrei să le reformezi ; poporul nu poate suferi nici să te atingi de relele lui pentru a le distruge, asemenea bolnavilor stupizi și lipsiți de curaj care se înfioară la vederea medicului.

Aceasta nu înseamnă că, după cum unele boli învălmășesc toate în capul oamenilor și îi fac să uite trecutul, nu se ivesc și în istoria unor state epoci violente, cînd revoluțiile produc asupra poporului aceleași efecte pe care anumite crize le au asupra indivizilor ; cînd oroarea de trecut ține loc de uitare și cînd statul, prins în focul războaielor civile, renaște, ca să spunem astfel, din cenușa sa, și își redobîndește vigoarea tinereții, scăpînd din brațele morții. Așa s-a întîmplat cu Sparta pe vremea lui Licurg, cu Roma după Tarquiniu, și tot astfel a fost în timpurile noastre, cu Olanda și cu Elveția, după alungarea tiranilor [3].

---

1 Vezi Plutarh : *Către un principe ignorant.*

2 În ediția din 1762 : „Popoarele, întocmai ca și oamenii..."

3 Rousseau a înțeles cît de șubrede sînt marile monarhii și a prevăzut o criză revoluționară. „Ne apropiem de o stare de criză și de veacul revoluțiilor" *(Emil,* cartea a III-a). Întreg acest paragraf lasă să se înțeleagă că o revoluție este întotdeauna posibilă.

Dar asemenea evenimente sînt rare ; ele sînt excepţii a căror cauză se află totdeauna în structura deosebită a statului respectiv. Ele n-ar putea avea loc de două ori la acelaşi popor ; căci poporul se poate libera atîta vreme cît este numai barbar, dar nu o mai poate face după ce resortul civil s-a uzat. Atunci tulburările îl pot distruge fără ca revoluţiile să-l mai poată restabili ; astfel că, de îndată ce lanţurile lui sînt zdrobite, statul se spulberă şi nu mai există : de aici înainte îi trebuie un stăpîn, iar nu un liberator. Popoare libere, nu uitaţi această maximă : „libertatea poate fi dobîndită, dar niciodată recîştigată“ [1].

Tinereţea nu înseamnă copilărie [2]. Pentru naţiuni, ca şi pentru oameni, există o vreme a tinereţii, sau, dacă vreţi, o vreme a maturităţii, care trebuie aşteptată înainte ca ele să fie supuse legilor : dar maturitatea unui popor nu este întotdeauna uşor de recunoscut ; dacă acţionezi înainte de vreme, încercarea dă greş.

După cum natura a stabilit staturii unui om bine conformat anumite limite, dincolo de care nu mai găseşti decît uriaşi sau pitici, tot astfel, avînd în vedere cea mai bună structură a unui stat, există limite ale întinderii sale care cer ca statul să nu fie nici prea mare, pentru a putea să fie guvernat, nici prea mic, ca să se poată menţine cu forţe proprii. Există în orice corp politic un maximum de forţă care nu poate fi depăşit, şi de care statul adeseori se îndepărtează prin faptul că se măreşte. Cu cît legătura socială se întinde, cu atît devine mai slabă, ast-

---

[1] Pentru că un popor îşi pierde libertatea cînd resortul civil s-a uzat. Tocmai acest resort îi lipseşte pentru a o putea recuceri. Rousseau se gîndeşte aici la republicile antice : Atena, Roma. Greşeala sa este de a legifera pe vecie. Eroarea provine din faptul că el asimilează viaţa unui popor cu viaţa unui om. Nimeni nu-şi regăseşte niciodată tinereţea. Reminiscenţe de la Machiavelli : *Discurs asupra primei decade a lui Tit-Liviu* (passim).

[2] Această frază lipseşte în ediţia din 1762, ca şi, mai departe, cuvintele „a tinereţii sau dacă vreţi...“

fel că, în general, un stat mic este, proporțional, mai puternic decît unul mare. [1]

O mie de argumente demonstrează această maximă. Mai întîi, administrația devine cu atît mai dificilă cu cît distanțele se măresc, așa cum o greutate devine cu atît mai grea cu cît este pusă în vîrful unei pîrghii mai lungi. Ea ajunge din ce în ce mai împovărătoare, pe măsură ce treptele ierarhice se înmulțesc : căci fiecare oraș își are în primul rînd administrația sa, plătită de popor ; fiecare district și-o are pe a sa, plătită tot de popor ; apoi fiecare provincie, apoi marile guvernăminte, satrapiile, viceregalitățile, care trebuie plătite din ce în ce mai scump, pe măsură ce urci pe scara ierarhică, și toate acestea pe seama nefericitului popor ! În sfîrșit, se adaugă și administrația supremă, care strivește totul sub ea. Atîtea poveri îi sleiesc neîncetat pe supuși : departe de a fi mai bine guvernați prin toate aceste corpuri diferite, sînt guvernați mai puțin bine decît dacă ar fi avut peste ei unul singur. Totodată, abia de le mai rămîn resurse pentru cazuri extraordinare ; iar atunci cînd trebuie să recurgă la ele, statul se află întotdeauna în pragul ruinei lui. [2]

Dar aceasta nu e totul : nu numai că guvernămîntul are mai puțină vigoare și rapiditate ca să impună respectarea legilor, să împiedice vexațiile, să corijeze abuzurile, să prevină comploturile care se pot pune la cale în regiunile îndepărtate ; dar și poporul are mai puțină dragoste pentru șefii pe care nu-i vede niciodată, pentru patrie, care în ochii lui este nemărginită ca și lumea, și pentru concetățenii săi, care în cea mai mare parte îi rămîn străini. Aceleași legi nu se pot potrivi atîtor provincii diverse, fiecare cu obiceiurile ei deosebite, trăind în climate opuse

---

[1] Aceleași idei se găsesc și în *Politica* lui Aristotel (IV, 4). Montesquieu *(Spiritul legilor*, cartea a VIII-a) susține și el, ca și Rousseau în *Contract* (cartea a III-a), că guvernămîntul democratic se potrivește mai bine statelor mici.

[2] Critică viguroasă a regimului monarho-feudal.

și neputînd suporta aceeași formă de guvernămînt [1]. Legi diferite dau naștere numai la tulburări și confuzii între popoare, care trăind sub aceiași șefi, și avînd relații continue între ele, trec de la unii la alții, se unesc unele cu altele, astfel că, supuse fiind altor obiceiuri [2], nu pot ști niciodată dacă într-adevăr patrimoniul lor le aparține. În această mulțime de oameni, necunoscuți unii altora și pe care doar centrul administrației supreme îi adună laolaltă, talentele sînt îngropate, virtuțile ignorate, viciile nepedepsite. Șefii, copleșiți de treburi, nu mai văd nimic prin ei înșiși ; statul este guvernat prin delegați. În sfîrșit, măsurile ce trebuie luate pentru a menține autoritatea generală, căreia atîția funcționari îndepărtați vor să i se sustragă sau să i se substituie, acaparează toate grijile publice. Nu mai rămîne nimic pentru fericirea poporului, și abia de mai rămîne ceva pentru apărarea sa în caz de nevoie. Și astfel, un corp prea mare pentru alcătuirea sa se prăvălește și piere strivit sub propria sa greutate.

Pe de altă parte, statul trebuie să-și asigure o anumită bază care să-i dea soliditate, pentru a putea rezista zguduirilor, care nu vor întîrzia, și eforturilor, pe care va fi silit să le facă pentru a se susține : căci toate popoarele au un fel de forță centrifugă, datorită căreia ele lucrează în mod continuu unele împotriva altora și tind a se mări în dauna vecinilor, întocmai ca și „vîrtejurile“ lui Descartes. Cei slabi riscă să fie curînd înghițiți ; și nimeni nu se poate apăra decît stabilind împreună cu toți ceilalți un

---

[1] Cîțiva ani înainte de revoluție, Rousseau se mai îndoia încă de posibilitatea constituirii unei mari națiuni în care toți cetățenii să fie legați prin patriotism. Și cu toate acestea, ideile din *Contract* vor ajuta la desăvîrșirea unității naționale. Dezvoltarea capitalismului făcea necesară constituirea marilor națiuni moderne. Idealistul Rousseau nu putea să vadă acest lucru. Deși elaborează o ideologie care va folosi patrioților revoluționari, el își mărginește idealul său național la modelul cetăților antice și al Elveției.

[2] Critică — generală în filozofia veacului al XVIII-lea — a obiceiurilor feudale, atît de împestrițate.

fel de echilibru care să facă astfel încît apăsarea să fie peste tot oarecum egală. [1]

Iată deci că există argumente pentru extindere și argumente pentru restrîngere ; și e un mare talent al omului politic acela de a găsi printre ele proporția cea mai avantajoasă pentru conservarea statului. În general, se poate spune că cele dintîi, nefiind decît exterioare și relative, trebuie subordonate celorlalte, care sînt interne și absolute [2]. Primul lucru care trebuie căutat este o alcătuire sănătoasă și puternică ; și e bine să contăm mai mult pe vigoarea rezultată dintr-o bună formă de guvernămînt decît pe resursele pe care le oferă un teritoriu întins.

De altfel, cunoaștem cazul unor state constituite în așa fel încît necesitatea cuceririlor intra în însăși constituția lor și care, pentru a se menține, erau silite să crească mereu. Poate că ele se bucurau mult de această fericită îndatorire, care le arăta totuși, o dată cu limita măririi lor, și inevitabilul moment al căderii [3].

Un corp politic poate să fie măsurat în două feluri : prin suprafața sa teritorială și prin numărul populației ; există între aceste două măsuri un anumit raport convenabil, care asigură statului adevărata măreție. Oamenii formează statul, iar terenul hrănește oamenii : acest raport înseamnă deci ca pămîntul să fie suficient pentru a întreține pe locuitorii săi și ca numărul locuitorilor să fie pe măsura posibilității pămîntului de a-i hrăni [4]. În

---

[1] Cam aceasta este, spune Beaulavon, ceea ce diplomații au numit echilibrul european. Statele între ele se află în stare de natură. Rousseau nu vede, în vremea sa, posibilitatea de a se ajunge la un stadiu superior.

[2] Cele dintîi argumente pentru creștere sînt relative la forța statelor vecine. Ele trebuie subordonate celorlalte, adică argumentelor pentru restrîngere, care nu privesc decît statul în cauză.

[3] Reminiscențe de la Machiavelli *(Discurs asupra primei decade a lui Tit-Liviu,* I, 6) și de la Montesquieu *(Grandoarea și decadența romanilor,* IX).

[4] De notat că Rousseau nu se gîndește la industrie pentru a hrăni poporul, atîta vreme cît este suficientă agricultura. În aceeași epocă, fiziocrații considerau munca pămîntului ca sursă esențială a bogățiilor.

această proporţie rezidă maximul de forţă a unui număr de populaţie dat. Căci dacă există teren prea mult, paza lui e prea costisitoare, cultura insuficientă, produsul prisoselnic : aceasta e cauza apropiată a războaielor defensive. Dacă nu e teren de ajuns, statul, pentru ceea ce îi lipseşte, este la discreţia vecinilor săi : aceasta e cauza apropiată a războaielor ofensive. Orice popor care, prin poziţia sa, nu are altă alternativă decît comerţul sau războiul, este prin aceasta un popor slab. El depinde de vecini, depinde de evenimente, şi existenţa lui nu poate fi decît scurtă şi nesigură. El subjugă pe alţii şi îşi schimbă situaţia, sau e subjugat şi nu mai reprezintă nimic. El nu se poate menţine liber decît dacă este ori foarte mic [1], ori foarte mare.

Un raport fix între întinderea de pămînt şi numărul de oameni, astfel încît acestea să-şi corespundă reciproc, nu se poate calcula precis, atît din pricina deosebirilor privitoare la calitatea terenurilor, la gradul lor de fertilitate, natura producţiei, influenţa climatului, cît şi din pricina deosebirilor ce se remarcă între temperamentele locuitorilor respectivi, unii consumînd puţin într-o ţară fertilă, iar alţii consumînd mult pe un sol ingrat. Trebuie de asemenea să se aibă în vedere fecunditatea femeilor, care poate fi mai mare sau mai mică, condiţiile mai favorabile sau mai puţin favorabile creşterii populaţiei pe care le oferă ţara, precum şi volumul de populaţie pe care poate spera legislatorul să-l favorizeze prin aşezămintele sale [2], astfel încît el nu trebuie să-şi întemeieze judecata pe ceea ce vede, ci pe ceea ce prevede, şi nici să se oprească la starea actuală a populaţiei, ci să conteze mai mult pe aceea la care ea trebuie, în mod natural, să ajungă. În sfîrşit, există mii de prilejuri în care anumite particularităţi ale locurilor impun sau permit să se cuprindă mai mult teren decît ar părea că este necesar. Astfel, oamenii

---

[1] Un stat puţin populat şi mic ca întindere nu va provoca pofta de cucerire a nimănui.

[2] Instituţiile bune pot permite ca populaţia să crească.

Scanned with OKEN Scanner

se vor întinde mult într-o țară muntoasă, în care producția naturală, adică pădurea și pășunile, cer mai puțină muncă, unde experiența arată că femeile sînt mai fecunde decît la șes și unde un pămînt înclinat, deși întins, nu dă decît o mică bază orizontală, singura pe care se poate conta pentru culturi vegetale ; și dimpotrivă, se pot crea aglomerații pe țărmul mării, chiar și printre stînci și nisipuri aproape sterpe, pentru că pescuitul poate să înlocuiască în mare măsură produsele pămîntului, iar oamenii trebuie să se adune mai mulți laolaltă ca să-i poată respinge pe piraţi ; de altfel, există și mai multă înlesnire, datorită coloniilor, pentru ca țara să scape de locuitorii supranumerari.

La aceste condiții, cînd e vorba de a alcătui un popor, mai trebuie adăugată una, care nu poate înlocui pe niciuna din celelalte, dar fără care toate celelalte sînt inutile: trebuie să fie belșug și pace, căci vremea cînd un stat începe să se pună în ordine, la fel ca și cea în care se formează un batalion, reprezintă momentul în care corpul e cel mai puțin capabil de rezistență și deci e cel mai ușor de distrus. Mai lesne se poate rezista în mijlocul unei dezordini absolute decît într-un moment de fierbere, cînd fiecare e preocupat de rangul său, iar nu de primejdie. E de ajuns ca un război, o foamete sau o răscoală să se ivească în asemenea vremuri de criză pentru ca statul să fie inevitabil răsturnat.

Aceasta nu înseamnă că n-ar exista destule guvernăminte stabilite în timpul acestor furtuni ; dar în asemenea cazuri, chiar guvernanții sînt cei care distrug statul [1]. Uzurpatorii provoacă sau aleg întotdeauna asemenea vremuri tulburi pentru ca, profitînd de spaima generală, să impună legi destructive, pe care poporul niciodată nu le-ar adopta dacă și-ar păstra sîngele rece. Alegerea momentului pentru o legislație este unul din semnele cele mai sigure după care se poate deosebi opera legislatorului de opera unui tiran.

---

[1] Violînd pactul social.

Scanned with OKEN Scanner

Aşadar, care popor este potrivit pentru a i se da o legislaţie [1] ? Acela care, deşi era deja legat printr-o unitate oarecare de origine, de interese sau de convenţii, n-a purtat încă adevăratul jug al legilor ; acela care nu are nici obiceiuri, nici superstiţii prea înrădăcinate ; acela care nu se teme că ar putea fi copleşit de o invazie subită ; acela care, fără să se amestece în certurile vecinilor, poate să reziste singur împotriva fiecăruia din ei, sau să se ajute cu unul pentru a-l respinge pe celălalt ; acela unde fiecare membru poate să fie cunoscut de toţi şi unde nu este nevoie ca un om să fie împovărat peste limitele rezistenţei umane ; acela care nu are nevoie de celelalte popoare şi de care nici un alt popor nu are nevoie [2] ; acela care nu e nici bogat nici sărac şi se poate mulţumi cu ceea ce are ; în sfîrşit, acela care îmbină tăria unui popor vechi cu docilitatea unui popor nou. Elementul care face ca opera de legiferare să fie atît de grea este nu atît ceea ce trebuie clădit, cît ceea ce trebuie distrus ; iar succesul se obţine atît de rar, din cauza imposibilităţii de a găsi unită simplicitatea naturii cu nevoile societăţii. Toate aceste condiţii, e drept, se găsesc foarte greu strînse laolaltă : iată de ce nu se pot vedea decît puţine state bine constituite.

Mai există în Europa o ţară în stare să primească o legislaţie : este insula Corsica. Bărbăţia şi dîrzenia cu care

---

[1] Întreg acest paragraf rezumă conţinutul capitolelor VIII, IX, şi X.

[2] *Dacă din două popoare învecinate, unul n-ar putea să se dispenseze de celălalt, cel dintîi s-ar afla într-o situaţie foarte grea, iar al doilea într-o situaţie foarte primejdioasă. Orice naţie înţeleaptă, într-un astfel de caz, se va strădui cît mai repede să-l elibereze pe celălalt de această dependenţă. Republica Thlascala, cuprinsă în mijlocul imperiului Mexicului, a preferat să se lipsească de sare decît s-o cumpere de la mexicani, sau chiar s-o primească gratuit. Înţelepţii thlascalani şi-au dat seama ce capcană se ascunde sub această libertate. În consecinţă, s-au menţinut liberi ; şi acest mic stat, închis în mijlocul unui mare imperiu, a fost în cele din urmă instrumentul pieirii acestuia* (n. lui Rousseau).

acest brav popor a știut să-și recucerească și să-și apere libertatea îl fac să merite ca vreun om înțelept să-l învețe cum să și-o păstreze. Presimt că într-o zi această mică insulă va uimi Europa. [1]

DESPRE SUVERAN

Vedem din această formulă [2] că actul de asociere cuprinde un angajament reciproc al publicului cu particularii și că fiecare individ, contractînd, ca să zicem așa, cu el însuși, se află angajat într-o dublă relație: anume, ca membru al suveranului față de particulari și ca membru al statului față de suveran. Nu se poate însă aplica aici maxima din dreptul civil potrivit căreia nimeni nu poate fi obligat prin angajamente luate față de sine însuși [3]; căci este o mare deosebire între a te obliga față de tine însuți și a te obliga față de un întreg din care faci parte.

E necesar să observăm și că hotărîrea publică, care poate să oblige pe toți supușii față de suveran, din pricina celor două raporturi deosebite sub care poate fi privit fiecare dintre ei, nu poate, prin rațiune contrară, să oblige pe suveran față de el însuși. În consecință, este împotriva naturii corpului politic ca suveranul să-și impună o lege

---

[1] S-a spus că Rousseau prevăzuse apariția lui Napoleon. E o pură naivitate. În realitate, rezistența energică a corsicanilor sub conducerea lui Paoli împotriva republicii genoveze îi impresionase adînc pe filozofi, de pildă pe Voltaire. Poate că Rousseau visa, scriind aceste rînduri, să aplice Corsicii sistemul său. Într-adevăr, în 1764, i se trimite din insulă o cerere de a alcătui un proiect de constituție, proiect pe care el l-a redactat, dar care n-a avut nici o urmare.

[2] Formula contractului social.

[3] Orice angajament luat față de sine însuți are un caracter moral, iar nu un caracter juridic.

Scanned with OKEN Scanner

pe care să n-o poată călca [1]. Neputîndu-se considera decît sub un singur și același raport, el s-ar afla atunci în situația unui particular care ar contracta cu el însuși; de unde se vede că nu există și nici nu poate exista nici un fel de lege fundamentală obligatorie pentru întregul corp al poporului, nici măcar contractul social [2]. Ceea ce nu înseamnă că acest corp n-ar putea foarte bine să se angajeze față de altcineva, în tot ceea ce nu derogă de la acest contract; căci față de străinătate el revine o simplă ființă, un individ [3].

Dar corpul politic, sau suveranul, a cărui existență izvorăște numai din caracterul sacru [4] al contractului, nu poate niciodată să se oblige, nici chiar față de altul, la nimic care ar deroga de la acest act primar, cum ar fi să înstrăineze o parte din el însuși [5] sau să se supună unui

---

[1] Puterea suveranului apare aici ca fiind fără limite. În realitate, această putere este mărginită (vezi II, 4).

[2] Puterile suveranului pot merge pînă la dreptul de a se autodizolva. Dar atunci oamenii s-ar întoarce la starea de natură (vezi *Discursul asupra inegalității*). Rousseau afirma încă de atunci că contractul social nu este irevocabil. Dar el admitea atunci teoria legilor fundamentale, prin care anumiți teoreticieni ai dreptului natural căutau să limiteze monarhia absolută. Această teorie duce la o divizare a suveranității. Rousseau, care ulterior l-a studiat mai îndeaproape pe Hobbes, respinge această teorie, pe care în cel de al doilea discurs al său o acceptase, ce-i drept, numai cu titlul provizoriu.

[3] Pentru Rousseau, în condițiile stării civile, starea de natură continuă să dăinuie între națiuni, fiecare dintre acestea fiind un individ ce acționează numai după pofta sa. Ceea ce explică războaiele.

[4] Pentru ce acest termen religios? Pentru că orice atingere adusă contractului îl aruncă pe om îndărăt în starea de natură. Numai contractul social îngăduie omului să se dezvolte cu toate virtualitățile naturii sale: acțiunea, virtutea, voința liberă.

[5] Integritatea teritoriului național este sfîntă. În proiectul său de constituție, Saint-Just avea să scrie (la 24 aprilie 1793): „Teritoriul se află sub garanția și protecția suveranului; ca și el, este indivizibil". În 1796, cu prilejul tratativelor de pace care au eșuat, Franța refuză să cedeze Belgia, servindu-se de acest argument (Vaughan). Rousseau condamnă aci cedările de provincii de la un stat la altul după bunul plac al familiilor domnitoare.

alt suveran. Violînd actul în virtutea căruia există, ar însemna să se nimicească ; iar ceea ce nu este nimic nu produce nimic.

De îndată ce mulțimea este astfel unită într-un singur corp, nici un membru al său nu mai poate fi ofensat fără ca întreg corpul să se simtă atacat ; și cu atît mai mult nu poate fi ofensat corpul întreg fără ca membrii săi să se simtă atinși. Astfel, datoria și interesul obligă deopotrivă cele două părți contractante să se ajute una pe alta ; și aceiași oameni trebuie să caute să întrunească, sub acest dublu raport, toate avantajele care rezultă de aici [1].

Or, suveranul, nefiind alcătuit decît din particularii care îl compun, nu are și nici nu poate avea vreun interes potrivnic intereselor acestora ; în consecință, puterea suverană nu are nevoie de nici un fel de chezaș față de supuși [2], căci este cu neputință ca corpul să voiască să dăuneze tuturor membrilor săi ; și vom vedea de îndată că el nu poate dăuna nici unuia, ca particular. Suveranul, prin însuși faptul că există, este întotdeauna ceea ce trebuie să fie [3].

Nu aceeași este situația supușilor față de suveran ; față de el, cu tot interesul lor comun, nimic nu ar garanta angajamentele lor, dacă nu s-ar găsi mijloace prin care suveranul să se poată asigura de credința supușilor.

Într-adevăr, fiecare individ poate, ca om, să aibă o voință particulară contrarie sau diferită de voința generală, pe care o are ca cetățean ; interesul său particular

---

[1] Sub dublul raport al datoriei și al interesului, avantajele care depind de ajutorarea mutuală.

[2] Liberalii din veacul al XIX-lea (Benjamin Constant, etc.) au văzut în aceasta semnul despotismului de stat. O astfel de afirmație justifică anticipat dictatura revoluționară a Convenției.

[3] Sensul acestei fraze devine limpede cu ajutorul capitolului precedent : „Clauzele acestui contract sînt atît de mult determinate prin natura actului, încît cea mai mică modificare le-ar face să devină zadarnice și fără efect".

Scanned with OKEN Scanner

poate să-i sugereze cu totul altceva decît interesul comun ; existența sa absolută și natural independentă poate să-l facă să privească ceea ce datorează cauzei comune ca și cum ar fi o contribuție gratuită, a cărei pierdere n-ar fi atît de dăunătoare celorlalți cît ar fi pentru el de împovărătoare plata ei [1] ; și socotind persoana morală pe care o constituie statul drept o pură abstracție [2], dat fiind că nu este vorba de o ființă umană, el s-ar bucura de drepturile de cetățean fără a voi să-și facă datoria de supus ; nedreptate a cărei răspîndire ar pricinui ruina corpului politic.

Pentru ca acest pact social să nu fie o formulă goală, el cuprinde în mod tacit acest angajament, singurul care poate da forță celorlalte, anume că oricine ar refuza să se supună voinței generale va fi constrîns de corpul întreg ; ceea ce nu înseamnă altceva decît că va fi forțat să fie liber [3] ; aceasta este condiția care, dîndu-l pe fiecare cetățean patriei, îl garantează împotriva oricărei dependențe personale [4], condiție ce constituie mecanismul mașinii politice și singura condiție ce face legitime angajamente civile, care, altfel, ar fi absurde, tiranice și obiect de abuzuri dintre cele mai mari.

---

[1] Voința generală la un cetățean cere ca el să-și plătească impozitele, să satisfacă serviciul militar, etc. Interesul său particular îl îndeamnă să se elibereze de toate aceste servituți.

[2] Rousseau consideră statul, în speță corpul politic, ca pe o ființă reală, avînd eul său comun, viața și voința sa. Individul egoist îl consideră, dimpotrivă, drept o pură abstracție.

[3] În mod sistematic, Rousseau dă gîndirii sale o turnură paradoxală, în scopul de a izbi imaginația cititorului printr-o expresie surprinzătoare și puternică. Rousseau enunță aici o teorie a dictaturii revoluționare : pentru a asigura libertatea tuturora, statul trebuie să-și exercite constrîngerea asupra tuturora.

[4] Pentru că toți ceilalți își iau în același timp obligația de a respecta contractul sau de a suporta constrîngerea, dacă atentează la libertatea altuia.

Scanned with OKEN Scanner

Dacă statul sau cetatea nu e decît o persoană morală a cărei viaţă stă în unirea membrilor ei, şi dacă cea mai de seamă din grijile sale este cea a propriei conservări, atunci are nevoie de o forţă universală şi coercitivă pentru a pune în mişcare şi a aşeza fiecare parte în modul cel mai potrivit pentru binele întregului. Aşa după cum natura dă fiecărui om o putere deplină asupra tuturor mădularelor lui, tot astfel şi pactul social dă corpului politic o putere absolută asupra tuturor membrilor săi. Şi această putere, diriguită de către voinţa generală, poartă, aşa cum am arătat, numele de suveranitate.

Dar, în afară de persoana publică, trebuie să luăm în considerare şi persoanele private care o compun, şi a căror viaţă şi libertate sînt în mod natural independente de ea. Se cade deci ca drepturile respective ale cetăţenilor şi ale suveranului [1], precum şi îndatoririle pe care trebuie să le îndeplinească cetăţenii în calitatea lor de supuşi, să le distingem bine de drepturile naturale de care ei trebuie să se bucure, în calitatea lor de oameni [2].

---

[1] *Cititorilor atenţi! Nu vă grăbiţi, rogu-vă, să mă învinuiţi de contrazicere. N-am putut s-o evit în cuvintele de care mă folosesc, dată fiind sărăcia limbii. Dar aveţi răbdare!* (N. lui Rousseau.)

[2] Aceasta pare a contrazice doctrina enunţată în I, 6 şi 7. Individul îşi înstrăina totalmente drepturile. Aici, păstrează o parte din ele. Rousseau pune această contradicţie, aşa cum i se întîmplă deseori, pe seama sărăciei limbii. S-a spus (Faguet, Lemaître) că contradicţia era de fond, întrucît Rousseau ar fi juxtapus două doctrine contradictorii: etatismul riguros al lui Hobbes şi individualismul lui Locke şi al lui Jurieu. Dar ar fi o calomnie la adresa lui Rousseau dacă am gîndi că s-a mulţumit să le juxtapună. Nota sa e o dovadă că el a văzut dificultatea. Se cuvine mai curînd să admirăm efortul lui de a scăpa de contradicţiile inerente gîndirii burgheze, incapabilă să armonizeze drepturile individului cu exigenţele sociale: individul remite toate drepturile sale suveranului, care este animat de voinţa generală, exprimată în lege. Voinţa generală, prin natura sa, este expresia intereselor profunde ale fiecăruia: ea nu poate voi anularea drepturilor naturale

Scanned with OKEN Scanner

Am convenit [1] că ceea ce înstrăinează fiecare din puterea sa, din bunurile sale, din libertatea sa — prin pactul social — este numai acea parte din ele a cărei folosire are importanţă pentru comunitate ; trebuie să convenim însă şi că singurul în drept să aprecieze această importanţă este suveranul [2].

Cetăţeanul datorează statului toate serviciile pe care i le poate face, de vreme ce suveranul le cere ; dar nici suveranul, în ceea ce-l priveşte, nu poate [3] să-i împovăreze pe supuşi cu nici un lanţ care ar fi inutil comunităţii ; el nici nu poate voi aceasta, căci potrivit legii raţiunii, nimic nu se face fără o cauză, întocmai şi conform legii naturii.

Angajamentele care ne leagă de corpul social nu sînt obligatorii decît pentru că sînt mutuale ; ele sînt de aşa natură încît, îndeplinindu-le, nu poţi lucra pentru altul fără să lucrezi deopotrivă şi pentru tine. De ce voinţa generală este întotdeauna dreaptă şi de ce toţi vor întotdeauna fericirea fiecăruia din ei ? Oare nu tocmai pentru aceea că nu se află nimeni care să nu-şi însuşească

---

ale individului. Ea se aplică tuturor deopotrivă şi nu frînează în individ decît dorinţa de a dăuna libertăţii altuia. Ea asigură deci adevărata libertate. Se va răspunde, desigur, că voinţa generală fiind deseori denaturată, nu mai este generală. Aceasta o ştia prea bine şi Rousseau. Dar el descrie un stat ideal utopic, nu statul real. În tot cazul, în concepţia sa, nu este ceva contradictoriu ca individul, cedînd toate drepturile sale, să mai păstreze totuşi o parte. Paragraful următor va lămuri acest punct.

[1] Nu în pactul social. Scriitorii politici sînt de acord asupra acestui punct, atît etatistul Rousseau cît şi individualiştii.

[2] Aşadar, numai în drept individul se predă cu totul suveranului. De fapt, suveranul îi remite folosirea unei părţi din drepturile sale, căci el nu poate voi altceva, fiind creat spre binele tuturor. Altfel n-ar mai fi suveran.

[3] Nu se poate din punct de vedere moral, şi chiar logic. Dacă ar face-o, supuşii n-ar mai avea nici un interes să se supună, şi poporul ar fi dizolvat.

Scanned with OKEN Scanner

cuvîntul „fiecare“ [1] și care să nu gîndească la el însuși atunci cînd votează pentru toți ? Aceasta dovedește că egalitatea de drept și noțiunea de justiție născută din ea decurge din preferința pe care și-o acordă fiecare și prin urmare din natura umană ; că voința generală, pentru a fi cu adevărat generală, trebuie să fie astfel nu numai în obiectul, ci și în esența ei [2] ; că ea trebuie să pornească de la toți, pentru a se aplica tuturora ; și că își pierde rectitudinea naturală cînd tinde spre un țel individual și mărginit, pentru că atunci, hotărînd asupra unor lucruri care ne sînt străine, nu mai avem nici un adevărat principiu de echitate care să ne călăuzească [3].

Într-adevăr, de îndată ce e vorba de un fapt sau de un drept particular într-o chestiune care n-a fost reglementată printr-o convenție generală și anterioară, afacerea devine contencioasă [4] : e un proces în care particularii interesați constituie una din părți, iar publicul cealaltă parte, dar în care nu văd nici ce lege ar trebui urmată, nici ce judecător ar trebui să hotărască. Ar fi ridicol în

---

[1] Există deci ceva comun între legea rațiunii și legea naturii : individul păstrează, ca mobil profund, dragostea de sine. Societatea burgheză nu poate face apel la nimic mai sigur decît la egoism. Aceasta este părerea foarte realistă a lui Rousseau.

[2] Obiectul său : se aplică tuturora. Esența sa : izvorăște de la toți...

[3] Beaulavon crede că Rousseau vizează aici articolul *Dreptul natural* din *Enciclopedie*. (Vezi Diderot II. Ed. Classiques du Peuple, pag. 162—164.). Pentru Diderot, voința generală se află în individ și este „un act pur al înțelegerii, care judecă atunci cînd patimile tac“. Ea poate reglementa „conduita relativă a unui particular față de alt particular“. Pentru Rousseau, voința generală este creată prin pact, se manifestă prin lege și nu poate exprima decît interesul comun. În relațiile particulare, dată fiind natura umană, voința generală este orbită de interesele particulare. În fond, nu există alt principiu de echitate decît interesul. Fie că Rousseau s-a gîndit sau nu la acest articol, este limpede că cele două doctrine se opun : Rousseau este mai puțin optimist decît Diderot.

[4] Se numesc „contencioase“ dificultățile care se ivesc între particulari și administrații, cu prilejul aplicării legilor în cazuri care n-au fost vizate în mod explicit și direct de către legiuitori.

Scanned with OKEN Scanner

acest caz să vrei să te referi la o decizie expresă a voinţei generale, care nu va putea fi decît hotărîrea uneia dintre părţi şi care, în consecinţă, nu este pentru cealaltă parte decît o voinţă străină, particulară, şi în acest caz predispusă la nedreptate şi supusă erorii. Astfel, după cum o voinţă particulară nu poate reprezenta voinţa generală, tot astfel şi voinţa generală îşi schimbă natura cînd are în vedere un obiect particular, aşa că ea nu poate în calitatea sa de voinţă generală să se pronunţe nici asupra unui om, nici asupra unui fapt [1]. Cînd poporul Atenei, de pildă, îşi numea sau îşi revoca şefii, cînd decerna onoruri unuia sau îl pedepsea pe altul, ori, printr-o mulţime de decrete particulare, exercita fără deosebire toate actele de guvernămînt, poporul nu mai avea atunci o voinţă generală propriu-zisă ; el nu mai acţiona ca suveran, ci ca magistrat. Aceasta poate va părea contrar ideilor obişnuite ; dar trebuie să-mi daţi răgaz să le pot expune pe ale mele [2].

Trebuie să înţelegem că ceea ce generalizează voinţa este nu atît numărul voturilor, cît interesul comun care le uneşte [3] ; căci, în această instituţie, fiecare trebuie să se supună în mod necesar condiţiilor pe care le impune şi celorlalţi : admirabil acord al interesului cu justiţia, acord ce dă hotărîrilor comune un caracter de echitate, pe care însă îl vedem dispărînd în discutarea oricărei afaceri particulare, din pricina lipsei unui interes comun care să unească şi să identifice regula judecătorului cu regula părţii.

Ori de unde ai porni ca să te ridici pînă la principiu, ajungi mereu la aceeaşi concluzie : adică, pactul social stabileşte între cetăţeni o astfel de egalitate încît toţi se supun aceloraşi condiţii şi urmează a se bucura de ace-

---

[1] Este, deci, rostul guvernămîntului, nu al suveranului, să reglementeze chestiunile particulare inevitabile.

[2] O va face în Cartea a III-a.

[3] Numai predominarea interesului comun determină voinţa generală, iar nu numărul votanţilor.

Scanned with OKEN Scanner

leași drepturi. Astfel, prin natura pactului, orice act de suveranitate, adică orice act autentic [1] al voinței generale obligă sau favorizează în mod egal pe toți cetățenii, în așa fel încît suveranul cunoaște numai națiunea in corpore, fără să deosebească pe nici unul dintre cei care o compun. Ce este, la drept vorbind, un act de suveranitate ? Nu este o convenție între un superior și un inferior, ci o convenție a corpului întreg cu fiecare dintre membrii săi : convenție legitimă [2], căci are drept bază contractul social ; echitabilă, pentru că este aceeași pentru toți ; utilă, pentru că nu poate avea alt scop decît binele tuturor, și solidă, pentru că are drept chezaș forța publică și puterea supremă. Atîta vreme cît cetățenii nu sînt supuși decît unor astfel de convenții, ei nu ascultă pe nimeni [3], ci numai de propria lor voință ; iar a-ți pune întrebarea pînă unde se întind drepturile respective ale suveranului și ale cetățenilor, înseamnă a te întreba pînă la ce punct se pot angaja aceștia față de ei înșiși, fiecare față de toți și toți față de fiecare.

Se vede așadar că puterea suverană, oricît de absolută, de sacră, de inviolabilă ar fi, nu trece și nu poate trece peste limitele convențiilor generale [4], și că fiecare om poate să dispună pe deplin de ceea ce i-a fost lăsat din bunurile și din libertatea lui prin aceste convenții ; astfel încît suveranul nu are niciodată dreptul să încarce pe unul dintre supuși mai mult decît pe altul, pentru că atunci problema devenind particulară, puterea lui depășește limitele competenței sale [5].

---

[1] „Autentic" : făcut în formă solemnă, oficială. (Dicționarul lui Littré). Adică un act adus oficial la cunoștința tuturor cetățenilor.

[2] Ceea ce nu este cazul cînd e vorba de o lege impusă de către un rege absolut.

[3] Toți, inclusiv minoritatea, majoritatea exprimînd voința generală atîta vreme cît moravurile nu sînt corupte.

[4] Adică nu poate să coboare pînă la chestiuni particulare.

[5] Voința generală fiind imparțială, libertatea fiecăruia este asigurată. Voința generală nu poate voi să micșoreze în mod inutil libertatea tuturora, ceea ce ar fi contradictoriu.

Aceste distincții o dată admise, se vede cît de falsă este afirmația că în condițiile contractului social ar avea loc vreo renunțare adevărată a particularilor, cînd situația lor, prin efectul acestui contract, este realmente de preferat celei anterioare, dat fiind că nu e vorba de o înstrăinare, ci de un schimb avantajos : în locul unui mod de viață nesigur și precar, un altul mai bun și mai sigur ; în locul independenței naturale, libertatea ; în locul puterii de a dăuna altora, propria siguranță ; și în locul forței proprii pe care alții ar fi putut-o înfrînge, un drept pe care uniunea socială îl face de neînfrînt. Însăși viața, pe care și-au încredințat-o statului, este necontenit ocrotită de acesta. Iar atunci cînd ei își primejduiesc viața pentru apărarea statului, oare nu-i înapoiază ceea ce au primit de la el ? Fac ei oare ceva ce n-ar fi făcut mai adesea și cu mai multă primejdie în starea de natură, atunci cînd, purtînd lupte inevitabile, ar fi apărat cu riscul vieții bunurile necesare menținerii ei ? [1] La caz de nevoie toți trebuie să lupte pentru patrie, e adevărat. În schimb, nimeni nu mai e nevoit niciodată să lupte pentru sine. Nu sîntem oare chiar în cîștig atunci cînd riscăm, pentru siguranța noastră, o parte din aceea ce ar trebui să riscăm din momentul în care n-am mai avea această siguranță ?

DESPRE LEGE [2]

Prin pactul social, am dat existență și viață corpului politic. Urmează acum ca prin legislație să-i dăm mișcare și voință. Căci actul inițial prin care se formează și se unește acest corp nu determină încă nimic din ceea ce trebuie să facă pentru a se conserva.

---

[1] „Bunurile necesare menținerii ei" ; avutul lor, tot ceea ce posedă individul izolat. Întreg acest pasaj glorifică patriotismul.

[2] Rousseau, în *Emil*, cartea a V-a, rezumînd *Contractul social*, spune : „Subiectul este cu totul nou ; definiția legii urmează abia să fie elaborată".

Ceea ce este bine şi conform cu ordinea [1] este astfel prin natura lucrurilor şi independent de convenţiile omeneşti. Orice dreptate vine de la Dumnezeu, el singur este izvorul ei ; dar dacă am fi ştiut s-o primim de atît de sus, n-am fi avut nevoie nici de guvernămînt, nici de legi. Fără îndoială că există şi o justiţie universală al cărei izvor este însăşi raţiunea [2] ; dar această justiţie, pentru a fi admisă între noi, ar trebui să fie reciprocă. Privind însă lucrurile ca oameni, în lipsa unor sancţiuni naturale, legile justiţiei sînt zadarnice ; ele nu înseamnă decît binele pentru cel rău şi răul pentru cel drept, care respectă legile faţă de toată lumea, deşi nimeni nu le respectă faţă de el. Este deci nevoie de convenţii şi de legi pentru a lega drepturile de datorii şi pentru a readuce dreptatea la obiectul ei [3]. În starea de natură, în care totul este comun, nu sînt cu nimic dator celor cărora nu le-am făgăduit nimic ; nu recunosc a fi al altuia decît ceea ce nu-mi trebuie mie. Nu acelaşi lucru se întîmplă în starea de societate, în care toate drepturile sînt statornicite prin legi.

Dar, în definitiv, ce este o lege ? Atîta vreme cît ne vom mulţumi să nu legăm de acest cuvînt decît idei metafizice, vom continua să discutăm fără a ne înţelege ; şi chiar cînd vom spune ce este o lege a naturii, încă tot nu vom şti ce este o lege a statului [4].

---

[1] Noţiunea de ordine este centrală în metafizica lui Rousseau (origine platoniciană). În tot acest paragraf, Rousseau afirmă originea divină a dreptăţii. Ea există înainte de societate, dar rămîne o idee pură, atîta timp cît pactul social nu i-a dat o forţă reală, creînd obligaţii reciproce.

[2] Această raţiune, universală este un dar al lui Dumnezeu.

[3] A lega drepturile de datorii înseamnă a face ca obligaţiile să fie reciproce. A readuce justiţia la obiectul ei înseamnă a o transforma într-o forţă reală. Înainte de asta, ea nu este decît o cerinţă a conştiinţei.

[4] Afirmînd că „definiţia legii urmează abia să fie elaborată" Rousseau nu poate să nu-l aibă în vedere pe Montesquieu, a cărui lucrare *Spiritul legilor* datează din 1748. Rousseau îl acuză pe Montesquieu, că are idei metafizice. Lucru ciudat. Gîndirea secolului al XVIII-lea, cufundată încă în metafizică, face eforturi ca să se degajeze din ea.

Scanned with OKEN Scanner

După cum am mai spus, nu există voință generală cu privire la un scop particular. Într-adevăr, un obiect particular poate fi sau în stat sau în afară de stat. Dacă este în afară de stat, o voință care îi este străină nu este generală în raport cu el : dacă acest obiect este în stat, el face parte din stat ; atunci se stabilește între parte și întreg o relație care le face să fie două ființe separate, din care una este partea și cealaltă este întregul minus partea respectivă. Dar întregul minus o parte nu mai este întregul. Și atîta vreme cît acest raport dăinuie nu mai există întreg, ci două părți inegale : de unde concluzia că voința uneia nu este nici ea generală față de cealaltă [1].

Dar cînd întreg poporul hotărăște cu privire la întreg poporul, atunci el nu se ia în considerare decît pe sine însuși ; iar dacă se formează atunci un raport, este doar raportul între obiectul întreg luat dintr-un anumit punct de vedere și obiectul întreg luat din alt punct de vedere,

---

Întreg efortul lui Montesquieu constă în a explica legile prin cauze materiale : „Legile sînt raporturi necesare care derivă din natura lucrurilor" (I, 1). Dar materialismul său nu este dialectic. El nu vede că organizarea socială reprezintă o dezvoltare nouă, superioară, a organizării și că studierea ei nu poate fi redusă la studierea legilor fizice.

Rousseau vede bine ce este simplist în poziția lui Montesquieu. Dar nici poziția lui nu este mai puțin metafizică. Pentru el, omul în stare de natură, în măsura în care depinde de lucruri, poate fi socotit un fenomen natural, supus unor legi fizice. Ulterior, în măsura în care depinde de oameni, este supus unor raporturi care nu mai au nimic de-a face cu legile fizice, este „denaturat". Concepția metafizică constă în a nu vedea că tocmai în cursul luptei împotriva naturii se formează, încetul cu încetul, relațiile sociale. Rousseau le întemeiază pe convenții, pe idei, pe o creație arbitrară, pe care natura n-o poate explica. Montesquieu reduce procesele sociale la procesele naturale, ceea ce este o concepție mecanicistă. Rousseau le va separa în mod metafizic. Cel care va rezolva problema este marxismul.

[1] Metoda matematică reapare în tot acest paragraf. Esențialul este să degajăm ideea că nu există o adevărată voință generală decît în legătură cu problemele care interesează personal pe toți cetățenii, fără excepție.

fără nici un fel de împărțire a întregului [1]. În cazul acesta, materia asupra căreia se hotărăște este generală, întocmai ca și voința care hotărăște. Acesta este actul pe care îl numesc eu lege.

Cînd spun că obiectul legilor este întotdeauna general, înțeleg că legea are în vedere pe supuși in corpore și acțiunile lor ca abstracte, și niciodată un om ca individ și nici o acțiune particulară. Astfel, legea poate foarte bine să stabilească că vor exista privilegii, dar ea nu poate să le acorde nominal nimănui ; legea poate să facă mai multe clase de cetățeni, să precizeze chiar și calitățile care dau drept la aceste clase ; ea nu poate să numească însă pe cutare sau pe cutare spre a fi admis în aceste clase ; ea poate să stabilească un guvernămînt regal și o succesiune ereditară, dar nu poate să aleagă un rege, nici să desemneze o familie regală. Într-un cuvînt, orice funcțiune care privește un obiect individual nu aparține puterii legislative [2].

Pornind de la această idee, se poate vedea de îndată că nu mai trebuie să ne punem întrebarea cine are dreptul să facă legi, dat fiind că legile sînt acte ale voinței generale ; nici dacă principele este mai presus de legi, de vreme ce el este membru al statului [3], nici dacă legea poate fi nedreaptă, deoarece nimeni nu este nedrept față de sine însuși ; nici cum poți fi în același timp liber și supus legilor, deoarece legile nu sînt decît niște înregistrări ale voințelor noastre [4].

---

[1] Toți hotărăsc, în calitate de cetățeni, legea de care ascultă toți, în calitate de supuși.

[2] Utopia apare aici limpede. În societatea burgheză, legea nu se referă la indivizi. Este un principiu recunoscut de toți juriștii. Dar ea are deseori drept scop să apere privilegiile unei clase. Cum s-ar putea să nu vezi că interesele particulare nu au cîtuși de puțin nevoie ca legea să indice anumiți indivizi, pentru ca să se servească de ea în dauna celorlalte interese ?

[3] Principele, adică guvernămîntul, oricare i-ar fi forma, nu e decît mandatarul poporului, care singur face legea.

[4] Domnia legii este domnia adevăratei libertăți.

Se mai poate vedea și că legea, unind universalitatea voinței cu cea a obiectului, tot ceea ce un om, oricare ar fi el, poruncește din propria sa inițiativă nu este o lege; chiar ceea ce poruncește suveranul cu privire la un caz particular nu este o lege, ci un decret; și nu este un act de suveranitate, ci de magistratură.

Numesc deci republică [1] orice stat reglementat prin legi, oricare ar fi forma lui de administrație: căci numai atunci interesul public guvernează, și lucrul public (res publica) reprezintă în adevăr ceva. Orice guvernămînt legitim este republican [2]: voi explica mai departe ce este un guvernămînt [3].

Legile nu sînt, la drept vorbind, decît condițiile asociației civile. Autorul lor trebuie să fie poporul, supus el însuși legilor. Numai celor care se asociază li se cade să reglementeze condițiile societății. Dar cum le vor reglementa? Vor face oare aceasta de comun acord, printr-o inspirație subită? Dispune corpul politic de un organ pentru a-și enunța voința? Cine îi va asigura prevederea necesară pentru a alcătui astfel actele și a le publica dinainte? Și cum le va pronunța în momentul cînd va fi nevoie? Cum ar putea oare o gloată oarbă, care adesea nici nu știe ce vrea, pentru că rareori știe ce este bine pentru ea, să înfăptuiască de la sine o întreprindere atît de mare și de grea cum este un sistem de legislație? Poporul vrea întotdeauna binele, dar nu întotdeauna îl vede de la sine. Voința generală este totdeauna dreaptă, dar judecata care o călăuzește nu întotdeauna este luminată. Trebuie să i se arate lucrurile așa cum sînt, și cîteodată așa cum ar trebui

---

[1] Acesta e înțelesul latin al cuvîntului *res publica*, lucru public.

[2] *Nu înțeleg prin acest cuvînt numai o aristocrație sau o democrație ci, în general, orice fel de guvernămînt călăuzit de voința generală, care e legea. Pentru a fi legitim, nu trebuie ca guvernămîntul să se confunde cu suveranul, ci să-i fie slujitor: în acest caz, însăși monarhia este republicană. Acest lucru va fi lămurit în cartea următoare.* (Nota lui Rousseau.)

[3] În cartea a III-a.

să i se pară că sînt ; trebuie să i se arate calea cea dreaptă pe care o caută, să fie apărată de ispitele voinţelor particulare ; trebuie ajutată să vadă în timp şi în spaţiu, şi să se combată atracţia avantajelor prezente şi vizibile, prin punerea în cumpănă a primejdiilor îndepărtate şi ascunse. Particularii văd binele, pe care nu-l vor ; publicul vrea binele, pe care însă nu-l vede [1]. Toţi au deopotrivă nevoie de o călăuză. Trebuie să-i silim pe primii să pună de acord voinţele lor cu raţiunea ; publicul trebuie să-l învăţăm să cunoască ceea ce vrea. Atunci, din luminile obşteşti va rezulta unirea înţelegerii şi a voinţei în corpul social ; de aici, potrivirea exactă a părţilor şi puterea maximă a întregului. Iată de unde ia naştere necesitatea unui legislator.

---

[1] Se vede cît de abstractă este această noţiune a voinţei generale. Ea nu se confundă cîtuşi de puţin cu hotărîrea exprimată fie chiar şi de totalitatea cetăţenilor, care se pot înşela cu toţii. Ea nu este decît expresia intereselor permanente ale corpului social, voinţa sa de a dăinui. Dar cine o va scoate la iveală ? Rousseau nu vede altă soluţie decît să se recurgă la un înţelept. El a fost întotdeauna ostil teoriei despotismului luminat, susţinută adesea de către filozofi. Dar nu cumva această teorie reapare sub o formă republicană în aceea că se face apel la un înţelept legislator ? În orice epocă există forme de gîndire pe care nici cei mai mari gînditori nu le pot depăşi.

Scanned with OKEN Scanner

ION BUDAI-DELEANU

Cărturar iluminist (1760—1820), reprezentant de seamă al Şcolii ardelene, autor de lucrări istorice, filologice şi literare. El rămîne în literatura română prin poemul eroi-comic Ţiganiada, *construit pe un subiect alegoric şi pătruns de puternice accente satirice, realiste.*

Scanned with OKEN Scanner

ȚIGANIADA [1]

CÎNTECUL A X

ARGUMENTU

Țiganii sfaturile deșarte
Văzînd a de obștelui popor,
Aleg pe cei învățați la carte,
Care între sine fac sobor
Să hotărască ce stăpînie
Ar fi bună pentru țigănie.

33

Barorèu, unul din delegați,
Să sîli cu multă-nvățătură
Ca să-arete celor adunați,
Din istorie și din Scriptură,
Cumcă stăpînia monárhică
Este dintru toate mai harnică [2].

[1] Din Ion Budai Deleanu, *Țiganiada*, vol. II., E. T., 1969.

[2] Zice autoriu că, după izvodul cărților din Cioara foarte multe lucruri bune au așezat acești învățați țigănești, dar' toate nu s-au putut scrie. M. P.

34

„Unul este adevărul (el zisă),
Un Dumnezieu, un suflet, un soare
(Precum şi mîndru Solomon scrisă).
Deci numai o vîlfă stăpînitoare
Şi-împărăţia unui să fie
Ş-întru d'alba noastră ţigănie.

35

Cea prenaltă vecinică fiinţă
Ne-au dat pildă-în toate vederată,
De-a cunoaşte sfînta sa voinţă.
Însuş' mama natură ne-arată
Că toată chivernisirea bună
Vine şi spînzură dintr'o mînă.

36

Cum trupul omenesc un cap are,
Care poartă şi povăţuieşte
Toate celelalte mădulare,
Aşa noi voind înţălepţeşte
A tocmire-o dreaptă stăpînie
Un cap s'aşezăm de temelie ; [1]

---

[1] Baroreu adecă grăeşte pentru monarhie sau stăpînia unui şi ia dovada sa din fire, zicînd că firea întru toate ne-arată că toată obladuirea bună stă întru o putere cîrmuitoare şi nu întru mai multe ; precum zice că capul la om cîrmuieşte toate celelalte mădulări, aşa şi întru o ţară, numai unul care să fie care cîrmuieşte, iar nu mai mulţi. M. P.

37

Adecă trupul cetăţănesc
Prin sîngur unul să se cîrmeze ;
Aşa, buni bărbaţi, vă sfătuiesc,
Şi de-ar fi pănă mîne să vă-ureze
Cineva pentru-altă stăpînire,
N'eţi afla mai bună după fire.

38

Unde unul trebile direge,
Toate merg în bună rînduială :
Voia lui pentru toţi este lege,
La toţi e poruncă-a lui clipeală,
Toate-orînduielele făcute
Să duc în fîrşit lesne şi iute.

39

Fiind puterea-oblăduitoare,
Într'un punt sîngur împreunată ;
Mai deplin lucrează şi mai tare ;
Prin însa toată partea-i legată
Cătră totul său şi cătră sine
Iar' domnia mai sigur că ţine [1]

---

[1] Eu nu-l înţăleg ; îm pare că vorbeşte întraltă limbă. Idiot.
a) Eu încă nu-l înţăleg, măcar vorbeşte românește. Onoch.

Un monarh dară vă sfătuiesc,
Ori supt ce numire şi poreclă,
Să púneţi pe tronul ţigănesc ;
Celelalte domnii sînt de steclă,
Pe care le frînge-o lovitură
Ş'izvoresc numa nepace şʼură !

CHRISTIAN FRIEDRICH BAUMEISTER

A trăit între anii 1709—1785, fiind un discipol fidel al gînditorului german Cr. Wolf, ale cărui opere le sintetizează pentru nevoile învăţămîntului filozofic din monarhia habsburgică.

Opera sa fundamentală, Elemente de filozofie, *apare pentru prima dată în 1747.* Logica *apare în 1760, iar* Metafizica *în 1767, ediţia din 1789 fiind publicată la Moscova, aşa cum o ediţie din* Elemente... *apare la Cluj în 1771.*

Rector al gimnaziului din Goerlitz şi profesor de filozofie, Baumeister redactează astfel numeroase manuale filozofice şcolare şi universitare prin care pune sub o formă mai simplă în circulaţie ideile lui Wolf.

Ca şi Wolf, Baumeister rămîne un filozof deist cu preocupări practice, filozofia difuzată de el avînd puternice implicaţii etice şi urmărind formarea unui om virtuos, luminat, apt să priceapă anumite norme etice şi de stat.

Operele sale conţin atît principii despre teoria cunoaşterii şi logică, precum şi idei despre siste-

mele de guvernare, drept, atitudinea monarhului luminat.

De la aceste scrieri porneşte Samuil Micu în traducerile şi prelucrările sale din domeniul filozofiei.

Scanned with OKEN Scanner

Partea a II-a

Capitolul IX

DESPRE AUTOAPĂRARE

§ 212

Despre cel ce dovedește că nu este respins de către altcineva, se spune că *se apără* împotriva unui adversar.

§ 213

Vei ține seamă de următoarele reguli ale apărării.

I. Dacă o afirmație dovedită în mod legitim este contestată de alții, nu este nevoie să o aperi cu multe argumente, deoarece este sigur că nu poate fi respinsă.

II. Dacă ți se contestă sensul cuvintelor, te-ai apărat suficient, în cazul în care ai arătat ce vrei să se înțeleagă prin aceste cuvinte. Dacă adversarul respinge cu încăpățînare semnificația care însoțește cuvintele tale, sau dacă denaturează cu rea-voință sensul cuvintelor, nu este nevoie de mai multă apărare.

III. Împotriva unui adversar care te atacă mai degrabă cu injurii și ofense decît cu argumente, nu ai mai multă

Scanned with OKEN Scanner

nevoie de apărare decît împotriva unui nebun sau a unui om beat mort, care te urmărește cu insulte.

Însă, dacă adversarul care te învinuiește se bucură de foarte multă trecere în ochii altora, trebuie să-i tocești armele calomniilor pentru ca reputația și faima ta să nu fie puse în discuție.

§ 214

Acel fel de scrieri în care sînt cuprinse apărările împotriva calomniilor sau a acuzațiilor de eroare se numesc *scrieri apologetice. Scrierile polemice* sînt cele care resping sau atacă erorile, precum și cele în care sînt apărate părerile contestate ale altora.

Mai sînt și alte scrieri, numite *eristice*, al căror număr ar fi mai bine să se micșoreze decît să sporească.

Capitolul X

DESPRE DISPUTĂ

§ 215

Obișnuim să numim *dispută* reciproca combatere și apărare suscitate în jurul unei afirmații.

§ 216

Cel care combate afirmația sau teza pusă în dezbatere se numește *oponent*. Pe cel ce apără teza împotriva atacului, obișnuim să-l numim *apărător*. Cel care protejează poziția apărătorului, sprijinindu-l și aducîndu-i ajutor, în caz că ezită, se numește avocat.

§ 217

Condițiile ce se cer părților în dispută, le voi cuprinde în următoarele rubrici :

Scanned with OKEN Scanner

I. Cine vrea să discute un anumit argument să înțeleagă cu precizie acest argument adus în dezbatere.

II. Să fie cunoscător al limbii în care se poartă disputa și să acorde toată atenția discuției.

III. Părțile în dispută să se contrazică în mod rațional, fără să ajungă să se certe ca niște babe, de florile mărului.

IV. Susținătorii disputei să fie lipsiți de orice pornire pătimașă, mai ales de mînie și pizmă, să se remarce prin modestie și pasiune pentru adevăr.

V. Ca să reiasă motivul controversei, în cazul celor ce se dispută, este nevoie ca oponentul să explice cu precizie teza pe care o combate, sau să ceară de la apărătorul ei sensul și explicația tezei.

§ 218

Îndatoririle oponentului sînt aproximativ acestea :

I. Să demonstreze părerea contrarie tezei care se dezbate.

II. Argumentele cu care combate teza să fie aduse într-o ordine, pe cît se poate, silogistică, pentru ca să se pătrundă mai bine spiritul și nervul demonstrației.

III. Premisele silogismelor de care se folosește dacă sînt îndoielnice, să le verifice atît timp, pînă cînd se ajunge la principii certe și neîndoielnice.

IV. Oponentul să evite orice șicane, invective, sarcasme care tulbură atenția.

V. Să vadă dacă nu poate să-l combată pe apărător cu propriile-i argumente și, după cum se spune, să-l ucidă cu propria-i spadă, ceea ce înseamnă a disputa „ἀκατἄνθρωπον[1]“

§ 219

După ce oponentul a atacat teza, apărătorul ei are de observat următoarele :

---

[1] „De la om la om“ (gr.), (n.t.).

I. Apărătorul să repete întregul silogism, așa cum a fost prezentat de oponent, ca să se vadă dacă a înțeles sensul gîndirii oponentului. Făcînd aceasta, se spune despre apărător că a *reconstituit argumentul*.

II. Reconstituind argumentul, apărătorul, în continuare, cercetează toate afirmațiile ca să vadă dacă sînt susținute cu o suficientă tărie. Dacă una sau alta i se pare șubredă, își propune demonstrarea acestui lucru.

III. Prin demonstrarea șubrezeniei afirmației prezentate de oponent, este zdrobit nervul argumentului.

§ 220

Ce înseamnă o apărare nuanțată :

I. Se examinează forma silogismului, cercetîndu-se dacă raționamentul oponentului respectă regulile silogistice.

II. Se face aprecierea materiei, în care caz apărătorul fie că aprobă întregul argument, dacă bineînțeles acesta nu a fost opus tezei, fie că infirmă opiniile oponentului, prin *proximație*, adică, aducînd un exemplu contrar, demonstrează că aserțiunea oponentului nu este universală ; fie prin *inversiune* și *retorsiune* sau, în sfîrșit, prin *distincție* și *limitare*.

§ 221

Metoda de dispută silogistică merită să fie preferată altei metode, pentru că închizînd argumentul într-o formă silogistică, toate afirmațiile sînt trecute în revistă amănunțit și în ordine, astfel că apărătorul poate să descopere cu mai mult succes sursele erorilor.

Cînd disputa are loc prin întrebări și răspunsuri, metoda respectivă se numește *erotematică* ; de asemenea se numește *socratică*, cea prin care oponentul îl face cu ușurință de minciună pe apărător sau apărătorul pe oponent.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul II

DESPRE OBLIGAŢIE

§ 18

După cercetarea felurilor activităţilor omeneşti, facem un pas înainte şi trecem la explicarea legilor pe care trebuie să le urmeze orice activitate omenească. Cum însă nu se poate înţelege bine care este semnificaţia şi importanţa cuvîntului *lege*, înainte de a se preciza printr-o definiţie judicioasă ce este *obligaţia*, vom prezenta elementele ce duc la elucidarea noţiunii de obligaţie, mai înainte de a ne ocupa de însăşi definirea legii.

§ 19

Semnificaţia termenului *obligaţie* este cu prisosinţă evidentă. Ce înseamnă *a lega* şi *a obliga*, dacă termenii sînt luaţi în sensul propriu, este greu să găseşti pe cineva care să nu ştie. Legăm ceea ce este liber şi astfel, reprimînd libertatea de a mai rătăci, îl împiedicăm să se împrăştie la întîmplare şi să rătăcească de colo pînă colo.

§ 20

În fiecare om există posibilitatea de a trăi astfel, ca să-şi poată urma propriul instinct, propria lui experienţă. Aşadar, pentru ca mintea să fie împiedicată să rătăcească în voie, agitată de gînduri deşarte şi să nu-şi închipuie că-i este permis tot ceea ce îi este pe plac, este

necesară o asemenea obligaţie care să-i convină minţii umane, ca spirit. De bună seamă, sufletul, care sălăşluieşte în trup, nu poate fi legat şi strîns în chingi, ca o viţă agăţătoare; cînd survine o obligaţie pentru spirit, cînd survine în mod efectiv, nu poate fi vorba decît de o obligaţie care se întemeiază pe raţiuni active, şi generează acţiunea. De vreme ce numai reprezentarea binelui poate să stimuleze şi să incite spiritul încît să dorească şi să întreprindă un lucru, şi numai reprezentarea răului să ducă la detestarea şi evitarea aceluiaşi lucru, este evident că poate să ne *oblige*, numai cînd reuneşte ce determină voinţa să dorească binele şi să detesteze răul, cu acţiunile în sensul întreprinderii şi evitării binelui şi respectiv răului, sau ceea ce este acelaşi lucru, acela care îl determină pe om. Dintr-un motiv oarecare, să pună de acord acţiunile şi moravurile sale cu o anumită normă.

§21

Înţelegi, deci, din acestea, pentru ce Wolf, Koehler, Heinecke şi alţii definesc *obligaţia activă* prin conexiunea motivelor, fie cu acţiuni ce trebuie săvîrşite, fie cu acţiuni ce trebuie evitate. *Motivele* nu sînt altceva decît reprezentări ale binelui sau ale răului care îndreaptă voinţa fie spre căutarea binelui, fie spre evitarea răului.

§22

Această definiţie a obligaţiei active, preluată de la Wolf, o reţinem. O dată mai mult, cu cît este mai sigur că în ea rezidă o mare eficacitate de a înţelege tot ceea ce priveşte sau trebuie să privească obligaţia în formele sau speciile ei.

> ...Ca să se înţeleagă mai bine definiţia, am să aduc cîteva cazuri particulare, ce, după opinia mea, par să ilustreze această definiţie pentru care au fost folosite. Observă, rogu-te, al patrulea precept al Decalogului, care conţine această propoziţie: „Să asculţi şi să-i respecţi pe părinţi". Cu acest precept sau lege, Dumnezeu asociază

Scanned with OKEN Scanner

un motiv. Reprezintă și propune, de bună seamă, tuturor celor care-și ascultă părinții, un anumit bine, grație căruia să fie îndemnați la ascultare. Care este oare acel bine? Desigur că o viață îndelungată și o perpetuă fericire în cursul unei vieți fericite, lipsită de neajunsuri. Asociind legii aceste bunuri atît de evidente, Dumnezeu îi obliga pe oameni să-și asculte părinții.

§23

Din această definiție derivă următoarele consecințe :

I. Cu cît sînt mai multe și cu cît sînt mai temeinice motivele asociate acțiunilor care trebuie săvîrșite sau care trebuie evitate, cu atît mai mult crește obligația.

De pildă, generalul pe care regele l-a pus în fruntea armatei sale este obligat să facă față primejdiilor care-l pîndesc, cu sufletul mare și nebiruit. La aceasta îl îndeamnă și-l stimulează reprezentarea credinței care îl leagă de suveranul său. Iată primul motiv ! Dacă se adaugă și altele, ca reprezentarea laudei și gloriei dobîndite în război, de asemeni răsplățile făgăduite de rege precum și imaginea patriei în primejdie, de bună seamă, prin cumularea de motive crește obligația.

II. Dacă pentru întreprinderea sau evitarea unei acțiuni se adaugă noi motive, de aici se ivește și o nouă obligație, iar dacă diversele motive converg, se nasc și diverse *obligații în respectiva acțiune.*

Să zicem că o sumă oarecare de bani pe care i-o datorează lui Titius, Caius îi promite că i-o înapoiază într-o anumită zi.

Caius este obligat să-și țină promisiunea și să fie condițional. Dacă ar face contrariul, s-ar naște de aici nenumărate rele ca : ofensa adusă lui Caius, încălcarea încrederii și a considerației ;

Scanned with OKEN Scanner

închipuindu-şi-le, Caius se hotărăşte şi se străduieşte să achite suma de bani datorată lui Titius, respectîndu-şi promisiunea.

Să zicem însă că intervenind şi chezăşia unui jurămînt, Caius făgăduieşte că în ziua hotărîtă va achita datoria ; în cazul acesta, apar noi motive care-l îndeamnă să fie de bună credinţă, ca imaginea lui Dumnezeu păzitor al dreptăţii, care pedepseşte infamia născută din sperjur etc. Prin urmare, aici apare o nouă obligaţie.

III. Se întîmplă adesea ca să se lupte între ele mai multe motive, cu atît mai mult să se contrazică. În acest caz, se spune că motivele *se ciocnesc* între ele. Din această ciocnire a motivelor se naşte *ciocnirea obligaţiilor*.

Un exemplu de ciocnire a motivelor întîlnim în persoana lui Marcus Atilius Regulus, consul roman, care, prins în Africa printr-un şiretlic, a fost trimis în senatul roman sub jurămîntul că, dacă nu vor fi restituiţi punilor anumiţi prizonieri nobili, el va reveni la Cartagina. Ajungînd la Roma era solicitat de raţiuni diverse şi spre o hotărîre şi spre cealaltă, şi într-un sens şi în altul : să rămînă la Roma sau să se înapoieze la Cartagina. Pe de o parte îşi imagina avantajele ce le avea rămînînd la Roma şi călcîndu-şi cuvîntul dat cartaginezilor. Să fii acasă, cu soţia şi copiii, să deţii demnităţi consulare după ce ai scuturat jugul unei sclavii ruşinoase sînt lucruri cărora nimeni nu le-ar putea tăgădui utilitatea. Pe de altă parte, îşi reprezenta că uriciunea şi ruşinea sperjurului, dezonoarea numelui său vor rezulta cu siguranţă dacă va refuza să se întoarcă (vezi Cicero, cartea a III-a, *Despre îndatoriri*, cap. XXVI).

IV. Nu poate fi obligat decît cel ce se bucură de uzul intelectului şi al voinţei.

Deoarece obligaţia este conexiunea motivelor cu acţiuni care trebuie săvîrşite sau care trebuie

evitate (cf. § 21) rezultă că cel ce trebuie obligat, urmează să fie convins și înduplecat de motive ca să întreprindă o acțiune sau să o evite. Oricine urmează să fie înduplecat de motive să acționeze trebuie să fie îndemnat la acțiune sau la inacțiune prin reprezentările fie ale binelui, fie ale răului (cf. § 20). Cum însă reprezentarea binelui sau a răului nu poate exista decît în cel ce se bucură de uzul intelectului, este limpede că numai acesta poate fi obligat... cel ce se va supune obligației o va face determinat numai de motive (cf. § 21). Acțiunea presupune a vrea să acționezi. Cel ce urmează să fie obligat la acțiune trebuie să fie în stare să vrea să acționeze. Este necesar ca cel ce trebuie obligat să fie înzestrat cu voință.

V. Cu cît este mai mare cunoașterea intelectului, cu atît mai mare rezultă a fi capacitatea obligației.

. . . . . .

VI. Pentru că nebunii, copiii, animalele, precum și oamenii crescuți printre fiarele pădurii sînt lipsiți cu totul de uzul intelectului, este foarte ușor de înțeles că lor nu le revine nici o obligație.

VII. Nu se poate stabili o obligație pentru acele lucruri care nu se pot face ori sînt imposibile.

Ori de cîte ori ne obligă cineva, asociază un motiv cu acțiunea ce trebuie săvîrșită sau evitată. Cine ne obligă dorește ca săvîrșirea sau evitarea acțiunii să fie tradusă în fapt. Cum însă nimic nu poate fi dus pînă la capăt decît dacă este realizabil, este ușor de înțeles că nici săvîrșirea nici evitarea acțiunii nu pot căpăta existență decît dacă este posibil să se săvîrșească sau să se evite respectiva acțiune. Nu se poate crea obligație pentru lucruri imposibile. Teorema este astfel enunțată de cei mai mulți : *nimeni nu este obligat dincolo de posibil*. O serie de oameni, abuzînd de această consecință, găsesc în ea o justificare

Scanned with OKEN Scanner

pentru inerţia sau reaua lor voinţă. Cei mai mulţi, amăgiţi de o falsă noţiune a imposibilităţii, cînd li se cere să acţioneze cu succes, invocă slăbiciunea puterilor. Aşadar, trebuie să se aibă în vedere : α) să nu consideri pe dată ca imposibil ceea ce este greu şi nici ceea ce nu se poate obţine decît cu un mare efort spiritual şi fizic. Sînt destule forţe adesea, cu condiţia să vrei şi să depui zel pentru ceea ce socoteşti că nu se poate aduce la îndeplinire în nici un chip (...) ; β) fereşte-te să crezi că datorită neputinţei de a acţiona, pe care din vina ta ai dobîndit-o, eşti eliberat de obligaţie...

VIII. Din acestea, rezultă cu claritate că nu se creează o obligaţie pentru lucrurile care stau în puterea noastră, ci numai pentru acele acţiuni pe care le putem înfăptui, fie că vrem, fie că nu vrem să le luăm asupra noastră.

De vreme ce nimeni nu va fi obligat la lucruri imposibile, rezultă că nimeni nu poate fi obligat la acele acţiuni a căror săvîrşire sau încetare nu ni se poate atribui, astfel că obligaţia se referă numai la acea categorie de acţiuni care stau în puterea noastră, fie că vrem să le întreprindem, fie că nu.

IX. Nu se creează, nici nu poate fi creată obligaţia pentru acţiuni naturale, ci numai pentru acţiuni libere.

De vreme ce acţiunea naturală nu se află în puterea noastră, se înţelege că nimeni nu poate fi obligat la acţiuni naturale şi nici nu se poate crea obligaţia pentru acestea. De vreme ce se numeşte acţiune liberă acţiunea care este în puterea noastră, noi putem fi obligaţi numai la acţiuni care sînt în puterea noastră, iar obligaţia nu este creată decît pentru acţiuni libere.

De pildă, ar fi cu totul absurd, dacă cineva l-ar obliga pe altul să-şi întrerupă digestia stomacului sau dacă ar vrea să-l oblige să digere mîncarea. Acestea sînt acţiuni naturale care nu stau în puterea şi judecata noastră. Însă omul poate fi obligat să-l cinstească pe Dumnezeu, să îndrepte paguba adusă altuia, să evite calomnierea,

Scanned with OKEN Scanner

pentru că toate acestea sînt de așa natură, încît omul le poate îndeplini sau neglija după voia lui.

§24

Se numește *necesitate morală* starea al cărei contrariu este moralicește imposibil. Moralicește imposibil se numește acel lucru care nu include în sine o contradicție, ci exprimă opoziția, în cazul unei persoane sau alteia, față de ceea ce împiedică perfecționarea morală a respectivei persoane.

Aducem aici aceste noțiuni care au fost dezvoltate în *Metafizică*, deoarece cele ce urmează despre *obligația pasivă* nu se pot înțelege dacă nu se știe ce înseamnă *necesitatea morală*. Să dăm un exemplu pentru ilustrare :

Să zicem că sînt cunoscute de Caius, în profunzime, superioritatea, noblețea și minunata utilizare a filozofiei. Însuflețit și stimulat de reprezentările atîtor oportunități, Caius nu va putea să nu îndrăgească și să nu se apropie de *Filozofie*. Așadar, el o iubește și se apropie de ea, dintr-o necesitate morală. Dar cum ? Cît timp Caius își imaginează utilitățile și frumusețea filozofiei, contrariul, adică ura și disprețuirea filozofiei sînt imposibile. Într-adevăr, nu poate exista o contradicție lăuntrică care să-l facă pe Caius să urască și să disprețuiască filozofia, ci opoziția lui Caius se manifestă față de ceea ce se opune reprezentărilor pe care și le formează despre folosul filozofiei, despre frumusețea, superioritatea și noblețea ei.

I. Necesitatea morală se justifică, cînd voința ființei inteligente este stimulată să acționeze sau să nu acționeze, de către motivele sau reprezentările binelui sau ale răului.

Cînd voința ființei inteligente este înduplecată să dorească, de motivele sau reprezentările binelui ori ale răului, nu se poate să nu rezulte pentru voință, dorința ; prin stabilirea determinan-

tului, adică a motivelor, se stabileşte şi determinatul, adică dorinţa. Astfel că *lipsa de dorinţă* nu poate exista din cauza reprezentărilor care se opun şi care determină voinţa să dorească. Aşadar, *lipsa dorinţei*, prin cunoaşterea motivelor care determină dorinţa, este moraliceşte imposibilă. Dorinţa, prin stabilirea motivelor ei, este moraliceşte *necesară* (...).

Aşadar, voinţa nu este constrînsă de o necesitate fizică sau de vreo forţă din afară să dorească sau să deteste ceea ce ar fi esenţa nobilă pentru inimă, un lucru cu totul nedemn, ci de o necesitate morală, adică de o plăcută înduplecare a voinţei care este produsă de reprezentările sau motivele binelui ori ale răului. Însă aceste motive nu sînt duşmane libertăţii şi nici nu o suprimă.

II. Cine este obligat să săvîrşească sau să evite ceva, aceluia i se impune necesitatea morală de a săvîrşi sau de a evita ceva.

Cine este obligat să săvîrşească sau să evite ceva are motive legate de aceste activităţi de săvîrşire sau de evitare, sau ceea ce este acelaşi lucru, voinţa lui, de a dori sau a respinge este determinată, înduplecată şi stimulată de reprezentările binelui sau ale răului.

Cum însă acea stare, prin care voinţa fiinţei inteligente este stimulată şi determinată să dorească sau să deteste, de către reprezentările binelui sau ale răului, este o stare a *necesităţii morale* (prin definiţie), rezultă că aceluia care este obligat să săvîrşească sau să evite ceva, i se impune necesitatea morală de a acţiona sau de a nu acţiona.

§25

Aşadar, starea prin care cineva este obligat, sau *obligaţia pasivă*, nu este altceva decît necesitatea morală de a săvîrşi sau de a nu săvîrşi ceva.

Scanned with OKEN Scanner

§26

Oricine este obligat, fie prin speranţă, fie prin teamă.

Cine este obligat este determinat să acţioneze de motivele sau reprezentările binelui sau ale răului. Cine este determinat la acţiune de reprezentările binelui sau ale răului, acela este determinat de reprezentările, fie ale perfecţiunilor, fie ale imperfecţiunilor, pentru că în noţiunea *binelui* este cuprinsă noţiunea de perfecţiune şi în noţiunea de *rău*, noţiunea imperfecţiunii. Cine este determinat la acţiune de reprezentările perfecţiunilor sau ale imperfecţiunilor, acela este determinat la acţiune de plăcere sau de aversiune, pentru că plăcerea se naşte din reprezentarea perfecţiunilor, iar aversiunea din perceperea imperfecţiunii. Deoarece va urma binele, de care sîntem obligaţi şi determinaţi să acţionăm, sau răul (prin experienţă), rezultă că omul trebuie obligat şi determinat să acţioneze de plăcerea provocată de reprezentarea binelui viitor şi de aversiunea provocată de reprezentarea răului viitor. Plăcerea provocată de reprezentarea binelui viitor se numeşte *speranţă*, iar aversiunea provocată de reprezentarea răului viitor, se numeşte *teamă*. Cineva poate fi obligat fie de speranţă, fie de teamă.

§27

Din acestea putem distinge cu uşurinţă care sînt natura şi calitatea obligaţiei, considerate în general. În cele ce urmează ne rămîne să vedem cu mai multă rigoare care sînt diferitele forme sau specii ale obligaţiei.

§28

Prin natura intrinsecă a acţiunilor libere, sîntem obligaţi fie să săvîrşim acţiuni bune, fie să evităm acţiuni rele.

Deoarece pot fi asociate cu acţiunile libere, datorită naturii lor intrinsece, motive fie de apetenţă a acţiunilor bune, fie de aversiune faţă de cele rele, iar asocierea motivelor cu acţiunile

de săvîrşit sau de evitat ale cuiva, nu înseamnă altceva decît *a obliga pe cineva*, rezultă că prin natura intrinsecă a acţiunilor libere vom fi obligaţi fie la săvîrşirea acţiunilor bune, fie la evitarea celor rele.

§29

De aici reiese *obligaţia naturală* care nu poate fi altfel înţeleasă decît ca asocierea motivelor şi acţiunilor derivate din însăşi natura noastră.

Astfel, sîntem obligaţi de însăşi natura şi esenţa noastră să evităm nestăpînirea, deoarece cu aceasta sînt asociate printr-o legătură naturală motivele aversiunii faţă de nestăpînire.

Din aceleaşi motive sîntem determinaţi la castitate, datorită obligaţiei naturale, deoarece sînt foarte multe motive care ne îndeamnă la ea, motive care se pot ascunde în însăşi natura castităţii şi în esenţa fie a minţii, fie a trupului omenesc....

§30

Obligaţia naturală este necesară. Deoarece obligaţiá naturală leagă motive cerute de însăşi esenţa şi natura omului, de acţiunile care trebuie săvîrşite sau evitate, urmează că, prin postularea naturii şi esenţei lucrurilor şi a omului, se postulează şi obligaţia naturală.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul III

DESPRE ÎNDATORIRILE FAȚĂ DE SUFLET

§72

I. Deoarece legea naturii ne poruncește să ne perfecționăm, atît pe noi înșine cît și starea noastră, rezultă că vrerea ei este să ne îmbunătățim, pe cît de mult putem, capacitatea noastră intelectuală.

II. Așadar, să se prescrie mai întîi această lege în privința îndatoririlor care trebuie observate față de intelect: *Perfecționează-ți facultatea cunoașterii pe orice cale.*

III. Preocupă-te să dobîndești o cunoaștere foarte distinctă a lucrurilor sau realităților, izgonește-ți din suflet toată ignoranța și fugi de ea cu hotărîre.

IV. Mai întîi, străduiește-te ca sufletul să-ți fie plin de cunoașterea distinctă a binelui și a răului. Dacă mintea omenească ar fi părăsită de aceasta, n-ar fi în stare să nu greșească și să nu se înșele în alegerea binelui și în evitarea răului. După o asemenea confuzie și amestec a noțiunilor de cuviință și turpitudine nu se poate evita o întoarcere de la drumul regal al adevăratei fericiri astfel că, așa cum se spune, se va găsi cărbune în loc de comori și se va îmbrățișa norul în locul Iunonei.

Infinită este mulțimea lucrurilor care pot fi cunoscute. Dar capacitățile înțelegerii cu care este înzestrată mintea omenească sînt limitate de niște hotare atît de restrînse, încît dintr-o varietate atît de mare și o mulțime de lu-

Scanned with OKEN Scanner

cruri care se pot cunoaşte, doar puţine sînt percepute de oameni şi cele mai multe realităţi care sînt cunoscute se văd cu totul confuz şi obscur. Ne întrebăm atunci, din moment ce fiecare este obligat prin legea naturală la cunoaşterea realităţilor, fără ca toate să poată fi cunoscute, căror reguli trebuie să se conformeze cunoaşterea realităţilor. Puţine vor fi cele care merită să fie propuse în această chestiune.

α) Cunoaşterea intensivă a realităţilor trebuie preferată întotdeauna celei extensive, ceea ce înseamnă că, deoarece cunoaşterea tuturor lucrurilor nu se poate dobîndi cu puterile noastre — simţim cît sînt ele de neînsemnate — nu trebuie să ne preocupăm atîta să învăţăm cît mai *multe*, ci să cunoaştem cît mai *bine*, cît mai *distinct* şi cît mai *temeinic* cele ce învăţăm. Este de preferat să cunoşti distinct puţine lucruri, decît multe, confuz.

β) Din marea varietate a acelor lucruri care pot fi învăţate şi cuprinse, în primul rînd, şi chiar printre cele dintîi, trebuie să se înveţe acel lucru care este în cea mai mare măsură necesar. Întotdeauna pentru cultivarea spiritului cele necesare trebuie să aibă prioritate faţă de cele utile.

γ) În ordinea învăţării, lucrurile utile trebuie să aibă prioritate faţă de cele *plăcute*.

Partea I-a

Capitolul III

DESPRE ESENȚA

§27

În orice ființă trebuie luată în considerație nu numai existența, ci, în tot ce ne preocupă, este necesar să tindem către *natura* și *esența* lucrului pentru ca astfel să înțelegem *ce este lucrul*. Pentru oricare lucru esența este ceea ce face ca el să fie cu precizie tocmai acel lucru și nu altul, sau ceea ce face ca un lucru să poată fi distins de toate celelalte...

§ 28

Din acestea se pot înțelege fără greutate următoarele aserțiuni :

I. Esența ființei în ceea ce se determină ca ființă este suficient constituită din posibilitatea existenței acestei ființe.

Care este caracteristica prin care ființa se distinge de neființă ? Oare nu prin posibilitatea existenței ? Prin urmare, este ființă ceea ce este posibil.

II. Fiecare ființă trebuie să fie înzestrată cu propria ei esență. Prin esență, ființa posedă acel lucru care o face ființă. Dacă suprimi esența, vei vedea că însăși ființa este suprimată.

Scanned with OKEN Scanner

III. Esența ființei este necesară.

Esența ființei este posibilitatea ei. Însă ceea ce este posibil este posibil în mod necesar, căci nu poate fi în același timp imposibil. Așadar, esența ființei este necesară. Vom aduce un exemplu ca să elucidăm această aserțiune. Nu este necesar ca obiectul creației să existe. S-ar putea întîmpla să nu existe creaturile. Dar limitarea creației este un lucru necesar. Imaginează-ți că există creatura și că este limitată; în cazul acesta nu mai este creatură, ci ființă infinită.

IV. Esența ființei este eternă.

Nu vrem să se înțeleagă prin această aserțiune că lucrurile cu esențele lor există din eternitate și vor exista pentru eternitate. Sensul este următorul: Dumnezeu și-a reprezentat din eternitate esența tuturor lucrurilor în intelectul său infinit; și dacă lucrurile care există acum, ar fi existat din eternitate, nu ar fi fost posibile în alt chip decît acesta...

V. Esența ființei este inevitabilă și totodată incomunicabilă.

De vreme ce esența este necesară, se înțelege că nu se poate întîmpla ca ea să nu fie și imutabilă. Existența lucrurilor se poate schimba, însă esența nu. Nici o putere nu poate să facă ca cercul să fie cerc și să fie în același timp și pătrat, ca creatura, să fie creatură și în același timp să fie nelimitată.

VI. Din acestea, se vede clar pentru ce filozofii afirmă că esența ființei nu poate fi nici micșorată, nici mărită. Căci, dacă esența ar putea fi mărită sau micșorată, atunci s-ar schimba. Însă cum esența nu se poate schimba, este limpede că ea nu poate fi nici mărită, nici micșorată.

Scanned with OKEN Scanner

Partea a II-a

Capitolul XV

DESPRE SEMN ŞI SEMNIFICAT

§ 135

Semnul este acel lucru a cărui idee trezeşte imaginea altui lucru, sau după definiţia lui Wolf, semnul este lucrul de care este legată prezenţa sau sosirea sau trecerea unui alt lucru.

De pildă, lacrimile sînt semnul tristeţii. De ele se leagă prezenţa tristeţii.

§ 136

Acel lucru care este legat de un altul, sau a cărui imagine este trezită de un alt lucru, se numeşte *semnificat* : de pildă tristeţea este semnificată prin lacrimi, iar veselia prin rîs.

§ 137

Dacă lucrul semnificat este prezent, semnul se numeşte *demonstrativ*. Dacă se semnifică un lucru viitor, semnul se numeşte *prognostic*, iar dacă se semnifică un lucru petrecut, semnul se numeşte *rememorativ*.

§ 138

Semnul este necesar cînd între el şi lucrul semnificat există o legătură necesară. Semnul este arbitrar cînd unirea cu lucrul semnificat nu se face printr-o legătură necesară sau cînd depinde de arbitriul omenesc.

De pildă, fumul este semnul necesar al focului. Îmbrăcămintea ponosită şi murdară, părul şi barba crescute erau la romani semnele îndurării unei mîrşăvii, aşa cum arată Titus Livius în cartea XXVII, cap. 34...

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul II

DESPRE NOȚIUNEA SAU CONCEPTUL DE LUME

§ 140

I. Cînd privim cerul sau pămîntul și cînd contemplăm cele ce sînt în fața noastră, ne dăm seama că ochii noștri observă mai multe corpuri care există în același timp,

de pildă soarele, stelele, arborii, rîurile, animalele, și altele. Acestea, pentru că există în același timp, se numesc simultane...

II. Experiența ne învață că din ceea ce vedem în lume, unele corpuri pier, iar altele se nasc. Noaptea urmează zilei, ziua nopții și nici soarele nici aștrii nu se văd statornic în același loc. Este limpede că în această lume există lucruri *succesive*.

III. Toate cîte se observă în lume că există fie simultan, fie în succesiune sînt de așa natură, încît pot să fie altceva și să se schimbe... Cine împiedică ca animalul care trăiește acum, mîine să moară, ca florile cu care se mîndrește grădina să piară? Poți, prin urmare, să vezi cu propriii tăi ochi că toate sînt schimbătoare în lumea aceasta.

IV. Vedem că ordinea și relația reciprocă dintre lucrurile incluse în cuprinsul lumii acesteia sînt astfel, încît fie că un lucru îl produce pe celălalt, fie că un lucru există

datorită altuia. Cine nu știe că ploaia produce fecundația pămîntului ? Este clar așadar că există o *legătură* între lucrurile acestei lumi și că toate sînt legate.

§ 141

Din acestea se va forma acum noțiunea de *lume universală* pe care o definim prin seria tuturor lucrurilor : simultane, succesive, schimbătoare și legate între ele. Mai scurt : lumea este complexul tuturor lucrurilor create.

§ 142

Toate lucrurile care sînt în așa fel asociate, încît unul din ele să conțină în sine rațiunea pentru care un altul îi succede, se numesc *lucruri legate de rațiunea timpului*, altfel numite și *lucruri legate prin cauze eficiente*.

§ 143

Lucrurile care există simultan în univers, în așa fel încît unul îl servește pe celălalt, se numesc legate prin *cauze finale* sau *legate de rațiunea spațiului*.

§ 144

Unii definesc corect conexiunea prin dependența de cauze eficiente și finale. Astfel, cine recunoaște că în acest univers există o cauză *eficientă* și una *finală* a tuturor lucrurilor, acela nu poate să nu recunoască și conexiunea...

§ 146

Din conexiunea lucrurilor rezultă :

I. În natură nimic nu se petrece prin salt. Prin salt se înțelege ceea ce se întîmplă în natură cînd are loc un anumit efect, fără să fie pre-

Scanned with OKEN Scanner

cedat de toate acele cauze care sînt cerute de producerea efectului.

Se face distincția între salt *absolut* și *relativ*. Primul este cînd se imaginează un efect care să ajungă la existență fără nici o cauză, ceea ce nu se poate întîmpla în nici un chip.

Vorbim de un salt relativ cînd se spune despre un lucru că a ajuns la existență într-un timp mai scurt decît este de obicei cerut să se petreacă.

II. Din conexiunea lucrurilor rezultă clar că nimic nu se produce la întîmplare sau accidental.

III. Dată fiind conexiunea lucrurilor, este limpede că toate evenimentele din univers își au realitatea lor determinată.

Determinat este acel lucru care, dacă este afirmat, opusul lui este în același timp exclus. Orice eveniment din univers se petrece astfel, încît opusul lui nu poate să aibă loc (de pildă, cînd plouă, nu se poate întîmpla, ca în același timp, să nu plouă)...

IV. Dacă acceptăm conexiunea lucrurilor în lume, atunci se dezminte și se suprimă doctrina despre *destin*, a cărui forță, dacă există vreuna, este serios infirmată, atît timp cît există realitatea celor arătate cu privire la conexiunea lucrurilor...

§ 150

Spinoza este printre cei dintîi care raportează totul la destin, nelăsînd nimic pentru providența divinității și pentru determinările și hotărîrile omenești. Acesta, deși a spus că pentru atingerea scopului este nevoie de mijloace și că pentru înduplecarea și supunerea poftelor minții omenești este nevoie de puterea rațiunii, a susținut totuși că întreaga serie de cauze și de efecte este astfel legată și asociată, încît în ea nimic nu este determinat și condus de providența supremei forțe divine, ci toate se petrec dintr-o necesitate oarbă și de neschimbat.

Scanned with OKEN Scanner

§ 151

Rămîne să explicăm ceea ce unii numesc *destin raţional* sau *conform raţiunii*. Deoarece totul se întîmplă în univers în aşa fel încît există o ordine deplină, o serie a cauzelor şi efectelor ce se nasc din cauze ca din seminţe, încît dacă este dată o cauză rezultă cu necesitate un efect, este uşor de înţeles că în lume funcţionează o necesitate ipotetică, dar care depinde de o anumită cauză primă şi foarte înţeleaptă, ea fiind în sine întîmplătoare şi variabilă. Această necesitate ipotetică a evenimentelor sau, dacă preferi, această certitudine determinată este numită de către unii *destin, prieten al raţiunii*.

Partea a III-a

Capitolul III

DESPRE FACULTATEA SIMŢIRII

§ 184

Avem comun cu animalele capacitatea de a ne reprezenta lucrurile care există pentru corpul nostru. Este ceea ce numim *a simţi*. Acele reprezentări sau percepţii ale lucrurilor prezente pentru corpul nostru se numesc *senzaţii* sau *senziuni*... [1].

Se numeşte *prezent pentru corpul nostru* acel lucru care produce o influenţă asupra organelor senzoriale. Există cinci organe senzoriale: α) ochiul, instrumentul vederii; β) urechile, organele auzului; γ) nările, organele mirosului; δ) limba cu papilele ei, instrumentul gustului; ε) fibrele nervoase, răspîndite în tot trupul prin care se simte atingerea.

---

[1] *Sensiones* (lat.), senzaţii (n.t.).

§ 185

Despre senzații vom spune următoarele:

I. Nici trupul, nici sufletul nu simte de unul singur, însă trupul îndeplinește o funcție, sufletul alta, totuși în același timp, ca și cum și-ar uni puterile.

II. Experiența ne învață că dintre două senzații, adesea, una este mai clară și mai puternică, cealaltă fiind mai slabă și mai șterșă.

III. Tot așa cum o lumină mai puternică întunecă o lumină mai palidă, tot astfel o percepție mai puternică și mai clară suprimă o senzație mai slabă...

IV. Cînd obiectele exterioare acționează asupra organelor de simț și produc o influență asupra acestora, nu stă în puterea sufletului să hotărască dacă vrea să simtă sau nu.

Crezi că depinde de tine să vrei să auzi, sau să nu vrei, cînd la explozia unei mașini de război, bubuitul îți lovește urechile.

§ 186

Din cele precizate, reiese că mintea omenească în cugetarea ei este ca și supusă acestei legi, pe care o urmează perpetuu, după o hotărîre divină: dacă obiecte exterioare acționează asupra organelor de simț producînd schimbări asupra lor, sufletul nu poate să nu și le reprezinte. De altfel, să constatați că simțurile sînt ca niște ferestre și uși ale sufletului, prin care imaginile pornind de la lucrurile exterioare, pătrund în suflet, generînd cunoașterea.

Capitolul V

DESPRE FACULTATEA IMAGINAȚIEI

§ 187

Mintea noastră nu percepe cu ajutorul senzațiilor numai lucrurile care sînt prezente și în fața noastră, căci putem să reînnoim într-atît percepția acelor lu-

cruri pe care le-am cunoscut prin simțuri mai demult, încît imaginea lor să reapară minții și ochilor, iar formele lucrurilor absente să se trezească în suflet și, ca și cum ar recăpăta mișcare și suflare, să reînvie.

§ 188

Facultatea reprezentării din nou a lucrurilor absente, a reînnoirii vechilor percepții se numește *fantezie* sau *imaginație*...

§ 189

Asupra imaginației vom stabili următoarele :

Vom spune despre imaginație că :

I. Nu ne putem imagina nici un lucru care să nu fi fost în prealabil perceput prin simțuri.

Cu ajutorul fanteziei sau imaginației ne reprezentăm în minte înfățișările și imaginile lucrurilor percepute în trecut. De aici, se poate vedea pentru ce unii numesc fantezia o *senzație continuată*...

II. Cu cît am perceput un lucru mai clar și mai distinct, cu atît mai ușor imaginea lui ne revine în suflet, însă cu atît mai greu ne imaginăm un lucru, cu cît odinioară l-am perceput mai șters și mai confuz...

. . . . . .

IV. Cu cît aceeași senzație se repetă mai des, cu atît imaginația capătă puteri mai mari.

V. Mult mai puternic lucrează imaginația singură, cînd se odihnesc simțurile externe, decît atunci cînd este tulburată de simțul vederii, al auzului sau de celelalte.

...Înțelegi așadar : α) pentru ce, cei care vor să-și reprezinte cu vivacitate lucrurile absente închid ochii ; β) vezi, pentru ce fantezia lucrează mai cu folos în liniște și în întunecime... ; γ) în sfîrșit, este evident de ce iubitorii literelor se refugiază în singurătate și fug de mulțime, precum Plinius care vrînd să motiveze pentru ce s-a dus în

Etruria ca să studieze, spune următoarele: *Ferestrele rămîn închise, sufletul este de minune hrănit de liniște și întunecime.*

VI. Este specific imaginației că, după ce am avut în trecut două sau mai multe senzații simultane, dacă una dintre ele revine, să o reînnoiască și să o producă și pe cealaltă, care a însoțit-o — ceea ce se întîmplă de obicei cînd există o asemănare a percepțiilor prezente și trecute...

VII. Și, astfel, înțelegi ce este cu legea denumită a *imaginației*, cuprinsă în următorul enunț: *Revine în întregime acea percepție din trecut, din care numai o parte este conținută într-o percepție prezentă.*

§ 190

De facultatea imaginației depinde facultatea plăsmuirii. Cînd asociem în suflet mai multe fantome și din ele construim ceva ce nu există în afara noastră, se spune că plăsmuim.

Dacă legăm împreună, în spirit, *niște aripi și un cal*, atunci prin plăsmuire se naște *un cal înaripat*...

§ 191

Dacă cele plăsmuite de minte sînt așa fel că ideile lor nu se resping și nici nu se exclud una pe alta, ficțiunea se numește *posibilă*. Însă dacă se combină fantasme care nu se potrivesc între ele și nici nu dau un tot, ficțiunea se numește *imposibilă* sau *himeră*.

§ 192

Din cele spuse despre imaginație și ficțiune se poate înțelege acum natura viselor. Astfel, visele sînt produse ale imaginației care se nasc în suflet numai cînd simțurile externe se odihnesc.

Este foarte agreabilă lectura visului lui Scipio, la Cicero, a visului lui Plinius în *Istoria Naturii*, cartea a III-a, și a visului lui Caesar la Suetonius, în biografia lui Caesar, cap. 7.

Scanned with OKEN Scanner

§ 193

Va fi de folos să precizăm despre visuri, următoarele :

I. În vis, minții nu i se poate năluci nimic care să nu fi fost perceput și în prealabil de simțuri.

II. Foarte des sufletul asociază în vis mai multe fantasme și plăsmuiește imagini, niciodată așa cum au fost văzute, ci în afara contextului și numai parțiale față de ceea ce am perceput mai înainte prin simțuri.

III. Sufletul lucrează în vis după legea imaginației.

Acest lucru este dovedit de experiență. Să presupunem că mergînd la culcare citești o carte despre spectre. În vis deci, ți se vor năzări imagini înspăimîntătoare și, cu ușurință, plecînd de la asemănarea spectrului; datorită feții sale bărboase și a pletelor învălmășite, cu teribilii barbari războinici, imaginația va luneca de la spectre la război, de la război la incendiu, de acolo mai departe, la alte senzații pe care fantezia le leagă și le dezleagă datorită asemănării.

Filozofii vor să distingă de vis, *somnul* și *veghea*. Cînd sufletul nostru se găsește într-o stare în care obiectele exterioare produc tulburări asupra organului simțirii, sîntem în stare de veghe. Spunem, dimpotrivă, că dormim, cînd sufletul este într-o stare în care nu simte nimic clar, și nu-și imaginează nimic clar. Așadar, visul este o stare intermediară între somn și veghe.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul II

DESPRE PĂRŢILE ŞI DIVIZIUNEA FILOZOFIEI

§16

Deoarece din filozofie — dacă o considerăm în mod sistematic — se învaţă acele lucruri care trebuie ştiute şi făcute pentru a întări fericirea omului sau pentru a o spori, înseamnă că în filozofie există anumite adevăruri pe care trebuie numai să le cunoaştem dacă vrem să dobîndim fericirea şi altele, de asemenea natură, încît îndrumă şi modelează acţiunile noastre în vederea dobîndirii fericirii.

§17

Acea parte a filozofiei care cuprinde adevărurile necesare de ştiut în vederea fericirii, pertinente mai mult pentru edificarea inteligenţei decît pentru inspirarea de acţiuni, se numeşte *teoretică*. Acele discipline ce expun precepte cărora se conformează acţiunile şi moravurile oamenilor constituie *filozofia practică*.

Filozofiei teoretice îi raportăm : 1) filozofia naturală sau *Fizica*, care se ocupă cu explicarea forţelor din corpurile naturale ; 2) *Metafizica*, în care sînt expuse noţiunile comune şi adevărurile mai generale. După cum ştim, Metafizica este constituită din patru discipline : α) *Ontologia*, β) *Cosmologia*, γ) *Psihologia*, atît empirică cît şi raţională şi, în sfîrşit, δ) *Teologia naturală*.

De filozofia practică ţin : 1) *Filozofia* practică universală, care predă noţiunile generale şi principiile regulilor existenţei ; 2) *Dreptul naturii* predă legile cărora trebuie să se conformeze acţiunile noastre, poruncind cele ce sînt de făcut şi interzicînd cele pe care raţiunea vrea să le evite ; 3) *Etica* arată calea şi raţiunea prin care putem să dăm ascultare celor prescrise de legi ; 4) *Politica* indică preceptele care conduc spre adevărata fericire viaţa omului, care, trăind în stat, urmează să se achite de îndatoririle de bun cetăţean.

Vei face diferenţa dintre aceste discipline cunoscînd că : *Dreptul naturii* explică regulile *dreptăţii*, *Etica*, regulile *virtuţii*, iar *Politica* pe ale *conformităţii*.

§ 18

În tratarea acestor discipline trebuie observată ordinea ce dă întîietate obiectelor de a căror înţelegere depind celelalte.

I. Logica are întîietate faţă de celelalte discipline, întrucît ascute puterea de înţelegere şi pregăteşte pentru aprofundarea şi judecarea mai precisă a adevărurilor existente în doctrina spirituală, sau în fizică, sau în ştiinţa moravurilor.

II. Metafizica, sau filozofia primă, trebuie să aibă întîietate faţă de filozofia moravurilor.

III. Chiar părţile Metafizicii vor fi astfel orînduite încît Ontologia să deţină primul loc, Cosmologia pe al doilea, Psihologia pe al treilea şi în sfîrşit Teologia naturală să ocupe locul al patrulea.

Scanned with OKEN Scanner

LOGICA TEORETICĂ
SAU DESPRE
CELE TREI OPERAŢIUNI MENTALE

Capitolul I

DESPRE IDEI SAU NOŢIUNI

§ 29

Prima operaţiune a minţii noastre, care trebuie explicată, este faptul că denumim simplă percepţie sau noţiune sau *idee*, ceea ce nu este nimic altceva decît reprezentarea mentală a unui lucru oarecare, fie prin afirmaţie, fie prin negaţie.

De pildă, îţi formezi în spirit noţiunea patriei tale, a părinţilor, în timp ce patria şi părinţii tăi există ca şi prezenţi în sufletul tău, astfel că ţi se pare că-i vezi în faţa ta. Oare nu se arată minţii, în acest caz, imaginea, sau cu un cuvînt grecesc, *ideea* de patrie şi de părinţi ?...

§ 30

Noţiunile pe care le formează mintea omenească se disting în mod diferit. Mai întîi trebuie luată în considerare raţiunea modului în care se formează noţiunile sau ideile, apoi înseşi lucrurile care se percep sînt de aşa natură, încît se naşte o nouă distincţie a ideilor sau noţiunilor.

§ 31

În ceea ce priveşte noţiunea modului de reprezentare, orice noţiune sau idee este sau clară sau obscură...

§ 32

Aceste aserțiuni le vei înțelege acum mai ușor :

I. Cu cît poți să distingi mai multe în lucrul pe care-l percepi, cu atît mai clară este ideea.

De pildă, dacă zărești un om mergînd pe cîmpie, foarte departe de tine, mai întîi percepi că se mișcă ceva, însă nu știi ce este, om sau cal. Dar dacă ceea ce ai văzut doar că se mișcă vine mai aproape de tine, observi atunci că este un om. Însă nu-i vezi, din cauza depărtării, nici fața, nici îmbrăcămintea, așa că nu-l poți deosebi. Cu cît vine însă mai aproape, cu atît distingi mai multe și în cele din urmă îl recunoști pe prietenul tău Caius. Vezi cum, cu încetul și treptat, ideea ta devine mai clară, pe măsură ce poți distinge mai multe în lucrul pe care-l percepi.

II. Ca să dobîndești o noțiune, sau o idee clară, este nevoie să te folosești de simțuri.

III. Cu cît te vei folosi de mai multe simțuri pentru perceperea unui lucru, cu atît noțiunea va fi mai clară...

IV. Învățatul nu se poate mulțumi numai cu ideile clare pe care le are în comun cu vulgul și cu animalele.

Mai sus se ridică cunoașterea învățatului care pătrunde înăuntrul ascunzișurilor și tainelor lucrurilor celor mai îndepărtate de simțuri.

. . . . . .

§ 43

Lucrurile pe care le cunoaștem, ori există, ori sînt anumite proprietăți comune lucrurilor existente, pe care le abstragem din lucruri, cu ajutorul minții și cugetării.

§ 44

Denumim lucru individual sau singular orice lucru care există. De pildă, această carte pe care o vezi în fața ta, acest scaun pe care stai sînt individuale.

Scanned with OKEN Scanner

§ 45

Cînd ne reprezentăm un lucru individual sau singular, *ideea* se numește *individuală* sau *singulară*.

§ 46

Lucrurile individuale sau singulare, cu toate că din pricina nenumăratelor condiții care le însoțesc diferă între ele într-atîta, încît niciodată un lucru nu poate fi găsit asemănător cu altul în toate privințele, totuși se acordă întotdeauna, în unele privințe care se pot descoperi ca fiind aceleași la toate lucrurile, chiar la cele mai deosebite...

§ 47

Acele privințe, așadar, în care lucrurile individuale sînt întotdeauna asemănătoare, constituie *specia* care este similitudinea individualelor...

§ 48

Dacă comparăm între ele mai multe specii și luăm în considerare pe acelea care se aseamănă între ele prin anumite proprietăți, atunci acea similitudine a speciilor constituie o categorie superioară, care cuprinzînd acele specii, se numește *gen*. *Genul* este similitudinea speciilor.

§ 49

Noțiuni universale sînt noțiunile în care se reprezintă acele lucruri care sînt comune mai multor specii.

§ 50

De aici vei înțelege cu ușurință următoarele aserțiuni :

I. Noțiunile speciilor și genurilor sînt universale, pentru că specia fixează ceea ce este comun

Scanned with OKEN Scanner

mai multor indivizi, iar genul, ceea ce este comun mai multor specii.

II. Genurile și speciile nu există decît în indivizi. Ca să înțelegi mai bine, ia în considerație noțiunea de om. Pentru constituirea ei se cer aceste două elemente: 1) *corpul* prevăzut cu mijloacele proprii facultății simțirii; 2) *sufletul*, care participă la rațiune și este legat de cap. Nu există nici o ființă care să comporte numai aceste două predicate, și nimic altceva în afara lor. Toți indivizii care constituie clasa oamenilor se bucură și de alte determinări care nu sînt pertinente pentru constituirea noțiunii *de om*. Există Paulus, Petrus, Caius; dar omul, în determinarea lui, nu există decît în acești indivizi.

III. În indivizi există mai mult decît în specie.

IV. În specie, de asemenea, există mai mult decît în gen.

V. Ceea ce este determinat pentru specie, nu trebuie să se concludă pentru gen.

VI. Nu tot ce repugnă speciei, repugnă și genului, deși ceea ce repugnă genului, repugnă speciei.

§ 51

Acele determinări, prin care o specie diferă de alta, în cadrul aceluiași gen, definesc *diferența specifică*.

De pildă, compătimirea și invidia converg prin faptul că ele sînt *aversiune*. Aceasta constituie însuși genul. Dar există anumite trăsături prin care invidia se distinge de compătimire. Astfel, invidia este aversiunea față de fericirea altuia, iar compătimirea față de nefericirea altuia. Iată diferența specifică!

§ 52

Din expunerea riguroasă a acestor lucruri, înțelegi acum cu ușurință că noțiunile de lucruri

Scanned with OKEN Scanner

existente sau individuale se formează cu ajutorul simțurilor, iar noțiunile universale, sau de genuri și specii, prin procedeul abstragerii.

De pildă, noțiunea de Leipzig n-o poți dobîndi altfel decît cu ajutorul simțurilor. Dar ca să știi, în genere, ce este orașul, nu ajung simțurile, ci este nevoie să compari între ele mai multe individuale, ca Hamburg, Leipzig, Bratislava, Amsterdam și să reții pentru constituirea noțiunii de *oraș* acele proprietăți pe care le observi în permanență, asemănătoare la toate aceste individuale, iar pe celelalte, care nu se potrivesc în permanență pentru aceste individuale, să le separi și să le iei mai puțin în considerație. Aceasta înseamnă abstragere, căci abstragem cînd considerăm un lucru separat de altul.

Traducere de Alexandru Cisek,
după *M. Christ, Baumeisteri, Elementa philosophiae,*
Viennae, 1774.

Scanned with OKEN Scanner

SAMUIL MICU

S-a născut la Sad în 1745 și a murit în 13 mai 1806 la Buda, unde fusese în ultima parte a vieții cenzor și corector pentru cărțile românești.

Face primele studii la Sad, apoi la Blaj, unde intră într-un ordin călugăresc.

În 1764 este numit director de studii la seminarul Buna-Vestire. La Viena vine pentru scurtă vreme să-și completeze studiile, după care se întoarce la Blaj (1772) ca profesor de etică și aritmetică.

Abia în 1777 vine la Viena pentru mai multă vreme, fiind numit prefect de studii la Colegiul Sfînta Barbara. Aici îl cunoaște pe Gh. Șincai, care se întorcea de la Roma. Împreună au realizat prima ediție din Elementa linguae... (1780).

Dintre scrierile lui Samuil Micu menționăm Carte de rogacioni *(1779),* Propovedanie sau învățătură la îngropăciunea oamenilor morți *(1784),* Theologhia moralicească *(1796),* Loghica *(1799),* Legile firei, Itica și politica, sau Filosofia cea lucrătoare *(1800). Din același an datează* și Istoria, lucrurile și întîmplările românilor pre scurt.

La fel cu Gh. Șincai și P. Maior, S. Micu are formația intelectuală tipică unui cărturar ilumi-

nist. Activitatea sa multiplă se îndreaptă spre învățămînt, alcătuirea unor manuale de popularizare a filozofiei, predici cu caracter moralizator, studii istorice și lingvistice.

Dacă cercetările sale erudite de istorie și filologie pun în lumină năzuința de a demonstra romanitatea poporului român și latinitatea limbii, în scrierile de logică, etică și filozofie nu ne găsim în fața unui sistem propriu de gîndire, ci a unor traduceri și prelucrări, destinate învățămîntului.

Judecate din această perspectivă, traducerile și prelucrările lui Micu din aceste ramuri ale filozofiei familiarizează publicul românesc cu filozofia rațională a secolului luminilor, filtrată de spiritul eclectic al lui Wolf și sintetizată într-o formă mai accesibilă de către Baumeister.

Pe plan etic, tălmăcirile lui Micu subliniază necesitatea cunoașterii binelui și distingerea lui de rău, autorul urmărind perfecțiunea umană atît prin desăvîrșirea spiritului, cît și prin cultivarea trupului.

Capitolele de etică subliniază necesitatea comportamentului corect față de autoritățile statului, față de suveran și alții.

În spiritul filozofiei raționaliste a epocii, textele filozofice traduse de Micu, deosebesc cunoștințele istorice și filozofice de cele matematice. În același timp, preconizează că filozofia urmărește adevărul care se poate stabili prin experiență și demonstrație.

Traducerile de texte filozofice făcute de Micu sînt importante atît pentru răspîndirea gîndirii raționaliste în cultura română, cît și prin formarea unei terminologii științifice.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul II

DE ÎNDREPTĂRILE ÎNȚELEPCIUNII ÎN CÎT ESTE SPRE DEREGĂTORIILE CALE CĂTRĂ NOI, MAI ALES CĂTRĂ SUFLET

§ 21

Deregătoriile care le poruncește legea firei să le ținem sau să țin de suflet sau de trup sau de statul cel din afară, într-acest chip sînt și îndreptările înțelepciunii sau să țin de suflet, adecă de minte sau de trup sau de statul cel din afară.

§ 22

Fiindcă mintea omului are putere a cunoaște și a pofti să cade ca mai întîi să spunem îndreptările înțelepciunei, care trebuie să le ținem către înțeles. Iară ca și acestea și celelalte toate mai lezne să se poată înțelege, mai înainte vom spune o îndreptare de obște și preste tot întru care apoi și îndreptările cele deosebi care arată ce trebuie a face și ce trebuie a nu face să se razeme.

§ 23

Această îndreptare de obște a înțelepciunei cu aceste cuvinte să cuprinde : fă acelea care de vei socoti toate cele ale lucrului de care vrei să te apuci și le

[1] Din volumul : Samuil Micu, *Scrieri filozofice*, Editura Științifică, 1966.

vei lua aminte cunoşti că-ţi vor fi de folos şi vor avea sfîrşit bun cum pofteşti şi lasă acelea întru care locul, vremea, prilejul şi alte stări împregiur strică sau împuţinează nădejdea că vei săvîrşi bine lucrul [1].

§ 24

Puind mai întîi întru acest chip această îndreptare de obşte şi preste tot după care cel ce-şi întocmeşte lucrările sale se cheamă înţelept. Acum deosebi să cade să cugetăm cu ce îndreptări de înţelepciune mintea-omului să poate îndrepta şi a să face să fie cu folos în viaţă.

§ 25

La îndreptarea înţelesului la care din legea firei sîntem datori, aceasta este îndreptarea cea mai dintîi şi mai de frunte : tot orice ajută ca chiar şi ales să poţi cunoaşte aceia o urmează şi o fă ; iar de tot ori ce împedecă aceasta fugi şi o rîdică din mijloc.

§ 26

Drept aceia cel înţelept cu atîta gîndeşte ca foarte multe să ştie, care de multe ori ar fi fost mai bine a nu le fi ştiut, cît gîndeşte ca cele ce le ştie să le ştie ţapăn şi ales şi chiar şi deplin şi bine de care lucru filozofii zic că mai bine este a şti puţine şi bine decît multe şi nu bine, ci numai pre deasupra.

§ 27

Fiindcă foarte multe sînt care să pot învăţa şi şti iară mintea este sfîrşită şi la atîtea nu se poate întinde şi nu poate să le cuprinză toate, cel înţelept acelea alege care sînt întocmite sfîrşitului şi statului său. Adecă cel ce este preot învaţă cele ce să cuvine să le ştie preotul, iară cel ce este legiuitor cele ce se cuvin legiuitorului.

---

[1] În acest paragraf, S. Micu renunţă la o referire pe care o face Baumeister la profesorul său Lehmann (n. ed.).

Scanned with OKEN Scanner

§ 28

Drept aceia cele de lipsă, adecă fără de care neştine nu poate fi au de poate fi cu mare necaz poate fi nici poate să-şi dobîndească sfîrşitul său, trebuie a le pune înaintea celor de folos, cele de folos înaintea celor frumoase şi desfătătoare, mai precum fac negoţitorii cei înţelepţi în tîrg, nu orice este de folos cumpără, ci ce este de lipsă. Acestea mai pre larg s-au zis în *Dreptul firei* (§ 71).

§ 29

Ca să poată neştine bine şi ales cunoaşte binele şi adevărul că prin cunoştinţa cea chiară şi aleasă se îndreptează înţelesul acesta foarte mult foloseşte întru toate şi întru învăţătură totdeauna de la cele mai uşoare şi mai lezne să începem şi să mergem spre mai grele şi care mai cu anevoie sînt.

§ 30

Drept aceia cel înţelept cînd să nevoieşte să-şi lucre şi să-şi săvîrşească mintea şi înţelesul, cît mai mult poate ţine rîndul şi cele de pre urmă nu le pune mai întîi, nici temeiul care trebuie a-l pune mai întîi îl pune după ce zideşte cîtva [1].

§ 31

Cu atîta mai chiar şi mai ales vei cunoaşte fieştece lucru cu cît lucrul care vrei să-l şti mai de multe ori îl vei cugeta cu mintea şi cît mai adeseori îl vei poftori şi cele ce ai auzit sau le-ai cetit ca şi bucata cea rămasă iarăşi le vei gusta. Drept aceia înţelepciune este ca cele ce ai citit sau le-ai auzit iarăşi şi iarăşi să le ceteşti ca icoanele lor mai tare să ţi să închipuiască.

---

[1] Baumeister citează un text din Melanchthon. S. Micu, ţinînd seama de îngrădirile confesiunii lui, renunţă la exemplificarea din original (n. ed.).

Scanned with OKEN Scanner

§ 32

Ia aminte ca de eşti greu de cap şi nu ai plecare şi tragere din inimă spre învăţătură prin care mintea să săvîrşeşte să nu te apuci de acel feli de învăţătură, ci mai bine este să înveţi alt meşteşug şi cu lucrul mîinilor să-ţi cerci pîinea decît cu ştiinţa învăţăturei, că amintrilea şi pre tine te faci la mai mulţi cunoscut că eşti prost, faci de rîs învăţătura, faci de ocară pre cei ce te-au învăţat, ca cum aceia încă ar fi fost ca şi tine de învăţaţi.

§ 33

Pentru aceia în înţelepciune este ca mai înainte de ce te apuci de carte şi de învăţăturile cele ce îndreptează şi săvîrşesc mintea să întrebi pre alţii carii cunosc şi pricep şi pot judeca despre mintea omului şi să cei sfat de la ei şi cum te vor învăţa să asculţi şi să faci.

Precum nu arunci sămînţa fără de socoteală în fieştece pămînt de-ţi este voia să culegi rod mult, ci mai înainte de ce sameni bine cerci firea şi rodirea fieştecărui pămînt, aşa mult ajută a cerca şi a ispiti minţile care la ce este întocmită şi plecată şi precum e întocmirea minţii aşa fieştecui să-i dai sfat să facă, adecă unii să înveţă carte, iar alţii să nu-şi piarză vremea cu cartea fiindcă mintea lor nu e întocmită şi plecată spre carte, ci mai bine de vreme să se apuce să înveţă vreun meşteşug la care mai multă tărie decît minte trebuie să fie.

§ 34

Fiindcă osibite sînt puterile minţii omeneşti, înţelepciunea ne învaţă ca toate puterile minţii să le lucrăm şi să le săvîrşim. Nici să cade a face cei ce dezleagă legătura cu care puterile minţii sînt legate una cu alta sau numai a învăţa de rost şi a ţine minte să nevoiesc, iară puterea judecăţii cu care judecă despre lucruri o părăsesc nelucrată, sau numai de judecată au toată grija; iară de memorie, adecă de aducerea şi ţinerea aminte nu bagă samă.

Scanned with OKEN Scanner

§ 35

Iară fiindcă toate darurile, sau puterile, pentru marea lor osibire nu cu o nevoinţă odată împreună să pot lucra şi săvîrşi, pentru aceia mai întîi să cade, ca acelea să ne nevoim a le lucra şi a le săvîrşi la care şi firea ne ajută mai mult.

§ 36

Acum dară vezi pentru ce pruncilor şi tinerilor trebuie a le da să înveţe acelea învăţături, care mai multă memorie, ţinere a minte şi fantasie, adecă nălucire, decît judecată poftesc, că în memoria tinerilor ca şi în ceara cea moale icoanele tuturor lucrurilor lezne să pot închipui şi tipări.

Foarte frumos despre aceasta scrie Chintilian : Pruncii îndată să înveţă cît de multe şi să se nevoiască în cele ce vîrsta le ajută memoria şi la început să mînce urîciunea aceia şi cele ce au scris şi cele ce au citit mai deseori să le procitească şi ca cum aceiaşi mîncare iarăşi o ar rumega.

§ 37

Drept aceia înţelepciune este ca pînă sînt prunci să înveţă limbi, istorii, gheografia, poesia ; iară filozofia şi cele ce poftesc judecată mai adîncă să le înveţă cînd puţintel este de vîrstă mai mare.

§ 38

Cel înţelept cîndu-şi îndreptează şi-şi săvîrşeşte înţelesul, nu umblă după izvodirile şi supţirimile cele deşerte, care numai la arătarea cea trufaşă a minţii, iară la folosul minţii nimica nu ajută.

§ 39

Înţelepţeşte înveţi cînd acel fel de învăţătură alegi la care din pornirea ta te simţi pre tine mai plecat.

§ 40

Întră ajutorințele cele mai alese spre gătirea cunoștințăi să numără auzirea, cetirea, cugetarea.

§ 41

Rău fac carii socotesc că fără de învățători ei cu mintea și cu priceperea sa să vor face învățați gîndind că mai mult vor învăța de la dascălii morți decît de la vii și petrec zilele deplin acasă în cetanie și nu vreau să auză pre dascăli, ci vreau să se cheme de sine-și învățați. Decît care feli de oameni nu știu ce lucru altul aș ar strica rîndul cel de lipsă și cuvios și legile care trebuie a se ținea întru învățătură.

Bine despre acesta scrie Plinie (cartea II, epistola 3) : A ceti totdeauna este prilej, iară a auzi nu totdeauna. Fără de aceia cu mult mai vîrtoș cuvîntul cel viu face a înțelege. Că măcar de sînt chiare cele ce cetești, însă mai adînc șed în minte cele ce și gura și fața și portul și mișcarea celui ce zice te învață. Asemenea zice Chintilian (cartea II, cap. 2), măcar că destule pilde de urmare învățăm, însă cuvîntul cum se zice cel viu mai deplin hrănește și mai ales a aceluia învățători pre carele ucenicii îl și iubesc și să tem de dînsul.

§ 42

Iară cum mărturisește Plinie, foarte mult folosește de la cine mai cu samă bune meșteșuguri să înveți. Drept aceia cînd vei să-ți alegi dascăli de la carii să înveți înțelepțește vei face de te vei ținea de gura celor ce lucrul care-l învață, bine și chiar îl înțeleg, carii au dar a putea învăța mai ales și luminat spun cele ce le înțeleg și toate cîte învață pre alții cu curată și mare judecată de la temei și de la pricinile cele dintîi le spun și le osibesc și carii învățăturile sale le spun. Nu pentru ca să se vază că ei știu, ci pentru ca să facă cu dînsele folos de obște.

Așa să cade să fie cel ce învață pre alții, cum zice Plinie (cartea III, epistola 3) unde așa scrie : Nimica din

omul acesta nu va auzi fiul tău, fără numai ce-i va folosi, nimica nu va învăța care mai bine ar fi fost a nu ști.

§ 43

Să nu socotești că acela este mai bun dascăl și mai credincios carele mai mulți ucenici are și pre carele alții foarte ți-l laudă. Că de multe ori să întîmplă cît foarte mulți mai ales în academii merg după cei mai înainte de ei pe calea pre care au mers și alții nu care trebuie să meargă.

§ 44

Ia aminte ca nu cu foarte multe feliuri de învățături să-ți cuprinzi deodată mintea și în multe părți să o împarți. Că mai totdeauna cei ce în scurtă vreme vreau să învețe multe, pentru osibirea și mulțimea lucrurilor care vreau să le cunoască nimica nu învață. Foarte frumos arată Bilfingher [1] cînd zice cel ce șade opt, zece ceasuri unu după altul necurmat aude pre mulți dascăli, care osibite lucruri învață pentru ca mai curînd să sfîrșească învățătura, atîta face ca un prunc de ar mînca doauă sau trei prînzuri și cini într-o zi, ca mai curînd să fie june. Care lucrul de s-ar putea într-acest chip face socotesc eu cum că pruncii domnilor și a boierilor celor mari cînd ar fi de șase sau mai puțini ani ar fi juni și maioreni.

§ 45

Iară nu se cade numai cu sîrguință să asculți pre dascălii cei învățați ca să-ți înmulțești și să-ți săvîrșești cunoștința, ci și de te vor îngădui cu ei mai de multe ori prietenește să vorbești și să petreci și să-i întrebi să-ți spuie. Niciodată mai bine nu să înveți decît cînd dascălul să face prietin.

---

[1] Bülfinger, S. Micu citează după Baumeister (n. ed.).

§ 46

Iară în cît e la cetanie mai cu samă aceste îndreptări ale înțelepciunei le ține :

I. Mai înainte de ce te vei apuca a ceti cărți bune caută care din mai multe cărți ori în ce știință sînt mai bune și care dintre cele mai bune sînt mai de grabă statului său.

II. Cînd cetești, cetește din soroacă în soroacă, chiar și pre rînd toate una după alta, iară nu numai pre deasupra sau amestecat și învăluit, curînd și pe ici pe colea.

III. Ia aminte la cuvinte, la vorbă și la cuvîntare și de la acelea începe care slujesc spre înțelesul celorlalte.

IV. Cărțile scriitorilor celor vechi mai cu sîrguință le cetești decît a celor de pre vremea ta.

V. Cînd cetești să nu te prea încrezi tălmăcirilor altora, ci de poate fi în limba în care fiește-ce scriitor și-au spus mintea sa și au scris cartea într-aceea o cetește.

VI. Graba totdeauna iară mai ales în cetanie strică, că turbură luoarea aminte și foarte mult împedecă ca să nu poți chiar și ales cunoaște.

VII. Cînd cetești de simți ceva greutate la începutul cetaniei să nu lapezi cartea de amînă și să zici că e adîncă și întunecată ; ci te silește că cu nevoința vei afla înțelesul care scriitorul afund l-au băgat.

VIII. Cărțile care le vezi că strică obiceiurile și năravurile cele bune și sînt spurcate și fără de rușine să nu le iei amînă și în locul acelora cetește altele din care poți să înveți ceva bun.

IX. Tot ce vei ceti după aceia cugetă poftorește și pre scurt scrie sau altuia spune ce ai cetit. Precum zice Plinie (cartea III, epistola 9) nu multe, ci mult.

TEXTE PEDAGOGICE, ETICE și DE CULTURALIZARE

Scanned with OKEN Scanner

ROUSSEAU

La fel ca şi ceilalţi gînditori din epoca luminilor, J. J. Rousseau este şi el preocupat de probleme de educaţie. Primele sale principii cu caracter pedagogic se cristalizează în perioada 1740—1741, cînd fusese angajat ca educator în familia domnului de Mabley.

Alcătuit în vederea educării fiului domnului de Mabley, Proiectul de educaţie *însumează cele mai multe idei care vor fi apoi dezvoltate în* Emil *(1762), roman despre educaţie care dezlănţuie un imens val de persecuţii împotriva scriitorului.*

In condiţiile în care şcoala punea accent numai pe cultura umanistă şi instrucţia în limba latină, Rousseau pledează pentru o educaţie integrală a tineretului, realizată în limba naţională.

Gînditorul francez pleacă de la premisa că educatorul trebuie să aibă în vedere toţi factorii care intră în componenţa vieţii spirituale a copilului.

Impărţit în cinci cărţi, romanul său Emil *pune în evidenţă necesitatea respectării individualităţii copilului, subliniind totodată rolul edu-*

calici negative *din primii ani și rolul intuiției în formarea spirituală a acestuia.*

Rousseau pledează pentru educația în cadrul naturii cu ajutorul dascălilor individuali, ceea ce contravine principiilor sale de democratizare a învățământului.

Potrivit etapelor pe care le stabilește, instruirea sistematică a copiilor este foarte tîrzie. Indicațiile despre educația fetelor subliniază rolul minor care le era rezervat în societate.

Scanned with OKEN Scanner

EMIL
SAU DESPRE EDUCAȚIE [1]

Totul este bun cînd iese din mîinile autorului lucrurilor, totul degenerează în mîinile omului. El silește un pămînt să hrănească produsele altuia, un pom să poarte fructele altuia ; amestecă și confundă climele, elementele, anotimpurile ; își mutilează cîinele, calul, sclavul ; răstoarnă totul, desfigurează totul ; îi plac diformitățile, monștrii ; nu vrea nimic așa cum a făcut natura, nici chiar pe om ; vrea să-l dreseze și pe el, ca pe un cal de manej ; vrea să-l potrivească după placul lui, ca pe un pom din grădina sa [2].

---

[1] Din *Emil sau despre educație*, în vol. : Rousseau, *Texte pedagogice alese*, traducere și note de Dimitrie Todoran, Editura didactică și pedagogică, 1960.

[2] Rousseau reia, în acest paragraf, una din tezele dezvoltate în *Discursul asupra științelor și artelor*, împrumutată de la cinicii antici, poate cei dintîi critici ai culturii care au pus problema valorii morale a civilizației. În opoziție vădită cu Voltaire, Rousseau laudă moravurile austere spartane, afirmînd că romanii au degenerat de îndată ce au învățat științele grecești etc. Ideea bunătății originare a ființei omenești, susținută cu tărie de Rousseau, se opune atît credinței religioase în decăderea omului prin păcatul adamic, cît și afirmației unora (ca D. Vivès) că există înclinări spre acțiuni rele chiar de la naștere. Această teză optimistă se întîlnește și la Locke și la Richardson, care sînt de părere că totul

Scanned with OKEN Scanner

Fără aceasta, totul ar merge şi mai rău, iar specia noastră nu vrea să fie îndreptată numai pe jumătate. În starea în care sînt lucrurile de acum înainte, un om lăsat de la naştere în voia lui printre ceilalţi ar fi cel mai diform dintre toţi. Prejudecăţile, autoritatea, necesitatea, exemplul, toate instituţiile sociale în care ne găsim cufundaţi ar înăbuşi în el natura şi n-ar pune nimic în loc. Ar fi ca un pomişor crescut din întîmplare în mijlocul drumului, pe care îl distrug îndată trecătorii lovindu-l din toate părţile şi aplecîndu-l în toate sensurile.

Mă adresez ţie, mamă [1] iubitoare şi prevăzătoare, care ai ştiut să te îndepărtezi de drumul mare şi să fereşti pomişorul ce se naşte de loviturile opiniilor omeneşti ! Cul-

---

este „curat" atunci cînd iese din mîinile naturii. Pastorala de condamnare a lui *Emil*, emisă de arhiepiscopul de Paris, se sprijinea în primul rînd pe această teză. Rousseau, în replică, a arătat că ideea bunătăţii originare rămîne temeiul întregii sale morale.

[1] Prima educaţie este cea mai importantă şi această primă educaţie aparţine, fără îndoială, femeilor : dacă autorul naturii ar fi vrut ca ea să aparţină bărbaţilor, le-ar fi dat lapte ca să-i hrănească pe copii. Vorbiţi deci mai cu seamă femeilor în tratatele voastre de educaţie ; căci, în afară de faptul că sînt în măsură mai mare decît bărbaţii să se ocupe şi să influenţeze educaţia, le interesează, de asemenea, mai mult reuşita, deoarece cele mai multe văduve se găsesc aproape numai la discreţia copiilor lor şi atunci simt puternic, în bine sau în rău, efectele modului cum i-au crescut. Legile, care se ocupă atît de mult de bunuri şi atît de puţin de persoane, fiindcă au ca obiect pacea, nu virtutea, nu dau destulă autoritate mamelor. Cu toate acestea, situaţia lor este mai sigură decît a taţilor ; datoriile lor sînt mai grele ; îngrijirile lor sînt mai de seamă pentru buna ordine a familiei ; în general, ele ţin mai mult la copii. Sînt împrejurări în care poate fi iertat un copil lipsit de respect faţă de tatăl său ; dar dacă, în vreo împrejurare, oricare ar fi, un copil ar fi atît de denaturat încît să nu-şi respecte mama care l-a purtat în pîntece, l-a hrănit cu laptele ei, care ani de-a rîndul s-a uitat pe sine pentru a nu se ocupa decît de el, atunci un asemenea mizerabil ar trebui strivit de îndată, ca un monstru nedemn să vadă lumina zilei. Se spune că mamele răsfaţă copiii. În aceasta fac fără îndoială rău, dar mai puţin rău decît voi care îi stricaţi. Mama vrea să-i fie copilul fericit şi cît mai curînd. În această privinţă, ea are dreptate : cînd se înşală asupra mijloacelor trebuie luminată. Ambiţia,

Scanned with OKEN Scanner

tivă, stropește planta cea tînără mai înainte de a muri; într-o zi, roadele ei îți vor face mare plăcere. Ridică de timpuriu un zid de apărare în jurul sufletului copilului tău; un altul poate însemna locul, însă numai tu trebuie să pui bariera.[1]

Plantele se transformă prin cultură, iar oamenii prin educație. Dacă omul s-ar naște mare și puternic, înălțimea și forța i-ar fi inutile mai înainte de a fi învățat să se servească de ele; i-ar fi chiar dăunătoare, împiedecînd pe ceilalți să gîndească să-l ajute[3] și, lăsat în voia lui, ar

---

avariția, tirania, falsa prevedere a taților, neglijența lor, aspra lor nesimțire sînt de o sută de ori mai răufăcătoare copiilor decît iubirea oarbă a mamelor. Trebuie explicat sensul pe care îl dau cuvîntului de mamă și acest lucru se va vedea în cele ce urmează. (N. lui Rousseau.)

[1] Mi se spune că dl. Formey a crezut că aș vrea să vorbesc aici de mama mea și că a scris lucrul acesta într-o oarecare lucrare. Aceasta înseamnă a lua în rîs, cu cruzime, pe dl. Formey[2] sau pe mine. (N. lui Rousseau.)

[2] Formey (1711—1797), originar dintr-o familie de refugiați francezi, a fost pastor protestant și membru al Academiei din Berlin. A scris mult, dar n-a lăsat nici o lucrare de seamă. Notele veninoase ale lui Rousseau la adresa lui Formey rezultă din următoarea împrejurare.

După apariția lui *Emil*, statele Olandei voiau să aplice o amendă serioasă librarului J. Néaulme, care publicase opera cu mențiunea: *după copia de la Paris, cu permisiunea tacită pentru librar.* Spre a scăpa de amendă, Néaulme fu obligat să publice o altă ediție, „purificată de tot ceea ce ar putea fi subiect de scandal". Néaulme ceru lui Formey, autorul unui *Anti-Emil* (1763), să elaboreze noua ediție, care purta titlul *Emil creștin, destinat utilității publice și prelucrat de dl. Formey.* Noua ediție cuprindea toate modificările și omisiunile pe care le implica situația: un cuvînt apologetic al lui Néaulme, o introducere a lui Formey, în care arăta, între altele, că nu intenționa să-și asume proprietatea operei lui Rousseau, ci să-l scoată din încurcătură pe librar. După relatarea lui de Musset (tatăl poetului), care în 1824 edita opera completă a lui Rousseau în 22 de volume, Formey declarase că Néaulme n-a avut prea mare cîștig cu *Emil-creștinul*, „dar cel puțin n-a plătit amenda".

[3] La exterior asemănător celorlalți, însă lipsit de vorbire și de ideile pe care ea le exprimă, el n-ar fi în stare să-i facă să înțeleagă că are nevoie de ajutorul lor, după cum n-ar fi în stare prin nimic să le facă cunoscută această trebuință. (N. lui Rousseau.)

Scanned with OKEN Scanner

muri de mizerie înainte să-şi fi cunoscut trebuinţele. Ne plîngem de starea copilăriei ; se trece cu vederea că rasa umană ar fi pierit dacă omul n-ar fi început prin a fi copil.

Ne naştem slabi, avem nevoie de forţe ; ne naştem lipsiţi de toate, avem nevoie de ajutor ; ne naştem proşti, avem nevoie de judecată. Tot ceea ce n-avem la naştere şi ne va trebui cînd vom fi mari ne este dat prin educaţie.

Izvorul acestei educaţii este sau în natură, sau în oameni, sau în lucruri. Dezvoltarea interioară a facultăţilor şi a organelor noastre este educaţia naturii ; dobîndirea priceperii de a folosi această dezvoltare este educaţia oamenilor, iar dobîndirea propriei noastre experienţe despre obiectele care ne influenţează este educaţia lucrurilor. [1]

Fiecare din noi este aşadar format de trei feluri de educatori. Discipolul, în care se contrazic diferitele lor lecţii, este rău crescut şi nu va fi niciodată de acord cu el însuşi ; numai acela în care toate merg în acelaşi sens şi tind spre aceleaşi ţeluri ajunge la scop şi trăieşte consecvent. Numai acela este bine crescut.

Acum, din aceste trei educaţii diferite, cea a naturii nu depinde defel de noi, cea a lucrurilor depinde numai în anumite privinţe. Cea a oamenilor este singura pe care o stăpînim cu adevărat ; adică presupunem că o stăpînim, căci cine poate spera să dirijeze întru totul cuvintele şi acţiunile acelora care sînt în preajma unui copil ?

De vreme ce educaţia este o artă, e aproape imposibil să reuşească, fiindcă nu depinde de nimeni sprijinul necesar succesului ei. Tot ceea ce se poate face cu grijă e să ne apropiem mai mult sau mai puţin de scop, însă trebuie noroc ca să-l poţi atinge.

---

[1] Unii comentatori remarcă faptul că o diviziune tripartită a educaţiei se găseşte şi la Plutarh (Petitain) şi la Helvétius (Trapp). Dar, la Rousseau, conţinutul acestei diviziuni este nou. De pildă, Helvétius distinge : educaţia casei părinteşti, a şcolii şi educaţia societăţii (a „lumii").

Scanned with OKEN Scanner

Care este acest scop? Cel al naturii, după cum s-a arătat.[1] Deoarece este necesar ca cele trei educaţii să se sprijine una pe alta spre a se perfecţiona, trebuie să orientăm două dintre ele după aceea asupra căreia nu avem nici o putere. Dar poate că cuvîntul natură are un sens prea vag; să căutăm să-l precizăm.

Se spune că natura este obişnuinţă.[2] Ce înseamnă aceasta? Nu sînt obişnuinţe care se dobîndesc prin constrîngere şi care nu înăbuşe natura? Drept exemplu este obişnuinţa plantelor împiedicate să crească vertical. Planta pusă în libertate păstrează înclinarea pe care a fost silită s-o ia; dar seva nu şi-a schimbat direcţia originară şi, dacă planta continuă să crească, prelungirea sa devine din nou verticală. Aşa e şi cu înclinările oamenilor. Cîtă vreme rămîi în aceeaşi stare se pot păstra înclinările rezultate din obişnuinţe şi care ne sînt cele mai puţin naturale; însă de îndată ce situaţia se schimbă, obişnuinţa îşi pierde tăria şi revine înclinarea naturală.

---

[1] Sallwürk menţionează aici observaţia judicioasă a herbartianului Stoy că „*natura ca atare nu este legislatoare îndreptăţită pentru scopurile educaţiei, însă ea este pentru mijloace*". E vorba de a transforma omul natural şi, întrucît aceasta se poate realiza numai după legile naturii, natura va fi atacată cu propriile ei arme. În această lipsă de distincţie dintre scop şi mijloace vede Stoy originea erorilor pedagogice din sistemul de educaţie al lui Rousseau.

[2] Dl. Formey ne asigură că nu se spune aşa în mod precis. Mi se pare că totuşi se spune foarte precis în acest vers la care mă gîndesc să răspund:
Natura, crede-mă, nu e decît obişnuinţă[3].

Dl. Formey, care nu vrea să-şi facă semenii orgolioşi, ne dă, cu modestie, măsura minţii sale ca măsură a intelectului uman. (N. lui Rousseau.)

[3] Versul e din tragedia lui Voltaire: *Mahomet profetul* sau *Fanatismul* (1741, IV, 1:
La nature, à mes yeux, n'est rien que l'habitude.)

Sallwürk observă că aici e vorba de conţinutul anticului dicton *Usum fieri alteram naturam*, pe care îl regăsim la Quintilian („Astfel apare obişnuinţa şi de aici natura") şi apoi la Bacon („Numim educaţie ceea ce de fapt este o obişnuinţă timpurie"). (N. lui Rousseau.)

Scanned with OKEN Scanner

Educaţia nu este desigur decît o obişnuinţă. Dar nu există oameni care uită şi îşi pierd educaţia şi alţii care o păstrează ? De unde vine această diferenţă ? Dacă ar trebui să limităm termenul de natură la obişnuinţele conforme naturii, ne putem lipsi de această confuzie. [1]

Ne naştem cu sensibilitate şi chiar de la naştere sîntem influenţaţi în diferite chipuri de obiectele care ne înconjoară. Din moment ce avem, aşa zicînd, conştiinţa senzaţiilor noastre, sîntem înclinaţi să căutăm sau să înlăturăm obiectele care le produc, mai întîi după cum senzaţiile ne sînt plăcute sau neplăcute, apoi după concordanţa sau neconcordanţa pe care o găsim între noi şi acele obiecte şi, în fine, judecata raţiunii noastre despre ideea de fericire sau de perfecţiune. Aceste dispoziţii se lărgesc şi se întăresc pe măsură ce devenim mai sensibili şi mai luminaţi ; însă, sub presiunea obişnuinţelor, ele se alterează mai mult sau mai puţin prin opiniile noastre. Înainte de această alterare, ele sînt ceea ce eu numesc natură în noi.

Ar trebui deci să punem totul în legătură cu aceste dispoziţii originare şi lucrul ar fi posibil dacă cele trei educaţii ar fi numai diferite ; dar ce faci cînd sînt opuse, cînd în loc să creşti un om pentru el însuşi vrei să-l creşti pentru alţii ? Atunci acordul este imposibil. Silit să lupţi împotriva naturii sau a instituţiilor sociale trebuie să alegi între a face un om sau un cetăţean ; căci nu se pot face deodată şi unul, şi altul. [2]

---

[1] În text e „galimatias" — expresie lipsită de înţeles. Conceptul de „natură" este fundamental în vederile filozofice şi pedagogice ale lui Rousseau ; el nu este totuşi clar definit şi a dat naştere la atîtea semne de întrebare. Pasajul care urmează cuprinde, se pare, singura precizare explicită a acestui concept din întreaga operă a lui Rousseau.

[2] A forma *omul* sau *cetăţeanul* ? Contradicţia dintre om şi cetăţean nu a putut fi soluţionată de Rousseau. În alt loc din cartea I-a şi în cartea a V-a apar în text şi „cetăţeanul" şi obligaţiile faţă de „patrie".

Scanned with OKEN Scanner

Orice societate particulară, cînd este strînsă şi bine unită, se înstrăinează de societatea generală. Orice patriot este dur faţă de străini ; ei, nefiind decît oameni, nu preţuiesc nimic în ochii lui.[1] Acest neajuns este inevitabil, dar e slab. Esenţialul este binele ce-l faci oamenilor cu care trăieşti. În afară, spartanul era ambiţios, avar, nedrept ; însă între zidurile cetăţii lui domina dezinteresul, dreptatea, unirea. Feriţi-vă de cosmopoliţii care caută, în cărţile lor, datorii cine ştie unde şi disprețuiesc îndeplinirea acestora în jurul lor. Cutare filozof iubeşte pe tătari, spre a fi scutit să-şi iubească vecinii.

Omul natural este un tot pentru sine ; el este o unitate numerică, un întreg absolut, care n-are legătură decît cu sine însuşi sau cu semenul său. Omul social este numai o unitate fracţionară, care depinde de numitor, iar valoarea lui stă în raportul ce-l are cu întregul, care este corpul social. Instituţiile sociale bune sînt cele care ştiu să denatureze mai mult omul, să-i suprime existenţa absolută pentru a-i da una relativă şi să-i transpună eul în unitatea comună, astfel încît fiecare ins particular să nu se mai socotească unitate, ci parte a unităţii şi să nu mai simtă decît ca parte din întreg. Un cetăţean al Romei nu era nici Caius, nici Lucius ; era un roman ; chiar şi patria o iubea numai pentru sine. Regulus se pretindea cartaginez întrucît devenise proprietatea stăpînilor săi. Ca străin refuza să ia parte la şedinţele senatului Romei ; a trebuit ca un cartaginez să-i poruncească aceasta. Era indignat că voiau să-i salveze viaţa. Învinse şi se întoarse triumfător să moară în chinuri. Mi se pare că faptul nu prea aduce cu oamenii pe care îi cunoaştem noi.

---

[1] De aceea războaiele republicilor sînt mai crude decît ale monarhiilor. Dar dacă războiul regilor este moderat, pacea lor e îngrozitoare ; e mai bine să le fii duşman decît supus. (N. lui Rousseau.)

Scanned with OKEN Scanner

Lacedemonianul Pedarete își prezintă candidatura în Consiliul celor trei sute ; este respins ; se întoarce foarte mulțumit de faptul că s-au găsit în Sparta trei sute de oameni care valorează mai mult decît el.[1] Presupun sinceră această apreciere și e de crezut că era. Iată cetățeanul !

O femeie din Sparta avea cinci fii soldați și aștepta știri în timpul unei lupte. Sosește un ilot ; îl întreabă, tremurînd. „V-au fost uciși toți cei cinci fii. — Sclav netrebnic, te-am întrebat eu de asta ? — Am cîștigat victoria !“ Mama alergă în templu și mulțumi zeilor. Iată cetățeana !

Acela care în ordinea civilă[2] vrea să păstreze primatul sentimentelor naturii nu știe ce vrea. Totdeauna în contradicție cu el însuși, totdeauna purtat de valuri între înclinările și datoriile lui, nu va fi niciodată nici om, nici cetățean ; nu va fi bun nici pentru el, nici pentru ceilalți. Va fi un om al zilelor noastre, un francez, un englez, un burghez ; adică nimic.

Pentru a fi ceva, pentru a fi tu însuți și întotdeauna același, trebuie să acționezi cum vorbești ; trebuie să fii decis întotdeauna asupra căii de urmat și s-o urmezi deschis și neclintit. Aș vrea să mi se arate omul miraculos care este și om, și cetățean, ca să știu ce face pentru a fi în același timp și unul, și altul.

Din aceste scopuri, în necesară opoziție, ies două forme

---

[1] V. Plutarh, *Cuvinte celebre ale lacedemonienilor*, § 60, ed. franceză, Amsterdam, 1724.

Plutarh (46—120) a fost numit de Adrian, procuratorul Greciei ; e autorul popularelor *Vieți paralele ale oamenilor ilustri* (ai Romei și Greciei) și al *Operelor morale*.

[2] În societate sau, mai exact, atunci cînd caută să cunoască principiile constitutive ale oricărei societăți (cf. J.—J. Rousseau *Contractul social*, București, Ed. științifică, 1957, p. 81).

de instituţii [1] contrare : una publică şi comună, cealaltă particulară şi casnică [2]

Dacă vreţi să aveţi o idee despre educaţia publică, citiţi *Republica* lui Platon. Nu este o scriere politică, cum socotesc cei care judecă o carte numai după titlu. Este cel mai frumos tratat de educaţie care s-a făcut vreodată. [3]

Cînd se dă un exemplu de ţară a închipuirilor, se arată instituţia lui Platon ; dar dacă Licurg s-ar fi mărginit să-şi transmită instituţia numai în scris, aş găsi-o şi mai ireală. Platon n-a făcut decît să idealizeze sufletul omenesc ; Licurg l-a denaturat.

Educaţia publică nu mai există şi nici nu poate exista, pentru că unde nu mai există patrie nu mai pot fi cetăţeni. Aceste două cuvinte, *patrie* şi *cetăţean*, trebuie şterse din limbile moderne. Cunosc bine motivul, dar nu vreau să-l spun, pentru că nu ajută cu nimic subiectului meu [4].

---

[1] În acest pasaj şi în cel următor, termenul „instituţie" este identic cu cel de „educaţie". Pînă în secolul al XVII-lea, „institutio" se utiliza pentru a desemna „educaţia" (cf. Quintilian, *Institutio oratoria*). Chiar şi Montaigne foloseşte cînd „institution", cînd „éducation".

[2] Din context rezultă că Rousseau înţelege aici prin educaţie „casnică" („domestique") cea care are în vedere numai individul, nu şi statul — după cum a remarcat Campe.

[3] Platon (429—347 î.e.n.), reprezentantul cel mai de seamă al idealismului antic, se ocupă în *Republica*, în care zugrăveşte statul ideal (utopic), şi de problemele educaţiei. Unica educaţie pentru Platon este cea statală ; persoana şi familia sînt subordonate în întregime intereselor statului. Copiii ar urma să fie încredinţaţi de la naştere unor doici comune, socotite ca „funcţionari publici", şi depuşi într-un leagăn comun. În *Legile* (scriere ulterioară *Republicii*), Platon atenuează, în parte, caracterul prea aspru al educaţiei (utopice) schiţate în *Republica*, operă din prima perioadă a vieţii sale. Entuziasmul lui Rousseau pentru Platon, care a fost unul dintre autorii lui favoriţi, este lesne de înţeles.

[4] Motivele sînt precizate în *Contractul social* (cartea a IV-a, capitolul al VIII-lea). În acest capitol (intitulat : *Despre religia civilă*), Rousseau susţine că creştinul este mai mult cosmopolit — adept al unei societăţi universale, care să cuprindă întreaga omenire — decît patriot — adept al unei societăţi particulare, a

de instituţii [1] contrare : una publică şi comună, cealaltă particulară şi casnică [2]

Dacă vreţi să aveţi o idee despre educaţia publică, citiţi *Republica* lui Platon. Nu este o scriere politică, cum socotesc cei care judecă o carte numai după titlu. Este cel mai frumos tratat de educaţie care s-a făcut vreodată. [3]

Cînd se dă un exemplu de ţară a închipuirilor, se arată instituţia lui Platon ; dar dacă Licurg s-ar fi mărginit să-şi transmită instituţia numai în scris, aş găsi-o şi mai ireală. Platon n-a făcut decît să idealizeze sufletul omenesc ; Licurg l-a denaturat.

Educaţia publică nu mai există şi nici nu poate exista, pentru că unde nu mai există patrie nu mai pot fi cetăţeni. Aceste două cuvinte, *patrie* şi *cetăţean*, trebuie şterse din limbile moderne. Cunosc bine motivul, dar nu vreau să-l spun, pentru că nu ajută cu nimic subiectului meu [4].

---

[1] În acest pasaj şi în cel următor, termenul „instituţie" este identic cu cel de „educaţie". Pînă în secolul al XVII-lea, „institutio" se utiliza pentru a desemna „educaţia" (cf. Quintilian, *Institutio oratoria*). Chiar şi Montaigne foloseşte cînd „institution", cînd „éducation".

[2] Din context rezultă că Rousseau înţelege aici prin educaţie „casnică" („domestique") cea care are în vedere numai individul, nu şi statul — după cum a remarcat Campe.

[3] Platon (429—347 î.e.n.), reprezentantul cel mai de seamă al idealismului antic, se ocupă în *Republica*, în care zugrăveşte statul ideal (utopic), şi de problemele educaţiei. Unica educaţie pentru Platon este cea statală ; persoana şi familia sînt subordonate în întregime intereselor statului. Copiii ar urma să fie încredinţaţi de la naştere unor doici comune, socotite ca „funcţionari publici", şi depuşi într-un leagăn comun. În *Legile* (scriere ulterioară *Republicii*), Platon atenuează, în parte, caracterul prea aspru al educaţiei (utopice) schiţate în *Republica*, operă din prima perioadă a vieţii sale. Entuziasmul lui Rousseau pentru Platon, care a fost unul dintre autorii lui favoriţi, este lesne de înţeles.

[4] Motivele sînt precizate în *Contractul social* (cartea a IV-a, capitolul al VIII-lea). În acest capitol (intitulat : *Despre religia civilă*), Rousseau susţine că creştinul este mai mult cosmopolit — adept al unei societăţi universale, care să cuprindă întreaga omenire — decît patriot — adept al unei societăţi particulare, a

Scanned with OKEN Scanner

Aici este a doua perioadă a vieţii, în care se isprăveşte în adevăr copilăria ; căci cuvintele latineşti *infans* şi *puer* nu sînt sinonime. Cel dintîi e cuprins în al doilea şi înseamnă care nu poate vorbi ; de aceea, la Valerius Maximus [1] se găseşte *puerum infantem*. Mă servesc însă în continuare de acest cuvînt, după obiceiul limbii noastre, pînă la vîrsta pentru care ea are alte nume.

Cînd copiii încep să vorbească, ei plîng mai puţin. Progresul e natural : un limbaj se substituie altuia. De îndată ce pot spune prin cuvinte că suferă, de ce ar spune-o prin ţipete afară numai de cazul cînd durerea este prea vie pentru ca vorbirea s-o poată exprima ? Dacă mai continuă să plîngă, vina e a persoanelor care sînt în jurul lor. Îndată ce Emil a putut spune o dată mă doare, va trebui să aibă dureri foarte mari ca să fie silit să plîngă.

Cînd copilul este delicat, sensibil şi în mod natural se apucă să ţipe pentru nimic, eu înlătur izvorul ţipetelor, făcîndu-le inutile şi fără efect. Cît timp plînge, nu mă duc de loc la el ; alerg îndată ce a tăcut. În curînd mă va chema prin tăcere sau cel mult printr-un singur strigăt. Copiii îşi dau seama de simţurile lor prin efectele practice ale semenilor ; altă convenţie nu există pentru ei ; oricît rău şi-ar face un copil, rar se întîmplă să plîngă cînd e singur, afară numai dacă nu speră să fie auzit.

---

unui stat „...departe de a ataşa statului inimile cetăţenilor, ea („religia omului" sau „creştinismul Evangheliei" — n.n.) le îndepărtează de el, la fel ca de toate lucrurile pămînteşti. Nu cunosc nimic mai potrivit spiritului social" (J.—J. Rousseau, *Contractul social*. Ed. ştiinţifică, 1957, p. 278, nota).

[1] Valerius Maximus, scriitor şi retor latin, contemporan cu Tiberius (42 î.e.n. — 37 e.n.) ; a lăsat o culegere de anecdote şi citate elaborată pentru acest împărat roman.

În pedagogia ştiinţifică actuală, diviziunea vîrstelor se sprijină pe criteriul şcolarităţii. În istoria pedagogiei există variate diviziuni, începînd cu cea a lui Aristotel. Unii au comparat viaţa omului cu cele patru anotimpuri (Pitagora), alţii au socotit-o ca o piesă în cinci acte etc.

Scanned with OKEN Scanner

Cînd cade,-îşi face un cucui în frunte, îi curge sînge din nas, îşi taie degetele, în loc să mă grăbesc să alerg la el cu înfăţişarea speriată, stau liniştit, cel puţin un timp scurt. Răul s-a făcut, e o necesitate să-l îndure ; graba mea n-ar servi decît să-l sperie mai mult şi să-i mărească sensibilitatea. În fond, cînd te loveşti nu te supără atît lovitura, cît frica. Eu îl voi feri măcar de această din urmă suferinţă, căci desigur că el va judeca despre răul său aşa cum va vedea că judec eu : dacă mă va vedea alergînd cu îngrijorare să-l mîngîi, să-l plîng, se va socoti pierdut ; dacă va vedea că-mi păstrez sîngele rece, se va linişti şi el şi va crede că răul s-a şi vindecat, deoarece nu-l mai simte. La această vîrstă ia primele lecţii de curaj şi, dacă suferă fără teamă dureri uşoare, învaţă treptat să le îndure şi pe cele mari.

Nu vreau să fiu atent ca Emil să nu se lovească ; mi-ar părea chiar foarte rău să nu se rănească niciodată şi să crească fără să ştie ce e durerea. Cel dintîi lucru pe care trebuie să-l înveţe este a suferi, căci de aceasta va avea cea mai mare nevoie. Se pare că copiii sînt mici şi slabi numai ca să poată lua fără pericol aceste lecţii importante. Dacă un copil cade, întinzîndu-se jos, nu-şi va frînge piciorul ; dacă se loveşte cu un băţ, nu-şi va rupe braţul ; dacă apucă un obiect tăios, nu-l va strînge prea mult şi nu se va tăia prea adînc. Nu ştiu să fi văzut cîndva vreun copil care, lăsat liber, să se fi omorît, să se fi schilodit ori să-şi fi făcut un rău mare, afară numai dacă nu este lăsat în mod nesocotit pe locuri înalte sau singur prea aproape de foc, sau dacă nu sînt pe lîngă el unelte primejdioase. Ce să mai zicem de îngrămădirea a tot felul de maşini în jurul copilului, ca să-l înarmezi de sus pînă jos împotriva durerii, într-atît încît, făcîndu-se mare, rămîne în stăpînirea ei, fără curaj, fără experienţă şi se crede mort la cea dintîi înţepătură şi leşină văzînd cea dintîi picătură din sîngele său ?

Mania noastră pedantă de a-i instrui ne face totdeauna să-i învăţăm pe copii lucruri pe care ei le-ar învăţa mai bine singuri şi să uităm ceea ce am putea în adevăr să-i

Scanned with OKEN Scanner

învățăm numai noi. Se poate ceva mai stupid decît osteneala ce ne-o dăm ca să-i învățăm să meargă, ca și cînd s-ar fi văzut vreunul care, din neglijența doicii, să fi crescut mare și să nu știe să umble? Se văd însă destui oameni care umblă rău toată viața, pentru că au fost învățați rău să meargă!

Emil nu va avea nici legături la cap, nici coșuri cu rotițe, nici cărucioare, nici bețe; sau, cel puțin, îndată ce va începe să știe să pună un picior înaintea altuia, nu va fi sprijinit decît pe locurile pavate și peste acestea va fi trecut foarte repede [1]. În loc să-l lăsați să se îmbîcsească în aerul stricat al unei camere, duceți-l în fiecare zi într-o grădină. Acolo poate să alerge, să zburde, să cadă de o sută de ori pe zi; cu atît mai bine, va învăța să se ridice mai repede. Sentimentul plăcut de libertate răscumpără multe răni. Elevul meu va avea des vînătăi; în schimb va fi întotdeauna vesel; dacă ai voștri au mai puține [2] sînt întotdeauna amărîți, întotdeauna înlănțuiți, întotdeauna triști. Mă îndoiesc că profitul este de partea lor.

Un alt progres face mai puțin necesar plînsul la copii: acela al forțelor lui. Putînd să facă singuri mai multe lucruri, au mai rar nevoie să recurgă la altul. O dată cu puterea se dezvoltă și cunoștința, care-i pune în stare s-o îndrumeze. Cu această a doua treaptă începe propriu-zis viața individului; atunci ia cunoștință de sine. Memoria îl face să simtă că este aceeași ființă în toate momentele existenței; el devine cu adevărat unul, același, prin urmare capabil de fericire și nefericire. Trebuie deci, de aici înainte, să începem a-l socoti ca o ființă morală.

. . . . . .

[1] Nu e nimic mai ridicol și mai nesigur decît mersul oamenilor care au fost duși de brîu cînd au fost mici; e aici, din nou, una din acele observații care au devenit banale, pentru că sînt atît de îndreptățite. (N. lui Rousseau.)

[2] Si les votre en ont rarement, ils sont... (Variantă :... dacă ai voștri au rarcori, sînt...).

Scanned with OKEN Scanner

JOHN LOCKE

Ideile pedagogice ale lui John Locke sînt răspîndite în scrierile sale filozofice. Cele mai importante sînt reunite în Cîteva idei asupra educației, *din care G. Coşbuc a dat o traducere incompletă.*

Dar cum această carte nu reprezintă o scriere sistematică, destinată unor probleme pedagogice, cele mai multe dintre ele se desprind tot din principiile sale filozofice, însumate în Eseu asupra intelectului omenesc *(1690).*

John Locke este preocupat în primul rînd de educația morală, pe care o situează mai presus de cea pur intelectuală.

În spiritul vremii, gînditorul empirist englez nu mai concepe educația ca pe un act fără finalitate. Dimpotrivă, el îi acordă un anumit scop, şcoala trebuind să pregătească tineri utili pentru societate şi este partizanul unei educații integrale, acordînd spiritului şi formării corpului o importanță egală.

Pe plan metodologic, el relevă rolul intuiției în procesul de învățămînt.

Scanned with OKEN Scanner

Învățământul la care se referă are un caracter aristocratic, educația individuală, în familie, fiind departe de cerințele iluminiștilor radicali, care susțineau accesul tuturor tinerilor în școli.

Scanned with OKEN Scanner

ESEU ASUPRA INTELECTULUI OMENESC [1]

Cartea a II-a

§ 4. *Relaţii morale* [2]. În al patrulea rînd, există un alt fel de relaţie, care este potrivirea sau nepotrivirea dintre acţiunile voluntare ale oamenilor cu o regulă la care ele sînt raportate şi după care ele sînt judecate ; aceasta se poate numi, după părerea mea, „relaţie morală", întrucît de la ea îşi iau denumirea acţiunile noastre morale, şi ea merită să fie bine examinată, deoarece nu există nici o altă parte a cunoaşterii noastre în care să fie nevoie de mai multă grijă în a dobîndi idei precise şi în a evita pe cît ne stă în putinţă obscuritatea şi confuzia. Cînd acţiunile oamenilor — cu feluritele lor scopuri, obiecte, feluri şi împrejurări — alcătuiesc idei complexe distincte, atunci ele sînt, precum s-a arătat, tot atîtea moduri mixte, dintre care o mare parte au denumirile lor. Astfel, presupunînd că gratitudinea este înclinarea de

---

[1] Din volumul John Locke, *Eseu asupra intelectului omenesc*, traducere de Armand Roşu şi Th. Voiculescu, note de Dan Bădărău, Editura ştiinţifică, 1961.

[2] Problemele din domeniul eticii nu sînt tratate cu prea multă dărnicie în *Eseul* lui Locke. Pasajele care urmează paragraful de faţă şi în cele următoare sînt cu atît mai importante. Pînă acum, de altfel, problema centrală a binelui şi-a răului nu a fost pusă decît incidental în legătură cu cerinţele care îl fac pe om să fugă de durere şi să caute fericirea.

Scanned with OKEN Scanner

a recunoaşte un serviciu făcut şi de a fi gata să-l întoarcem, şi că poligamia înseamnă a avea mai multe soţii în acelaşi timp, atunci cînd ne formăm astfel în minte aceste noţiuni, avem acolo tot atîtea idei precise de moduri mixte. Dar aceasta nu este tot ceea ce ne interesează cu privire la acţiunile noastre; nu este destul să avem idei precise despre ele şi să ştim ce denumiri aparţin cutăror sau cutăror combinaţii de idei; noi avem un interes mai larg şi mai mare, anume de a şti dacă asemenea acţiuni, alcătuite în acest chip, sînt din punct de vedere moral bune sau rele.

§ 5. *Binele moral şi răul moral.* Binele şi răul, aşa cum s-a arătat (cartea a II-a, capitolul XX, paragraful 2 şi capitolul XXI, paragraful 42), nu sînt decît plăcere sau durere ori ceva care ne prilejuieşte sau ne procură plăcere sau durere. Deci binele şi răul moral sînt numai potrivirea sau nepotrivirea acţiunilor noastre voluntare cu o anumită lege, potrivire sau nepotrivire care ne atrage binele sau răul, prin voinţa şi puterea legiuitorului, care rău şi bine, plăcere sau durere ce însoţesc respectarea sau încălcarea legii, în temeiul celor hotărîte de legiuitor, sînt ceea ce noi numim „răsplată“ şi „pedeapsă“ [1].

§ 6. *Reguli morale.* Există, după cum mi se pare mie, trei feluri de astfel de reguli sau legi morale la care oamenii raportează în genere acţiunile lor şi după care judecă ei dacă acestea sînt bune sau rele, legi care sînt însoţite de trei feluri de măsuri de constrîngere, adică de recompense şi de pedepse [2]. Căci, deoarece ar fi cu totul zadarnic să se presupună o regulă impusă acţiunilor libere

---

[1] Locke continuă deci să subordoneze binele moral atracţiei faţă de plăcere şi temerii de durere, dar leagă acum toată problema legii morale de legea juridică, de actul permis de legiuitor şi încurajat prin răsplată, ca şi de actul interzis de legiuitor şi lovit de o sancţiune, legiuitorul putînd fi şi legiuitorul divin.

[2] Aceste trei feluri de legi sînt enumerate abia la paragraful următor.

Scanned with OKEN Scanner

ale omului, fără a-i alipi o anumită măsură de constrîngere, un bine sau un rău, care să determine voința, trebuie ca oriunde admitem că e statornicită o lege, să admitem că acestei legi îi este alipită și o anumită răsplată sau pedeapsă. Ar fi în zadar ca o ființă rațională să impună o regulă acțiunilor altuia, dacă nu i-ar sta în putință să recompenseze conformarea la regulă și să pedepsească abaterea de la ea printr-un oarecare bine sau rău care nu este rezultatul și urmarea firească a acțiunii însăși ; căci acestea, fiind un folos sau un neajuns firesc, ar acționa de la sine, fără vreo lege. Aceasta este, dacă nu mă înșel, adevărata natură a oricărei legi numită astfel în mod propriu.

§ 7. *Legile.* Legile la care în general raportează oamenii acțiunile lor, pentru a le judeca dacă țin calea dreaptă ori dacă se abat de la ea, îmi par a fi următoarele trei : 1) legea divină, 2) legea civilă, 3) legea opiniei publice sau a reputației, dacă o pot numi astfel. Cînd oamenii raportează acțiunile lor la prima dintre aceste legi, ei judecă dacă ele sînt păcate ori sînt conforme datoriei ; raportîndu-le la a doua, ei judecă dacă ele sînt condamnabile sau nevinovate ; iar la a treia, dacă acțiunile sînt virtuți sau vicii.

§ 8. *Legea divină este măsura păcatului și a împlinirii datoriei.* În primul rînd, avem legea divină, prin care eu înțeleg legea pe care Dumnezeu a impus-o oamenilor ca regulă pentru acțiunile lor, fie că ea le este adusă la cunoștință prin lumina naturală, fie pe calea revelației. Eu cred că nimeni nu este așa de întunecat la minte încît să conteste că Dumnezeu a dat o regulă după care ar trebui să se conducă oamenii. El are dreptul să facă aceasta, căci noi sîntem creaturile sale. El are bunătatea și înțelepciunea de a ne îndrepta faptele către ceea ce este cel mai bine și el are puterea de a ne face să urmăm această cale prin recompense și pedepse de o gravitate și de o durată infinită, într-o altă viață, căci

Scanned with OKEN Scanner

nimeni nu ne poate scoate din mîinile sale. Aceasta este singura piatră veritabilă de încercare a rectitudinii morale ; şi comparînd acţiunile lor cu această lege, judecă oamenii cu privire la ceea ce este în ele bine sau rău moral esenţial, anume dacă — ca acte de împlinire a datoriei sau ca păcate — este probabil ca ele să le aducă fericire sau nenorocire din partea atotputernicului.

§ 9. *Legea civilă este măsura vinovăţiei şi a nevinovăţiei.* În al doilea rînd, legea civilă, regula impusă de societate acelora care îi aparţin, este o altă regulă la care raportează oamenii acţiunile lor, pentru a le judeca dacă ele sînt condamnabile sau nu. Nimeni nu trece cu vederea peste această lege, deoarece recompensele şi pedepsele care îi dau tărie sînt la îndemînă şi corespunzătoare cu puterea care face această lege, adică forţa societăţii, care este ţinută să ocrotească viaţa, libertatea şi bunurile celor care trăiesc potrivit legilor sale şi care dispune de puterea de a lua viaţa, libertatea sau bunurile celui care le calcă, ceea ce constituie pedeapsa pentru atingerile aduse acestei legi.

§ 10. *Legea filozofică este măsura virtuţii şi a viciului.* În al treilea rînd, avem legea opiniei publice sau a reputaţiei. „Virtute“ şi „viciu“ sînt termeni despre care pretutindeni se pretinde şi se presupune că reprezintă acţiuni bune sau rele prin însăşi natura lor, şi atîta vreme cît aceşti termeni sînt folosiţi cu adevărat în acest fel, virtutea şi viciul coincid, pe de o parte, cu ce recomandă, şi pe de altă parte, cu ce interzice legea divină, despre care am vorbit mai sus [1]. Cu toate acestea însă, orice s-ar pre-

---

[1] Locke nu explică în ce măsură şi din ce cauză se încalecă cele trei feluri de legi morale de care ne vorbeşte. S-ar putea ca criteriul moralei teologice, acel al moralei civile şi acel al moralei filozofice să se excludă şi să pretindă o preferinţă în cazul în care au acelaşi obiect, păcatul coincizînd cu infracţiunea juridică şi cu viciul. Mai jos, Locke întrevede această obiecţie ; el socoteşte că o poate înlătura lăsîndu-i liberi pe oameni de a hotărî după ce lege doresc să se conducă (cf. sfîrşitul § 13).

Scanned with OKEN Scanner

tinde, este vădit că aceşti termeni „virtute“ şi „viciu“, în împrejurările particulare ale aplicării lor la diferite popoare şi societăţi din lume, sînt atribuiţi în mod constant numai acelor acţiuni care sînt în cinste ori sînt disprețuite în fiecare țară și societate. Şi nu trebuie să găsim ciudat faptul că oamenii dau numele de „virtute“ acestor acţiuni care la ei sînt socotite vrednice de laudă şi că numesc „viciu“ ceea ce ei consideră că este reprobabil ; căci, altminteri, s-ar condamna singuri dacă ar socoti că un lucru este aşa cum se cuvine şi nu l-ar lăuda [1], sau că este rău, şi l-ar trece cu vederea, fără să-l dezaprobe. Așa că măsura a ceea ce este pretutindeni numit și apreciat ca „virtute“, și „viciu“ este aprobarea sau dezaprobarea, lauda sau blamul, care, printr-un acord tainic și tacit, se stabilește în lume la diferitele societăți, seminții și asociații de oameni ; și prin aceasta ajung diferite acțiuni să găsească prețuire ori să fie rău văzute de ei — potrivit judecăţii, principiilor sau obiceiurilor din fiecare loc. Căci, cu toate că oamenii, unindu-se în societăţi politice au cedat colectivităţii dreptul de a dispune de toate faptele lor, așa că ei nu-l pot întrebuința împotriva vreunui concetățean mai mult decît îngăduie legea țării, totuși ei mai păstrează puterea de a gîndi bine sau rău despre acţiunile celor printre care trăiesc și cu care au de-a face, aprobîndu-le sau dezaprobîndu-le și prin această aprobare și dezaprobare stabilesc ei între ei ce vor numi „virtute“ și ce vor numi „viciu“.

---

[1] În textul englez trebuie citit „commendation“ în loc de „condemnation“.

Scanned with OKEN Scanner

CLAUDE ADRIEN HELVÉTIUS

Concentrate în cartea Despre spirit *(1758), ideile lui Helvétius despre educaţie sînt o rezultantă a principiilor baronului d'Holbach, aplicate în domeniul moralei.*

Helvétius pleacă de la premisa că tot ce există în spiritul omenesc provine din sensibilitatea sa fizică, care este egală la oameni, fiind uneori identică cu aceea a animalelor.

Diversitatea oamenilor rezultă din capacitatea lor de a-şi îndruma atenţia, mai mare sau mai redusă, spre anumite aspecte ale vieţii. Această posibilitate individuală diferenţiată este determinată de pasiunile specifice fiecărei fiinţe umane.

Pasiunile individului sînt dependente de un anumit context social şi de civilizaţia la care acesta trebuie să se adapteze.

În tratatul Despre om *(1772), îndreptat împotriva romanului educativ al lui Rousseau,* Emil, *Helvétius subliniază rolul predominant al educaţiei în formarea caracterelor umane, prilejuind astfel observaţia lui d'Holbach că în societate există totuşi tipuri rebele care nu pot fi ameliorate pe nici o cale.*

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE SPIRIT [1]

PREFAȚA

Chestiunea pe care îmi propun să o examinez în această lucrare este interesantă și nouă. Pînă acum, nu s-au luat în considerare decît unele din aspectele sale. Scriitorii mari au aruncat doar o privire sumară asupra ei și aceasta mi-a dat curajul să o tratez.

. . . . . .

Principiile pe care le stabilesc în această chestiune sînt, după părerea mea, în acord cu interesul general și cu experiența. Am ajuns pînă la cauze, cu ajutorul faptelor. Am crezut că morala trebuie să se trateze așa cum se tratează toate celelalte științe și că e necesar să se alcătuiască o morală ca și o fizică experimentală. N-am ajuns la această idee decît în urma convingerii că orice morală ale cărei principii sînt folositoare comunității este în mod necesar conformă cu morala religioasă, care reprezintă perfecția moralei umane [2]. Dacă cu toate acestea m-am

[1] Din volumul : Helvétius, *Despre spirit*, traducere și note de I. Firu, Editura științifică, 1959. *De l'esprit*. S-a tradus „l'esprit" — minte, atunci cînd autorul s-a referit în chip exclusiv la operațiile intelectuale.

[2] Helvétius face această afirmație formală spre a evita persecuțiile bisericii, care însă nu l-a cruțat.

Scanned with OKEN Scanner

înșelat și, dacă împotriva voinței mele anumite principii expuse aici nu sînt corespunzătoare interesului general, consider că aceasta este o eroare a minții, iar nu a inimii mele și declar, de la început, că le contest.

. . . . . .

În tot ce am spus, n-am căutat decît adevărul, nu numai pentru cinstea de a-l fi spus, ci și pentru că adevărul este folositor oamenilor.

. . . . . .

Unele din ideile mele vor părea, poate, hazardate. Dacă cititorul le socotește false, îl rog ca, atunci cînd le condamnă, să nu uite că cele mai multe descoperiri se datoresc, adesea, numai îndrăznelii cercetătorilor și că teama de a nu face o greșeală nu trebuie să ne abată nicidecum de la căutarea adevărului. Oameni josnici și lași vor în zadar să-l proscrie și să-i dea numele odios de licență; în zadar repetă ei că adevărurile sînt adesea vătămătoare. Chiar dacă am presupune că ar fi vătămătoare cîteodată, n-ar fi, oare, o primejdie și mai mare pentru o națiune ca ea să lîncezească de bunăvoie în ignoranță? Orice națiune neluminată, cînd încetează de a mai fi sălbatică și crudă, devine o națiune înjosită și, mai curînd sau mai tîrziu, subjugată. Știința militară a romanilor, mai mult decît vitejia lor, i-a făcut biruitori asupra galilor.

Dacă din cunoașterea unui adevăr ca acesta pot să rezulte unele neajunsuri, într-un anumit moment, apoi, după ce acest moment a trecut, același adevăr devine iarăși folositor pentru toate secolele și pentru toate națiunile.

În sfîrșit, aceasta este soarta lucrurilor omenești: nu e nici unul care să nu poată deveni vătămător în anumite momente, dar numai sub această condiție ne putem bucura de el. Vai de cel ce ar vrea să lipsească omenirea de el din acest motiv.

O dată ce s-ar interzice cunoașterea anumitor adevăruri, nu s-ar mai îngădui să se spună vreunul. Mulți oameni puternici și de multe ori de rea credință au alungat cu totul adevărul din lume, sub pretext că uneori este înțelept să nu fie spus. De aceea, publicul luminat — sin-

Scanned with OKEN Scanner

gurul care îi cunoaşte deplin valoarea — îl cere neîncetat. Acest public nu se teme să se expună unor rele probabile, pentru ca să se bucure de foloasele ce i le aduce adevărul. Mai mult decît orice altă calitate a omului, el preţuieşte acea înălţare a sufletului care se împotriveşte minciunii. El ştie cît este de folositor ca oamenii să gîndească şi să spună totul. El ştie că greşeala însăşi devine inofensivă, dacă se permite ca ea să fie contrazisă, căci atunci ea este recunoscută numaidecît ca greşeală şi cade singură în prăpastia uitării, iar adevărurile plutesc singure pe întinderea nemărginită a secolelor.

Discursul I

DESPRE SPIRIT ÎN EL ÎNSUŞI

Capitolul I

...Noi avem înăuntrul nostru două facultăţi sau, îndrăznesc să spun, două puteri pasive, a căror existenţă este în general şi distinct recunoscută.

Una din ele este facultatea de a primi diferitele impresii pe care le produc asupra noastră obiectele din afară şi se numeşte *sensibilitate fizică*.

Cealaltă este facultatea de a păstra impresia pe care aceste obiecte au produs-o asupra noastră şi se numeşte *memorie*. Memoria nu este altceva decît o senzaţie continuată, dar slăbită.

Aceste facultăţi, pe care le consider drept cauzele ce produc gîndurile noastre şi pe care le avem comune cu animalele, nu ne-ar da decît foarte puţine idei, dacă ele nu ar fi unite în noi cu o anumită organizare corporală.

Dacă natura, în loc de mîini şi degete flexibile, ne-ar fi dat copite de cal, cine s-ar mai îndoi că oamenii, lipsindu-le meşteşugurile şi locuinţele, neputîndu-se apăra împotriva animalelor, fiind stăpîniţi mereu de grija de a-şi

asigura hrana și de a se feri de fiarele sălbatice, nu ar rătăci și astăzi ca niște turme fugare [1].

În această presupunere, este evident că ordinea și securitatea publică n-ar fi ajuns în nici o societate la gradul de perfecțiune la care a ajuns astăzi. Nu există vreo națiune care, în ceea ce privește spiritul, n-ar fi rămas inferioară față de anumite națiuni sălbatice care nu au nici două sute de idei, două sute de cuvinte pentru a le exprima și, în consecință, a căror limbă n-ar fi fost redusă, ca și aceea a animalelor, la cinci sau șase sunete sau

---

[1] S-a scris mult despre sufletul animalelor : rînd pe rînd s-a contestat și s-a admis că au facultatea de a gîndi. Poate că nu s-a căutat cu destulă grijă să se afle deosebirea care există între corpul omului și al animalelor, cauzele inferiorităților așa-zisului suflet al animalelor.

I. Membrele animalelor se termină în copite, ca la bou și cerb ; în unghii, ca la cîine și lup ; sau în ghiare, ca la leu și pisică. Această deosebire între organizarea mîinilor noastre și a labelor animalelor face ca acestea să fie nu numai aproape cu totul lipsite de simțul pipăitului — cum spune Buffon — ci și de putința de a mînui vreun instrument sau de a face vreo descoperire ce nu se poate face decît cu mîinile.

II. Viața animalelor, în general, mai scurtă decît a noastră, nu le îngăduie nici să facă atîtea observații, nici să aibă în consecință atîtea idei ca omul.

III. Animalele, mai bine înarmate, mai bine îmbrăcate decît noi de către natură, au puține nevoi și, în consecință, au nevoie de mai puține invenții ; dacă animalele de pradă au în general mai multă minte decît celelalte animale, aceasta se datorește foamei. Foamea este totdeauna inventivă și ea le-a silit să imagineze șiretlicuri ca să-și surprindă prada.

IV. Animalele nu alcătuiesc decît o societate ce fuge de om care s-a făcut de neînvins de cel mai puternic dintre ele, prin armele pe care și le-a făurit.

V. Omul este de altfel, animalul care s-a înmulțit cel mai mult pe pămînt : el se naște și trăiește în toate climatele, pe cînd o parte din alte animale, cum sînt leii, elefanții și rinocerii nu se găsesc decît pînă la o anumită latitudine.

Cu cît s-a înmulțit mai mult specia unor animale ce pot să observe, cu atît această specie de animale are mai multe idei, mai mult spirit.

Dar, se va zice, pentru ce maimuțele, ale căror labe sînt aproape tot atît de îndemînatice ca și mîinile noastre, nu fac progrese

strigăte, dacă s-ar scoate din această limbă cuvintele arc, săgeată, capcană etc., care presupun lucrarea mîinilor. De aceea, eu conchid că sensibilitatea și memoria n-ar fi în noi decît niște facultăți sterile, dacă n-ar exista o anumită organizare corporală.

...Nu stărui mai mult asupra acestei chestiuni. Mă întorc la subiectul meu și spun că sensibilitatea fizică și memoria, sau — ca să vorbesc mai precis — sensibilitatea singură produce toate ideile noastre. De fapt, memoria nu poate fi decît una din funcțiile sensibilității fizice. Elementul care simte în noi trebuie să fie cu necesitate

---

egale cu ale omului? Aceasta se explică prin faptul că ele rămîn inferioare față de om în multe privințe; pentru că oamenii s-au înmulțit mai mult pe pămînt; pentru că, printre diferitele specii de maimuțe, sînt puține speciile ale căror forțe s-ar putea compara cu forța omului; pentru că maimuțele sînt animalele care se hrănesc cu fructe, pentru că au mai puține nevoi și, în consecință, mai puține invenții ca oamenii; pentru că viața lor este mai scurtă, pentru că nu formează decît o societate care fuge de om și de alte animale, cum sînt tigrii, leii etc.; în sfîrșit, pentru că dispoziția organică a corpului lor, ținîndu-le într-o mișcare continuă, ca pe copii, chiar și după ce trebuințele lor au fost satisfăcute, maimuțele nu sînt susceptibile de plictiseală, care trebuie privită — așa cum voi demonstra în discursul al III-lea — ca unul din principiile perfectibilității umane.
Tocmai prin combinarea tuturor acestor diferențe în fizicul omului și al animalului, se poate explica pentru ce sensibilitatea și memoria, facultăți comune și oamenilor și animalelor, nu sînt la animale — decît, ca să spunem așa — niște facultăți sterile.
Poate că mi se va aduce obiecția că Dumnezeu nu putea să supună durerii și morții niște creaturi nevinovate, fără ca prin aceasta să nu facă o nedreptate și că de aceea, animalele nu sînt decît simple mașini. La această obiecție voi răspunde că, de vreme ce biserica n-a spus nicăieri în scrierile sale că animalele ar fi simple mașini, putem foarte bine să nu cunoaștem motivele pentru care Dumnezeu s-a purtat astfel cu animalele și să presupunem că aceste motive sînt juste. Nu este nevoie să recurgem la cuvîntul de spirit al lui Malebranche care, la observația că animalele sînt sensibile la durere, a răspuns, în glumă, că după cît se pare, trebuie să fi mîncat și ele din fructul oprit (n. lui Helvétius).

Scanned with OKEN Scanner

și principiul care își amintește, pentru că a-și aminti — așa cum voi demonstra — nu este decît a simți.

Cînd, datorită unei succesiuni a ideilor mele sau datorită faptului că anumite sunete pun în acțiune organul urechii mele, eu îmi amintesc imaginea unui stejar, atunci organele mele interioare trebuie să se găsească în mod necesar aproape în aceeași stare în care se găseau la vederea acestui stejar. Această stare a organelor mele trebuie să producă în mod necesar o senzație. Este, deci, evident că a-și aminti înseamnă a simți.

O dată stabilit acest principiu, adaug că toate operațiile spiritului constau în capacitatea de a observa asemănările și deosebirile, potrivirile și nepotrivirile pe care le au diferite obiecte între ele. Dar această capacitate nu este decît sensibilitatea fizică însăși ; prin urmare, totul se reduce la a simți.

Pentru a ne convinge de acest adevăr, să privim natura. Ea ne înfățișează obiecte : aceste obiecte au raporturi cu noi și raporturi între ele ; cunoașterea acestor raporturi formează ceea ce se numește *spirit* : el este mai mult sau mai puțin mare, după cum sînt mai mult sau mai puțin extinse cunoștințele noastre de agest gen. Spiritul uman se ridică pînă la cunoașterea acestor raporturi, dar ele constituie limite pe care nu le va trece niciodată. De aceea, toate cuvintele ce compun diferitele limbi, și pe care putem să le considerăm ca pe niște colecții de semne ale tuturor gîndurilor umane, ne trezesc în minte sau imagini, cum sînt cuvintele stejar, ocean, soare ; sau arată idei, adică diferitele raporturi pe care le au între ele obiectele. Ele sînt simple, cum sînt cuvintele sparg, sap, ridic ; sau compuse, cum sînt viciu, virtute sau, în sfîrșit, exprimă diferitele raporturi pe care le au obiectele cu noi, adică acțiunea noastră asupra lor, ca în cuvintele : sparg, sap, ridic ; sau impresia lor asupra noastră, ca în sînt rănit, orbit, înspăimîntat.

Dacă am restrîns mai sus semnificația cuvîntului *idee*, care este luat în înțelesuri foarte deosebite, deoarece se zice la fel ideea unui arbore ca și ideea de virtute, am

Scanned with OKEN Scanner

făcut aceasta pentru că semnificaţia nedeterminată a acestei expresii ne poate face cîteodată să cădem în erorile cărora totdeauna le dă naştere abuzul de cuvinte.

Concluzia celor de mai sus este că, dacă toate cuvintele diferitelor limbi nu arată niciodată altceva decît obiectele sau raporturile acestor obiecte cu noi şi între ele, întreg spiritul constă, în consecinţă, în a compara şi senzaţiile şi ideile noastre, adică a vedea asemănările şi deosebirile, potrivirile şi nepotrivirile pe care le au între ele. Dar cum judecata nu este decît însăşi această observare sau cel puţin, pronunţarea acestei observaţii, urmează că toate operaţiile spiritului se reduc la a judeca.

După ce am restrîns chestiunea în aceste limite, voi examina acum dacă a judeca nu este a simţi...

Dar, se va spune, de ce s-a presupus pînă acum că există în noi o facultate de a judeca distinctă de facultatea de a simţi ? Voi răspunde că această presupunere se datoreşte numai faptului că pînă acum s-a crezut că nu se pot explica în alt fel anumite erori ale spiritului.

Pentru a înlătura această dificultate, voi arăta, în capitolele următoare, că toate judecăţile noastre false şi toate erorile noastre sînt în legătură cu două cauze ce nu presupun în noi decît facultatea de a simţi. Ar fi deci inutil şi chiar absurd să se admită în noi o facultate de a judeca care n-ar putea să explice nimic din ceea ce nu se poate explica fără ea. Intrînd în subiect, spun că nu există nici o judecată falsă care să nu fie un efect sau al pasiunilor, sau al ignoranţei noastre.

. . . . . .

PAUL HENRI D'HOLBACH

Ideile pedagogice ale baronului d'Holbach sînt implicate în toate scrierile sale filozofice.

Preocupat să-şi aplice principiile filozofice în domeniul moralei şi al educaţiei, d'Holbach se străduieşte să construiască un sistem etic şi educativ degajat de orice influenţe religioase.

Fiind un amestec de materie care are darul de a gîndi, simţi şi acţiona, spiritul fiecărui om este dependent de sensibilitatea sa fizică şi de temperamentul său.

Înconjurat de oameni cu o sensibilitate diferită de a sa, individul ajunge să trăiască în armonie cu ceilalţi, datorită nevoii de a se ajuta reciproc.

Teza fundamentală a moralei propagată de d'Holbach rezultă din necesitatea ca individul să vrea binele celorlalţi oameni. În acest sens, instituţiile trebuie să fie bazate pe o legislaţie raţională care să încurajeze binele şi să sancţioneze răul.

Apreciind calităţile spirituale ale omului, filozoful francez demonstrează că acestea depind de un anumit context extern, determinat de legi, de sistemul de guvernare şi de principiile de educaţie.

Scanned with OKEN Scanner

SISTEMUL NATURII SAU DESPRE LEGILE LUMII FIZICE ŞI ALE LUMII MORALE [1]

Capitolul II

DESPRE MIŞCARE ŞI ORIGINEA EI

Mişcarea este un efort prin care un corp îşi schimbă sau tinde să-şi schimbe locul, adică să corespundă succesiv diferitelor părţi ale spaţiului sau să-şi schimbe distanţa faţă de alte corpuri. Mişcarea este aceea care singură stabileşte raporturi între organele noastre şi fiinţele care sînt înăuntru sau în afara noastră; numai prin mişcările pe care aceste fiinţe ni le imprimă, noi cunoaştem existenţa lor, ne pronunţăm asupra proprietăţilor lor, le deosebim unele de altele, le distribuim în diferite clase.

Diferitele fiinţe, substanţe sau corpuri, a căror reunire este natura, ele însele efecte ale diferitelor combinări sau cauze, devin la rîndul lor cauze. O *cauză* este o fiinţă care pune pe alta în mişcare sau care produce în ea o oarecare schimbare. *Efectul* este schimbarea pe care un corp o produce în altul cu ajutorul mişcării.

. . . . . .

În univers totul este în mişcare. Esenţa naturii este de a acţiona şi dacă am examina atent părţile sale, am vedea că nu există nici una care să se bucure de un re-

[1] Din volumul colectiv: *Materialişti francezi din secolul al XVIII-lea*, Editura ştiinţifică, 1954.

paus absolut ; acelea care par lipsite de mișcare nu sînt de fapt decît într-un repaus relativ sau aparent ; ele sînt supuse unei mișcări atît de imperceptibile și de neînsemnate, încît noi nu putem vedea schimbările lor. Nici un lucru care ni se pare în repaus nu rămîne totuși vreun moment în aceeași stare ; toate ființele nu fac altceva decît să se nască, să crească, să descrească și să piară cu mai multă încetineală sau repeziciune. Insecta efemeră se naște și piere în aceeași zi, în consecință ea încearcă schimbări considerabile în ființa sa într-un timp foarte scurt. Combinările formate de corpurile cele mai solide și care par că se bucură de cel mai perfect repaus se dizolvă și se descompun cu încetul, pietrele cele mai tari se distrug puțin cîte puțin în contact cu aerul ; o bucată de fier pe care o vedem ruginită și roasă de timp a trebuit să fie în mișcare încă din momentul formării sale în sînul pămîntului, pînă în acela în care noi o vedem în această stare de distrugere.

. . . . . .

Într-un cuvînt, observația chibzuită trebuie să ne convingă că totul în natură se află într-o mișcare continuă, că nici una din părțile sale nu se află într-un adevărat repaus — în sfîrșit, că natura este un tot activ care ar înceta de a fi natural dacă nu ar activa, sau în care, fără mișcare, nu s-ar putea produce nimic, nu s-ar putea păstra nimic, n-ar putea acționa nimic. Astfel, ideea de natură conține în mod necesar ideea de mișcare. Dar, ni se va spune, de unde a primit mișcarea această natură ? Noi vom răspunde că de la ea însăși, deoarece ea este marele tot, în afara căruia prin urmare nimic nu poate exista. Noi vom spune că mișcarea este un mod de a fi care decurge în mod necesar din esența materiei ; că ea se mișcă prin propria sa energie, că mișcările sale se datoresc forțelor care-i sînt inerente, că varietatea mișcărilor sale și a fenomenelor care rezultă din ele provine din diversitatea proprietăților, a calităților, a combinațiilor care se găsesc la origine, în diferitele materii primitive a căror reunire constituie natura.

Scanned with OKEN Scanner

Fizicienii, în cea mai mare parte, au privit ca neînsufleţite sau ca lipsite de facultatea de a se mişca, corpuri care nu erau mişcate decît cu ajutorul unui agent sau cauze exterioare ; ei au crezut că pot conchide că materia care constituie aceste corpuri era perfect inertă prin însăşi natura sa ; ei nu s-au lămurit deloc asupra acestei greşeli a lor, cu toate că au văzut că ori de cîte ori un corp era lăsat în voia lui sau eliberat de obstacolele care se opuneau acţiunii sale, el tindea să cadă, adică să se apropie de centrul pămîntului, cu o mişcare uniform accelerată ; ei au preferat să presupună o cauză exterioară imaginară despre care nu aveau nici o idee, decît să admită că mişcarea acestor corpuri provenea din propria lor natură.

Tot aşa, deşi aceşti filozofi vedeau deasupra capetelor lor un număr infinit de globuri imense care se mişcau foarte repede în jurul unui centru comun, ei n-au încetat de a presupune cauze imaginare pentru aceste mişcări, pînă cînd nemuritorul Newton a demonstrat că ele erau efectele gravitaţiei acestor corpuri cereşti, unele faţă de altele.

. . . . . .

Dacă oamenii ar fi fost atenţi la ceea ce se petrece sub ochii lor, ei n-ar mai fi căutat cîtuşi de puţin în afara naturii o forţă deosebită de ea însăşi, care să o pună în acţiune şi fără de care ei au crezut că natura nu putea să se mişte. Dacă prin natură înţelegem o îngrămădire de materii moarte, lipsite de orice proprietate, pur pasive, vom fi fără îndoială siliţi să căutăm principiul acestor mişcări în afara naturii ; dar dacă prin natură înţelegem ceea ce este ea în realitate, adică un tot ale cărui părţi diferite au proprietăţi diferite, care, prin urmare, acţionează conform acestor proprietăţi, care au greutate (exercită o presiune) care gravitează către un centru comun în timp ce altele se îndepărtează şi vin către circumferinţă, care se atrag şi se resping, care se unesc şi se separă şi care, prin ciocnirile şi apropierile lor continue, produc şi desfac toate corpurile pe care le vedem, atunci nimic

Scanned with OKEN Scanner

nu ne va obliga să recurgem la forţe supranaturale, pentru a ne da seama de formarea lucrurilor şi a fenomenelor pe care le vedem.

Cei care admit o cauză exterioară materiei sînt obligaţi să presupună că dîndu-i existenţă, această cauză a produs întreaga mişcare în această materie ; această presupunere este întemeiată pe o alta şi anume că materia a putut să înceapă să existe, ipoteză care pînă aici n-a fost niciodată demonstrată prin probe valabile. Educaţia neantului [1] sau creaţiunea nu este decît un cuvînt, care nu ne poate da o idee despre formarea universului, acest cuvînt nu prezintă nici un sens la care spiritul s-ar putea opri.

Această noţiune devine încă şi mai obscură atunci cînd se atribuie crearea sau formarea materiei unei fiinţe spirituale, adică a unei fiinţe care n-are nici o analogie, nici un punct de contact cu ea, şi care, după cum vom arăta îndată, fiind lipsită de întindere şi de părţi, nu poate fi capabilă de mişcare, aceasta nefiind decît schimbarea unui corp relativ la alte corpuri, schimbare în care corpul mişcat prezintă succesiv diferite părţi în diferite puncte ale spaţiului. De altfel, toată lumea e de acord că materia nu poate să se nimicească total sau să înceteze a exista. Şi cum s-ar putea înţelege că ceea ce nu poate înceta de a exista a putut să înceapă vreodată ?

Astfel, cînd vom fi întrebaţi de unde este venită materia, noi vom spune că ea a existat totdeauna. Dacă vom fi întrebaţi de unde a venit mişcarea în materie, noi vom răspunde că pentru acelaşi motiv, ea a trebuit să se mişte din eternitate, din moment ce mişcarea este o urmare necesară a existenţei sale, a esenţei sale şi a proprietăţilor sale primare, ca de exemplu întinderea, greutatea, impenetrabilitatea, figura etc. În virtutea acestor proprietăţi esenţiale, constitutive, inerente oricărei materii şi fără care este imposibil să ne formăm o idee despre ea, diferitele materii din care universul este compus au trebuit

---

[1] În sensul formării existenţei din neant (n. red.).

din eternitate să exercite forţe, unele asupra altora, să graviteze către un centru, să se izbească, şi să întîlnească, să fie atrase şi respinse, să se combine şi să se separe ; într-un cuvînt, să acţioneze şi să se mişte în diferite moduri, conform esenţei şi energiei proprii fiecărui fel de materii şi fiecăreia din combinările lor. Din moment ce un corp are greutate, el trebuie să cadă, din moment ce cade, el trebuie să lovească corpurile pe care le întîlneşte în căderea sa ; din moment ce este dens şi solid, el trebuie, în proporţie cu propria sa densitate, să producă mişcarea corpurilor pe care le va izbi ; din moment ce el se aseamănă şi are afinitate faţă de ele, el trebuie să se unească cu ele ; din moment ce el nu se aseamănă, trebuie să fie respins etc.

De unde se vede că, fiind nevoiţi să presupunem existenţa materiei trebuie să presupunem că ea are unele calităţi din care trebuie în mod necesar să decurgă mişcările sau modurile de a acţiona, determinate chiar de aceste calităţi. Pentru a forma universul, Descartes nu cerea decît materie şi mişcare. O materie variată îi era de ajuns ; diferitele mişcări erau urmări ale existenţei acesteia, ale esenţei şi proprietăţilor ei, diferitele ei moduri de a acţiona sînt urmări necesare ale diferitelor ei moduri de a fi. O materie fără proprietăţi este un pur neant. Astfel, din moment ce materia există, ea trebuie să acţioneze ; din moment ce ea este diferită, trebuie să acţioneze în mod diferit ; din moment ce n-a putut să înceapă să existe, ea există din eternitate ; ea nu va înceta niciodată să existe şi să acţioneze prin propria sa energie, iar mişcarea este un mod pe care ea îl deţine prin propria sa existenţă.

Existenţa materiei este un fapt ; existenţa mişcării este un alt fapt. Sub ochii noştri se află materii de esenţe diferite, înzestrate cu proprietăţi care le fac să se deosebească între ele, formînd combinări diferite. Într-adevăr, este o eroare a crede că materia este un corp omogen, ale cărei părţi nu diferă între ele decît prin deosebitele lor modificări. Printre indivizii pe care îi cunoaştem, din

Scanned with OKEN Scanner

aceeași speță, nu există vreunii care să se asemene perfect și aceasta trebuie să fie astfel din cauză că singura deosebire a poziției trebuie să antreneze o diversitate mai mult sau mai puțin sensibilă nu numai în modificări, ci și în esență, în proprietăți, în întregul sistem al ființelor.

Dacă am ține seama de acest principiu pe care experiența pare că-l constată totdeauna, am fi convinși că elementele sau materiile primitive din care sînt compuse corpurile nu sînt de aceeași natură și nu pot, în consecință, să aibă nici aceleași proprietăți, nici aceleași modificări, nici aceleași moduri de a se mișca și acționa. Activitățile sau mișcările lor, deja deosebite, se mai diversifică încă, la nesfîrșit, se măresc sau se micșorează, accelerează sau întîrzie datorită combinărilor, proporțiilor, greutăților, densităților, volumului și materiilor care intră în compoziția lor. Elementul focului este în mod vizibil mai activ și mai mobil decît elementul pămîntului ; acesta este mai solid și mai greu decît focul, decît aerul, decît apa. Conform calității acestor elemente care intră în combinarea corpurilor, acestea trebuie să acționeze deosebit și mișcarea lor trebuie să fie, într-o anumită măsură, compusă din elementele din care sînt formate. Focul elementelor pare a fi, în natură, principiul activității : el este, pentru a spune astfel, o sămînță fecundă, care pune în fermentare masa și care dă viață. Pămîntul pare a fi principiul solidarității corpurilor, datorită impenetrabilității și strînsei legături dintre părțile sale. Apa este un vehicul capabil să favorizeze combinarea corpurilor, în care intră ea însăși, ca o parte constitutivă. În sfîrșit, aerul este un fluid care furnizează celorlalte elemente spațiul necesar pentru a-și exercita mișcările și care, mai mult, este capabil să se combine cu ele. Aceste elemente, pe care simțurile noastre nu ni le arată niciodată pure, fiind puse prea continuu în acțiune unele față de altele, mereu acționînd și reacționînd, mereu combinîndu-se și separîndu-se, atrăgîndu-se și respingîndu-se, sînt suficiente pentru a ne explica formarea tuturor ființelor pe care le vedem ; mișcările lor se nasc fără întrerupere

Scanned with OKEN Scanner

unele din altele; ele sînt alternativ cauze și efecte; ele formează astfel un vast cerc de nașteri și distrugeri, de combinări și descompuneri, care n-a putut să aibă început și nu va avea niciodată sfîrșit. Într-un cuvînt, natura nu este decît un lanț imens de cauze și efecte care decurg fără încetare unele din altele. Mișcările ființelor particulare depind de mișcarea generală care, ea însăși, este întreținută de mișcarea ființelor particulare. Acestea sînt întărite sau slăbite, accelerate sau întîrziate, simplificate sau complicate, născute sau nimicite de diferitele combinări sau împrejurări care schimbă în fiecare moment direcțiile, tendințele, legile, modurile de a fi ale diferitelor corpuri care sînt mișcate. A dori să treci dincolo pentru a găsi principiul acțiunii materiei și originea lucrurilor, nu este altceva decît a te feri de dificultăți și a le sustrage cu totul examenului simțurilor noastre, care nu pot să ne facă să cunoaștem și să judecăm decît cauzele capabile să acționeze asupra lor sau să le imprime mișcări. Așadar, să ne mulțumim a spune că materia a existat totdeauna, că ea se mișcă în virtutea esenței sale, că toate fenomenele din natură sînt datorite diferitelor mișcări ale diferitelor materii pe care ea le cuprinde și care face ca, asemenea phoenixului, ea să renască mereu din propria sa cenușă.

Scanned with OKEN Scanner

GASPARD MELCHIOR DE JOVELLANOS

S-a născut la Gijón în anul 1774 şi a murit în Asturia, în 1811.

Jovellanos a făcut studii de drept şi, la 25 de ani e numit magistrat la Audiencia din Sevilla. Favorizat de schimbarea situaţiei politice, după o perioadă de dizgraţie, revine în funcţia de ministru al justiţiei, la Madrid. În urma unor intrigi de curte e întemniţat şi eliberat după 7 ani, cînd ţara se afla sub ocupaţie napoleoniană. A murit obosit de o viaţă plină de dispute politice şi literare.

Formaţia lui Jovellanos, ca şi reformele pe care le propune, sînt tipice pentru un gînditor iluminist.

În Raport asupra legii agrare *(1795), autorul cercetează starea agriculturii de odinioară din Spania şi cauzele care stau în calea dezvoltării sale. Cu acest prilej, el militează pentru instruirea ţăranilor.*

În Plan general al instrucţiunii publice, *descifrăm concepţia sa despre învăţămînt şi educaţie. Ca şi alţi gînditori europeni din acea*

vreme, Jovellanos subliniază rolul disciplinelor practice din cadrul învățământului, care trebuie să beneficieze de aceeași atenție ca și cele umaniste.

Pe plan cultural, spiritul său reformist se configurează în Memoriu pentru reglementarea politicii spectacolelor, preconizînd un teatru pentru popor. Jovellanos scrie de asemenea epistole și satire, poezia sa avînd un caracter patriotic. Comedia Delincventul cinstit (1774) s-a bucurat de succes și a fost comparată cu Fiul natural de Diderot.

Scanned with OKEN Scanner

RAPORT
ASUPRA LEGII AGRARE

MIJLOACE DE ÎMBUNĂTĂȚIRE A STĂRII ȚĂRANILOR

§ 2
Instruindu-i pe plugari

Cel de-al doilea mijloc [1] de apropiere a științei de practică constă în instruirea plugarilor. Ar fi ridicol să-i obligăm să se dedea studiului științei, dar ceea ce putem e să-i facem capabili să înțeleagă măcar rezultatele acestora și asta este de fapt dorința noastră. Lucru extrem de important prin scopul pe care și-l propune, dar simplu și ușor prin mijloacele pe care le folosește. Nu e vorba de altceva decît de a mai reduce puțin neștiința țăranilor, sau mai bine zis, de a le mai înmulți și îmbunătăți căile înțelegerii. *Societatea* nu dorește de la ei altceva decît niște cunoștințe elementare, adică, să știe să scrie, să citească și să socotească. Și ce cîmp larg deschid minții aceste cunoștințe sublime, dar simple! Deci ceea ce dorește Societatea este instruirea, care-i atît de necesară fiecărui individ, pentru perfecționarea facultăților lui mintale și sufletești, care-i atît de folositoare oricărui cap de familie ca să se poată gospodări în viața de fiecare zi, și atît de importantă pentru oricare țară ca să poată face mai bune mintea și inima cetățenilor săi, și asta va fi de ajuns ca să-l facă pe țăran și pe toți ceilalți care muncesc,

[1] Primul ar consta în instruirea proprietarului, iar un altul ar fi publicarea unor almanahuri pentru țărani. (N. lui Jovellanos.)

Scanned with OKEN Scanner

să priceapă mai ușor nu numai adevărurile sublime ale religiei și moralei, dar și pe acelea mai simple și mai palpabile ale fizicii, care duc la perfecționarea uneltelor și a metodelor sale. Va fi de-ajuns ca rezultatele descoperirilor științei celei mai complicate să-și lepede toată pompa lor științifică și să se reducă la niște chestiuni limpezi și cît se poate de simple, pentru ca omul cel mai simplu și mai neștiutor să le priceapă atunci cînd mijloacele lui de înțelegere se vor fi îmbunătățit.

Binevoiască, așadar, alteța voastră să răspîndească pretutindeni învățămîntul elementar, să nu mai fie cătun, sat ori parohie care să nu se bucure de el; să nu mai fie om, oricît de sărman și de neajutorat, care să nu poată primi lesne și pe gratis învățătura. Cînd națiunea nu va mai datora acest ajutor membrilor săi, ca dovada cea mai grăitoare a grijii pe care le-o poartă, și-l va datora sie însăși, căci va fi mijlocul cel mai bun de a face să-i crească puterea și gloria.

Nu este oare dovada cea mai rușinoasă a nepăsării noastre să lăsăm pradă uitării o ramură a învățămîntului atît de necesară și de folositoare, în vreme ce dăm atîta atenție și avem atîta grijă pentru institutele de învățămînt care nu folosesc la nimic, ba chiar strică uneori ?

Din fericire învățămîntul primar este cel mai ușor dintre toate și poate fi făcut foarte lesne, atît în ce privește predarea cît și însușirea. Nu are nevoie nici de mari învățați și nici de prea multe fonduri pentru plata lor, are nevoie doar de oameni buni, răbdători și virtuoși, care să știe să respecte inocența și care să-și dea silința s-o scoată din întuneric. Cu toate acestea, Societatea consideră această funcție atît de importantă încît o alătură de tagma preoțească.

Nu numai că nu i se pare a fi străină, dar o vede chiar foarte potrivită și foarte aproape de blîndețea și bunătatea clerului nostru și de menirea lui de-a lumina poporul. Și dacă e prea mult și prea greu să se dea acest lucru în seama parohilor, atunci un simplu preot o va putea face sub îndrumarea și controlul lor și a celorlalte autorități

locale, în fiecare sat și în fiecare parohie, oricît de mică ar fi, primind în schimb partea din dijmă care se dă prelaților. Ce prilej ar putea fi mai bun pentru rîvna episcopilor și a primarilor. Și cîte n-ar fi de cîștigat dacă s-ar îmbunătăți metodele și cărțile învățămîntului primar. Nu i s-ar putea adăuga studiul dogmei creștine și al principiilor moralei religioase și politice? Oh! De cîte primejdii, de cîte rătăciri ar fi cruțați cetățenii dacă s-ar alunga din mintea lor adînca neștiință care domnește îndeobște în această plămadă aleasă. Dar-ar Dumnezeu să nu mai fie atîtea și nici atît de groaznice samavolniciile pe care le săvîrșește lipsa de credință și de omenie asupra celor neștiutori și nevinovați!

Să vedeți numai cît de cîștigate vor fi agricultura și meșteșugurile atunci cînd proprietarii vor cunoaște principiile de bază ale științelor practice, iar ceilalți își vor fi perfecționat căile de acces la aceste cunoștințe. Va fi de-ajuns ca învățații, lăsînd la o parte căutările lor deșarte, care pot duce la o învățătură stearpă, să treacă pentru totdeauna la descoperirea adevărurilor utile, și la simplificarea și facerea lor pe înțelesul celor fără prea multă știință de carte și să alunge de pretutindeni prejudecățile absurde care împiedică atît de mult progresul îndeletnicirilor ce ne sînt necesare, și în special al agriculturii.

Traducere de Ileana Bîrsan,
după *G. M. de Jovellanos*,
Obras escogidas, vol. I,
Espasa-Calpe, Madrid, 1955.

SCRISORI CĂTRE DON ANTONIO PONZ

Scrisoarea a VIII-a

PETRECERE ÎN ASTURIA

...Domnule și prieten : dat fiindcă ți-am vorbit de atîtea lucruri grave, dă-mi voie să-ți vorbesc măcar o dată despre lucruri vesele și plăcute, și să-ți spun cîte ceva despre singurele distracții pe care le cunoaște poporul din această țară. Mi-am spus părerea despre soarta vitregă a plugarilor noștri, și se cade să spun acuma cîteva cuvinte despre mica plăcere care le-o face cu putință de îndurat.

Vei vedea că n-am să-ți vorbesc despre teatre sau spectacole mărețe, căci, slavă Domnului, nu sînt cunoscute în această țară. Comediile, taurii și atîtea distracții zgomotoase și scumpe care desfată și corup alte popoare, ce zice-se c-ar fi fericite, sînt necunoscute încă la majoritatea populațiilor din această provincie.

Se poate spune că poporul nu are în Asturia alte petreceri în afara *hramurilor,* numite astfel pentru că sînt un fel de pelerinaje pe care, în anumite zile de sărbătoare, lumea le face la mînăstirile din regiune, cu prilejul cinstirii sfîntului al cărui hram îl poartă.

Despre aceste hramuri am să-ți vorbesc, sau mai bine zis am să ți le descriu, ca să-ți faci despre ele o idee cît mai vie cu putință. Oh, de ți-aș putea și eu trezi cît de puțin acele plăcute simțiri pe care de atîtea ori mi le-a stîrnit în suflet spectacolul nevinovăției simple și curate

dedate bucuriei și voioșiei ! Spectacol cu atît mai demn de atenția filozofiei, cu cît e mai strîns legat de bunăstarea acestui popor și cu cît are mai mare înrîurire asupra fericirii personale a indivizilor săi.

Se alege de obicei ca scenă a acestor întîlniri religioase un loc pe cît se poate mai larg, umbros și plăcut din apropierea mînăstirii, și se așază de jur împrejur tarabele cu diverse mărfuri și cu de-ale gurii, butoaiele cu cidru și cu vin, și toate celelalte lucruri menite să aducă veselia și bucuria sărbătorii.

Cum cele mai multe din aceste hramuri sînt vara, de cu seară încep să curgă din toate părțile, spre locul știut, mămularii, tarabagiii și vînzătorii de fructe și siropuri, și chiar și unii dintre credincioșii porniți spre locul sfînt, care-și întind sub copaci corturile ca să-și treacă în ele noaptea și să se adăpostească a doua zi de razele soarelui sau de ploile multe și repezi, aici, în orice anotimp.

Se petrece toată noaptea în joc și zarvă mare, în jurul unui foc uriaș pe care-l aprinde mai-marele serbării, pretutindeni răsunînd tobele, cimpoaiele, imnurile de slavă și chiotele de bucurie care anunță petrecerea mult așteptată.

O dată cu ivirea zorilor încep să umple drumurile cei care vin spre mînăstire mînați de evlavie, curiozitate sau dorința de-a petrece. Cei mai mulți, porniți astfel dis-de-dimineață, sînt oameni de la țară, gătiți cum au putut mai bine, în sărăcia lor ; dar aducînd din plin cu ei voie bună și curăția inimii, chezașii cei mai siguri ai bucuriei lor.

Mai cu seamă tinerii aruncă în zilele astea cît colo tot ce-i vechitură și se dichisesc și se-mpodobesc cum se pricep mai bine, căci trebuie să știi că acestea sînt de obicei singurele prilejuri în care se văd și-și vorbesc îndrăgostiții, sau în care se pun la cale și se tocmesc îndeobște multe nunți.

Toți cei ce vin la hram intră de îndată ce-au sosit și le e cu putință în schit, să-și aducă prinosul credinței,

și e fără îndoială minunată evlavia naivă a acestor bieți oameni. Căci, chiar dacă efigia sfîntului căruia i se închină e de obicei un chip pipernicit ori înfiorător de slab și fără vlagă, în felul sculpturilor gotice, prost poleită ori vopsită și mîncată peste tot de molii și carii, poți vedea (și te-ai convinge văzînd) cum bunele și credincioasele noastre țărănci, prosternate în fața lui, cu capul plecat, cu mîinile încrucișate, imploră cu ardoare și pline de credință izbăvirea de griji și necazuri.

O dată făcut acest lucru, trec cu toții la negoț, să vîndă și să cumpere. Fiecare hram devine astfel un mare tîrg, unde se vînd vite, haine și podoabe, făcîndu-se aici aproape tot negoțul intern din această țară în afara tîrgurilor săptămînale, și asta spre marele cîștig al locuitorilor, căci populația fiind foarte împrăștiată în diverse mici cătune, le-ar fi fost foarte greu țăranilor dacă ar trebui să meargă pînă în satele mai închegate, care sînt puține și la mare distanță între ele, ca să-și facă rost de obiectele de consum care nu se vînd în regiunea lor. Lasă așadar pentru vremea hramului negoțul și aprovizionarea cu tot ce le e de trebuință, îmbinînd astfel utilitatea cu plăcerea, care sînt, ambele, chezașele fericirii unui popor.

În sfîrșit, vizitarea mînăstirii, liturghia, procesiunea și apoi cumpărarea celor de-ale gurii, umplu toată dimineața și se apropie astfel ora mesei, care nu este ca la orășenii noștri trîndavi, mult înspre seară, ci exact atunci cînd soarele, aflat sus de tot pe cer, a ajuns la mijlocul căii sale luminoase.

Să vezi atunci toată lumea aceea adunată grupuri-grupuri așezîndu-se la umbra vreunui copac frumos, la malul unui rîu, pîrîu sau izvor cristalin ca să-și ia în tihnă prînzul.

Simplitatea și duioșia domnesc aici. Laptele, brînza, untul, fructele uscate și verzi, o pîine bună și un cidru bun sînt hrana obișnuită a acestor ospețe și le face atît

de plăcute și desfătătoare, că nu e unul dintre meseni care să nu poată cînta o dată cu Horațiu spaniol :

„Fie el cît de sărac, mie
Un prînz cu liniște plăcută-ndestulat
Mi-e de ajuns, și să se-mbie
Cu vas de aur, fin lucrat,
Cel ce pe marea furtunoasă-i ne-nfricat.“

După ce s-au odihnit o clipă prin locurile plăcute și umbroase dimprejur, încep să se pornească dansurile, care țin apoi tot restul serii. Aceste dansuri nu-s mai puțin simple și plăcute decît celelalte petreceri ale zilei. Fiecare sex își are dansurile lui, separat, fără să se fi întîmplat ca desfrîul sau destrăbălarea să le fi tulburat vreodată.

Filozoful vede strălucind pretutindeni nevinovăția vechilor obiceiuri și nicicînd această virtute nu este mai plăcută ochilor ca atunci cînd o văd împletindu-se cu niște plăceri pe care concepția le-a făcut în alte părți incompatibile cu ea.

Cu toate că dansurile bărbaților se aseamănă ca formă cu cele ale femeilor, există între unele și altele anumite diferențe care nu trebuie trecute cu vederea. Se aseamănă prin faptul că toți se strîng roată, ținîndu-se de mîini și se învîrtesc jur împrejur, cu o mișcare lentă și ritmată în zvonul cîntecului, hora rămînînd mereu în același loc și fără să-și strice în vreun fel forma. Sînt un soi de coree [1] în felul dansurilor vechilor popoare și prin asta dovedesc că ele își au originea în timpurile străvechi, mult înaintea inventării gimnasticii. Dar fiecare sex își are poezia lui, cîntecul lui și mișcările lui specifice despre care e bine să spun cîte ceva.

Bărbații dansează în ritmul unui romancero de opt silabe, cîntat de unul dintre tinerii care s-au distins în regiune prin vocea limpede și ținere de minte, iar la fie-

[1] *Corea* (gr. choreia) — dans acompaniat cu cîntec (n. trad.).

care strofă sau catren al romanței răspunde tot corul cu un soi de refren, format din două versuri izolate sau o jumătate de strofă. Cîntecele sînt de obicei despre cîte un ibovnic fercheș și lăudăros, dar refrenele cuprind întotdeauna cîte o rugă închinată Fecioarei, Sfîntului Iacob, lui Sf. Petru sau altui sfînt mare al cărui nume este în asonanță cu jumătate din rima generală a cîntecului.

Asta m-a făcut să bănuiesc că aceste dansuri vin din vremea orînduirii gentilice și că pe atunci, în timpul lor, erau cîntați eroii, iar laudele aduse acestora erau întrerupte de imnuri închinate zeilor. Cert este că originea lor e foarte îndepărtată, că gustul destrăbălat pentru „jácaras“ [1] e foarte nou, iar alternarea acestora cu rugile aduse sfinților este atît de monstruoasă, că e cu neputință să se fi născut în același timp și să fi avut una și aceeași origine.

Și n-ar fi deloc nesăbuit să afirmăm că aceste dansuri laice, și care au ceva din practicile și formele liturgice ale evului mediu, ar fi putut fi aduse aici de pelerinii care veneau în această țară, că doar știi că la hramurile Sfîntului Salvador din Oviedo venea odinioară o mulțime de lume din toate părțile, ba și acum mai vine destulă. Cert e că amestecul acesta de evlavie, veselie și benchetuială se aseamănă foarte mult cu spiritul veacurilor pline de superstiții și cu caracterul acelor bigoți vagabonzi care, cu masca pioșeniei, cutreierau din mînăstire-n mînăstire, dedați vieții libere și trîndăveau, mîncînd, bînd și făcîndu-și de cap. [2]

Oricum ar fi, aceste dansuri bărbătești ajung adesea să sfîrșească prin ciomege, singura armă de care se folosește

---

[1] *Jácara* — un fel de baladă cu caracter festiv în care se povestește de obicei o faptă de vitejie; o anumită melodie — pentru cîntec și joc — și dansul pe această melodie (n.t.).

[2] În original: „sărind pentru regele Franței“; expresie cu sensul de a batjocori și a chinui (spune Correas), de la cățeii, care însoțind cîte un orb, erau puși să sară printr-un cerc, la cuvintele „Sări pentru regele Franței“ (n.t.).

poporul nostru, și cum n-o lasă deloc din mînă, o să-l vezi pe toți cum dansează cu bîta pe umăr, sprijinind-o cu două degete de la mîna stîngă, cu celelalte ținîndu-se-n horă, unde joacă cît se poate de grav și de serios. Și se întîmplă adesea ca în mijlocul dansului, cîte un lăudăros cu mintea înfierbîntată să înceapă să strige pentru satul lui sau pentru ținutul său de baștină să-i trăiască. Cei din satul vecin, și de obicei rival, strigă pentru al lor, se întrec care mai de care, strigătele sînt tot mai puternice și mai multe și astfel, hărmălaia-i gata ; cei mai puțin curajoși fug ; cel mai îndrăzneț ridică sus ciomagul ; îl lasă să cadă asupra unuia pe care a pus ochii și pînă la urmă se iscă o asemenea bătaie că arareori se întîmplă să nu curgă sînge, ba uneori s-au văzut și urmări mai triste.

Ca să împiedice astfel de întîmplări, guvernul a încercat cîteodată să interzică folosirea ciomegelor, dar vai de țara asta dacă s-ar face așa ceva ! Oamenilor, de la natură fricoși și ținînd la pielea lor, le place să aibă la ei ceva care să-i apere de vrăjmași cît de cît. Dacă s-ar interzice folosirea ciomegelor, ar apărea fără îndoială cuțitele și bricegele, arme ucigătoare care fac alte popoare perfide și răzbunătoare și care tocesc și înăbușă curajul și adevărata vitejie.

Dar nu înseamnă ca din cauza asta să zici c-ar fi barbari compatrioții mei. Asemenea scene, în afară de faptul că trezesc în mare măsură curiozitatea prin aceea că-i impresionează puternic pe cei ce privesc, sînt toate pe gustul popoarelor necorupte de lux, și într-un anume fel țin de însăși condiția noastră umană.

„Omul, spune învățatul Ferguson, este mult prea înclinat spre lupte și spre a-și întrebuința facultățile lui naturale împotriva celui ce-i este dușman : îi place să-și încerce în asta puterea minții, talentul vorbirii, tăria caracterului și chiar forța și puterea trupului. Distracțiile lui seamănă de multe ori cu războiul : sudoarea și sîngele curg adesea în jocurile lui, iar rănile și oasele rupte, sau chiar moartea, pun capăt uneori serbărilor și petrecerilor

care-i umplu răgazurile. Născut ca să moară, pînă și în distracție își găsește calea spre mormînt...“

Să lăsăm deci popoarelor harnice și nevinovate obiceiurile lor, oricît de aspre ni s-ar părea, și să avem credința că noblețea sufletului lor, din care s-au născut acestea, merită măcar această dovadă de înțelegere și bunăvoință.

Însă dansurile asturienilor sînt cu siguranță un lucru, dacă nu deosebit, cel puțin mai plăcut și mai puțin crud decît cel pe care tocmai l-am descris. Poezia lor se reduce la un singur catren sau strofă de opt silabe care alternează cu un refren lung, format din versuri ca și cele dinainte, care se repetă la anumite intervale de timp. De la primul vers al acestui refren care începe cu :

Un fecior chipeș din sat

vine numele care li se dă acestor dansuri.

Obiectul acestei poezii este de obicei iubirea, sau ceva în legătură cu ea. Uneori se mai aud și vorbe aspre la adresa vreunuia luat în rîs, dar aproape întotdeauna în legătură tot cu iubirea, căci se vestejește nestatornicia cîte unui tînăr și înfumurarea vreunei fete închipuite, ori luxul unora și prea puțina încredere a altora, și alte lucruri de soiul ăsta.

Ce-i mai frumos și ceea ce dovedește mai mult decît orice simplitatea obiceiurilor acestor oameni este că aceste cîntece sînt îndreptate de multe ori împotriva unor anumite persoane și chiar dacă nu întotdeauna li se spune pe nume, e foarte ușor de ghicit despre cine e vorba, așa încît nu încape nici o îndoială în privința obiectului laudei ori satirei. Cel care s-a distins în aceste zile prin găteală, sau căruia dragostea i-a jucat vreun renghi ; întîmplarea cea mai proaspătă și mai cunoscută în regiune ; în sfîrșit, tot ce reține în primul rînd atenția tuturor în ziua aceea, își va afla locul în poezia acestor creatori ad-hoc. Ei, spune atunci dacă nu-i ușor să ghicești cine e luat în rîs, chiar dacă nu i se spune pe nume.

Dar pentru aceste improvizații nu au nevoie tinerele noastre fete de talentul altcuiva. Ele fac versurile, ele compun muzica, și de obicei, și într-un caz și-n altul talentul lor, deși grosolan și neșlefuit, dă lucruri deloc lipsite de inspirație și grație.

. . . . . .

Traducere de Ileana Bîrsan,
după *G. M. de Jovellanos*,
Obras escogidas, vol. III
Espasa-Calpe, Madrid, 1955.

Scanned with OKEN Scanner

BENÍTO JERÓNIMO FEIJÓO Y MONTENEGRO

S-a născut în anul 1676 la Casdemiro în Galicia şi a murit în anul 1764.

Cea mai mare parte a vieţii, Feijóo a petrecut-o în Oviedo. A făcut parte din ordinul benedictinilor, dedicîndu-se învăţămîntului şi cercetînd diferite probleme religioase dintr-o perspectivă raţională, ca profesor de teologie la Universitatea din Oviedo.

Spirit raţionalist, derivat din Erasmus şi Fontenelle, el reprezintă cel mai bine dintre contemporani spiritul critic *caracteristic epocii. „Cetăţean liber al republicii literelor", cum singur şi-a zis, Feijóo posedă o cultură de erudit, cuprinzînd cunoştinţe profunde de filozofie, matematică, istorie, filologie, literatură, artă, politică, sintetizate în cărţile de eseuri* Teatru critic *şi* Scrisori erudite.

Spirit liberal respingînd orice autoritate exterioară în materie de ştiinţă, el afirmă că adevărurile trebuie să se bazeze pe observaţie şi experienţă.

Scanned with OKEN Scanner

Adept al raționalismului, Feijóo combate orice credință absurdă sau superstiție și încearcă să introducă ideile epocii luminilor în cultura spaniolă cu scopul de a face să pătrundă cultura țării sale pe întregul continent.

Scanned with OKEN Scanner

INTRODUCEREA DE CUVINTE NOI

. . . . . .

Şi fiindcă veni vorba, se zice îndeobşte că introducerea de cuvinte noi sau străine în propria ta limbă este un defect de stil. Dar de ce? Pentru că sînt foarte puţine mîinile care au îndemînarea să facă acest amestec. E necesară pentru asta o judecată deosebit de subtilă, un discernămînt delicat. Cred însă că acolo unde nu se petrece ceva nenatural nu poate fi vorba nici de abuz şi exagerare. Şi cred, de asemenea, că este bine venită folosirea unui cuvînt dintr-o limbă străină atunci cînd nu există un echivalent în limba ta; încît, deşi se poate spune acelaşi lucru cu două sau trei cuvinte băştinaşe, e mai bine s-o faci cu unul singur, vină el de unde o veni. Din această pricină în mai puţin de un secol s-au adăugat mai bine de o mie de cuvinte latineşti limbii franceze şi tot atîtea, ba încă şi mai multe latineşti şi franţuzeşti, spaniolei. Eu mă încumet să spun că noul nostru dicţionar are mai bine de două mii de astfel de cuvinte dintre care nu veţi putea găsi nici unul în autorii spanioli care au scris înainte de începutul veacului trecut. Dacă atîtea adăugiri de pînă astăzi s-au dovedit bune, de ce n-ar fi la fel şi cele de acum? Numai cine habar n-are de mulţimea ideilor şi nu ştie că pentru exprimarea

lor e nevoie de cît mai multe cuvinte poate să creadă că limba spaniolă sau oricare alta din lume are toată bogăția posibilă și necesară.

Cei care se împotrivesc intrării în limba noastră a oricăror cuvinte străine numesc această austeritate *puritate a limbii spaniole*. Este cît se poate de urît să numești lucrurile după cum îți dictează capriciul, neștiința ori patima. *Puritatea!*

Ar trebui să se cheme mai degrabă paupertate, sărăcie, goliciune, mizerie, uscăciune. Unii autori francezi le spun în derîdere *puriști* celor care se arată prea rigizi în această privință, un soi de sectă în materie de stil, așa cum sînt puritanii în materie de religie.

. . . . . .

Traducere de Ileana Bîrsan,
după *B. J. Feijóo*,
Introducción de voces nuevas,
din *Juan Chabas*,
Antología general de la literatura española,
Cultura, Havana, 1955.

JOSÉ DE CADALSO Y VÁZQUEZ

S-a născut la Cadiz în 1741 şi a murit în 1782, la asediul Gibraltarului, lovit de o grenadă.

Cadalso şi-a făcut studiile la un seminar al nobililor din Madrid. Călătoriile timpurii în Anglia, Franţa, Germania şi Italia au contribuit la formarea orizontului său european.

La Salamanca a intrat în contact cu grupul de poeţi din localitate, influenţîndu-l, mai ales, pe Menéndez Valdés.

Cadalso şi-a început cariera literară cu o piesă cu subiect medieval, scrisă în stil clasic şi intitulată Don Sandro Garcia *(1771).*

Volumul de versuri Reverii din tinereţe *(1773) este influenţat de poezia anacreontică. Capodopera sa rămîne volumul de proză* Nopţi lugubre, *publicat postum (1779—1799). Ecoul lui Young în această operă care anunţă preromantismul în Spania este evident.*

Tipice pentru epoca luminilor sînt operele sale Erudiţii fabricaţi peste noapte *(1772) şi* Scrisorile marocane, *publicate postum în 1789. În prima operă menţionată, ironia maliţioasă şi satira violentă reprezintă căile de denunţare a falsei erudiţii.*

Scrisorile marocane *sînt realizate în maniera* Scrisorilor persane. *Opera aceasta pune în lumină cauzele decadenței Spaniei, oferind în același timp soluții de redresare.*

Apartenența lui Cadalso la iluminism rezultă din încrederea sa în rațiune și progres, scriitorul fiind un partizan al europenizării Spaniei.

Scanned with OKEN Scanner

SCRISOAREA a XII-a
Aceluiași, de la același[1]

În Maroc nu știm nimic despre ceea ce numim pe aici noblețe ereditară, așa că n-ai să mă înțelegi cînd îți voi spune că în Spania nu numai că există familii nobile, dar și provinciile pot fi astfel prin moștenire. Nici eu, care am văzut asemenea lucruri, nu pricep asta. Îți voi da un exemplu și vei înțelege și mai puțin, așa cum mi se întîmplă și mie ; ci ascultă :

Acum cîteva zile întrebai dacă mi-era trăsura gata, căci prietenul meu Nuño se simțea rău și voiam să-l văd. Mi se spuse că nu. După o jumătate de oră mai întrebai o dată și primii același răspuns. După o altă jumătate de oră întrebai iarăși și mi se răspunse tot așa. După alte cîteva clipe aflai că trăsura era trasă, dar că vizitiul era ocupat. Vrui să știu despre ce era vorba și pe cînd coboram scările mă lămuri chiar vizitiul care îmi ieși în întîmpinare și-mi explică : *Deși sînt vizitiu, sînt nobil. Mi-au venit niște vasali și-au vrut să mi se închine ca să plece de aici cu această mîngîiere ; de aceea eram ocupat, dar acuma sînt liber. Încotro mergem ?* Și spunînd asta se urcă pe capră și porni caii.

---

[1] Lui Ben-Beley de la Gazel.

SCRISOAREA a XIII-a
Aceluiaşi, de la acelaşi

Rugîndu-l pe prietenul meu de aicea să-mi explice ce este aceea noblețe ereditară, după ce-mi spuse o serie de lucruri pe care nu le înțelesei, arătîndu-mi poze care mi se părură că țin de magie și desene ieșite parcă din mintea bolnavă a unui pictor dement, și după ce rîse împreună cu mine despre o seamă de lucruri despre care zicea că-s foarte respectate în lume, încheie cu aceste cuvinte, întrerupte cu tot atîtea hohote de rîs : *Noblețea ereditară este mîndria mea deșartă că, cu opt sute de ani înainte de a mă naște, ar fi murit, cică, unul pe care-l chema tot așa cum mă cheamă și pe mine, și despre care se spune că a fost om cu stare și demn de toată cinstea, măcar că eu nu sînt bun de nimic.*

SCRISOAREA a XLI-a
Aceluiaşi, de la acelaşi

Noi ne îmbrăcăm așa cum se îmbrăcau acum două mii de ani strămoșii noștri ; mobila din casă este tot atît de veche ca și hainele ; la fel sînt și mesele noastre, și îmbrăcămintea servitorilor și toate celelalte ; de aceea ar fi imposibil să-ți explic sensul acestui cuvînt : *lux*. Dar în Europa, unde hainele sînt azvîrlite înainte de a se fi învechit și unde oamenii cei mai josnici sînt cei mai respectați, cuvîntul acesta este foarte obișnuit și ca să nu citești cîteva file de hîrtie fără a înțelege despre ce e vorba, să-ți spun de la început că luxul este bogăția și varietatea lucrurilor care prisosesc și nu-s necesare vieții.

Cei de aici sînt împărțiți în două tabere : unii care socotesc că are sens varietatea și bogăția asta, și alții care nu-i văd deloc rostul. Ambele partide aduc tot felul de argumente în sprijinul părerii lor. Popoarele care prin spiritul lor inventiv, prin obiceiurile și preocupările lor, prin în-

dustrie, mecanică și surplusul de locuitori, au influențat viața vecinilor lor, nu numai că aprobă acest lucru, dar propovăduiesc luxul și-i sărăcesc pe ceilalți convingîndu-i că este folositor tot ceea ce-i lasă fără bani. Națiunile care nu au acest avantaj natural sînt împotriva introducerii a tot ce pe dinafară e în contrast cu simplitatea felului lor de a fi, iar pe dinăuntru îi lasă săraci.

Ciudat e că oameni care sînt atît de prevenitori și de atenți în unele privințe pot fi atît de necugetați în altele. Dar să facem mai întîi cîteva precizări, și sînt sigur că veți fi de acord. Aibă-și fiecare luxul izvorît din țara lui, și nimeni nu va fi păgubit. Nu este țară care să nu aibă un bun sau altul în stare să o ducă înainte și să o schimbe. Din aceste schimbări se naște varietatea; cu ea se hrănește vanitatea; aceasta la rîndul ei hrănește industria, și din ea izvorăște luxul folositor poporului, că-și împlinește adevărata menire, adică face ca banul celor bogați și puternici să nu lîncezească în cuferele lor, ci să se răspîndească printre meșteșugari și săraci.

Soiul acesta de lux va dăuna comerțului general; dar băgați de seamă că el constă astăzi mult mai puțin în lucruri folositoare și necesare decît în lucruri care nu trebuiesc neapărat. Pentru fiecare baniță de grîu, metru de stofă sau de pînză care intră în Spania, cîte lanțuri de ceas, suluri de dantelă, evantaie, panglici, parfumuri și altele de felul ăsta se vînd! Cum spiritul spaniol nu este înclinat spre asemenea îndeletniciri, și nici populația Spaniei nu este suficientă ca să existe aceia care să se ocupe cu asta, e greu de închipuit că spaniolii vor concura cu străinii în acest negoț; în cazul ăsta înseamă că luxul va fi întodeauna dăunător Spaniei, căci o sărăcește și o înrobește industriei străine. (...)

Nu sînt decît două căi pentru a evita ca luxul să fie atît de dăunător acestei națiuni; fie depășind industria străină, fie renunțînd la consumul acesteia, creînd un lux național care să satisfacă la fel ca celălalt vanitatea celor puternici, și să-i oblige să facă din cei săraci părtași la averile lor.

Scanned with OKEN Scanner

Prima cale pare aproape imposibilă, căci superioritatea fabricilor străine față de cele spaniole este atît de mare încît e cu neputință ca acestea să le țină multă vreme piept. Cele care se vor înființa de acum încolo și menținerea unora dintre cele înființate mai de mult cer coroanei multe cheltuieli. Și astea nu se pot acoperi decît din cîștigul de pe mărfurile făcute aici, iar acestea vor fi întotdeauna, proporțional, mai scumpe decît cele făcute în afară; așa că cele din afară vor avea întotdeauna mai multă trecere, căci cumpărătorul caută întotdeauna acolo unde cu aceiași bani va primi mai mult, cantitativ sau calitativ, sau și una și alta. Dacă printr-o întîmplare, ceea ce nu se prea poate în acest domeniu, fabricile acestea ar putea da în primul an același fel de mărfuri și cu același preț ca și cele străine, fabricile din afară, bazîndu-se pe cîștigurile adunate de atîția și atîția ani și pe fondul deja strîns, își pot vinde foarte bine în pierdere mărfurile, scăzînd mult prețurile pentru cîțiva ani; și în cazul ăsta nu mai poate fi vorba de o rezistență din partea întreprinderilor noastre.

Cea de a doua cale, adică crearea unui lux național, va părea multora tot atît de imposibilă ca și prima, căci la noi domnește de multă vreme boala imitației, iar oamenii s-au obișnuit să gîndească cu mintea altora și nu fiecare cu a lui. Dar chiar și așa, întorcîndu-ne cu două secole în urmă vom vedea că este de fapt imitație ceea ce acum pare invenție.

De vreme ce pentru a putea fi vorba de lux e de ajuns bogăția, noutatea și delicatețea pot spune că a existat de-acum două secole (și, prin urmare, nu este imposibil să mai existe și astăzi) un lux național. Și iată cum:

În vremurile care au urmat imediat cuceririi Americii, nu existau fabricile străine unde e prelucrat astăzi ceea ce se scoate din minele de acolo, căci apariția acestor fabrici este foarte recentă față de epoca aceea, și totuși era lux căci era bogăție și delicatețe (căci de n-ar fi fost, atunci nu s-ar fi folosit decît strictul necesar); era un lux pur național, adică izvorît din ceea ce ne oferea Na-

tura, fără să mai treacă Pirineii. De ce, oare, nu mai poate fi și astăzi așa cum a fost pe vremea aceea? Dar în ce consta luxul acela? Ia să vedem care era măreția acelor nobili? Nu se mai rușineze spaniolii de timpurile trecute, căci au fost demne de toată cinstea; străduiască-se mai degrabă să le reînvie în ce aveau bun, și-și vor răscumpăra astfel pe o cale ușoară și demnă de laudă aurul pe care-l aruncă în fiecare an, ba, pe deasupra, mai și sînt socotiți niște simpli administratori ai minelor pe care părinții lor le-au cîștigat cu prețul atîtor chinuri și sînge.

Ciudată soartă a mai avut și are America! Pare c-ar fi menită să nu aducă niciodată nici cel mai mic cîștig celor care-o stăpînesc! Înainte de venirea europenilor, locuitorii ei mîncau carne de om, umblau goi și, stăpînii celui mai mult argint și aur din lume, nu aveau nici cea mai mică înlesnire a vieții. După cucerire, noii ei stăpîni, spaniolii, sînt cei care profită cel mai puțin de pe urma acelei bogății.

Dar întorcîndu-ne iar la luxul străin și național și vorbind de acesta din urmă, să ne amintim că în vremurile mai vechi el consta, în afara diferitelor lucruri acum uitate, în finețea armelor, în mulțimea cailor de rasă, în măreția și bogăția caselor, în banchetele cu nenumărate feluri de mîncare pentru fiecare masă, în fabricile din Segovia și Córdoba, în serviciul personal al suveranului, în bibliotecile particulare etc., care toate își aveau izvorul în Spania și erau făcute numai de mîini spaniole. Să ne întoarcem iar la aceste lucruri și, împlinind țelul politic al luxului (care, așa cum am mai spus, este drumul înapoi, către cei săraci, al averilor prea mari ale bogaților), veți vedea cum în cîțiva ani populația se va înmulți, nevoiașii vor scăpa de mizerie, cîmpurile vor fi cultivate, orașele se vor înfrumuseța, tineretul se va pune pe treabă, iar statul își va regăsi vechea putere. Acesta este tabloul vechiului lux; cum arată cel de astăzi? Să redăm pur și simplu lucrurile așa cum ni se înfățișează privirii, fără să le înfrumusețăm ori să le urîțim. Pe ce-și cheltuiește banii mai marele acestui secol (vorbesc de cel avut, căci

banii lui sînt obiectul luxului)? Îl trezesc din somn doi valeți pieptănați și îmbrăcați cu dichis; bea cafea aleasă de Mocca în ceașcă adusă din China, prin Londra; își pune o cămașă din cele mai fine, de Olanda, apoi un halat cu mult gust țesut la Lyon, în Franța; citește o carte legată la Paris; se îmbracă după indicațiile unui croitor și ale unui coafor francez; coboară dintr-o trăsură făcută tot acolo unde a fost legată cartea; mănîncă din vasul lucrat la Paris sau Londra mîncărurile calde, și, din farfurii, de Saxonia sau de China, fructele și prăjiturile; plătește un maestru de muzică și altul de dans, amîndoi străini; asistă la opera italiană, bine sau prost reprezentată, sau la o tragedie franceză, bine sau prost tradusă; și cînd vine vremea să se culce, poate spune următoarea rugăciune: „Mulțumesc cerului că tot ce-am făcut astăzi, am făcut azvîrlind afară din țară cît aur și argint mi-a stat în putință".

Pînă acum am discutat despre politică, căci analizînd numai obiceiurile, adică vorbind nu ca om de stat, ci ca filozof, orice lux este îndeobște dăunător, căci înmulțește nevoile vieții, folosește mintea omenească pentru lucruri deșarte, și, poleind viciile, face de disprețuit virtutea, singura care dă naștere adevăratelor bunuri și plăceri.

SCRISOAREA a XLIX-a
Lui Ben-Beley de la Gazel

Cine ar crede că limba noastră, considerată de toți, acum două secole, drept cea mai frumoasă dintre cele vii, este astăzi una dintre cele mai puțin demne de prețuit? Atît de mare e graba spaniolilor să facă tot ce pot ca s-o piardă. Abuzul de flexibilitate a ei sau mai precis prea puțina economie de figuri de stil și expresii, de care s-au făcut vinovați numeroși scriitori din secolul trecut, și robia traducătorilor din zilele noastre față de original au despuiat această limbă de frumu-

seţile ei firești, laconismul, bogăţia şi energia. Francezii şi-au înfrumuseţat-o pe a lor pe măsură ce spaniolii şi-au urîţit-o. Un paragraf din Montesquieu sau din alţi contemporani are atîta frumuseţe cum nici nu ţi-ai fi închipuit că s-ar găsi în limba franceză ; şi, în vreme ce autorii care au scris într-o spaniolă frumoasă şi curată au trăit acum un secol şi mai bine, spaniolii de astăzi par să se fi înţeles să înjosească limba părinţilor lor. Traducătorii şi imitatorii străinilor sînt cei care au strălucit cel mai mult în această faptă. Întrucît nu ştiu propria lor limbă, căci nu s-au încumetat să se apuce s-o înveţe, cînd se află în faţa vreunui pasaj frumos dintr-un original francez, italian sau englez, îngrămădesc unele peste altele galicisme, italienisme şi anglicisme şi cu asta reuşesc să facă tot ce urmează, adică :

1. Despoaie originalul de adevăratul lui merit căci nu dau în traducere adevăratul conţinut.

2. Adaugă spaniolei o mie de expresii nesăbuite.

3. Linguşesc pe străini făcîndu-i să creadă că limba spaniolă este mai prejos de celelalte.

4. Îi zăpăcesc pe mulţi tineri spanioli îndepărtîndu-i de la studiul aboslut necesar al limbii materne.

În legătură cu aceste lucruri, Nuño îşi aminteşte şi-mi spune de obicei :

De cîteva ori, pe cînd eram tînăr, m-am apucat să traduc diverse bucăţi din literatura străină ; căci aşa cum unele naţiuni n-au pregetat să traducă operele noastre în vremurile cînd ele o meritau, tot aşa trebuie să ne purtăm şi noi cu ele acum. Metoda pe care am folosit-o a fost următoarea : citeam un paragraf din original cu toată atenţia ; încercam să-i prind sensul exact ; îl meditam mult în minte, şi apoi mă întrebam pe mine însumi : dacă ar trebui să redau în spaniolă ideea pe care am găsit-o în cele citite, cum aş face ? Apoi mă străduiam să-mi amintesc dacă nu cumva vreun autor spaniol mai vechi a spus ceva care să se asemene. Dacă mi se părea că da, căutam să-l citesc iar şi luam de acolo tot ce mi se părea c-ar fi asemănător cu ceea ce doream eu. Familiaritatea aceasta

Scanned with OKEN Scanner

cu spaniolii din secolul XVI și unii din secolul XVII m-a scos din multe încurcături ; și fără ajutorul acesta este de fapt imposibil s-o scoți la capăt fără să cazi în greșelile atît de obișnuite.

Mai mult decît atît. Crezînd în transmigrația artelor cu tot atîta putere cu cîtă crede orice bun pitagorician în transmigrația sufletelor, am crezut că văd în spaniola și latina lui Luis Vives, Alonso Matamoros, Pedro Ciruelo, Mendoza, Ecilla, Fr. Luis de Granada, Fr. Luis de León, Garcilaso, Argensola, Herrera, Alava, Cervantes și alții semințele pe care atît de norocit le-au cultivat francezii din cea de a doua jumătate a veacului trecut și din care, atîtea roade au cules cei din veacul nostru. În mijlocul cuvenitului respect pe care totdeauna l-au arătat scriitorii spanioli pentru religie și morală am întîlnit, în operele lor, pasaje excelente, atît prin gîndire ca și prin vorbire, chiar și despre unele lucruri frivole și de plăcută distracție ; și în acelea unde critica obișnuiește cu prea mare libertate să amestece cele frivole cu cele serioase, și care este tocmai genul pentru care în străinătate lumea modernă dovedește cea mai mare atracție, găsesc mult din vechiul spirit spaniol așa cum apărea el în scrieri sau în altă parte.

În sfîrșit, închei spunînd că bine înțeleasă și folosită limba noastră, așa cum au mînuit-o maeștrii amintiți mai sus, nu mai are nevoie să fie irosită în traducerea a tot ceea ce se scrie, bun sau rău, în restul Europei ; și, dacă e să vorbim drept, în afară de ceea ce s-a scris nou în fizică și matematică, în rest nu sînt absolut necesare traducerile.

Cam asta spune de obicei Nuño cînd vorbește serios despre aceste lucruri.

Traducere de Ileana Bîrsan,
după *José Cadalso*,
Cartas marruecas,
Espasa-Calpe, Madrid, 1956.

GHEORGHE ȘINCAI

Face parte din primul nucleu iluminist din cultura română, reprezentat de Școala ardeleană.

Data nașterii sale este nesigură. Cei mai mulți istorici literari înclină pentru 28 februarie 1754.

Face studii la Dabed, Samșud, iar din 1766 este la Mureș-Odorhei, unde rămîne pînă în 1768, cînd vine la Cluj, apoi la Bistrița, la gimnaziul piariștilor.

În 1772 se stabilește la Blaj, unde împreună cu Samuil Micu predă scurtă vreme cursuri de retorică și politică.

Din 1774 este bursier la colegiul De propaganda fide *din Roma pînă în 1779, cînd se întoarce prin Viena, unde studiază* „metodul", *dreptul și canoanele.*

Cu Micu, pe care îl cunoscuse de mai multă vreme, revizuiește și publică în 1780, Elementa linguae...

În anul 1782, Șincai este numit director al școlii normale din Blaj și totodată director al școlilor românești unite din întreaga Transilvanie.

Activitatea neobosită pe acest plan duce la înființarea unui mare număr de școli în diverse sate românești și la alcătuirea unor manuale școlare, deosebit de utile dintre care notăm:

Catehismul cel mare *(1783)*, ABC sau Alphavit *(1783)*, Îndreptar către aritmetică *(1785)* *și* Gramatica latino-română.

Lucrarea lui fundamentală rămîne Hronica românilor și a mai multor neamuri *(1808, 1809) din care nu apar decît unele fragmente în timpul vieții.*

Învățătură firească spre surparea superstiției norodului *este o traducere după J. H. Helmuth prin care Șincai, dînd țăranilor anumite cunoștințe simple de fizică, își propune să combată superstițiile.*

ÎNVĂŢĂTURA FIREASCĂ SPRE SURPAREA SUPERSTIŢIEI NORODULUI [1]

Capul 1

DESPRE ÎNVĂŢĂTURA FIREASCĂ ÎN COMUN

§ 1

Prin cuvîntul *fire* se înţeleg toate trupurile cîte se află în lume ; şi învăţătura carea vorbeşte despre proprietăţile, puterile şi lucrările trupurilor se numeşte învăţătură firească. Învăţătura firească drept ceeia, numai cu trupurile cele din lume are de a face şi de a cerca pricinile întîmplărilor celor din trupurile acestea, care învăţătură, după elenie sau grecia cea veche, se zice fysică, adecă ştiinţa sau meşteşugul firei.

Aşadară, noi avem ceva ştiinţă din învăţătura firei cînd învăţăm, pentru pildă, ce proprietăţi au trupurile, cînd străbatem cu mintea ce alcătuire au focul, aerul şi apa, cînd cuprindem iarăş cu mintea cum se nasc ploaea, zăpada şi grîndinea dinpreună cu celelalte metéori ce se fac în văzduh, precum şi sînt fulgerul şi trăsnetul, cînd pricepem ceva despre mişcarea ce o fac luna şi stelele şi, mai pre urmă, cînd cunoaştem pricina pentru care se întunecă Luna şi Soarele.

---

[1] Din Gh. Şincai, *Învăţătura firească spre surparea superstiţiei norodului*, Editura ştiinţifică, 1964.

Scanned with OKEN Scanner

§ 2

Folosul învățăturei ceii firești sau al fysicei, mai mare e decît a-l putea spune pentru că, între altele, prea mult ni-l întrebuințăm la economie. Căci aceluia carele e deprins în fysică, învățătura fysicei îi dă știință de a-și lucra ca mai bine țarinile, de a-și sădi și înmulți cu rînd bun tot feliul de pomi și de plînte, și de a-și agonisi cele mai sînătoase și hrănoase notrețe pe sama dobitoacelor sale. Știința fysicei și acestea arată plugarilor : care plugari și care unelte sînt mai bune spre lucrarea fieștecăria țarini, care barem de le-ar socoti plugarii românești.

§ 3

Știința fysicei e foarte de folos și spre ținerea sînătăței căci arată, între altele, că mult strică sînătăței fieștecăruia a lăcui în casă prea miçă sau cocioabă făcută în pămînt, au numai în fața pămîntului, a-și încălzi prea tare soba în care lăcuiește, a ținea tot închise ferestile. Tot aceiaș știință arată omului și cum să-și cruțe sînătatea, și să încungiure boalele. Drept aceeia, la știința aceasta trebuie să alerge fieștecarele cînd se bolnăvește, iară nu la descîntări și la boscoane, din care nu e de a nădăjdui vreun folos. Însă fiindcă nu toți oamenii pot ști fysica, cei bolnavi trebue să alerge la doftorii cei prin ocîrmuire orînduiți, că aceștia au toată știința fysicei.

§ 4

Știința fysicei și aceasta o lucrează, ca oamenii să fie odihniți și îndestuliți, pentru că mîntue pe fieștecarele de frica cea fără de lipsă, în care din neștiință au căzut și-i dă deplinită învingere asupra rătăcirei ceii păguboasă prin care atîtea mii de oameni se țin în clește. Căci cine se va înfricoșa de zmeii cei înfocați carii se iaptă prin văzduh și de flăcările ce zbugnesc din pămînt de va ști ce sînt lucrurile acestea ? Cine se va spăriia de ivirea cometelor, adecă a stelelor celor cu coadă, sau cu cutremur va întreba ce însemnează ivirea lor de se va dovedi

Scanned with OKEN Scanner

că stelele acestea tocma nemica însemneaze, ci îţi ţin cursul lor cel minunat? Cine va judeca despre fericirea sau nefericirea sa şi a altora de pe stele (măcar că nebunia aceasta în unele cărindare s-au însemnat), de i se va adeveri că stelele n-au putere de a face pre oameni fericiţi sau nefericiţi? Cînd se seamănă bucatele se sădesc plîntele, se pun oarele la clocit şi se înţearcă viţeii cine va lua sâma la lună iaste ia noaă sau plină, are pătrariul cel dintîiu, sau cel de pre urmă, de va socoti precum se cuvine, că luna la toate acelea tocma nemica ajută sau strică? Aşadară, adeverat iaste că numai ştiinţa fysicei e mişlocirea aceea prin care se mîntue oamenii de toate rătăcirile lor. Drept aceea, cine va învăţa fysica se va mîntui de rătăcirile în care alţii din neştiinţă s-au alunecat...

Scanned with OKEN Scanner

CONSTANTIN DIACONOVICI LOGA

Iluminist român cu constante preocupări didactice şi pedagogice.

S-a născut la 1 noiembrie 1770, la Caransebeş. După ce a funcţionat ca profesor la o şcoală din Buda, a venit în 1812 la Preparandia din Arad. În 1830 a fost directorul şcolii grănicereşti din Caransebeş, pensionîndu-se din învăţămînt în 1850.

Dintre scrierile sale cu caracter şcolar şi de popularizare, semnalăm Ortografia sau dreapta scrisoare... *(1818),* Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor *(1822) şi* Epistolariul românesc pentru facerea a tot feliu de scrisori... (1841).

Scrierea care reprezintă un adevărat manifest iluminist, specific unui Aufklärer *din sud-estul Europei, rămîne* Chemarea la typărirea cărţilor româneşti şi versuri pentru îndreptarea tinerilor *(1821).*

Aici Loga scoate în evidenţă cele trei obiective fundamentale ale cărturarilor din acea vreme: înfiinţarea de şcoli, tipărirea de cărţi în limba română şi formarea unor bărbaţi luminaţi.

Scanned with OKEN Scanner

CHEMARE / la / TYPĂRIREA CĂRȚILOR ROMÂNEȘTI, / și / VERSURI PENTRU ÎNDREPTAREA / TINERILOR. / FĂCUTE / de / CONSTANTIN DIACONOVICI LOGA, / al școalelor preparande românești din Arad, / profesor /. ÎN BUDA. / Cu typariul crăeștii universităţi a Ungariei, / 1821 [1] /...

CHIEMARE
la
typărirea cărţilor românești
FRAŢILOR ŞI IUBIŢII FII
AI NEAMULUI ROMÂNESC!

Acum al noosprezecelea veac numărăm, de cînd Mîntuitorul nostru au pogorît lumina din ceriu pe negura pămîntului să strălucească aicea jos, între fii neamului omenesc, şi totuşi mult am rămas îndepărtaţi de cunoştinţa cea deplinită a învăţeturii lui cei cereşti, din pricina că nu am avut pretutindenea şcoli trăbuincioase, nu am avut vrednici învăţetori, nici cărţile cele de lipsă.

Bărbaţi învăţaţi trebuie să aibă neamul cel ce poftește să se cunoască că este om; după aceasta, şcoli, apoi cărţi, că numai aceste trei sînt tot capul lucrului, de a se putea lumina neamul. În şcoli învaţă fieşte carele hotarele sale, adecă: datorinţele cătră Dumnezeu, cătră împăratul, cătră cel de aproape şi cătră sine însuşi. Că, fără cunoştinţa acestora, tot omul sub lumina soarelui estă / orb cu sufletul. Au nu din mînile orbului toţi răpesc: şi lupul, şi mîţa, şi cînele? Omul multe le păţeşte din neştiinţă, că nici ştie ce estă el datoriu să facă altuia, nici iar ce alţii lui, adecă el nu cunoaşte hotarăle. Deci: tînărul trebuie

[1] Din *Şcoala ardeleană*, vol. III, Editura Albatros, 1970.

învățat nu numai cum să fie el om bun și nimănui să nu facă nici un rău, precum îl îndreaptă învățetura legii creștinești, ci și cu așa feliu de învățeturi trebue adăpat pruncu, cum are a se purta, ca nici lui să nu-i poată face nimenea vreun rău sau nedreptate, precum se pot învăța de la bărbații cei cu scințele cele înalte întrarmați. Omul trăbue să fie bun, dar și înțelept, că bunătatea fără înțelepciune este prostietate, pre care tot deauna o încalecă sărăciia și mișălătatea. Toate acelea, cum trebue fiește carele om să se poarte cătră cel deaproape al său, cu înțelepciune și cu dreptate, în școli se învață, toate acestea de la oameni învățați, ca și de la luminătorii neamului se pot auzi ; toate acestea, în cărți se află scrisă. Iată, acum, școli avem, unde se cresc învățetorii spre luminarea tinerimei și a neamului ; ci ne mai trebuesc școli și prin sate, înzăstrite cu toate cele de lipsă spre ținerea învățetoriului. Ne trebuesc, mai departe, cărți din care se poată ceti și / învăța pruncii, ba și cei ce sînt îndepărtați de școală. Așa au făcut și alte neamuri care astăzi strălucesc pre fața pămîntului, așa să facem și noi acum, și să ne îmbărbătăm, că prea departe am rămas ; apoi, zic, tocmai în limba maicii să ne luminăm, că putem, cum au putut și alte neamuri care pînă n-au început așa, erau și ele întunecate. Numai, cărți de tot feliul să căutăm a face, a mai scoate, și din alte limbi, apoi, a le da la typariu să nu întîrziem. Ca aceasta să se poată împlini, se cer a mai multor puteri și daruri. Precum stă scris că Duhul Sfînt au împărțit darurile : unuia au dăruit una altuia alta. Pre unul l-au hotărît a fi împărat, pe altul ostaș armat ; pre unul învățetoriu, pre altul neguțitoriu ; pre unul plugariu, pre altul păcurariu ; apoi, toți aceștea pentru a fi vrednici de diregătoriile sale, în școale, dela oameni învățați și din cărți au trebuit să ia îndreptare. Pentru aceasta, cei ce se învață, trebue ajutați și la typărirea cărților tot însul e îndatorat, după puterile sale, să dea mînă de ajutoriu ; că așa se zidește oltariul neamului și din darurile a mai multora se aduc jertvele luminării, de unde toată fericirea sotietății omenești atîrnă.

Scanned with OKEN Scanner

Deci, jărtvele cele mai plăcute înaintea lui Dumnezeu și înaintea oamenilor, sînt acelea care le face cineva ajutînd pe cei tineri să se lumineze, că în unii ca aceștea se rezimă fericirea neamului și a următorilor noștri. Jertvenicul luminării neamului, prin mai a multor ajutorințe trebue să se rădice. Au nu, cînd vrem să facem o casă pentru lăcuința unei familii, cîte acolo se cer : piiatră, var, lemn, fer și meșteri ; dar la un jertvenic al luminării a unui neam, au nu sînt de lipsă mai multe ajutorințe ? că aci ne trebuesc școli, aci cărți, aci preoți și învățetori luminați cu învățeturi, că cel ce nu are învățetura, cum va ști îndrepta pre altul ? aceștea toți în școli se învață. Deci, aceștea trebue ajutați ca să aibă puteri a se învăța că învățetoriul și preotul sînt cei din tîiu luminători ai neamului.

Spre luminarea neamului sînt de lipsă, mai departe cărți, acestea trăbue typărite, care cu cheltuială se face. Acum cine să dea cheltuială ? Zic : toți dinpreună să dăm, că toți laolaltă facem un neam ; apoi, vedem că neamului e de lipsă lumina ; așa toți, din puterile sale, trebue să dea daruri ca să ajute neamul ; toți acum să se apuce de lucru, c-au sosit primăvara luminii neamului românesc, aicea : unii să aducă ajutoriu cu învățeturi, alții cu sfătuirea, alții cu ajutorințele, cheltuielilor, toți / dintre ale sale puteri, să aducă jertve pre altariul neamului, că atuncea va urma strălucire preste tot fiiul de roman, ca să apuce odată calea care-l va putea pre el aduce la fericire. Aicea să înceteze aceia, rugina oamenilor, le zic, carii nu se rușinează a grăi așa ; deacă nici tată-meu n-au mai știut de acestea, nici au învățat carte, apoi tot au trăit bine. Eu cred că au mîncat și au băut bine ; aceasta fac și dobitoacele, însă omul e îndatorat nu numai trupul, ci și sufletul să-l arănească ; apoi, mai de parte, nu numai spre sine, ci și pre altul, iar mai vîrtos neamul să-l ajute ; că altmintrelea, bogatul se va asemena porcului care pănă e viu, nimea, nici un folos de la dînsul nu are, că numai pre sine se îngrașă, pînă cîndu-l ucid, apoi atuncea toate

se ung, mesele, cuțitele, ușile, până și podele. Bogóției e dar bun, deacă au căzut în mîinile omului înțelept și milostiv, că are mijlocire de a ajuta și a face mult bine neamului. Iară deacă au căzut în mînile omului lacom și rău, atuncea el, cu bogăția lui, caută cum va aduce altuia periciune, pînă și pre dînsul îl sugrumă altul ; iară apoi că și-au dat de topor.

Scanned with OKEN Scanner

TEXTE DE ESTETICĂ ŞI CRITICĂ LITERARĂ

Scanned with OKEN Scanner

Este evident pentru oricine că în Discurs despre tragedie *(1730) şi în unele capitole din* Scrisorile engleze *sau* Scrisorile filozofice *(1734), Voltaire exprimă cîteva din ideile sale fundamentale despre teatru. Dar opiniile sale despre literatură care nu se încheagă într-un sistem critic unitar sînt risipite în diverse opere, dintre care amintim* Scrisori despre Oedip *(1719),* Templul gustului *(1731—1733), capitolul despre arte din* Eseul despre moravuri, *scris, se pare, în 1745, şi aspectele literare din* Secolul lui Ludovic al XIV-lea *(1751). La acestea se mai pot adăuga articolele care privesc literatura, critica şi estetica din* Dicţionarul filozofic *(1764—1772),* Paralela între Horaţiu, Boileau şi Pope *(1761) şi* Comentariul despre Corneille *(1764).*

Voltaire este prin excelenţă tipul criticului subiectiv, care practică judecata bazată pe gust, ce se modifică cu uşurinţă de la o etapă la alta. Inconsecvenţele sale rezultă mai ales din unele opinii despre Corneille şi Shakespeare, care s-au schimbat în modul cel mai capricios pe parcursul carierei sale literare. Viziunea sa relativistă asupra frumosului, determinată de gradul de cul-

tură şi civilizaţie rezultă din Dicţionarul filozofic; unde afirmă că dacă un broscoi ar trebui să dea un exemplu despre frumuseţea desăvîrşită ar indica-o pe broscuţa sa.

Educaţia clasică a lui Voltaire îl face să nutrească o evidentă admiraţie pentru scriitorii secolului al XVII-lea din Franţa, în vreme ce în Scrisorile filozofice simpatia sa merge spre Dryden, Pope, Congreve, Wycherley, care arată că s-a inspirat din Molière.

În Scrisorile filozofice Shakespeare este remarcat pentru geniul său natural, dar i se impută necunoaşterea regulilor de creaţie. Prejudecăţile de această natură îl fac să vadă în Dryden şi Pope scriitori mai valoroşi decît autorul lui Hamlet.

Apărător al gustului, care i se pare ameninţat de descompunerea criteriilor de evaluare a artei, Voltaire pledează în Discursul despre tragedie pentru respectarea normelor aristotelice în teatru şi tragedia în versuri, arătînd că subiectul fundamental al acesteia trebuie să fie iubirea, dar nu scenele de excesivă galanterie.

Elogiind gustul în Dicţionarul filozofic, precizînd în aceeaşi operă că poezia este muzica sufletului, apt să comunice inefabilul, Voltaire pune în circulaţie idei foarte noi care n-au avut însă ecou nici în opera sa.

Pornind de la asemenea premise, Voltaire îi cere şi criticului o anumită sensibilitate specifică, susţinută de gust şi cultură, pentru a fi apt să înţeleagă opera de artă.

Inconsecvenţele lui Voltaire au permis totuşi ca unii istorici literari să vadă în el un critic de prim rang, iar alţii să-l nege cu desăvîrsire, ceea ce, evident, este o exagerare.

Scanned with OKEN Scanner

SCRISORI FILOZOFICE[1]

DESPRE COMEDIE

Nu știu cum înțeleptul și ingeniosul domn de Muralt, căruia îi datorăm *Scrisorile despre englezi și francezi*, s-a limitat, vorbind despre comedie, să critice doar pe un scriitor comic numit Shadwell. Acest autor era destul de disprețuit pe vremea sa; nu era deloc un poet al oamenilor cumsecade: la piesele lui, alerga la cîteva reprezentații mulțimea, dar erau disprețuite de către oamenii de gust; semănau cu atîtea piese pe care le-am văzut atrăgînd norodul și revoltîndu-i pe cititori în Franța, încît despre ele s-a putut spune:

Întreg Parisul le condamnă și întreg Parisul aleargă să le vadă.

Domnul de Muralt ar fi trebuit, se pare, să ne vorbească despre un autor excelent care trăia pe atunci: domnul Wycherley[2], care a fost multă vreme iubitul recunoscut al celei mai renumite amante a lui Carol al II-lea. Omul acesta, care își petrecea viața în lumea cea mai aleasă, îi cunoștea la perfecție viciile și caraghioslîcurile și le zugrăvea cu pensula cea mai sigură și culorile cele mai adevărate.

---

[1] *Scrisori filozofice*, în românește de M. Roșca. Din Voltaire, *Opere alese*, vol. I, E.S.P.L.A., Clasicii literaturii universale, 1957.

[2] William Wycherley, autor dramatic englez (1640—1716) (n. red.).

El a scris un *Mizantrop* imitat după Molière. La Wycherley toate trăsăturile sînt mai puternice şi mai îndrăzneţe decît acelea ale *Mizantropului* nostru ; dar au şi mai puţină fineţe şi bunăcuviinţă. Autorul englez a corectat singurul defect din piesa lui Molière : defectul acesta este lipsa de intrigă şi de interes. Piesa engleză se dovedeşte interesantă, iar intriga pare ingenioasă ; este fără îndoială prea îndrăzneaţă pentru obiceiurile noastre. E vorba despre un căpitan de corabie, plin de merite şi de sinceritate, dar şi plin de dispreţ pentru neamul omenesc. Are un prieten înţelept şi sincer în care nu se încrede şi o amantă care îl iubeşte cu duioşie, la care nu găseşte de cuviinţă nici măcar să-şi arunce ochii ; dimpotrivă, şi-a pus toată încrederea într-un prieten prefăcut, cel mai nedemn dintre oameni, şi şi-a dăruit inima celei mai cochete şi mai viclene dintre femei. E pe deplin convins că femeia este o Penelopă [1] şi prietenul prefăcut un Caton [2]. Plecînd să lupte împotriva olandezilor, îşi lasă toţi banii, toate bijuteriile şi tot ce are pe lume acestei femei de treabă şi o recomandă chiar acestui prieten sincer pe care pune atîta preţ. Totuşi, adevăratul om cinstit, în care nu se încredea, se îmbarcă o dată cu el şi amanta, căreia n-a găsit de cuviinţă să-i arunce nici măcar o privire, se deghizează ca paj, fără ca acest căpitan să-şi dea seama în tot timpul campaniei că e femeie.

După ce şi-a scufundat corabia într-o bătălie, căpitanul se întoarce la Londra, fără ajutor, fără corabie şi fără bani, cu pajul şi prietenul său, neştiind nici de prietenia unuia şi nici de dragostea celuilalt. Se duce drept la mărgăritarul de femeie pe care socoate s-o găsească cu caseta şi cu devotamentul ei : o regăseşte măritată cu cinstitul

---

[1] Penelopa, personaj mitologic, soţia lui Ulise, pe care l-a aşteptat timp de 20 de ani să se reîntoarcă. A devenit simbolul fidelităţii conjugale (n. red.).

[2] Caton cel bătrîn, roman vestit pentru austeritatea moravurilor sale (secolul al II-lea î.e.n.). A devenit simbolul omului auster şi înţelept (n. red.).

Scanned with OKEN Scanner

pungaș în care se încrezuse, iar cele date în păstrare, păzite tot atît de bine ca și restul. Omului meu nu-i venea să creadă că o femeie de treabă i-ar putea juca asemenea festă ; pentru a-i întări și mai mult convingerile, această femeie cinstită se îndrăgostește de micul paj și vrea să-l ia cu forța. Dar, pentru că dreptatea trebuie să triumfe, iar într-o piesă de teatru viciul să fie pedepsit și virtutea răsplătită, se întîmplă că, în cele din urmă, căpitanul ia locul pajului, se culcă cu necredincioasa, îl încornorează pe trădătorul său prieten, îl străpunge cu o zdravănă lovitură de spadă, își reia caseta și se însoară cu pajul. Veți mai observa că piesa a fost împănată și cu o femeie obraznică și fudulă, o bătrînă cîrcotașă, o rudă a căpitanului, care este cu adevărat cea mai hazlie ființă și cel mai bun caracter din literatura dramatică.

Wycherley s-a mai inspirat din Molière pentru o piesă nu mai puțin ciudată și nu mai puțin îndrăzneață : un fel de *Școală a nevestelor*.

Personajul principal al piesei este o secătură cu trecere la femei, groaza soților din Londra, care, pentru a fi mai sigur de situația lui, s-a gîndit să răspîndească zvonul că cu prilejul ultimei sale boli medicii au găsit cu cale să-l facă eunuc. Avînd acest frumos renume, toți soții îi aduc nevestele și sărmanul nu e pus în încurcătură decît în ce privește alegerea. Preferă dintre toate pe o mică țărăncuță, cu multă nevinovăție și temperament și care își încornorează soțul cu o bună-credință care face mai mult decît toate șiretlicurile celor mai pricepute doamne. Piesa aceasta nu este, dacă vreți, o școală a bunelor moravuri, dar este adevărat o școală a glumei și a comicului de calitate.

Un cavaler Vanbrugh a făcut niște comedii și mai amuzante, dar mai puțin ingenioase. Cavalerul acesta era un om petrecăreț ; și, pe deasupra, mai era poet și arhitect. Se spune că scria așa cum clădea, cam grosolan. El este acela care a ridicat faimosul castel de la Blenheim, greoi și trainic monument al nenorocitei noastre bătălii de la Hochstaedt. Numai că, dacă apartamentele ar fi atît de

Scanned with OKEN Scanner

mari pe cît sînt de groase zidurile, castelul acesta ar fi destul de plăcut.

În epitaful lui Vanbrugh scrie că *ar fi de dorit ca ţărîna să nu-i fie uşoară, de vreme ce în timpul vieţii el a împovărat-o atît de neomeneşte*. Făcînd ocolul Franţei înainte de războiul din 1701, cavalerul acesta a fost închis la Bastilia, unde a rămas cîtva timp, fără să fi ştiut vreodată ce i-a atras asemenea cinste din partea stăpînirii noastre. La Bastilia a scris o comedie şi, ceea ce mi se pare foarte ciudat, este că în această piesă nu găsim nici o săgeată împotriva ţării în care i s-a întîmplat această silnicie.

Acel dintre englezi care a dus cel mai departe gloria teatrului comic este răposatul domn Congreve [1]. N-a scris decît puţine piese, dar toate sînt excelente în felul lor. Regulile teatrului sînt riguros respectate în ele. Sînt pline de caractere nuanţate cu foarte mare fineţe. Nu întîlnim glume de prost gust; pretutindeni limbajul oamenilor cumsecade îmbracă fapte de pungaş: ceea ce dovedeşte că îşi cunoaşte bine lumea lui şi că trăia în ceea ce se cheamă societatea bună. Era infirm şi aproape pe moarte atunci cînd l-am cunoscut; avea un defect, anume de a nu preţui îndestul prima lui meserie de scriitor, care îi făcuse renumele şi averea. Îmi vorbea despre operele sale ca de nişte fleacuri mai prejos de el şi mi-a spus, la prima convorbire, să nu-l judec decît în calitatea sa de nobil care trăia foarte simplu. I-am răspuns că dacă ar fi avut nenorocirea să fie un nobil ca oricare altul n-aş fi venit niciodată să-l văd şi am fost foarte izbit de această vanitate atît de greşit întrebuinţată.

Piesele lui sînt cele mai de duh şi mai exacte; acele ale lui Vanbrugh, cele mai vesele; iar acele ale lui Wycherley, cele mai puternice.

E demn de remarcat că nici unul din aceşti oameni luminaţi n-a vorbit de rău despre Molière. Numai scriitorii englezi proşti au vorbit de rău despre acest mare om.

---

[1] William Congreve, poet dramatic englez (1670—1729) (n.red.).

Numai muzicienii proşti din Italia îl disprețuiesc pe Lulli [1]; un Bononcini [2] îl prețuieşte şi îi acordă ceea ce i se cuvine, după cum un Mead [3] acordă importanță şi unui Helvétius [4] şi unui Silva [5].

Anglia mai are şi alți poeți comici buni, ca de exemplu cavalerul Steele şi domnul Cibber, minunat autor comic şi de altfel poet al regelui, titlu care pare ridicol, dar care oferă o mie de taleri rente şi mari privilegii. Marele nostru Corneille nu a avut niciodată atît.

De altminteri, să nu-mi cereți să intru aici în cele mai mici amănunte ale acestor piese englezeşti de partea cărora sînt atît de mult, nici să vă spun o vorbă de duh sau o glumă a lui Wycherley sau Congreve : nu se rîde în traducere. Dacă vreți să cunoaşteți comedia englezească nu-i alt mijloc pentru aceasta decît să mergeți la Londra, să rămîneți trei ani acolo, să învățați bine englezeşte şi să vedeți în fiecare zi comedie. Nu simt o plăcere deosebită citindu-l pe Plaut sau Aristofan. Pentru ce ? Pentru că nu sînt nici grec şi nici roman. Finețea vorbelor de duh, aluziile, apropourile, toate acestea sînt pierdute pentru un străin.

Nu acelaşi lucru se întîmplă cu tragedia. În ea nu este vorba decît de pasiuni mari şi de prostii eroice consfințite de vechile erori ale mitologiei sau ale istoriei. Oedip, Electra aparțin spaniolilor, englezilor şi nouă ca şi grecilor. Însă comedia bună este o pictură grăitoare a moravurilor caraghioase ale unei națiuni şi dacă nu cunoşti temeinic această națiune, nu poți aprecia mai deloc felul cum este înfățişată.

---

[1] Jean-Baptiste Lulli, compozitor francez (1633—1687) (n. red.).
[2] Giovanni Batista Bononcini, compozitor italian (1668—1758). (n. red.).
[3] Richard Mead, unul dintre primii medici englezi care au aplicat inocularea împotriva vărsatului (1673—1754) (n. red.).
[4] Claude-Adrien Helvétius, filozof francez, colaborator la *Enciclopedie* (1715—1771) (n. red.).
[5] Antonio José da Silva, autor dramatic portughez (1705—1739) (n. red.).

DISCURS DESPRE TRAGEDIE [1]

Mylordului Bolingbroke

Dacă dedic unui englez o lucrare reprezentată la Paris nu o fac, mylord, din pricină că în ţara mea n-ar exista judecători luminaţi şi spirite desăvîrşite cărora aş fi putut să le aduc acest omagiu, dar dumneavoastră ştiţi că tragedia *Brutus* a prins viaţă în Anglia. Vă amintiţi că, pe cînd locuiam la Wandsworth, la prietenul meu domnul Falkener, acest vrednic şi virtuos cetăţean, mă îndeletniceam acolo să scriu în proză engleză primul act al acestei piese, foarte asemănător cu forma lui de astăzi, în versuri franceze. Vă vorbeam uneori despre acest lucru şi ne miram că nici un englez n-a tratat acest subiect care este, dintre toate, poate cel mai potrivit pentru teatrul vostru [2]. Dumneavoastră mă încurajaţi să duc mai departe o lucrare menită să trezească simţăminte atît de înalte. Îngăduiţi-mi aşadar să vă prezint *Brutus*, deşi scris într-o altă limbă, *docte sermonis utriusque linguae* [3], dumneavoastră care aţi putea să-mi daţi lecţii de

[1] În româneşte de Armand Radian. Din Voltaire, *Opere alese* vol. I, E.S.P.L.A., Clasicii literaturii universale, 1957.

[2] Există un *Brutus* al unui autor numit Lee, dar este o lucrare neştiută şi nu se reprezintă niciodată la Londra (n. ed. franceze).

[3] O, tu care cunoşti amîndouă limbile (în limba latină în original) (n. red.).

franceză tot așa cum mi-ați da și de engleză, dumneavoastră care m-ați învăța cel puțin să insuflu limbii mele acea vigoare și acea energie pe care le inspiră nobila libertate de gîndire : căci simțămintele puternice ale sufletului se exprimă întotdeauna în vorbire ; și cine are o gîndire puternică vorbește în același fel.

Vă mărturisesc, mylord, că după ce m-am înapoiat din Anglia, unde-mi petrecusem doi ani studiind necontenit limba voastră, m-am simțit pus în încurcătură cînd am vrut să scriu o tragedie franceză. Aproape că mă obișnuisem să gîndesc în englezește, simțeam că termenii din limba mea nu se mai înfățișau imaginației mele cu aceeași bogăție ca mai înainte ; era asemenea unui rîu al cărui izvor fusese abătut din cale ; mi-a trebuit vreme și osteneală pentru a-l aduce la vechea lui matcă. Am înțeles atunci că, pentru a izbuti într-o artă, trebuie s-o cultivi toată viața.

DESPRE RIMA ȘI GREUTĂȚILE VERSIFICAȚIEI FRANCEZE

Ceea ce mă înfricoșa cel mai mult, o dată reîntors la acest meșteșug, era severitatea poeziei noastre și sclavia rimei. Îmi părea rău după acea fericită libertate de care vă bucurați voi și anume de a vă scrie tragediile în versuri neritmate ; de a lungi și mai ales de a scurta aproape toate cuvintele ; de a face să se încalece versurile, și de a crea, la nevoie, expresii noi, pe care vi le însușiți întotdeauna dacă sînt sonore, inteligibile și necesare. Un poet, spuneam, este un om liber, a cărui limbă se supune geniului său ; francezul este sclavul rimei, silit uneori să facă patru versuri ca să îmbrace o idee pe care un englez o poate exprima într-un singur rînd. Englezul spune tot ce vrea, francezul nu spune decît ceea ce poate, unul aleargă

Scanned with OKEN Scanner

într-o arenă vastă, celălalt merge împiedicîndu-se pe un drum alunecos și îngust.

În ciuda tuturor acestor reflecții și a tuturor acestor plîngeri, noi nu vom putea niciodată să ne scuturăm de jugul rimei, ea este un element esențial al poeziei franceze. Limba noastră nu îngăduie decît puține inversiuni ; versurile noastre nu permit deloc angambamente, cel puțin această libertate este foarte rară, silabele noastre nu pot să producă o armonie care să se facă simțită prin măsura lungă sau scurtă : cezurile și un anumit număr de picioare n-ar fi de ajuns pentru a deosebi proza de versificație ; rima este deci necesară versurilor franceze. Mai mult, atîția mari maeștri care au făcut versuri rimate, ca ca de pildă cei de-o seamă cu Corneille, Racine, Despréaux ne-au deprins într-atîta urechile cu această armonie, încît n-am putea îngădui altele și o spun din nou, oricine ar vrea să se elibereze de o povară ce a fost dusă de marele Corneille ar fi privit, pe bună dreptate, nu ca un geniu îndrăzneț, care își deschide un drum nou, ci ca un om foarte slab, care nu poate păși în vechea arenă.

TRAGEDII ÎN PROZĂ

S-a făcut încercarea de a ni se da tragedii în proză : dar nu cred că acest lucru ar putea izbuti în viitor : cine are mult nu ar putea să se mulțumească cu puțin. Ne va fi întotdeauna greu să spunem publicului : V-am micșorat plăcerea. Dacă cineva și-ar așeza desenele în creion în mijlocul tablourilor lui Rubens sau ale lui Paul Veronese, n-ar greși el oare căutînd să se pună pe aceeași treaptă cu acești pictori ? Sîntem obișnuiți ca la serbări să dansăm și să cîntăm : ar fi de ajuns oare să umblăm și să vorbim, sub pretextul că am merge și am vorbi bine și că acest lucru ar fi mai ușor și mai firesc ?

E aproape sigur că va fi întotdeauna nevoie de versuri pe toate scenele pe care se joacă tragedii și, mai mult,

Scanned with OKEN Scanner

întotdeauna va fi nevoie de rimă pe scenele noastre. Tocmai constrîngerii impuse de rimă și severității de neînduplecat a versificației noastre le datorăm acele excelente lucrări pe care le avem în limba noastră. Noi vrem ca rima să nu impieteze întru nimic asupra ideilor, ca ea să nu fie nici trivială, nici prea căutată ; cerem cu strictețe într-un vers aceeași puritate, aceeași exactitate ca și în proză. Nu îngăduim nici cea mai mică licență ; cerem ca un autor să poarte neîncetat toate aceste cătușe și totuși să pară întotdeauna liber ; noi nu-i recunoaștem ca poeți decît pe acei care îndeplinesc toate aceste cerințe.

EXEMPLE ÎN PRIVINȚA DIFICULTĂȚII VERSURILOR FRANCEZE

Iată de ce este mai ușor să faci o sută de versuri în oricare altă limbă, decît patru în franceză. Pilda abatelui nostru Regnier Desmarais, membru al Academiei Franceze și al celei *della Crusca,* este o dovadă de netăgăduit : el l-a tălmăcit bine pe Anacreon în limba italiană, în timp ce versurile sale franțuzești sînt, cu excepția a două sau trei catrene, dintre cele mai mediocre. Cu Ménage s-a întîmplat același lucru. Cîte dintre spiritele noastre alese n-au făcut versuri latine foarte frumoase, dar s-au dovedit cu neputință de citit în limba lor !

RIMA E PE PLACUL FRANCEZILOR CHIAR ÎN COMEDII

Mi-amintesc cîte dispute a trebuit să duc în Anglia în legătură cu versificația noastră și cîte mustrări îmi face adesea savantul episcop de Rochester în legătură cu această constrîngere copilărească, pe care el

e de părere că ne-o impunem cu inimă ușoară. Dar vă rog să fiți convins, mylord, că cu cît un străin ne va cunoaște mai bine limba, cu atît se va împăca mai bine cu această rimă care îl înspăimîntă la început. Nu numai că e necesară tragediei noastre, dar ea înfrumusețează chiar și comediile. O vorbă de duh în versuri se întipărește mai ușor : portretele din viața oamenilor vor fi întotdeauna mai izbitoare în versuri decît în proză ; și cine spune vers, în franțuzește, spune cu necesitate vers rimat. Într-un cuvînt, există comedii ale vestitului Molière, scrise în proză, care, după moartea sa, a fost nevoie să fie puse în versuri și ele nu sînt jucate astăzi decît sub această nouă formă. [1]

CARACTERUL TEATRULUI ENGLEZ

Neputînd, mylord, să îndrăznesc a da teatrului francez versuri nerimate, așa cum se obișnuiește în Italia și în Anglia, aș fi vrut cel puțin să transpun pe scenele noastre unele din frumusețile teatrului vostru. E adevărat, și o mărturisesc, că teatrul englez are o mulțime de cusururi. Am auzit din gura dumneavoastră că nu aveți o tragedie bună ; dar în schimb, în aceste piese atît de monstruoase sînt scene minunate. Le-a lipsit, pînă acum, aproape tuturor autorilor tragici ai națiunii voastre, acea puritate, acea îndrumare conformă regulilor, acele cerințe ale acțiunii și stilului, acea eleganță și tot acel rafinament al artei care au făcut vestit teatrul francez de la marele Corneille încoace ; dar piesele voastre, oricît ar fi de neconforme cu regulile, au un mare merit, acela al acțiunii.

---

[1] Doar *Ospățul de piatră*, pus în versuri de T. Corneille se joacă. Celelalte încercări de a pune în versuri proza lui Molière n-au avut succes (n. ed. franceze).

Scanned with OKEN Scanner

Noi, francezii, avem tragedii prețuite, care sînt mai degrabă conversații decît înfățișarea unei întîmplări. Un autor italian îmi scria într-o scrisoare despre teatru : „*Un critico del nostro* Pastor Fido *disse, che quel componimento era un riassunto di bellissimi madrigali : credo, se vivesse, che direbbe delle tragedie francesi, che sono un riassunto di belle elegie e sontuosi epitalami*“ [1]. Mă tem grozav că acest italian are dreptate. Delicateţea noastră exagerată ne sileşte uneori să povestim ceea ce am vrea să înfăţişăm ochilor. Ne înfricoşăm cînd e vorba să îndrăznim să reprezentăm spectacole noi, în faţa unei naţiuni deprinse să ia în rîs tot ceea ce e neobişnuit.

Locul unde se reprezintă comedia şi abuzurile care s-au strecurat acolo sînt încă o cauză a acelei uscăciuni de care pot fi învinuite unele piese ale noastre. Băncile care sînt pe scenă, destinate spectatorilor, îngustează scena şi împiedică desfăşurarea aproape a oricărei acţiuni. Din pricina acestui cusur, decorurile, atît de recomandate de antici, se potrivesc rareori cu piesa. Ele împiedică mai ales pe actori să treacă dintr-un apartament într-altul în faţa spectatorilor, aşa cum făceau, cu atîta înţelepciune, grecii şi romanii, pentru a păstra atît unitatea de loc cît şi verosimilitatea. [2]

---

[1] Un critic al piesei *Pastor Fido* a spus că opera aceasta este o înmănunchere de minunate madrigale şi cred că dacă ar trăi ar spune despre tragediile franceze că sînt o înmănunchere de dulci elegii şi somptuoase epitalamuri (în limba italiană în original) (n. red.).

[2] Aceste plîngeri repetate ale lui Voltaire au dus la reforma teatrului în Franţa şi abuzurile au încetat de la 1760 (n. ed. franceze).

Scanned with OKEN Scanner

PILDA LUI CATON DIN TEATRUL ENGLEZ

Cum am îndrăzni noi de pildă să prezentăm pe scenele noastre umbra lui Pompei sau spiritul lui Brutus unor tineri care nu privesc niciodată lucrurile cele mai serioase decît ca un prilej de a spune o vorbă de duh ? Cum să aducem, în prezenţa lor, pe scenă, trupul lui Marcus în faţa lui Caton, tatăl său, care strigă : „Tînăr fericit, ai murit pentru patria ta ! O, prieteni, lăsaţi-mă să-i număr rănile glorioase ! Cine n-ar vrea să moară astfel pentru patrie ? De ce n-avem decît o singură viaţă, să-i jertfim ? Prieteni, nu mă căinaţi pentru pierderea suferită, nu-l deplîngeţi pe fiul meu, plîngeţi Roma ; stăpîna lumii nu mai e. O, libertate ! o, patria mea ! o, virtute“ etc. ? Răposatul domn Addison nu s-a temut să reprezinte această piesă la Londra, ea a fost jucată, tradusă în italieneşte, în mai multe oraşe ale Italiei. Dar dacă noi am îndrăzni să prezentăm la Paris un asemenea spectacol, am şi auzi parterul strigînd, iar femeile şi-ar întoarce capul.

COMPARAŢIE ÎNTRE „MENLIUS“ AL DOMNULUI DE LA FOSSE ŞI „VENEŢIA MÎNTUITĂ“ A DOMNULUI OTWAY

Nu vă puteţi închipui pînă unde merge această delicateţă. Autorul tragediei noastre despre Menlius şi-a luat subiectul după piesa englezească a domnului Otway, intitulată *Veneţia mîntuită*. Subiectul este luat din istoria conjuraţiei marchizului de Bedmar, scrisă de abatele de Saint-Réal ; şi îngăduiţi-mi să spun, în treacăt, că această pagină de istorie, de valoarea lui Salustius, e cu mult deasupra piesei lui Otway şi a lui *Menlius* al nostru.

În primul rînd, veţi observa prejudecata care l-a silit pe scriitorul francez să ascundă sub nume romane o în-

tîmplare cunoscută, pe care autorul englez a folosit-o în mod firesc, cu numele adevărate. În teatrul londonez nimeni n-a găsit ridicol ca pe un ambasador spaniol să-l cheme Bedmar, iar conjuraţii să se numească Jaffier, Jacques-Pierre, Elliot; doar acest singur fapt ar fi putut să aducă, în Franţa, căderea piesei.

Dar observaţi că Otway nu se teme să-i strîngă pe toţi conjuraţii laolaltă. Renaud le ia jurămîntul, hotărăşte locul fiecăruia, fixează ora măcelului şi aruncă din cînd în cînd priviri neliniştite şi bănuitoare spre Jaffier, de care se îndoieşte. Le ţine tuturor acea cuvîntare patetică, luată cuvînt cu cuvînt din Saint-Réal: „Niciodată o tulburare atît de mare n-a fost precedată de o linişte atît de adîncă. Soarta noastră bună i-a orbit pe oamenii cei mai pătrunzători, i-a liniştit pe cei timizi, i-a îmbrobodit pe cei mai bănuitori, i-a uluit pe cei mai ageri: trăim încă, dragi prieteni, trăim, şi viaţa noastră le va fi curînd fatală tiranilor de aici“ etc.

Ce a făcut autorul francez? El s-a temut să aducă pe scenă atîtea persoane şi se mulţumeşte să-l pună pe Renaud, sub numele de Rutilius, să declame o parte neînsemnată din acest discurs, pe care, spune el, tocmai l-a rostit în faţa conjuraţilor. Nu simţiţi, numai prin această expunere, în ce măsură piesa engleză este superioară celei franceze, oricît de monstruoasă ar fi piesa lui Otway în alte privinţe?

ANALIZA LUI „IULIU CEZAR“ DE SHAKESPEARE

Cu cîtă plăcere am văzut la Londra tragedia voastră despre Iuliu Cezar, care de o sută cincizeci de ani vă desfată naţiunea! Nu rîvnesc neapărat să încuviinţez încălcările barbare ale regulilor, de care e plină piesa, şi e într-adevăr de mirare că nu sînt mai multe într-o operă scrisă într-un veac de ignoranţă, de un om

Scanned with OKEN Scanner

care nu știa nici măcar latina și care n-a avut alt maestru decît geniul său. Dar, în ciuda atîtor greșeli grosolane, cu cîtă încîntare îl vedeam pe Brutus, în mînă cu un pumnal mînjit de sîngele lui Cezar, strîngînd în juru-i poporul roman și cuvîntîndu-i astfel de la înălțimea tribunei :

„Romani, compatrioți, prieteni, dacă vreunul dintre voi îi era aproape lui Cezar, să știe că nici Brutus nu-i era mai puțin aproape : da, romani, îl iubeam ; și dacă mă întrebați de ce l-am ucis, să știți că Roma îmi era mai dragă. Ați vrea ca Cezar să trăiască, iar voi să muriți ca sclavi, mai curînd decît să vă cîștigați libertatea prin moartea sa ? Cezar îmi era prieten, îl plîng ; a fost victorios, îi glorific triumfurile, era viteaz, îl cinstesc ; dar era ambițios, l-am omorît. Este oare printre voi vreunul atît de fricos încît să-i pară rău că nu mai e sclav ? Dacă există unul singur, să vorbească, să se arate ; pe el l-am jignit ; există vreunul atît de josnic încît să uite că e roman ? să vorbească, numai acesta este dușmanul meu.

Corul romanilor

Nimeni, nu, Brutus, nimeni.

Brutus

Așadar n-am jignit pe nimeni. Iată că este adus trupul dictatorului ; ultimele onoruri îi vor fi date de către Antoniu, de acest Antoniu care, neluînd parte la pedepsirea lui Cezar, va avea aceleași foloase ca și mine ; și fiecare dintre voi să simtă neasemuita fericire de a fi liber. Nu mai am a vă spune decît un cuvînt ; am ucis cu această mînă pe cel mai bun prieten al meu, pentru mîntuirea Romei ; păstrez acest pumnal pentru mine, cînd Roma îmi va cere viața.

Corul

Să trăiești, Brutus, să trăiești în veci !

Scanned with OKEN Scanner

După această scenă, Antoniu stîrnește mila acelorași romani cărora Brutus le insuflase neînduplecarea și cruzimea sa. Printr-o cuvîntare vicleană, Antoniu întoarce încetul cu încetul aceste firi trufașe, și, cînd le vede îmblînzite, le arată trupul lui Cezar ; apoi slujindu-se de imaginile cele mai patetice, el îi aţîţă la tumult și răzbunare. Poate că francezii n-ar fi îngăduit ca pe scenele lor să apară un cor alcătuit din meșteșugari și plebei romani, ca trupul însîngerat al lui Cezar să fie înfățișat poporului, și ca acest popor să fie împins la răzbunare, din înaltul tribunei de unde se ţin cuvîntări : doar obișnuința, care e regină pe acest pămînt, poate să pervertească gustul naţiunilor și poate să facă plăcut ceea ce ne stîrnește scîrba.

SPECTACOLE ÎNGROZITOARE LA GRECI

Grecii au îndrăznit să reprezinte spectacole nu mai puţin revoltătoare pentru noi. Hippolyt, zdrobit de căderea lui, își numără rănile și scoate strigăte de durere. Philoctet se scufundă în accese de suferinţă, din rană îi curge un sînge negru. Oedip, acoperit de sîngele ce picură încă din rămășiţele ochilor pe care tocmai și i-a smuls, se plînge de zei și de oameni. Se aud strigătele Clitemnestrei sugrumată chiar de fiul său, iar Electra urlă pe scenă : „Lovește-o, n-o cruţa, nici ea nu l-a cruţat pe tatăl nostru“. Prometeu este ţintuit de stînci cu piroane care îi străpung pîntecele și brațele. Furiile răspund umbrei însîngerate a Clitemnestrei prin urlete nearticulate. Într-un cuvînt, numeroase tragedii grecești sînt pline de acea groază dusă la exces.

Știu prea bine că tragicii greci, de altfel superiori celor englezi, au greșit luînd adesea onoarea drept groază și dezgustătorul și neverosimilul drept tragic și supranatural. Arta era în vîrsta copilăriei pe vremea lui Eschil, ca și la Londra pe timpul lui Shakespeare ; dar printre gre-

Scanned with OKEN Scanner

șelile mari ale poeților greci, ori chiar ai voștri, găsești un suflu patetic adevărat și frumuseți neobișnuite; și dacă unii francezi, care nu cunosc tragediile și moravurile străine decît prin tradiții și din cele auzite, le condamnă fără nici o rezervă, ei sînt, după părerea mea, asemenea acelor orbi care vor să te încredințeze că un trandafir nu poate avea culori vii, din pricină că ei i-ar fi numărat spinii pipăindu-l. Dar dacă grecii și voi întreceți marginile bunei-cuviințe și dacă englezii mai cu seamă au dat spectacole înfiorătoare, vrînd să dea spectacole grozave, noi francezii, tot atît de scrupuloși pe cît sînteți voi de îndrăzneți, ne oprim prea mult, de teamă să nu ne avîntăm și uneori nu atingem tragicul, de frică să nu-i întrecem limitele.

Departe de mine gîndul de a propune ca scena să ajungă un loc de măcel, așa cum se întîmplă la Shakespeare și la urmașii lui, care, neavînd geniul său, nu i-au imitat decît slăbiciunile; dar îndrăznesc să cred că sînt situații care nu par încă decît dezgustătoare și înfiorătoare francezilor și că folosite cu cumpătare și prezentate cu artă și mai ales îndulcite prin farmecul versurilor frumoase, ar putea să ne facă o plăcere de care nu ne îndoim.

Jivine fioroase, năpîrci înveninate
Nu pot să nu ne placă, cu artă de-s pictate.

BOILEAU, *Arta Poetică*, III, 1—2

DESPRE SUPUNEREA LA REGULI

Cel puțin să mi se spună de ce le este îngăduit eroilor și eroinelor noastre să-și ia viața și nu li se îngăduie să ucidă pe nimeni? Scena este oare mai puțin însîngerată prin moartea Atalidei, care se străpunge cu pumnalul din pricina iubitului ei, decît ar fi prin omorul lui Cezar? Și dacă privelișteа fiului lui Caton, înfățișat mort tatălui său, prilejuiește un minunat discurs al acestui bătrîn roman, dacă această bucată a fost aplaudată în

Anglia şi în Italia de către aceia care sînt cei mai înverşunaţi partizani ai bunei-cuviinţe franceze, dacă femeile cele mai gingaşe n-au fost de loc jignite, de ce francezii nu s-ar obişnui cu aceasta ? Natura nu este oare aceeaşi la toţi oamenii ?

Toate aceste legi, de a nu însîngera scena, de a nu face să vorbească mai mult de trei persoane etc., sînt legi care, mi se pare, ar putea suferi unele excepţii şi la noi, cum au suferit şi la greci. Regulile bunei-cuviinţe, întotdeauna oarecum arbitrare, nu se supun aceleiaşi măsuri ca şi regulile fundamentale ale teatrului şi anume, regulile celor trei unităţi ; ar fi o dovadă de slăbiciune şi de lipsă de idei ca o acţiune să treacă peste locul şi timpul cuvenit. Întrebaţi pe oricare dintre cei ce vor înşira într-o piesă prea multe întîmplări în ce constă această greşeală : dacă e de bună-credinţă, vă va răspunde că n-a avut destul geniu să cuprindă în piesa lui un singur fapt, iar dacă acţiunea sa se petrece în două zile şi în două oraşe, aceasta se întîmplă, vă rog să mă credeţi, fiindcă el n-ar fi avut îndemînarea să restrîngă acţiunea în intervalul a trei ore şi în interiorul unui palat, aşa cum cere verosimilitatea. Se întîmplă cu totul altceva cu acela care îndrăzneşte să reprezinte pe scenă lucruri de groază : el n-ar jigni de loc verosimilitatea ; şi această îndrăzneală, departe de a presupune o slăbiciune a autorului, ar cere, dimpotrivă, un mare geniu pentru a da, prin versurile sale, o adevărată măreţie unei acţiuni care, fără un stil sublim, n-ar fi decît fioroasă şi dezgustătoare.

ACTUL AL CINCILEA DIN „RODOGUNE"

Iată ce a îndrăznit să încerce o dată marele nostru Corneille în *Rodogune*. El a adus în scenă o mamă care, în faţa curţii şi a unui ambasador, vrea să-şi otrăvească fiul şi nora, după ce şi-a ucis cu propria-i mînă celălalt fiu. Rodogune le întinde cupa cu otravă şi, văzînd

Scanned with OKEN Scanner

că ei nu primesc să bea și o bănuiesc, bea ea și moare ucisă de otrava care le-o pregătise lor. Lovituri atît de îngrozitoare nu trebuie înfățișate și nu este îngăduit tuturora să îndrăznească a le folosi. Aceste lucruri noi cer o mare băgare de seamă și o execuție măiastră. Englezii înșiși mărturisesc că Shakespeare, de pildă, a fost singurul dintre ei care a știut să evoce cu măiestrie umbrele și să le facă să vorbească.

Within that circle none durst move but be.[1]

POMPA ȘI DEMNITATEA SPECTACOLULUI ÎN TRAGEDIE

Cu cît o acțiune teatrală este mai măreață sau mai înfricoșătoare, cu atît ar deveni mai anostă, dacă ar fi repetată de multe ori ; s-ar petrece cam același lucru ca și cu amănuntele bătăliilor care, fiind faptele cele mai înfricoșătoare, devin reci și plictisitoare, tot apărînd în cursul relatărilor. Unica piesă în care domnul Racine s-a folosit de elementul spectaculos este capodopera sa *Athalie*. Ne este înfățișat un copil stînd pe tron, dădaca sa și preoții se află în preajmă-i, o regină poruncește oștenilor ei să-l măcelărească, leviți înarmați vin în grabă să-l apere. Toată această acțiune este patetică, dar dacă stilul n-ar fi fost și el patetic, acțiunea n-ar fi decît puerilă.

Cu cît vrem să izbim privirile cu o pompă mai strălucitoare, cu atît mai mult se impune necesitatea de a spune lucruri mari, altfel n-am face altceva decît să împodobim acțiunea, n-am fi poeți tragici.

Sînt aproape treizeci de ani de cînd s-a reprezentat la Paris tragedia *Montezuma ;* scena începea printr-un spectacol nou, se înfățișa un palat de un gust măreț și barbar.

---

[1] În lumea asta nimeni nu cutează
Să miște, ci doar atît : să fie. (N. red.)

Montezuma apărea îmbrăcat ciudat; în fund se vedeau sclavi înarmați cu săgeți, în jurul lui Montezuma stăteau opt curteni, cu frunțile prosternate la pămînt: piesa începea prin cuvintele regelui:

Sculați! Îngăduința v-o dau în astă zi
De a mă privi în față și chiar de a-mi vorbi.

Spectacolul i-a încîntat pe toți, dar la asta se reducea toată frumusețea tragediei.

În ce mă privește, mărturisesc că am introdus cu oarecare teamă pe scena franceză Senatul roman, în toge roșii, ducîndu-se să voteze. Îmi aminteam că aducînd odinioară pe scenă, în *Oedip*, un cor de tebani care spuneau:

O, moarte! Noi îți cerem cumplitul ajutor,
O, moarte! Fii al vieții noroc mîntuitor!

cei de la parter, în loc să fie impresionați de elementul patetic al acestei scene, au simțit în primul rînd doar așa-zisul element ridicol al faptului că am pus actori neexperimentați să rostească versurile amintite și au izbucnit în rîs. Această întîmplare m-a împiedicat ca în *Brutus*, să-i pun pe senatori să vorbească atunci cînd Titus este acuzat în fața lor și să sporesc elementul înfricoșător al situației, exprimînd cu glas tare uimirea și durerea acestor părinți ai Romei, ce fără îndoială ar fi trebuit să-și arate uluirea altfel decît printr-un joc mut, care de altfel nici el n-a fost executat.

Englezii acordă acțiunii mai multă însemnătate ca noi: vorbesc mai mult privirilor. Francezii se bizuie mai mult pe eleganță, pe armonie, pe farmecul versurilor. Fără îndoială că e mai greu să scrii bine decît să aduci pe scenă asasinate, roți de tortură, spînzurători, vrăjitori și strigoi. De aceea tragedia *Caton*, care îi face atîta cinste domnului Addison, urmașul dumneavoastră la guvern, această tragedie, singura a națiunii dumneavoastră scrisă bine de la un capăt la altul, după cum v-am auzit chiar pe dumneavoastră, nu-și datorează faima decît versurilor sale frumoase, cu alte cuvinte, ideilor ei puternice și adevărate, exprimate în versuri armonioase. Frumusețile de

amănunt susţin operele în versuri, şi ele fac ca opera să rămînă întru posteritate. Modul neobişnuit de a spune lucruri obişnuite; arta de a înfrumuseţa prin dicţiune ceea ce gîndesc şi ceea ce simt toţi oamenii — iată ce face adesea un mare poet. În cartea a patra a lui Vergiliu nu sînt nici simţăminte căutate, nici întîmplări închipuite; ea este cît se poate de firească şi înfăţişează strădania spiritului uman. Domnul Racine nu este cu atîta deasupra celorlalţi, care toţi au spus aceleaşi lucruri ca şi el, decît pentru că le-a spus mai bine. Corneille nu este într-adevăr mare decît cînd se exprimă tot atît de bine pe cît gîndeşte. Să ne amintim acest precept al lui Despréaux (*Arta poetică*, III, 157—158):

Uşor de ţinut minte, prind vorbe să se-nşire
Şi opera-i ne lasă o lungă amintire.

Iată ce le lipseşte atîtor opere dramatice, dar pe care arta unui actor sau chipul şi vocea unei actriţe le-au scos în evidenţă. Cîte piese prost scrise s-au bucurat de mai multe reprezentaţii decît *Cinna* şi *Britanicus!* Dar nici un vers din aceste poeme fără valoare n-a fost memorat vreodată de cineva, în timp ce *Britanicus* şi *Cinna* se învaţă în parte pe dinafară. Zadarnic *Regulus* al lui Pradon a stors atîtea lacrimi prin cîteva situaţii mişcătoare; această lucrare şi toate care i se aseamănă sînt dispreţuite, în timp ce autorii se felicită în prefeţele lor.

DESPRE DRAGOSTE

Unii critici judicioşi ar putea să mă întrebe de ce am vorbit de dragoste într-o tragedie al cărei titlu este *Iunius Brutus*, de ce am amestecat această pasiune cu aspra virtute a Senatului roman şi cu politica unui ambasador.

Se impută naţiunii noastre că a moleşit teatrul printr-un exces de duioşie; dar de aproape un secol şi vouă englezilor vi s-ar cuveni aceeaşi imputare, căci ne-aţi

imitat întotdeauna într-o oarecare măsură modelele și viciile. Îmi îngăduiți însă a vă arăta ceea ce simt eu în această privință ?

Să vrei ca în toate tragediile să existe dragoste mi se pare să dai dovadă de un gust efeminat, s-o alungi întotdeauna înseamnă să arăți o necugetată mohoreală.

Teatrul, fie el tragic, fie el comic, este o înfățișare vie a pasiunilor umane. Ambiția unui prinț este prezentată în tragedie. Comedia ia în derîdere vanitatea burghezului. Ici rîzi de cochetăria și de intrigile unei indivíde ; colo deplîngi nefericita pasiune a Phedrei ; tot astfel, dragostea te distrează într-un roman și te înflăcărează la Didona lui Vergiliu. Dragostea nu este într-o tragedie un cusur mai mare decît în *Eneida ;* nu trebuie criticată decît cînd se folosește fără rost sau fără artă.

Grecii n-au îndrăznit decît rareori să înfățișeze această pasiune pe scenele ateniene : în primul rînd pentru că tragediile lor, desfășurînd la început numai subiecte de groază, spiritul spectatorilor s-a obișnuit cu acest gen de spectacole ; în al doilea rînd, fiindcă femeile duceau o viață mult mai retrasă decît la noi și că din pricina aceasta limbajul dragostei nu forma, ca în zilele noastre, subiectul tuturor conversațiilor, poeții fiind astfel mai puțin solicitați să se ocupe de această pasiune, care este cea mai greu de prezentat dintre toate, prin cruțarea cea mai gingașă de care trebuie să dai dovadă. O a treia cauză, care mi se pare destul de puternică, este faptul că cei vechi n-aveau actrițe ; rolurile de femei erau jucate de către bărbați travestiți ; se pare că ar fi fost ridicol ca ei să vorbească de dragoste.

Lucrurile se petrec cu totul altfel la Londra și la Paris; și trebuie să mărturisim că autorii ar fi dat dovadă de totală neînțelegere a intereselor lor și necunoaștere a publicului dacă personaje ca Oldfield, Duclos și Le Couvreur n-ar fi vorbit decît de ambiție și de politică.

Nenorocirea e că dragostea eroilor noștri de teatru nu se dovedește adesea decît galanterie ; și că la voi degenerează uneori în desfrîu. În *Alcibiade* al nostru, piesă cu o

înlănțuire foarte strînsă, dar slab scrisă și din pricina aceasta puțin apreciată, au fost admirate vreme îndelungată aceste versuri proaste pe care le declama cu un ton fermecător Esopul secolului trecut [1]:

Cînd dragostea curată atunci m-a-nfiorat,
Sub ochii adoratei eu crunt am suspinat.
Și-am deslușit adesea-n sfioasa ei privire
Că zbuciumu-mi sădit-a în inimă-i zvîcnire,
Că muta mărturie a tainicei văpăi,
Ce mi-a-ntețit iubirea, lucea și-n ochii săi;
Și-n ăst răstimp văzut-am de mii și mii de ori
Că fericirea crește și printre muritori.

În tragedia dumneavoastră, *Veneția mîntuită*, bătrînul Renaud vrea s-o siluiască pe soția lui Jaffier, fapt de care ea se plînge în cuvinte destul de necuviincioase, ajungînd să spună că a venit la ea *unbutton'd*, descheiat.

Pentru ca dragostea să fie demnă de teatrul tragic, trebuie ca ea să fie nodul necesar al piesei și nu să reiasă în mod forțat, pentru a umple golul tragediilor voastre și alor noastre, care sînt toate prea lungi; trebuie să fie o pasiune într-adevăr tragică, privită ca o slăbiciune și înfrînată de remușcări. Trebuie ca dragostea să conducă sau la nenorociri sau la crime, pentru a arăta cît este de primejdioasă; sau ca virtutea să triumfe, pentru a dovedi că este cu putință ca dragostea să fie învinsă; fără această trăsătură nu mai este decît o dragoste de eglogă sau de comedie.

Vă revine dumneavoastră, mylord, să hotărîți dacă am împlinit vreunele din aceste condiții; dar prietenii dumneavoastră să binevoiască mai ales să nu judece geniul și gustul națiunii noastre prin acest discurs și această tragedie pe care vi le trimit. Sînt, poate, unul dintre acei care cultivă cu cel mai puțin succes literele în Franța, și dacă simțămintele pe care le supun aci judecății voastre vor fi dezaprobate, doar mie mi se cuvine oprobriul.

---

[1] E vorba de actorul Baron (n. ed. franceze).

De altfel, trebuie să vă spun că printre numeroasele greşeli de care este plină această tragedie, sînt cîteva care păcătuiesc şi împotriva desăvîrşitei purităţi a limbii noastre. Faima mea ca scriitor nu este atît de mare încît să-mi fie îngăduit să încalc uneori regulile severe ale gramaticii. Într-un loc, Tullia spune :

Că ne-am schimbat ursita şi Roma şi eu însămi.

Trebuia să spun pentru a vorbi desăvîrşit :

Că s-a schimbat ursita şi-a Romei şi a mea.

Am mai făcut aceeaşi greşeală în două sau trei locuri ; şi e prea mult pentru o lucrare în care defectele sînt răscumpărate prin atît de puţine frumuseţi.

Scanned with OKEN Scanner

DENIS DIDEROT

Ca și Voltaire, Diderot reprezintă în evoluția ideilor estetice din epoca luminilor o evidentă năzuință de conciliere a clasicilor *cu* modernii, *deși simpatia sa pentru spiritul nou din cultură este mult mai pronunțată decît la autorul lui* Zadig.

În Reflecții despre Terențiu *(1762), scriitorul francez consideră, ca și Voltaire, că opiniile criticului trebuie să se bazeze pe* gust *și* experiență. *Format în spiritul empiriștilor englezi, Diderot precizează în articolul său despre* frumos *că acesta nu este o simplă abstracțiune, el trebuind să fie perceput de simțuri și sensibilitatea umană.*

Autorul are în vedere faptul că arta trebuie să emoționeze, de aceea atît într-un Salon din 1767, *cît și în eseul* Despre poezia dramatică, *el subliniază faptul că în antichitate arta avînd o funcție socială a dat opere mari și autentice, în vreme ce tragediile moderne cu teme antice i se par lipsite de valoare.*

Din această cauză, Diderot ajunge la concluzia că frecvența creatorului de geniu a fost mai mare în epocile trecute, dar el poate apare și în epoca sa cu condiția să nu fie încorsetat în anumite

norme tiranice. În Planul universității pentru guvernul rusesc *Diderot precizează că artistului tragic trebuie să-i fie lăsată libertatea de a elogia virtuțile naționale, iar scriitorului comic posibilitatea de a satiriza defectele unui popor.*

Făcînd elogiul dramei burgheze *în* Discurs despre poezia dramatică, *Diderot se configurează ca un spirit modern care atît în* Saloane, *cît și în* Eseul despre pictură *pledează pentru arta veridică, aptă să unească* binele, adevărul *și* frumosul.

DESPRE POEZIA DRAMATICĂ [1]

XII DESPRE CARACTERE

. . . . . .

Caracterele le vreau deosebite; dar contrastul îmi displace. Iată motivele, şi veţi aprecia.

În primul rînd, observ că contrastul prejudiciază stilul. Vreţi ca idei mari, nobile şi simple să se reducă la nimic? Faceţi-le să contrasteze între ele, sau în expresii.

Vreţi ca o bucată muzicală să fie lipsită de expresie şi de geniu? Împănaţi-o cu contraste, şi nu veţi avea decît o suită în care alternează *dolce* şi *fortissimo*, *tonuri grave* şi *ascuţite*.

Vreţi ca o compoziţie a unui tablou să fie neplăcută şi silnică? Disprețuiţi-l pe Rafael; luaţi măciuca, faceţi ca figurile să se ciocnească.

Arhitectului îi place maiestatea şi simplitatea; n-aş spune că respinge contrastul; nu-l admite de loc.

Spuneţi-mi acum, de ce contrastul este un lucru neînsemnat în toate domeniile imitaţiei cu excepţia dramei?

Dar, un mijloc sigur de a strica o dramă şi de a o face insuportabilă oricărui om de gust, ar fi de a înmulţi contrastele.

---

[1] Din volumul *Materialişti francezi din veacul al XVIII-lea*, Editura ştiinţifică, 1954.

Scanned with OKEN Scanner

. . . . . .

Una dintre preocupările cele mai importante ale artei dramatice nu este, oare, tocmai aceea de a ascunde arta? Ce o scoate însă mai mult la iveală decît contrastul? Nu se vede în el mîna omului? Nu este el un mijloc învechit? În ce piesă comică n-a fost el folosit? Cînd vede intrînd în scenă un personaj nervos sau morocănos, nu-şi zice oare întreaga sală; „Ei, acum vine şi personajul liniştit şi blînd“?

De ce s-a ajuns la crearea contrastelor între caractere? De bună seamă, pentru a-l scoate pe unul dintre ele mai în relief; dar acest efect nu poate fi obţinut decît făcînd să apară caracterele laolaltă, de unde rezultă o mare monotonie în dialoguri, o mare stingherealâ în prezentarea acţiunii. Căci voi reuşi, oare, să înlănţuiesc cu naturaleţe evenimentele şi să stabilesc succesiunea cuvenită a scenelor, dacă sînt mereu stăpînit de nevoia de a pune faţă în faţă cutare sau cutare personaje? Contrastul îmi va cere o scenă, iar piesa, spre a se apropia de realitate, una cu totul deosebită.

De altfel, dacă cele două personaje în contrast ar fi zugrăvite cu aceeaşi forţă, subiectul dramei ar deveni echivoc.

. . . . . .

...Şi cum se evită un astfel de neajuns? Se jertfeşte unul dintre caractere. În gura primului se pune tot ce poate fi favorabil, iar al doilea este conceput ca un prostănac.

. . . . . .

Este greşit să credem că o dramă fără personaje opuse este o lucrare mai uşor de compus. Atunci cînd poetul nu va putea să pună în valoare rolurile decît prin deosebiri, el va trebui să le deseneze şi să le coloreze puternic. Dacă nu vrea să fie rece, ca un pictor care ar zugrăvi obiecte albe pe un fond alb, el va avea mereu grijă de deosebirile de condiţii, de vîrstă, de situaţii şi de interese; şi departe de a fi vreodată în situaţia de a slăbi un caracter pentru a-l întări pe altul, sarcina sa va fi de a le întări pe toate.

. . . . . .

Scanned with OKEN Scanner

Între oameni care nu-și datoresc nimic, gluma va fi aspră. Cînd va lovi în cei de sus, ea va deveni ușoară. Acest lucru se întîmplă tocmai într-un stat în care oamenii sînt împărțiți în straturi deosebite ca într-o piramidă înaltă, unde cei ce se află la bază, apăsați de greutatea care îi zdrobește, sînt nevoiți să-și măsoare pînă și gemetele.

Un neajuns prea obișnuit provine din faptul că, datorită unei venerații ridicole față de anumite situații, se zugrăvește numai viața acestora ; se restrînge în felul acesta utilitatea spectacolelor și ele devin chiar drumul pe care cusururile celor suspuși se răspîndesc și trec la cei mici.

La un popor în sclavie, totul se degradează. Trebuie să te înjosești în vorbe și gesturi, ca să înlături sensul jignitor al adevărului. Poeții sînt atunci ca măscăricii de la curțile regilor ; disprețul cu care sînt priviți face să li se ierte sinceritatea. Sau, dacă vreți, ei seamănă cu unii vinovați care, tîrîți în fața tribunalelor noastre, sînt eliberați numai fiindcă s-au prefăcut că sînt nebuni.

. . . . . .

Rolul unui autor este plin de deșertăciune ; este acel al unui om care se crede în stare să dea lecții publicului. Dar rolul criticului ? Este și mai deșert, este acel al unui om care se crede în stare să dea lecții unuia ce se crede în stare să dea lecții publicului.

Autorul zice : Domnilor, ascultați de mine, căci sînt maestrul vostru. Iar criticul : De mine, Domnilor, trebuie să ascultați, căci sînt maestrul maeștrilor voștri.

. . . . . .

CERCETĂRI FILOZOFICE ASUPRA ORIGINII ȘI NATURII FRUMOSULUI

Înainte de a pătrunde în cercetarea anevoioasă a originii frumosului, voi observa, mai întîi, împreună cu toți autorii care au scris în această materie, că,

Scanned with OKEN Scanner

printr-un fel de fatalitate, lucrurile despre care oamenii vorbesc mai mult între ei sînt de obicei acelea ce se cunosc mai puţin ; şi că astfel este, între multe altele, şi cu natura frumosului. Toată lumea raţionează cu privire la frumos. El este admirat în lucrările naturii şi este cerut în producţiile artistice. Afirmăm sau negăm această calitate în fiecare clipă, totuşi, cînd oamenii au gustul cel mai sigur şi cel mai rafinat sînt întrebaţi despre originea, natura, noţiunea sa precisă, despre ideea sa veritabilă, definiţia sa exactă, dacă este ceva absolut sau relativ, dacă există un frumos etern, imuabil, regulă şi model pentru un frumos subordonat, sau dacă, dimpotrivă, cu frumuseţea se întîmplă ca şi cu modurile — atunci vedem cum părerile se împart : unii îşi mărturisesc neştiinţa, iar alţii cad în scepticism. Cum se face că aproape toţi oamenii sînt de acord că frumosul există, că atît de mulţi simt adînc unde se află şi că atît de puţini ştiu ce este ?

. . . . . .

Frumos este un termen pe care îl atribuim unor nenumărate realităţi ; dar oricare ar fi deosebirile între aceste realităţi, este sigur sau că noi le atribuim în mod greşit termenul de frumos, sau că în toate trebuie să existe o calitate care să poată fi numită frumoasă.

Această calitate nu poate să intre în numărul acelora care constituie diferenţa specifică a acestor realităţi ; căci, ori nu s-ar găsi decît una singură frumoasă, ori cel mult o singură speţă frumoasă.

Dar pe care dintre calităţile comune tuturor realităţilor ce le numim frumoase o vom socoti vrednică să fie numită astfel ? Pe care ? Mi se pare evident că această calitate nu poate fi decît aceea a cărei prezenţă face ca toate să fie frumoase ; a cărei frecvenţă sau raritate, — dacă poate să fie frecventă sau rară — le face mai mult sau mai puţin frumoase ; a cărei lipsă le face să înceteze de a fi frumoase ; care nu-şi poate schimba natura, fără ca frumosul să-şi schimbe speţa ; şi a cărei calitate contrară le-ar face pe cele mai frumoase neplăcute şi urîte ; într-un cuvînt, acea calitate prin care frumosul începe,

Scanned with OKEN Scanner

creşte, variază la infinit, scade şi dispare. Or, numai noţiunea de raporturi este capabilă de aceste efecte.

Numesc, deci, frumos,în afara mea, tot ce conţine în sine ceea ce trebuie pentru a trezi în intelectul meu ideea de raporturi ; şi frumos în raport cu mine toate cîte trezesc această idee.

Deşi spun toate, exceptez totuşi calităţile relative la gust şi miros ; cu toate că aceste calităţi pot să trezească în noi ideea de raporturi, nu vom numi frumoase obiecte în care se prezintă cînd nu le considerăm decît în funcţie de aceste calităţi. Se spune o mîncare excelentă, un miros plăcut, şi nu o mîncare frumoasă, un miros frumos. Deci cînd spunem : iată un crap frumos, iată un trandafir frumos, avem în vedere alte calităţi în trandafir şi în crap decît acelea care se referă la simţul gustului sau al mirosului.

Cînd zic tot ce conţine în sine ceea ce trebuie pentru a trezi în intelectul meu ideea de raporturi sau tot ce trezeşte această idee, înseamnă că fac deosebire între formele care sînt în obiecte, şi între noţiunile despre ele. Intelectul meu nu adaugă nimic lucrurilor şi nu le ia nimic. Fie că mă gîndesc, fie că nu mă gîndesc la faţada palatului Louvre, toate părţile care îl compun nu încetează să aibă cutare sau cutare forme şi cutare sau cutare orînduire între ele ; fie că există, fie că nu există oameni, clădirea nu va fi mai puţin frumoasă ; aceasta însă numai pentru fiinţe constituite ca noi, căci pentru altele, ea ar putea să nu fie nici frumoasă nici urîtă, sau chiar să fie urîtă. De unde urmează că, deşi frumosul absolut nu există, există două feluri de frumos în raport cu noi, un frumos real şi un frumos perceput.

Cînd zic tot ce trezeşte în noi ideea de raporturi, nu înţeleg că, pentru a spune că o realitate este frumoasă, trebuie să apreciem care este felul de raporturi ce o cîrmuieşte ; nu pretind ca cel ce vede un motiv arhitectural să fie în stare să descopere ceea ce poate să ignoreze chiar arhitectul, anume, că o parte oarecare faţă de alta este în acelaşi raport ca şi cutare număr faţă de cutare al-

Scanned with OKEN Scanner

tul, sau ca cel ce ascultă un concert să știe uneori mai mult decît știe compozitorul, anume, că sunetul cutare este față de cutare alt sunet într-un raport de doi la patru sau de patru la cinci. Este suficient ca el să simtă și să perceapă că părțile arhitecturii și că sunetele bucății muzicale au raporturi, fie între ele, fie cu alte obiecte. Numai în determinația acestor raporturi, ușurința de a le prinde și plăcerea care întovărășește percepția lor ne-au făcut să ne închipuim că frumosul este mai degrabă din domeniul sentimentului decît din cel al rațiunii. Îndrăznesc să afirm că ori de cîte ori un principiu ne este cunoscut din cea mai fragedă copilărie și este aplicat, ușor și repede, în urma obișnuinței, obiectelor din afara noastră, vom crede că apreciem pe bază de sentiment; vom fi însă nevoiți să ne mărturisim eroarea în toate ocaziile în care complicarea raporturilor și noutatea obiectului vor împiedica aplicarea principiului: atunci plăcerea va aștepta, înainte de a se face simțită, ca intelectul să decidă dacă obiectul este frumos. De altfel, într-un asemenea caz, judecata se referă totdeauna la frumosul relativ și nu la frumosul real. Dacă vom considera raporturile în moravuri, avem frumosul moral. Dacă îl vom considera în operele literare, avem frumosul literar; în bucățile de muzică — frumosul muzical; în lucrările naturii — frumosul natural; în lucrările mecanice ale oamenilor — frumosul artificial; în reprezentările lucrărilor artei sau ale naturii — frumosul de imitație. Frumosul va lua denumiri deosebite, după obiectul și aspectul considerării raporturilor într-unul și același lucru.

. . . . . .

Scanned with OKEN Scanner

Lărgimea de spirit, puterea imaginației și vioiciunea sufletului, iată *geniul*. De felul în care sînt acceptate ideile sale depinde acela în care se va mai apela la ele. Omul proiectat în univers primește împreună cu senzațiile, mai mult sau mai puțin intense, noțiuni despre toate ființele. Majoritatea oamenilor nu încearcă senzații vii decît prin amprenta obiectelor care se află într-o relație imediată cu cerințele lor, cu gustul lor etc. Tot ceea ce este străin în raport cu pasiunile lor, tot ceea ce este lipsit de asemănare cu felul lor de-a trăi, sau nu le atrage atenția sau zăbovește asupra lui numai o clipă, fără a-l simți și pentru a-l uita pentru totdeauna. Omul de *geniu* este acela al cărui suflet mai cuprinzător, mai impresionat de senzațiile tuturor ființelor, interesat de tot ceea ce există în natură, nu acceptă nici o noțiune ce nu-i trezește un sentiment ; orice îl pasionează și reține totul. Cînd sufletul a fost impresionat de obiectul în sine, el va fi impresionat chiar și numai la amintirea lui ; dar în omul de *geniu*, imaginația merge mai departe : el își amintește ideile cu un sentiment mai viu decît atunci cînd le-a primit pentru că de aceste idei se leagă o mie altele mai prielnice nașterii sentimentului. *Geniul* înconjurat de obiecte de care se interesează nu-și amintește, ci vede ; el nu se limitează la a vedea ; este impre-

Scanned with OKEN Scanner

sionat ; în tăcerea și obscuritatea cabinetului el se bucură de această cîmpie veselă și fecundă ; el este înghețat de suflarea vînturilor, este ars de soare, este îngrozit de furtuni. Sufletul se complace adesea în aceste emoții de moment ; ele îi dau o plăcere care-i este prețioasă ; el se abandonează la orice poate s-o sporească ; ar vrea, prin culori adevărate, prin trăsăturile ce nu se șterg din amintire, să dea un trup fantomelor care sînt opera sa, care îl transportă sau îl delectează.

. . . . . .

În filozofie, unde este necesară, poate, întotdeauna o atenție scrupuloasă, o sfială, o deprindere de-a cugeta, care nu se împacă cîtuși de puțin cu căldura imaginației și nici atîta cu încrederea pe care o dă geniul, calea sa este remarcabilă, ca și în arte ; el risipește adesea erori sclipitoare ; are uneori mari succese. În filozofie trebuie să cauți adevărul cu ardoare și să-l aștepți cu răbdare. Sînt necesari oameni care să poată dispune de ordinea și continuitatea ideilor lor, urmărind lanțul pentru a concluzie sau întrerupîndu-l pentru a se îndoi ; e necesară cercetarea, controversa și încetineala ; și nu găsești aceste calități nici în tumultul pasiunilor, nici în înflăcărările imaginației. Ele reprezintă divizarea spiritului cuprinzător, stăpîn pe el însuși, care nu primește nici o percepție fără a o compara cu altă percepție ; care caută ce au în comun diferitele obiecte între ele și ce le deosebește ; care, pentru a apropia ideile îndepărtate, face să fie străbătut pas cu pas un larg interval ; care, pentru a percepe legăturile singulare, delicate, fugitive ale unor idei analoge, sau opoziția și contrastul lor, știe să extragă un obiect particular din mulțimea de obiecte de același fel sau de diferite feluri ; face să fie îndreptat microscopul asupra unui punct imperceptibil și nu crede că a văzut bine decît după ce a privit îndelung. Așa sînt acești oameni care din observație în observație ajung la concluzii juste și nu găsesc decît analogii naturale ; curiozitatea este mobilul lor, dragostea de adevăr este pasiunea lor ; dorința de-a descoperi este în ei o voință permanentă,

Scanned with OKEN Scanner

care îi animă fără să-i încălzească şi le conduce drumul pe care experienţa trebuie să-l asigure.

Geniul este receptiv la tot şi, de îndată ce nu se abandonează propriilor gînduri şi nu este subjugat de entuziasm, studiază, ca să spunem aşa, fără să se bage de seamă; el este obligat, prin impresiile pe care obiectele le produc asupra lui, să se îmbogăţească fără întrerupere cu cunoştinţe care nu i-au cerut nici un efort; el aruncă asupra naturii priviri generale şi-i pătrunde adîncurile. El adăposteşte germenii ce s-au strecurat pe nesimţite şi produc în timp efecte atît de surprinzătoare, încît el însuşi este tentat să se creadă inspirat; cu toate acestea, are gustul observaţiei; observă cu rapiditate un spaţiu mare, o multitudine de fiinţe. Mişcarea, care este starea sa naturală, uneori este atît de lină, încît abia o sesizează; dar cel mai adesea această mişcare stîrneşte furtuni, şi *geniul* este pe de-a-ntregul copleşit de un torent de idei, pe care nu le continuă, nestînjenit, cu cugetări liniştite.

În omul dominat de imaginaţie, ideile se leagă prin împrejurări şi prin sentiment; el vede adesea ideile abstracte doar în raportul lor cu ideile sensibile. El dă abstracţiunilor o existenţă independentă de mintea care le-a generat şi zămisleşte fantomele sale; entuziasmul său creşte la vederea creaţiilor sale, adică al noilor combinaţii, singure creaţiuni ale omului; purtat de multitudinea gîndurilor sale, abandonat facilităţii de-a le combina, obligat să creeze, el găseşte mii de dovezi amăgitoare şi nu poate fi sigur nici măcar de una; construieşte edificii îndrăzneţe, în care raţiunea nu cutează să pătrundă şi care îl încîntă prin proporţiile şi nu prin soliditatea lor; el îşi admiră sistemele, aşa cum ar admira planul unui poem şi le acceptă ca frumoase, crezînd că le iubeşte ca adevărate.

Adevărul sau eroarea în producţiile filozofice, nu sînt deloc trăsăturile distinctive ale *geniului*. Există puţine erori în Locke şi prea puţine adevăruri în lordul Shaftesbury; primul, cu toate acestea, nu este decît un spirit

Scanned with OKEN Scanner

larg, pătrunzător, riguros ; și al doilea este un geniu de prim rang. Locke a văzut ; Shaftesbury a creat, a construit și a înălțat : noi îi datorăm lui Locke mari adevăruri observate la rece, metodic urmărite, enunțate sec ; iar lui Shaftesbury, sisteme strălucite adesea insuficient demonstrate, pline totuși de adevăruri sublime ; chiar și în momentele sale de eroare el place și convinge prin farmecul elocinței.

Geniul grăbește totuși progresele filozofiei prin descoperirile cele mai fericite și mai neașteptate ; el se ridică printr-un zbor de vultur către un adevăr luminos, sursă a mii de adevăruri la care mulțimea timidă de observatori inteligenți va ajunge tîrîș, mai tîrziu. Dar, alături de acest adevăr luminos, el va așeza lucrările imaginației sale : incapabil de-a avansa în carieră și de-a străbate succesiv intervalele, el pleacă dintr-un punct și se îndreaptă spre țintă ; din beznă scoate la iveală un principiu fertil ; rareori urmărește lanțul consecințelor ; el este *spontan*, pentru a mă servi de expresia lui Montaigne. El își imaginează mai mult decît vede, produce mai mult decît descoperă, antrenează mai mult decît conduce : animă minți ca ale lui Platon, Descartes, Malebranche, Bacon ; și, după cum imaginația primează mai mult sau mai puțin în acești mari oameni, el a deschis sisteme strălucite sau a făcut să apară mari adevăruri.

. . . . . .

În treburile obștești *geniul* nu este mai captivat de împrejurări, de legi și de uzanțe decît este în artele frumoase de regulile gustului, și în filozofie de metodă. Sînt clipe în care își salvează patria pe care, dacă și-ar păstra puterea, ar pierde-o mai tîrziu. Sistemele sînt mult mai primejdioase în politică decît în filozofie ; imaginația care tulbură filozoful nu-l împinge decît la erori ; imaginația care-l tulbură pe omul de stat îl face să comită greșeli și să aducă nenorocire oamenilor.

Așadar, la război și în Consilii, *geniul*, asemănător Divinității, poate îmbrățișa dintr-o privire mulțimea posibilităților, poate să prevadă și să realizeze soluția cea mai

Scanned with OKEN Scanner

bună ; dar nu trebuie să conducă acțiunile care necesită atenție, perseverență : Alexandru și Condé pot fi stăpînii evenimentelor și pot părea inspirați în ziua unei lupte, atunci cînd lipsește timpul pentru a delibera și prima idee trebuie să fie și cea mai bună ; ei pot decide în unele momente în care trebuie să vezi dintr-o privire raporturile unei poziții și ale unei mișcări cu forțele proprii, cu cele ale inamicului, și cu scopul propus ; dar Turenne și Marlborough trebuie să le fie preferați atunci cînd va fi vorba de conducerea operațiunilor unei întregi campanii.

În arte, în științe, în afaceri, *geniul* pare a schimba natura lucrurilor, personalitatea lui se transmite asupra a tot ce atinge și învățăturile sale se avîntă dincolo de trecut și prezent și luminează viitorul ; el o ia înaintea secolului său, care nu-l poate urma ; lasă departe spiritul pe care pe drept cuvînt îl critică, dar care, în mersul său egal, nu iese niciodată din monotonia naturii. El este mai bine simțit, decît cunoscut, de către omul, care vrea să-l definească ; asta ar însemna ca el însuși să vorbească despre Sine ; și nu eu eram indicat să fac acest articol, el trebuia să fie opera unuia dintre acești oameni extraordinari, dl. Voltaire de exemplu, care onorează acest secol și care, pentru a cunoaște geniul, n-ar avea decît să se scruteze pe ei înșiși.

Traducere de Rodica Pandele,
după *Textes choisis de L'Enciclopédie*,
Editions Sociales, Paris, 1952.

Scanned with OKEN Scanner

Scrisoarea către d'Alembert despre spectacole *(1758) reprezintă replica pe care Rousseau o dă cunoscutului matematician francez, în urma articolului acestuia pentru* Enciclopedie *despre* Geneva *în care protesta împotriva interzicerii reprezentării operelor de teatru.*

Poziția pe care o adoptă Rousseau în această scrisoare este împotriva concepției iluminiștilor francezi despre artă, de unde rezultă ruptura sa cu oamenii de litere din acea vreme, care îi erau foarte apropiați.

Rousseau pleacă de la ideea că spectacolele trebuie să contribuie la întărirea caracterului național și la intensificarea marilor pasiuni.

Ideea că tragediile duc la purificarea pasiunilor prin catharsis *i se pare falsă. Spectatorii care văd* Fedra, Medeea *sau* Oedip *nu optează în mod firesc pentru pasiunile pozitive, fiind mai degrabă atrași de vicii.*

Excesul de puritanism, ancorarea într-un dogmatism etic excesiv îl duc astfel pe Rousseau spre concluzia că teatrul nu poate avea o influență pozitivă asupra spectatorilor.

Scanned with OKEN Scanner

Efectul general al spectacolului este de-a întări caracterul național, de-a spori înclinațiile firești și de-a insufla o nouă energie tuturor pasiunilor. În acest sens, s-ar părea că scopul limitîndu-se la a șarja și nu la a schimba moravurile existente, comedia ar fi bună pentru cei buni și rea pentru cei răi. Chiar în primul caz, ar rămîne întotdeauna să aflăm dacă pasiunile prea aprinse nu degenerează deloc în vicii. Știu că poetica teatrului pretinde că face exact contrariul și purifică pasiunile scormonindu-le : dar îmi vine greu să înțeleg această regulă. Ca și cum pentru a deveni temperat ar trebui să începi prin a fi furios și nebun.

— „Ah, nu, nu spun asta partizanii teatrului. Este drept că tragedia pretinde că toate pasiunile din care face tablouri ne emoționează, dar ea nu vrea întotdeauna ca afecțiunea noastră să se identifice cu cea a personajului mistuit de pasiune. Cel mai adesea dimpotrivă, scopul ei este de-a trezi în noi sentimente opuse acelora pe care le atribuie personajelor sale.“ Ei mai adaugă că, dacă autorii abuzează de privilegiul de-a emoționa inimile pentru a orienta greșit interesul, această greșeală trebuie atribuită ignoranței și depravării artiștilor și în nici un caz artei. Ei spun, în fine, că exprimarea fidelă a pasiunilor și a chinurilor care le însoțesc este suficientă pentru a ne de-

termina să le evităm cu toată precauţia de care sîntem capabili.

— Pentru a ne da seama de reaua credinţă a tuturor acestor răspunsuri, este suficient să ne cercetăm starea sufletească la sfîrşitul unei tragedii. Emoţia, tulburarea şi înduioşarea pe care le simţim în noi înşine şi care dăinuie după terminarea ei anunţă oare o dispoziţie imediată de-a ne înfrîna şi controla pasiunile? Impresiile puternice şi emoţionante care ni se comunică de obicei, şi care revin atît de des, sînt oare adecvate pentru a ne tempera la nevoie sentimentele? Din ce motiv imaginea chinurilor izvorîte din pasiuni ar şterge-o pe cea a emoţiilor de plăcere şi de bucurie care iau şi ele naştere şi pe care autorii au grijă să le înfrumuseţeze şi mai mult, pentru a face piesele lor mai plăcute? Nu se ştie oare că toate pasiunile sînt surori, că una singură e suficientă pentru a trezi o mie şi că a le combate una prin alta nu este decît un mijloc de-a face inima mai simţitoare la toate? Singurul instrument care serveşte pentru a le purifica este raţiunea şi eu am mai spus că raţiunea nu are nici un rost în teatru. Este adevărat că noi nu împărtăşim sentimentele tuturor personajelor; interesele lor fiind opuse, trebuie ca autorul să ne facă să-l preferăm pe unul dintre ele pentru că altfel nu am mai avea nici un interes dar, departe de-a alege în acest scop pasiunile pe care vrea să ne convingă să ne placă, el este forţat să le aleagă pe acelea care ne plac. Ceea ce am spus despre genul spectacolelor se referă şi la interesul care le face să fie la modă. La Londra, o dramă captivează cînd stîrneşte ura împotriva francezilor; la Tunis, pasiunea cea mare ar fi pirateria, la Messina, o preasavuroasă răzbunare; în Goa, onoarea de-a-i arde pe evrei. Dacă un autor bruschează aceste norme va izbuti o foarte frumoasă piesă la care nu va merge nimeni; şi atunci va trebui să-l acuzăm de ignoranţă, pentru că nu a respectat prima lege a artei sale, cea care se află la temelia tuturor celorlalte, şi care este aceea de-a reuşi. Astfel, teatrul purifică pa-

siunile pe care nu le avem și le atîtă pe cele pe care le avem. Nu este acesta un remediu bine administrat ?

*

Ce se desprinde din *Fedra* și din *Oedip*, dacă nu faptul că omul nu este liber și că cerul pedepsește crimele pe care îl face să le săvîrșească. Ce se desprinde din *Medeea*, dacă nu limita pînă la care patima geloziei poate împinge o mamă crudă și denaturată ? Observați majoritatea pieselor teatrului francez : veți găsi aproape în toate monștri oribili și acțiuni atroce, utile, dacă vreți, pentru a da interes pieselor și pentru exersarea virtuților, dar primejdioase, desigur, prin aceea că obișnuiesc ochii poporului cu orori ce n-ar trebui cu nici un chip să le cunoască și cu fărădelegile pe care nu trebuia nici să le presupună că ar fi posibile. Nu e nici măcar adevărat că asasinatul și paricidul sînt întotdeauna odioase. În lumina nu știu căror păreri comode, ele sînt permise sau scuzabile. Este greu să n-o acuzi pe Fedra incestuoasă și vărsînd sînge nevinovat. Syphax otrăvindu-și soția, tînărul Horațiu înjunghiindu-și sora, Agamemnon jertfindu-și fiica, Oreste sugrumîndu-și mama nu încetează de-a fi personaje interesante. Adăugați că autorul, pentru a-i face pe fiecare să vorbească după cum îi e felul, este forțat să pună în gura păcătoșilor maximele și principiile lor, învești mîntate în toată strălucirea frumoaselor versuri și declamate pe un ton impunător și sentențios, pentru instruirea publicului larg.

Dacă grecii suportau asemenea spectacole era pentru că li se înfățișau antichitățile naționale care circulau în popor de cînd lumea, pe care aveau motivele lor de-a le reaminti fără încetare și al căror odios însuși intra în vederile lor. Aceeași tragedie golită de aceleași motive și de același interes, cum mai poate găsi printre voi spectatori capabili de-a urmări tablourile pe care le prezintă și personajele pe care le pune în mișcare. Unul își omoară tatăl, se căsătorește cu mama și devine fratele fiilor

săi. Un altul forţează un fiu să-şi ucidă părintele. Un al treilea îl obligă pe tată să bea sîngele fiului său. Te înfiori numai la gîndul ororilor cu care este împodobită scena franceză, pentru distracţia poporului cel mai blînd şi mai omenos care se află pe pămînt.

(Scrisoare către D'Alembert despre spectacole, 1758)

Traducere de Rodica Pandele
după *L'art du Théâtre*,
Editions Seghers, Paris, 1963.

Scanned with OKEN Scanner

PIERRE-AUGUSTIN CARON DE BEAUMARCHAIS

Este cel mai reprezentativ autor francez de comedie din epoca luminilor.

S-a născut în 24 ianuarie 1732 la Paris şi a murit în 18 mai 1799 în aceeaşi localitate.

Preocupat de ascensiunea socială, stimulat în permanenţă de cursa vertiginoasă a îmbogăţirii pe cele mai diverse căi, Beaumarchais a avut o viaţă extrem de aventuroasă, ceea ce face ca întîlnirea sa cu literatura să fie destul de tîrzie.

Fiu al unui ceasornicar parizian, Caron se exersează în primul rînd în această meserie, invenţiile sale făcîndu-l cunoscut şi ajutîndu-l să devină ceasornicar al regelui. În acest mediu se căsătoreşte cu văduva unui funcţionar de la curte, luîndu-şi numele de Beaumarchais.

Excelent cîntăreţ la harpă, muzician cu cunoştinţe multiple, el ajunge să le instruiască pe fiicele regelui Ludovic al XV-lea, în vreme ce încearcă să se îmbogăţească prin diverse speculaţii printre care se înscrie şi cumpărarea de titluri care îi aduc anumite privilegii.

Căsătorit de mai multe ori cu femei bogate, acuzat de falsuri de contele la Blache, abil în apărarea sa demonstrată în Memorii, *angajat*

ca agent secret în treburi de spionaj, furnizor de arme unor insurgenți americani de la Saratoga, Beaumarchais asociază obligațiile sale din domeniul finanțelor și al speculațiilor, cu cele de ordin cultural.

El este astfel președintele unui grup de scriitori care reprezintă nucleul unei societăți a oamenilor de litere, fiind în același timp directorul unei ample ediții din operele lui Voltaire.

Propagator al ideilor care anunțau revoluția franceză, Beaumarchais nu izbutește s-o înțeleagă, murind copleșit de griji, într-o relativă uitare.

Ideile lui despre teatru sînt exprimate în diverse prefețe ale operelor sale, fiind profund influențat de estetica dramei, formulată de Diderot.

Așa se explică și faptul că debutează ca scriitor cu drame burgheze, Cei doi prieteni *(1770) și* Eugenia *(1767), și își încheie cariera literară tot cu o dramă.*

În prefața la Eugenia, *autorul pleacă de la principiul că drama, în general, este superioară comediei. Faptul acesta este explicat de el prin efectele mai adînci pe care le poate avea drama serioasă asupra spectatorilor, în vreme ce rîsul nu poate produce decît anumite reacții de suprafață.*

Beaumarchais este de asemenea partizanul unor opere inspirate din contemporaneitate.

În lunga dispută dintre partizanii teatrului în versuri sau în proză, dramaturgul francez optează pentru ultima soluție, care imprimă operei dramatice o mai mare autenticitate.

Scanned with OKEN Scanner

În care gen s-a văzut ca regulile să dea naştere la capodopere ? Dimpotrivă, nu au slujit din toate vremurile marile exemple drept temei pentru aceste reguli, din care acum se face o piedică genurilor intervertind ordinea lucrurilor ? Ar fi progresat oamenii vreodată în Arte şi în Ştiinţe dacă ar fi respectat servil limitele amăgitoare pe care le-au stabilit predecesorii lor ? Este permis să încerci a stîrni, în teatru, interesul unui popor, şi de a face să-i curgă lacrimi pentru un astfel de eveniment, încît, presupunîndu-l real şi petrecut sub ochii săi, printre cetăţeni, el n-ar fi întîrziat să producă acest efect asupra lui ? Căci acesta este obiectul genului serios şi cinstit. Dacă cineva este atît de lipsit de gust, atît de clasic ca să îndrăznească să susţină contrariul, trebuie să-l întrebăm dacă ceea ce înţelege prin cuvîntul Dramă sau Piesă de Teatru nu este oare imaginea fidelă a acţiunii oamenilor ? Ce semnificaţie au pentru mine, cetăţean paşnic al unui stat monarhic din secolul al XVIII-lea, răscoalele din Atena şi Roma ? Ce interes real aş putea avea pentru moartea unui tiran din Peloponez ? Sau pentru sacrificarea unei tinere prinţese în Aulida ? Nu se află în toate acestea nimic cu care să am de-a face, nici un sens etic pe care să-l accept.

...Există mai multă atractivitate într-o Dramă serioasă, decît într-o Piesă comică. Toată lumea știe că subiectele emoționante ne impresionează mai mult decît subiectele distractive de aceeași valoare. Dacă rîsul zgomotos este dușman cugetării, înduioșarea, dimpotrivă, este plină de tăceri : ne reculege, ne izolează de rest. Cel care plînge la spectacol este izolat și, cu cît participă mai intens, plînge cu mai multă voluptate și în special la piesele genului onest și serios care înduioșează inima prin mijloace atît de sincere, atît de firești. Adesea, în mijlocul unei scene plăcute, o emoție plină de farmec provoacă lacrimi nenumărate și spontane, care se însoțesc cu grația surîsului și dau chipului înduioșare și bucurie. Un conflict atît de emoționant nu este oare cel mai frumos triumf al artei și starea cea mai dulce a sufletului sensibil care o trăiește ?

...Omul care ezită să plîngă, acela care refuză să se înduioșeze ascunde în inimă un viciu sau motive puternice de-a nu îndrăzni să pătrundă în inima sa : nu lui mă adresez, el este străin de tot ceea ce am spus. Eu vorvesc omului sensibil, căruia i s-a întîmplat adesea să plece imediat după sfîrșitul unei drame zguduitoare. Mă adresez aceluia care preferă utila și dulcea emoție în care l-a proiectat spectacolul, divertismentului oferit de piesele fără pretenții care, după ce a căzut cortina, nu lasă nimic în suflet.

*

Ne întrebăm dacă Drama serioasă sau Tragedia familială trebuie scrisă în proză sau în versuri... Genul serios nu îngăduie decît un stil simplu, fără înfloriturî și podoabe ; el trebuie să-și tragă întreaga frumusețe a fondului din dispunerea părților componente, din interesul și dezvoltarea subiectului. Fiindcă el este tot atît de real ca natura însăși, maximele și retorismele tragicului, hazul, vorbele de duh și floricelele comicului îi sînt cu desăvîrșire interzise ; niciodată maxime, în afară de cazul în care sînt introduse în acțiune. Personajele sale trebuie

să apară întotdeauna sub o astfel de înfățișare, încît abia să aibă nevoie să vorbească pentru a stîrni interesul. Veritabila sa elocință este cea a situațiilor și singurul colorit permis îi este limbajul viu, alert, întretăiat, tumultos și firesc al pasiunilor, atît de îndepărtate de compasul cezurei și de afectarea rimei, încît toate strădaniile poetului nu le pot împiedica să se observe în drama sa, dacă este în versuri. Pentru ca genul serios să cuprindă tot adevărul pe care sîntem îndreptățiți a i-l pretinde, primul scop al autorului trebuie să fie de-a mă transporta atît de departe de culise, și de a-mi ascunde atît de bine întreg badinajul actorilor, aparatul de teatru, încît amintirea lor să nu mă poată atinge nici o singură dată în tot decursul dramei sale. Or, primul efect al conversației rimate, care nu poartă decît un adevăr convențional, nu are calitatea de-a mă readuce la teatru și, în consecință, de-a spulbera toate iluziile pe care a pretins că mi le oferă? Ca și dl. Diderot, cred că genul serios trebuie să fie scris în proză. Cred că nu e necesar ca această proză să fie încărcată de ornamente și că eleganța trebuie sacrificată întotdeauna forței, cînd sîntem obligați de-a alege între ele.

(Prefață la *Eugenia*, 1782)

Traducere de Rodica Pandele
după *L'art du Théâtre*,
Editions Seghers, Paris, 1963.

Scanned with OKEN Scanner

ABATELE DUBOS

Jean Baptiste Dubos a trăit între anii 1670—1742. Este prezentat de către istoricii literari ca un intelectual de mare finețe, îndrăgostit de teatru, de operă. Diplomat, om de afaceri, călător prin marile țări europene, abatele Dubos este un gînditor plin de originalitate, care se afirmă în plin secol raționalist ca un apologet al sentimentului și al gustului.

Opera sa care pune, pe anumite planuri, în lumină spiritul său inovator și atașamentul față de clasici, este intitulată Reflecții critice despre poezie și pictură *(1719).*

După părerea abatelui Dubos, scopul poeziei și al picturii este de a trezi sensibilitatea eului receptor, valoarea tablourilor de artă ca și a versurilor fiind strîns legată de capacitatea lor de a stîrni emoții adînci în conștiința celor care le contemplă sau le citesc.

Emoțiile provocate de operele de artă au o anumită bază fizică, ca și alte daruri ale ființei umane, în rîndul cărora este situat și gustul. În contactul cu opera de artă nu rațiunea este aceea

care duce la evaluarea sa corectă, ci sentimentul și gustul.

După opinia abatelui Dubos, calitatea operei de artă rezultă din forma sa, nu din conținutul de idei. De aceea, el nu este partizanul progresului în artă, rămînînd un admirator fidel al clasicilor.

Transpusă pe plan literar, teoria climatului făcută de Dubos, are un evident caracter inovator.

Scanned with OKEN Scanner

IMPORTANȚA SENTIMENTULUI ÎN CRITICĂ

Nu numai că publicul judecă o operă fără interes, dar el o apreciază dintr-un punct de vedere general, adică pe calea sentimentului și în urma impresiilor pe care poemul sau tabloul le produce asupra sa.

Pentru că primul scop al poeziei și al picturii este de a impresiona, poemele și tablourile nu sînt opere de valoare decît în măsura în care ne emoționează și ne cuceresc.

Opera care impresionează puternic trebuie să fie considerată excelentă dacă o judecăm din toate privințele. Din aceleași motive, opera care nu produce nici o impresie și nu cucerește nu are nici o valoare și, dacă critica nu semnalează greșelile împotriva regulilor, aceasta înseamnă că o operă poate fi proastă fără să conțină abateri de la norme și alta, plină de erori de această natură, poate fi excelentă. Or, sentimentul convinge mult mai bine dacă opera impresionează și dacă realizează asupra noastră impresia pe care trebuie s-o producă și care este alt fel decît toate dizertațiile criticilor, pentru a-i explica meritul și pentru a-i calcula calitățile și defectele.

Într-adevăr, calea discuției și a analizei, de care se servesc acești domni, este bună, cînd este vorba de a găsi cauzele care fac ca o operă să placă sau nu, dar

această cale nu mai are valoare cînd este vorba ca prin sentiment să se decidă această chestiune.

Opera place sau nu place ? Opera este în general reușită sau nereușită. Este același lucru. Raționamentul nu trebuie să intervină în aprecierea pe care o facem asupra unui poem sau asupra unui tablou, în general, decît pentru a confirma decizia sentimentului și pentru a explica ce greșeli îl împiedică să placă și care sînt calitățile ce îl fac apt să cucerească.

Să-mi fie permisă această formulare. Rațiunea nu vrea deloc să acționeze asupra unei astfel de chestiuni, afară de cazul cînd raționăm spre a justifica judecata pe care sentimentul o emite. Decizia acestei chestiuni nu este de resortul judecății. Ea trebuie să se supună judecății pronunțate de sentiment. El este singurul judecător competent în această problemă.

Traducere de Lucia Ruxandra Munteanu,
după R. Fayolle,
La Critique,
Librairie Armand Colin, Paris, 1964.

Scanned with OKEN Scanner

Antoine-François zis abatele Prévost s-a născut la Hesdin, la 1 aprilie 1679 şi a murit la Courteuil în 23 noiembrie 1763. Cea mai mare parte a vieţii abatelui Prévost este aşezată sub zodia aventurii.

După studiile din oraşul natal şi intrarea în rîndurile clerului, scriitorul este repede părăsit de entuziasmul pentru viaţa ecleziastică şi intră în armată (1717). Se va întoarce iarăşi la iezuiţi, pe care îi părăseşte pentru benedictinii de la Saint-Maur, de unde pleacă spre o altă mînăstire unde nu este primit. Din cauza unui ordin de arestare, se refugiază în Anglia, apoi se stabileşte în Olanda (1729).

În această perioadă începe publicarea operelor sale literare. Memoriile şi aventurile unui om de calitate *încep să apară din 1728, volumul al optulea, care este şi ultimul, cuprinzînd unicul său roman apreciat de posteritate,* Manon Lescaut *(1731).*

Menţionăm de asemenea Istoria domnului Cléveland *(1732—1739) şi* Decanul de Killerine *(1735).*

Ziarul său Pour et Contre *(1733—40), realizat după model englez, are o viață destul de lungă.*

Abatele Prévost nu este un teoretician literar cu un sistem estetic definit. Prefața *la* Decanul de Killerine *pune în lumină intențiile moralizatoare ale unui scriitor, interesat de autenticitatea aventurilor eroilor săi, de ceea ce este* simplu, onest *și* agreabil, *opera sa vizînd* bunul gust. Prefața *la traducerile din Richardson,* Pamela *și* Clarissa Harlowe *demonstrează aceleași preocupări.*

Scanned with OKEN Scanner

PREFAȚA

Cu toate atacurile care se produc în fiecare zi împotriva gustului secolului, nu văd că scriitorii buni n-ar avea succes. Nu s-a făcut dreptate în acești ultimi ani operelor bune în toate genurile?

Da, va spune cineva, dar se poate indica tot atît de ușor o cantitate de producții fără valoare care au fost aplaudate; bunul gust constă de asemenea în a discerne operele bune de cele proaste.

Recunosc că se aplaudă uneori în mod nedrept opere foarte slabe și mă întreb prin ce sînt obținute aceste aplauze? Dacă este adevărată pretenția de a le recunoaște un real merit și calități prețioase care nu există, trebuie condamnată o eroare atît de rușinoasă și regretată ca dispariția bunului gust.

Dar dacă unele opere nu plac decît prin mizerabila satisfacție ce o oferă clevetirea și satira, iar altele prin îndrăzneala cu care combat moravurile și religia, este clar că trebuie să se dea mai puțină importanță stricăciunii gustului și mai multă stricăciunii sufletului, deplîngîndu-se doar frivolitatea și răutatea oamenilor, care rămîn aceiași în toate secolele.

Fericit scriitorul care place!

Dar numai în cazul cînd nu-l face să roșească calea pe care a ales-o în acest scop. Altminteri, aș îndrăzni să-i

numesc agenți ai plăcerilor rușinoase chiar și cei care le folosesc și le convin serviciile lor nu-i privesc decît ca pe niște nemernici.

Dacă opera pe care am dat-o tiparului nu are cu ce să satisfacă bunul gust pe care-l recunosc în secolul nostru, voi avea cel puțin satisfacția de a fi renunțat cu multă ușurință la aplauze și nu de a le fi căutat pe căile pe care le condamn.

Deoarece situația mea materială nu-mi îngăduie deloc să aleg ca subiect al lucrărilor mele tot ceea ce solicită răgaz și liniște, mă limitez să prezint prin pana mea ceea ce este mai simplu, mai onest și mai plăcut.

Aceste trei însușiri se potrivesc foarte bine cu situația mea. Prima, deoarece îmi diminuează eforturile, a doua convine profesiunii și principiilor mele iar ultima, pentru că, ușurînd difuzarea operei, răspunde principalului scop pe care-l urmăresc.

Ele se găsesc toate trei perfect reunite în această povestire, încît eu nu mă pot felicita suficient pentru norocul ce mi-a făcut să-mi cadă aceste materiale în mînă.

Socotesc că ceea ce puteam oferi cititorilor mei nu însemna nimic prea interesant pentru ei. Este suficient să informez că indulgența cu care au fost primite cîteva din operele mele de acest gen i-a făcut pe moștenitorii iluștrilor frați ale căror aventuri vor fi citate, să creadă că aș putea să retușez în mod favorabil manuscrisul lor. Ei au cerut ca majoritatea numelor proprii să rămînă necunoscute și aceasta este aproape unica lor pretenție.

Am profitat de altfel de libertatea ce mi-au lăsat-o de a suprima cîteva detalii domestice, pe care deosebirea față de datinile noastre le-ar fi găsit plicticoase și poate chiar ridicole.

Nimic n-am respectat cu atîta rigoare ca morala. O idee exactă despre scopul autorului nu se poate face din prima parte a operei, dar, crezînd că l-am înțeles pe deplin citind-o în întregime, mi-am dat seama că decanul din Killerine și-a propus să reunească în istoria familiei sale toate preceptele religioase care se potrivesc cu obi-

ceiurile și maximele lumii, pentru a face cunoscut pînă unde se poate dărui plăcerilor lumești un creștin și la ce limite trebuie să se oprească. O cercetare de acest fel ar fi poate importantă dacă îndeplinirea ei ar fi egală cu măreția proiectului.

În orice caz, ceea ce afirm eu nu se poate evalua perfect citind un singur volum ; dimpotrivă, se vor observa în caracterele decanului și ale fraților și surorilor sale premisele care te fac să întrevezi ceea ce ar urma.

S-ar putea crede că un scop atît de serios poate face plăcut subiectul pe care l-am ales, așa cum de altfel și nădăjduiesc. Ar fi oare o îndrăzneală prea mare din partea mea să afirm acest lucru ? Fondul problemei mi se pare însă atît de bogat, încît nu mă tem să-mi îndemn cititorii să spere la aceasta.

Operele de același gen, pe care le-am publicat, ar fi făgăduit poate mult mai puțin dacă aș fi început prin a enunța scopul lor. Fie că am atins sau nu acest scop, este sigur că n-am scris nici o lucrare într-un mod atît de serios pe cît poate să admită acest gen.

În *Cléveland*, spre exemplu, mi s-a reproșat, pe nedrept, că aș fi adus prejudicii religiei ; dimpotrivă, opera a arătat necesitatea ei, cel puțin în măsura în care o lucrare de imaginație poate contribui la aceasta. Am avut satisfacția să-l oblig pe acuzatorul meu să-și recunoască greșeala îndată ce mi-a citit răspunsul.

Traducere de Lucia Ruxandra Munteanu,
după H. Coulet,
Le Roman jusqu'à la Revolution, II,
Librairie Armand Colin, Paris, 1968.

Scanned with OKEN Scanner

LOUIS SÉBASTIEN MERCIER

A trăit între anii 1740—1814. Scriitor cu o bogată imaginație, dar lipsit de resurse artistice, preocupat de teoria dramei și a romanului, Mercier pune în circulație unele idei care anticipează gîndirea estetică romantică.

Dintre studiile sale menționăm Despre teatru sau nou eseu despre arta dramatică *(1773) și* Boneta mea de noapte *(1784) care însumează substanțiale reflecții despre roman.*

Ca teoretician al dramei, Mercier se înscrie în direcția reprezentată de Diderot și Beaumarchais. Ca și aceștia, el demonstrează faptul că tragedia nu mai reprezintă un gen adecvat gustului epocii, drama fiind tipul de operă de teatru în care pot fi reprezentate aspectele noii societăți.

În ceea ce privește romanul, autorul face precizarea că acesta constituie un document complex asupra moravurilor, civilizației, gustului și sensibilității oamenilor dintr-o anumită epocă.

Cultivînd proza cu caracter de anticipare, Mercier demonstrează că romanul poate contribui la progresul societății prin realizarea unor opere utopice.

Scanned with OKEN Scanner

ROMANE

Romanele, privite ca frivole de cîteva persoane serioase. dar care au vederea scurtă, sînt cea mai fidelă istorie a moravurilor și a obiceiurilor unei națiuni.

Filozoful, disprețuind cîteodată, și pe drept cuvînt, istoricul care caută să-l înșele, cercetează urmele virtuților unui popor la romancier care, în timp ce pare cu totul lăsat în voia imaginației, înfățișează tablouri mai apropiate de realitate, decît acele ficțiuni onorate cu numele de istorie.

Aceasta, de altfel, nu-și oprește privirile sameţe decît asupra regilor, asupra intreprinderilor lor particulare și asupra vastelor și tenebroaselor operațiuni ale politicii lor. Romanul, mai puțin trufaș, cuprinde gloata indivizilor și urmează calea caracterului național.

El n-a putut interesa, în momentul cînd a apărut, decît oferind sub un voal diafan sau alegoric, o pictură reală a faptelor și a persoanelor.

Această pictură trebuie să fie prețioasă observatorului moravurilor vechi și moderne care, știind să le compare între ele, va trage concluzii noi asupra științei importante a inimii omenești.

Un alt avantaj este progresul cunoștințelor omenești, urmărite și marcate în istoricul acestor romane, pentru

că ele poartă amprenta secolului în care au fost create. Se va vedea în ce fel au circulat fabulele antice și la care popor s-au naturalizat. Această adopțiune este interesantă și trebuie examinată pentru a demonstra ascendentul miraculosului asupra minților omenești ce par a disprețui adevărul exact și rece. Imperiul satirei, în toate timpurile, este la fel de răspîndit, cum o spune Juvenal, de la tron pînă la tavernă. Vicii și năravuri de reprimat au existat în toate stările sociale ; și se poate ușor descoperi gradul mai mic sau mai mare de libertate civilă de care s-au bucurat scriitorii, în forma mai mult sau mai puțin ascunsă pe care au întrebuințat-o pentru a ascunde sau expune portretele lor satirice sau comice.

Geniul compoziției, întărit în epoci diferite, nu va servi mai puțin prin comparație pentru a face lumină asupra interminabilelor dispute pe care gustul schimbător al popoarelor le aduce aproape în fiecare secol.

Se va descoperi cît influențează îmbrăcămintea ideile și cît stăpînește opiniile ; raport interesant pe care pana istoricului nu-l atinge aproape niciodată, ocupat cum este de exactitudinea minuțioasă în ceea ce privește datele bătăliilor și ale nașterilor, a caracterului trecător și a morții regilor.

Romancierul îi vede mai puțin pe stăpînii pămîntului și observă mai bine fizionomia națiunii ; acestea toate sînt trăsăturile care reținpenelul său și îl însuflețesc în cele mai mici detalii.

Astfel, ceva însuflețit și activ respiră în aceste producții, în timp ce atîtea istorii nu oferă decît un fel de schelet fără mișcare și fără grație.

În sfîrșit amorul, sentiment universal și la fel de variat în principiul și în efectele sale ca și mulțimea pe care o animă, apare sub toate formele în aceste genuri de opere, și face să se nască evenimente de toate felurile.

Interesul ce rezultă din acesta este nemuritor, pentru că este fondat pe sensibilitatea profundă a omului, pe luptele ce le încearcă, pe plăcerile după care aleargă.

Scanned with OKEN Scanner

Această tendință este indestructibilă în mijlocul nisipurilor mișcătoare pe care le ridică furtunile politicii.

Există încă un fel de roman foarte drag filozofului, și anume acela care oferă prin imaginație planul fericirii publice și naționale, vis consolator care face să se întrevadă nedeslușit că, în viitor, oamenii vor putea face un depozit comun al luminilor judecății lor și a curajului sufletului lor, pentru a contrabalansa nenorocirile naturii și greșelile strămoșilor lor.

Prietenul oamenilor respiră cufundîndu-se în aceste opere fantastice, dar plăcute la lectură. Lui îi este teamă de momentul cînd visul va dispare ; și cel puțin se simte mai dispus să urmeze drumul vieții, gîndindu-se că el sau copiii lui vor putea culege fructul acestor tablouri emoționante, filozofice. Nu am o părere bună, o repet, despre autorul care în tinerețea sa nu a compus un roman ; el dovedește prin aceasta o uscăciune a imaginației și un fel de sterilitate, căci pentru a face un roman, trebuie spirit, cunoașterea lumii, a pasiunilor și versificatorii ca și autorii noștri tragici, șlefuind cuvinte, nu au nimic din toate acestea.

Un scriitor care nu a știut să facă un roman, mi se pare a nu fi intrat în cariera literelor prin impulsul geniului.

Traducere de Lucia Ruxandra Munteanu,
după H. Coulet,
Le Roman jusqu'à la Revolution, II,
Librairie Armand Colin, Paris, 1968.

Scanned with OKEN Scanner

JEAN FRANÇOIS MARMONTEL

S-a născut la Bort în 11 iulie 1723 şi a murit la Ablonville în 31 decembrie 1799.

Marmontel face studiile la iezuiţi, dedicîndu-se de timpuriu literaturii pentru care obţine mai multe premii.

Susţinut de Voltaire, protejat de doamna de Pompadour, Marmontel se impune ca scriitor mai puţin prin tragediile sale de o valoare discutabilă, cît prin Povestiri morale *(1761) şi romanul* Belisaire *(1767), tradus în limba română de Samuil Micu. .*

Ales la Academia franceză (1763), numit istoriograf al Franţei (1771), titular al unei catedre de istorie, Marmontel îşi publică articolele scrise pentru Enciclopedie *în* Elemente de literatură *(1787), lucrare care pune în lumină formaţia sa de teoretician literar.*

Partizan al conceptului de progres, el crede în evoluţia literaturii şi afirmă necesitatea spiritului critic atît faţă de scriitorii antici cît şi faţă de moderni. Judecîndu-l cu severitate pe

Scanned with OKEN Scanner

Boileau, Marmontel elogiază sensibilitatea scriitorilor și pune în lumină rolul imaginației în procesul de creație.

El lărgește de asemenea conceptul de frumos artistic pe care nu-l mai reduce doar la lucrurile și faptele nobile, pledînd pentru rolul moralizator al artei.

În observațiile sale despre roman, ajunge la concluzia că acesta neavînd un cod va realiza progrese remarcabile.

Scanned with OKEN Scanner

ESEU DESPRE ROMAN, CONSIDERAT DIN PUNCT DE VEDERE MORAL

La urma urmei, pentru cei mai mulţi dintre oameni poate fi mai indiferent, decît se crede de obicei, dacă ceea ce li s-a spus este adevărul ; şi, dacă ar fi consultaţi, s-ar vedea că ceea ce îi interesează mai mult este utilitatea exemplului, importanţa lecţiei, interesul pentru eveniment.

Adevărul istoric are pentru noi trei feluri de atracţii : una a curiozităţii pure, alta a afecţiunii şi, în sfîrşit, cea-laltă, a utilităţii.

Curiozitatea pură este în mod firesc indiscretă, imprudentă şi, din această cauză, adeseori periculoasă. Există o dorinţă neliniştitoare de a învăţa, care se termină cu plăcerea de a şti. Şi cu cît aviditatea cunoaşterii este mai mare, cu atît discernămîntul este mai redus.

Interesul de natură afectivă este cîteodată şi mai viu, dar el nu este acelaşi pentru toate felurile de adevăr. El depinde de funcţia altei facultăţi decît de aceea a intelectului şi nu se îndreaptă decît asupra obiectelor care ne emoţionează, aşa cum vrem noi să fim emoţionaţi.

Or, pentru a trăi plăcerea emoţiei, inima simte arareori nevoia de a examina dacă ceea ce o sensibilizează este adevărul sau minciuna. Ceea ce îi este mai apropiat îi este şi mai drag.

Al treilea interes pe care îl prezintă istoria este atracția utilității. Cînd acesta ne însuflețește, ne face exigenți și atenți pentru a reține ceea ce pentru noi este cu adevărat demn de memorat, neglijînd restul. În acest caz, prudența noastră face ceea ce istoria ar fi trebuit să facă. Ea respinge sau lasă uitării ceea ce este inutil sau primejdios într-un exemplu, păstrînd doar ceea ce este profitabil.

În felul acesta, ea corectează imoralitățile naturii și ale sorții, neajunsul succeselor și al insuccesselor, eroarea evenimentelor. Dar această prudență este puțin cunoscută și încă și mai puțin practicată. Ar fi fost mult mai sigur dacă pe parcursul istoriei adevărul ar fi fost supus acestui examen sever și nu numai ce nu are nici o consecință pentru viitor, dar și ceea ce poate avea o influență primejdioasă ar fi fost suprimat din amintirile pe care ni le-a transmis istoria.

Dar, după cum am mai spus, curiozitatea pe care o avem de a cunoaște totul, în pofida pericolelor inerente, nu i-a lăsat această libertate, un asemenea avantaj fiind însă rezervat poeziei și romanului.

Pînă aici, acest avantaj poate să se reducă la disimulare și ne întrebăm dacă invenția și disimularea sînt permise.

Care poate fi oare utilitatea minciunii și cum ceea ce nu este și nici nu a fost niciodată, poate să fie într-adevăr acceptat ca o lecție ? Este posibil ca omul să-și interzică posibilitatea de a discerne adevărul ? Și dacă pentru plăcerea lui se dăruiește pentru moment iluziilor disimulării, nu are el însuși întotdeauna un sentiment secret care îl avertizează că visurile produse nu au nimic real ?

Fără îndoială că el are acest sentiment confuz și, cînd începe să reflecteze, orice iluzie este distrusă.

Ce-i mai rămîne din această încîntare ?

Ceea ce îi rămîne este un adevăr indestructibil, nealterabil, care se fixează în suflet ca pe fundul unui vas atunci cînd tot restul s-a risipit ; în aceasta consistă moralitatea poetică, moralitatea romanului.

Scanned with OKEN Scanner

De îndată ce naraţiunea este de acord cu ea însăşi, fiind verosimilă în toate privinţele nu mai este vorba de a examina ceea ce are real pentru a şti ce are util. Protesilas al lui Idomeneu [1], Sejan al lui Tiberiu, Louvois al lui Ludovic al XIV-lea, ni se par egali dacă exemplul este acelaşi.

Şi într-adevăr, fie istorie sau fabulă, rezultatul pe care-l oferă gîndirii nu este de a iubi sau de a urî, de a ignora sau de a imita, de a dori sau de a se teme de ceea ce a fost ci de ceea ce poate fi. Nu e vorba de trecut ci de viitor.

Or, viitorul nu există, el este posibil şi tocmai ideea aceasta de posibil ne impresionează şi ne învaţă.

Însăşi această judecată, adică : „într-o anumită împrejurare s-a produs un anumit lucru, deci acest lucru într-un caz asemănător trebuie să fie la fel", acest raţionament spun, nu are mai multă forţă în ceea ce priveşte adevărul, cît în ceea ce priveşte totala şi exacta verosimilitate.

Convingerea deplină nu ţine exclusiv de certitudine, ea ţine de necesitatea de a crede şi omul simte această necesitate să creadă în ceea ce este bine de întreprins.

Traducere de Lucia Ruxandra Munteanu,
după H. Coulet,
Le Roman jusqu'à la Revolution, II,
Librairie Armand Colin, Paris, 1968.

---

[1] În *Télémaque* de Fénelon (n.a.).

Scanned with OKEN Scanner

CRITICA ÎN ARTELE LIBERALE SAU ARTELE FRUMOASE

Fiecare om, care creează o operă de un gen în care noi nu sîntem deloc pregătiți, ne trezește cu ușurință admirația. Noi nu devenim admiratori dificili decît atunci cînd operele de același gen, începînd să se înmulțească, ne permit să stabilim puncte de comparație și să emitem reguli mai mult sau mai puțin severe în funcție de noile producții ce ne sînt oferite. Acelea dintre producții cărora li s-a recunoscut constant un merit superior servesc ca modele.

Mai trebuie mult ca aceste modele să fie perfecte ; ele au doar fiecare în parte una sau mai multe calități excelente prin care se disting.

Spiritul, făcînd atunci ceea ce ni se spune despre Apelles, își formează dintr-o multitudine de frumuseți răzlețe un tot ideal care le reunește. Acest amestec, spune Cicero, nu este sesizat de nici unul din simțurile noastre, el nu există decît în gîndire.

La acest model intelectual, mai presus de toate producțiile existente, trebuie raportate operele de geniu din toate genurile.

Criticul superior trebuie să aibă deci în imaginația sa atîtea modele, cîte genuri există.

Criticul inferior este cel care, neavînd cum să-şi formeze modele superioare, raportează totul, prin judecăţile sale, la producţiile existente.

Ceea ce marchează gradele perfecţiunii între modele şi rangurile printre critici este coeficientul mai mare sau mai mic de exactitate, forţă, tărie de spirit, sensibilitate sufletească, căldură a imaginaţiei.

Nu toate artele impun aceste calităţi reunite într-o proporţie egală. La unele decide mijlocul, la altele imaginaţia, la majoritatea sentimentul, iar spiritul, care le influenţează pe toate, nu domină nici una. Nu există un critic universal, superior publicului mai mult sau mai puţin luminat, în diverse ţări şi secole, rămînînd însă întotdeauna respectabil, pentru că el cuprinde pe cei mai buni judecători ai tuturor genurilor, ale căror voci, mai întîi împrăştiate, se reunesc cu timpul pentru a forma opinia generală.

Opinia publică este ca un fluviu care curge fără încetare şi care îşi depune aluviunile. Vine clipa, cînd apele sale curăţate reprezintă oglinda cea mai fidelă pe care o pot consulta artele.

În privinţa particularilor, care n-au alte titluri decît pretenţiile lor, libertatea de a se înşela cu convingere este un privilegiu la care ei trebuie să se mărginească şi nu vom face greşeala să-i împiedicăm.

Dar criticul de profesie, chiar dacă n-ar dori decît să fie mediocru, încă este obligat să se instruiască. Şi, dacă se va întîmpla ca oamenii care în viaţa lor nu s-au gîndit să-şi formeze spiritul şi n-au dat dovadă de nici un talent sau de idei, nefăcînd parte măcar din rîndul scriitorilor obscuri, dacă se va întîmpla ca unii dintre aceşti oameni care au făcut din critică un instrument josnic şi mercenar să fi obţinut prin insolenţă şi răutate creditul şi favoarea mulţimii, aceasta ar fi spre ruşinea secolului în care au fost arbitrii gustului.

Ne putem întreba dacă, fără toate calităţile pe care eu le cer, artele şi literatura n-au avut totuşi critici excelenţi. Este o însuşire specială în domeniul artelor şi în

Scanned with OKEN Scanner

această privință artiștii să-și spună cuvîntul. Cît privește literatura, îndrăznesc să răspund că ea a avut puțini critici superiori și a avut și mai puțini care să fi excelat în anumite genuri. Nu se cuvine să indic eu locurile după merit. Am expus principiile, iar cititorul poate să le aplice.

El știe ce greutate au Cicero, Longin, Petroniu, Quintilian, în privința elocvenței, Aristotel, Horațiu și Pope în materie de poezie.

Dar, ceea ce voi avea curajul să exprim, deși sînt sigur că voi fi contrazis de către oamenii de rînd ai literaturii, este că Boileau, căruia versificația și limba îi rămîn îndatorate pentru puritatea lor, Boileau, unul din oamenii secolului său care a studiat cel mai mult pe antici și care posedă în cel mai înalt grad arta de a pune în valoare frumusețile lor, Boileau, atunci cînd a fost vorba de sentiment și de geniu, n-a judecat bine niciodată altfel decît prin comparație.

De aici provine faptul că i-a făcut dreptate lui Racine, fericit imitator al lui Euripide, că l-a disprețuit pe Quinault și l-a lăudat cu rezerve pe Corneille, care nu semăna cu nimeni, fără să mai vorbim de Tasso, pe care nu-l cunoștea deloc sau pe care niciodată nu l-a simțit.

Și cum ar fi putut Boileau care a avut atît de puțină imaginație să exploreze pateticul, el care nu a lăsat să străbată nici o rază de sentiment în tot ceea ce a putut produce ?

Să nu se spună că genul operelor sale nu era susceptibil de acest lucru.

Nici unul nici altul din aceste daruri nu rămîne ascuns în adîncul sufletului și atunci cînd domină, abundă.

Imaginația lui Malebranche l-a antrenat fără voia sa în ceea ce el numea *căutarea adevărului ;* și el nu s-a putut împiedica să cedeze imaginației în această manieră de a scrie, care reprezenta o cale primejdioasă.

Chiar fabulele lui La Fontaine, acest poet divin despre care Boileau n-a spus un cuvînt în a sa *Artă poetică*, sînt pline de trăsături mișcătoare și delicate. Criticii care n-au

avut în ei înșiși facultăți asemănătoare cu acelea ale producțiilor de artă, fiind prea slabi pentru a-și alcătui modele intelectuale proprii, au raportat totul la modelele existente.

Homer, Sofocle, Vergiliu au reunit sufragiile tuturor secolelor, ajungîndu-se la concluzia că (un autor) nu poate place decît dacă urmează pe căile lor. Dar fiecare dintre ei a urmat un drum diferit și ce fac atunci criticii ?

Ei au făcut, spunea autorul *Henriadei*, „ca astronomii care inventează în fiecare zi cercuri imaginare și creează sau nimicesc un cer sau două de cristal, atunci cînd întîmpină cea mai mică greutate".

În ce măsură spiritul didactic, dacă ar fi urmat cu strictețe, ar îngusta cariera geniului ?

„Aspiră spre măreție, va spune criticul superior, și nu importă calea aleasă." El nu va spune ca acțiunea piesei dv. să nu-și schimbe locul, ci va afirma că schimbarea locului este posibilă dintr-un act în altul. El nu vă va spune ca acțiunea poemului dv. să nu dureze mai puțin de patruzeci de zile, nici mai mult de un an, deoarece aceea a *Iliadei* durează patruzeci de zile și o poți limita la un an pe aceea a *Odiseei*.

El va cere însă ca narațiunea dv. să fie clară și nobilă, ca țesătura poemului să nu aibă nimic forțat, ca extremitățile și miezul să corespundă între ele și caracterele enunțate să se mențină pînă la capăt. Scoateți din acțiune orice amănunt rece, orice ornament de prisos, suscitați interesul prin suspensia evenimentelor sau prin surpriza pe care o produc. Vorbiți sufletului, prezentați imagini închipuirii, pătrundeți-vă pentru a impresiona, găsiți în modele sentimentul adevărului, al mărețului, al patetic-ului dar, folosindu-le, urmați impulsul geniului propriu și intențiile subiectelor personale.

În tragedie, iluzia și interesul reprezintă regulile, sacrificați restul nobleței imaginii și îndrăznelii penelului.

Lăsați să fie lăudați grecii pentru că nu au utilizat amorul și aveți doar grijă ca iubirea să fie pasionată, teribilă, chinuitoare.

Scanned with OKEN Scanner

În poemul epic, lipsiți-vă de miraculos ca și Lucan, și la fel ca el făceți-i pe marii oameni să acționeze și să vorbească ; imitați elevația stilului său evitați grandilocvența, lăsați să se spună că acela care i-a zugrăvit pe Cezar, Cornelia și Caton, așa cum a făcut-o el, nu era născut poet.

Faceți să dureze acțiunea atît timp cît trebuie în realitate ; dacă ea este unitară, plină și interesantă va sfîrși prea devreme.

Creați măreția personajelor prin caracterul lor și nu prin rangurile acestora. Un nume mare nu înnobilează deloc o acțiune comună, o acțiune eroică, va înnobila numele cel mai obscur. Într-un cuvînt, încercați să reuniți calitățile acestor mari genii după care s-au făcut regulile și care nu au cucerit dreptul de a comanda decît pentru că nu au ascultat de nimic.

În literatură este cu totul altfel decît în politică. Talentul care este nevoit să se supună unor legi nu va putea fi niciodată productiv. De aceea criticul superior lasă geniului toată libertatea, el nu-i cere decît lucruri mari și îl încurajează să le producă.

Criticul inferior îl obișnuiește cu jugul regulilor. El nu cere decît exactitate și nu obține decît supunere rece și imitație servilă.

Despre această specie de critici, un autor pe care noi nu-l putem cita suficient în materie de gust a spus : „Ei au scris cu greu volume asupra cîtorva rînduri pe care imaginația poeților le-a creat jucîndu-se“ (Voltaire).

Traducere de Lucia Ruxandra Munteanu,
după R. Fayolle,
La Critique,
Librairie Armand Colin, Paris, 1964.

Scanned with OKEN Scanner

ANTOINE HOUDART DE LA MOTTE

A trăit între 1672—1731. Format în admirația clasicilor, tributar lui Boileau și Fénelon, la Motte este poet și teoretician literar, pe planul ideilor estetice principiile sale fiind o continuare a unor puncte de vedere exprimate de Fontenelle.

Ideile literare ale lui Houdart de la Motte sînt exprimate în cuvintarea care însoțește Odele *(1709), unde se ocupă de poezie în general. La aceasta se adaugă cuvîntările despre tragedie care însoțesc* Operele de teatru *(1730). Ideile exprimate cu acest prilej sînt reluate într-o* Suită de reflecțiuni despre tragedie *(1730).*

În cadrul polemicilor dintre antici și moderni, *la Motte se definește la început ca un apărător al poeziei, versul fiind o probă de virtuozitate. Mai tîrziu el constată extensiunea enunțului în proză, atît în comedie, cît și în teatrul tragic. Autorul scrie, el însuși, o tragedie în proză.*

La Motte ajunge astfel la concluzia că între poezie *și* versificație *nu este o legătură directă și obligatorie, poezia putînd renunța la rimă fără să-și piardă calitatea poetică.*

Scanned with OKEN Scanner

Afirmația lui la Motte este plină de îndrăzneală, avînd meritul să anticipeze asupra evoluției poeziei moderne de mai tîrziu.

Modul practic cum înțelege el realizarea acestui deziderat ducea doar la o prozaizare a poeziei.

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE MANIERA DE A CRITICA AUTORII

Critica este fără îndoială permisă în republica literelor. Ea este legitimă deoarece este un drept natural al publicului de a judeca scrierile care îi sînt prezentate ; ea este utilă pentru că nu tinde decît să te facă să judeci printr-o apreciere serioasă şi detaliată defectele şi calităţile operelor. Dar pe cît este critica legitimă şi utilă, pe atît satira este injustă şi primejdioasă ; injustă prin încercarea de a face de rîs autorii, ceea ce nu are dreptul nimeni să facă, şi primejdioasă prin încercarea de a provoca rîsul şi nu de a lămuri.

Ea nu emite decît judecăţi vagi şi răutăcioase; cu atît mai contagioase cu cît generalitatea lor convine comodităţii noastre, dar maliţia lor ne incită pornirea de a-i dispreţui pe ceilalţi.

Va trebui, deci, în republica literelor, să fie trataţi satiricii superficiali ca nişte răzvrătitori care nu caută decît să învrăjbească, şi criticii înţelepţi, din contră, ca nişte buni cetăţeni care se străduiesc să înflorească dreptatea şi talentele.

Lor, fără îndoială, le aparţine dreptul de a judeca operele vechi şi moderne, dar este bine, mi se pare, mai întîi să se stabilească o diferenţă între autorii din secolele trecute şi cei contemporani. De obicei primii sînt examinaţi

cu un respect timid și cu menajamente superstițioase, în timp ce pentru contemporani este rezervată toată severitatea și cutezanța judecăților. Îndrăznesc să spun, cu toate acestea, că ar trebui să se întîmple invers. Toată atenția se cuvine contemporanilor, iar celorlalți le datorăm adevărul.

Va trebui deci, pentru instruirea contemporanilor noștri, să profităm de această libertate pe care o putem avea față de autorii care nu mai sînt. Propria noastră conduită să ne fie în privința aceasta o lecție : noi nu facem anatomie decît pe morți ; avem chiar oroare de preceptul ce permite experiențele asupra persoanelor neînsemnate.

De ce să nu extindem umanitatea asupra lucrurilor ce nu privesc decît spiritul ? De ce, cel puțin, să nu ne mărginim la criticile cinstite despre scriitorii noștri ? De ce, în loc să le reproșăm greșelile, să nu ne îndreptăm atenția spre greșelile înaintașilor, din care să facem să se simtă defectul și, dacă vrem, tot ridicolul care pe ei nu-i mai interesează ? Astfel, vom îndeplini dubla datorie, de a-i lămuri pe ceilalți și de a nu jigni pe nimeni.

Traducere de Lucia Ruxandra Munteanu,
după R. Fayolle,
La Critique,
Librairie Armand Colin, Paris, 1964.

ALEXANDER POPE

S-a născut la Londra în 21 mai 1688 şi a murit la Twickenham în 30 mai 1744.

Autodidact, capabil de mari eforturi intelectuale care s-au soldat cu o autentică erudiţie, cu o sănătate şubredă, Pope rămîne pentru literatura engleză din secolul al XVIII lea un fidel reprezentant al clasicismului, atît prin versurile cît şi prin ideile sale estetice.

În Eseu despre critică *(1711) pleacă de la premisa că studiul scriitorilor clasici reprezintă un mijloc de formare a gustului şi de cunoaştere a principiilor pe care se bazează opera de artă.*

Propunînd creatorilor ca model atît operele clasicilor, cît şi natura, Pope ajunge la concluzia că actul de creaţie trebuie să ţină seama de anumite norme prestabilite.

Prefaţa scriitorului englez la ediţia de opere de Shakespeare (1725) are o semnificaţie deosebită pentru maniera în care Pope înţelegea să integreze scrierile marelui dramaturg în normele clasice. El remarca în operele shakespeariene ma-

Scanned with OKEN Scanner

sivitatea eroilor, individualitatea lor și caracterul firesc.

Critica operei dramaturgului englez are o anumită tentă emoțională, judecățile bazate pe gust și sentiment fiind evidente.

Scanned with OKEN Scanner

PREFAȚĂ [1]

Nu am intenția să mă avînt într-o critică a acestui autor, deși o asemenea critică, făcută în mod serios, și nu superficial, ar fi cel mai bun prilej de care s-ar putea servi orice scriitor corect pentru a forma simțul critic și gustul poporului nostru. Căci, dintre toți scriitorii englezi, trebuie să recunoaștem că Shakespeare constituie cel mai legitim și mai deplin subiect de critică, oferind cele mai numeroase și mai izbitoare exemple atît de frumuseți, cît și de greșeli de tot soiul. Dar aceasta depășește cu mult limitele unei prefețe care își propune doar să descrie soarta operelor lui și condițiile în care ele ne-au fost transmise. Astfel, vom atenua multe greșeli care îi aparțin cu adevărat și îl vom descărca de multe altele care i se pun în seamă, dar care, de fapt, nu îi aparțin, ceea ce, deși nu va putea servi ca îndreptar viitorilor critici pentru a-i face dreptate într-un fel, va fi cel puțin suficient pentru a-i împiedica să-i facă o nedreptate în celălalt.

---

[1] Din *Prefața* la *Opere* de Shakespeare, ediție îngrijită de Pope în 1725; în românește de Ion Aurel Preda; în volumul: *Shakespeare și opera lui* — texte critice — E.L.U., 1964.

Nu pot, totuşi, să nu amintesc cîteva dintre calităţile sale principale şi caracteristice, pentru care (cu toate scăderile sale) el este pe drept şi unanim situat deasupra tuturor celorlalţi dramaturgi. Şi nu fiindcă aici ar fi locul nimerit pentru a-l lăuda, ci fiindcă nu vreau să pierd nici o ocazie ca s-o fac.

Dacă vreodată un autor a meritat epitetul de *original*, acela a fost Shakespeare. Nici chiar Homer nu a sorbit atît de direct în arta sa din izvoarele naturii, ci ea a trecut prin filtre şi canale egiptene şi a ajuns la el nu fără a păstra o oarecare amprentă a ştiinţei sau formă a modelelor precedente. Poezia lui Shakespeare a fost inspiraţie pură : el nu este atît un imitator, cît un instrument al naturii, şi e mai corect să spunem că natura vorbeşte prin poet decît că el vorbeşte după natură.

Personajele sale sînt pînă într-atît natura însăşi, încît este, într-un fel, o insultă să se folosească pentru ele un termen atît de nepotrivit ca acela de cópii ale naturii. Cele ale altor poeţi se aseamănă invariabil, ceea ce arată că le-au luat unii de la alţii şi că nu au făcut decît să reproducă acelaşi chip : fiecare portret, asemenea unui curcubeu secundar, este doar reflectarea unei reflectări. Dar fiecare personaj al lui Shakespeare are tot atîta individualitate ca şi cele din viaţa reală : nici între ele nu este cu putinţă să găseşti două la fel ; iar cele care, prin înrudirea ori afinitatea lor într-o privinţă sau alta, par cel mai mult a fi gemene, atunci cînd sînt comparate, se vor dovedi foarte deosebite. La această realitate şi diversitate a personajelor trebuie adăugat modul remarcabil în care este păstrată identitatea lor de-a lungul pieselor, în aşa fel încît, dacă toate replicile ar fi tipărite fără numele personajelor, cred că ar putea fi atribuite fără greş fiecărui vorbitor.

Nimeni nu a posedat vreodată într-un grad mai înalt sau nu a vădit în situaţii atît de diverse capacitatea de a stîrni afectele noastre. Cu toate astea, de la început pînă la sfîrşit nu se observă nici o trudă, nici un efort de a le trezi, nici o pregătire care să ne ajute să ghicim efectul

Scanned with OKEN Scanner

urmărit sau care să se vadă că duce la el. Inima însă freamătă şi lacrimile pornesc să curgă exact atunci cînd trebuie. Sîntem surprinşi în clipa în care plîngem, dar, reflectînd, constatăm că reacţia noastră este atît de firească, încît ne-am mira dacă n-am fi plîns, şi dacă n-am fi plîns tocmai în acel moment.

Cît de uimitor este, iarăşi, faptul că el nu e mai puţin în măsură să provoace reacţiile diametral opuse acestora, rîsul şi veselia. Că este deopotrivă maestru în redarea a ceea ce e măreţ şi a ceea ce e ridicol în firea omului, a celei mai nobile afecţiuni şi a celor mai deşarte slăbiciuni, a celor mai puternice emoţii şi a celor mai mărunte senzaţii ale noastre!

Dar Shakespeare excelează nu numai în capacitatea de a trezi simţăminte, ci stîrneşte deopotrivă admiraţia prin siguranţa calmă a reflecţiei şi a cugetării. Aprecierile sale asupra fiecărui subiect sînt nu numai în general cele mai juste şi mai judicioase, dar, datorită unui talent foarte deosebit, ceva între forţă de pătrundere şi descoperire norocoasă, el găseşte acel punct anumit care constituie pivotul oricărei argumentări sau de care depinde forţa fiecărui motiv. Acest lucru este cu totul uimitor la un om care nu a cunoscut prin educaţie sau din experienţă măreţele scene de viaţă publică asupra cărora se opresc de obicei gîndurile sale, aşa încît pare să fi cunoscut lumea intuitiv, să fi scrutat natura umană dintr-o singură privire şi să fie unicul autor care îndreptăţeşte părerea foarte nouă că filozoful şi chiar omul de lume se poate naşte, ca şi poetul.

Trebuie să recunoaştem că, în ciuda acestor mari calităţi, el are defecte aproape la fel de mari şi, după cum a scris incontestabil mai bine, tot astfel a scris poate mai prost decît oricare altul. Cred însă că pot explica aceste defecte prin mai multe cauze şi accidente, deoarece altfel e greu de închipuit că o minte atît de mare şi de luminată ar fi putut să fie vreodată împovărată de ele. Faptul că toţi aceşti factori accidentali s-au unit în defavoarea lui îmi pare tot atît de deosebit de nefericit, pe cît de feri-

cită şi de extraordinară a fost îmbinarea atitor talente diferite (ba chiar opuse) într-un singur om.

Se ştie că dintre toate formele de poezie, cea dramatică urmăreşte mai cu osebire să placă *mulţimii*, şi că succesul ei depinde mai direct de *aprobarea generală*. Nu e deci de mirare că Shakespeare, neurmărind la începutul carierei sale altceva decît să-şi cîştige existenţa prin scris, şi-a îndreptat eforturile spre un singur scop : să corespundă întru totul gustului şi dispoziţiei publicului de atunci. Aceasta era format din oameni de jos, şi deci tablourile de viaţă trebuiau să se inspire din cele caracteristice stării lor ; ca urmare, constatăm că nu numai în comediile autorului nostru, ci aproape în toate comediile vechi acţiunea se desfăşoară prin neguţători şi meşteşugari. Şi chiar piesele lui istorice urmează cu strictete poveştile din bătrîni şi tradiţiile populare îndeobşte cunoscute acestei categorii de oameni. În tragedie nimic nu putea provoca surpriză şi admiraţie în chip mai neîndoielnic decît evenimentele şi incidentele cele mai ciudate, mai neaşteptate şi, deci, mai nefireşti, ideile cele mai năstruşnice, exprimarea cea mai răsunătoare. În comedie nimic nu plăcea mai sigur decît bufoneriile ieftine, obscenităţile josnice şi glumele grosolane ale bufonilor şi măscăricilor. Dar chiar în acestea, talentul autorului nostru iese la suprafaţă şi se ridică deasupra subiectului ; geniul său în aceste scene vulgare seamănă cu un prinţ dintr-un roman cavaleresc deghizat într-un cioban — o anumită distincţie şi vioiciune a spiritului, care ies la iveală din cînd în cînd, trădează neamul şi calităţile sale mai de soi.

În plus, nu numai că publicul de rînd nu avea nici o idee despre regulile scrisului, dar puţini chiar dintre spectatorii de condiţie mai bună se puteau lăuda că au cît de cît cunoştinţe şi pretenţii deosebite în această privinţă, pînă în momentul cînd Ben Jonson, punînd stăpînire pe scenă, a adus la modă ştiinţa critică. Şi că acest lucru nu a fost uşor de realizat se poate vedea din numeroasele poveţe (de fapt aproape nişte declamaţii) cu care el a fost silit să-şi însoţească, sub formă de prologuri, pri-

Scanned with OKEN Scanner

mele sale piese, şi pe care a trebuit să le pună în gura actorilor săi, grex-ul, corul [1] etc., pentru a combate prejudecăţile şi a forma spiritul critic al spectatorilor. Pînă atunci scriitorii noştri nu se gîndiseră să scrie după modelul autorilor antici, tragediile lor fiind simple cronici dialogate, iar comediile urmînd firul vreunui roman, aşa cum îl găseau, nu mai puţin orbeşte decît dacă ar fi fost istorie adevărată.

A-l judeca deci pe Shakespeare după regulile lui Aristotel e ca şi cum ai judeca după legile unei ţări pe un om care a acţionat potrivit legilor alteia. El a scris pentru popor, şi a scris mai întîi fără să se bucure de protecţia oamenilor de vază şi deci fără intenţia de a le fi pe plac, fără ajutorul şi sfatul învăţaţilor, precum şi fără cunoaşterea celor mai bune modele — anticii — care să-l îndemne să-i egaleze sau să-i întreacă, într-un cuvînt, fără să se gîndească deloc la reputaţie şi la ceea ce poeţilor le place să numească nemurire, lucruri care, unele sau toate, au încurajat vanitatea şi au însufleţit ambiţia altor scriitori.

Trebuie observat însă că, atunci cînd creaţiile sale au meritat protecţia prinţului, şi cînd încurajării mulţimii i-a urmat cea a Curţii, operele sale din anii de maturitate sînt vădit superioare celor dinainte. Datele cînd a creat piesele arată îndeajuns de clar că producţiile sale s-au îmbunătăţit pe măsură ce a crescut respectul său faţă de public. Şi nu mă îndoiesc că această observaţie s-ar dovedi adevărată în fiece caz în parte dacă ar exista ediţii din care să putem afla perioada exactă cînd a fost scrisă fiecare

---

[1] Termenii *grex* — în latină : „*trupă* (de actori), *cor* al muzelor)" — şi *cor* nu mai desemnează, în ceea ce priveşte comediile lui Ben Jonson, pe comentatorul colectiv din tragediile antice, ci unul sau doi actori, care în prologul şi în cuprinsul piesei urmăresc, ca spectatori, acţiunea, criticînd-o şi explicînd-o. (N.t.).

Scanned with OKEN Scanner

piesă și dacă a fost scrisă pentru publicul de rînd sau pentru Curte [1].

O altă cauză (și nu mai puțin importantă decît precedenta) poate fi dedusă din faptul că autorul nostru a fost el însuși actor și s-a format atunci în spiritul concepțiilor acestei bresle din care făcea parte. Ei au avut întotdeauna criteriile lor proprii, bazate pe alte principii decît cele ale lui Aristotel. Cum trăiesc de pe urma societății, nu cunosc altă regulă decît aceea de a se adapta dispoziției generale a momentului și de a fi în ton cu forma de spirit la modă, ceea ce îi face să piardă în scurt timp orice urmă de discernămînt. Actorii sînt tot atît de buni judecători a ceea ce este corect, cum sînt croitorii a ceea ce este grațios. Și în lumina acestui fapt nu ar fi decît just să admitem că cele mai multe dintre greșelile dramaturgului nostru trebuie să le atribuim nu atît judecății sale greșite ca poet, cît judecății sale corecte ca actor.

Oamenii aceștia considerau drept un merit al lui Shakespeare faptul că el nu a șters aproape niciodată un vers.

Ei au popularizat intens acest lucru, după cum reiese din ceea ce spune Ben Jonson în *Dezvăluirile* sale și din Prefața lui Heming și Condell la prima ediție in-folio. În realitate, însă (indiferent de modul în care s-a impus), nu a existat niciodată o afirmație mai lipsită de temei sau contrazisă de mai multe dovezi incontestabile. Așa sînt, bunăoară, comedia *Nevestele vesele din Windsor*, pe care Shakespeare a rescris-o în întregime, dramele istorice *Henric al VI-lea*, care a fost publicată prima dată sub titlul *Lupta dintre York și Lancaster*, și *Henric al V-lea*, considerabil îmbunătățită, povestea lui Hamlet, amplificată aproape de două ori față de forma inițială, și multe altele. Cred că părerea larg răspîndită despre lipsa lui de învățătură nu este nici ea cu nimic mai întemeiată. Acest

---

[1] Părerea preconcepută a lui Pope cu privire la influența „înnobilatoare" a publicului aristocratic asupra operei lui Shakespeare izvora din întreaga sa concepție aristocratică. (N.t.)

Scanned with OKEN Scanner

lucru ar putea fi şi el socotit drept un merit de către unii, în timp ce alţii pun, la fel de nejudicios, pe seama lui greşelile autorului. Căci de bună seamă că, de ar fi adevărat, ar putea să privească numai o parte din ele, majoritatea nefiind propriu-zis defecte, ci superfetaţiuni [1] provenite nu atît din lipsa de învăţătură sau de lectură, cît din lipsa de gîndire sau judecată, sau, mai degrabă (ca să fim mai drepţi cu autorul), dintr-o concesie făcută deficienţelor altora. În ceea ce priveşte alegerea greşită a subiectului, înlănţuirea greşită a incidentelor, ideile greşite, expresiile forţate etc., dacă nu sînt atribuite cauzelor accidentale menţionate mai sus, trebuie să-i fie puse în seamă poetului, altă soluţie neexistînd.

. . . . . .

Voi încheia spunînd despre Shakespeare că, cu toate scăderile şi cu toate neregularităţile textului, operele sale pot fi considerate, în comparaţie cu cele mai şlefuite şi mai regulate, drept o veche şi majestuoasă construcţie arhitectonică în stil gotic, alături de o clădire modernă: aceasta din urmă este mai elegantă şi mai frapantă, dar prima e mai solidă şi mai solemnă. Trebuie să admitem că una dintre ele conţine suficient material pentru a construi mai multe de celălalt tip. În ea există mai multă varietate, iar încăperile sînt mai impunătoare, deşi coridoarele care ne conduc la ele sînt adeseori întunecoase, bizare şi neplăcute. Întregul trezeşte şi el în noi un mai mare şi mai profund respect, deşi multe din părţile lui sînt copilăroase, prost plasate şi în discordanţă cu măreţia întregului.

---

[1] Lucruri care se adaugă în mod inutil altora (n.t.).

Scanned with OKEN Scanner

SAMUEL JOHNSON

S-a născut la Lichfield în 18 septembrie 1708 şi a murit în 13 decembrie 1784, fiind înmormîntat la Westminster.

Fiu de anticar, familiarizat de timpuriu cu cărţile, S. Johnson îşi face studiile la Oxford, după care colaborează la diverse ziare şi reviste, scrie satire, face dări de seamă despre dezbaterile din parlament, traduce etc.

La început se impune ca lexicograf, publicînd un Dicţionar *(1747—1755), la care se adaugă romanul filozofic* Rasselas *(1759) şi ediţia operelor lui Shakespeare (1765).*

Pentru înţelegerea concepţiei sale de critic şi estetician, semnificativă este prefaţa la ediţia marelui dramaturg, precum şi Vieţile poeţilor *(1781), care însumează biografii şi aprecieri literare asupra unui mare număr de scriitori.*

Educaţia literară a lui S. Johnson s-a produs în spiritul ataşamentului faţă de valorile clasice.

Judecăţile lui despre Shakespeare, în general corecte, marchează un moment istoric în evoluţia criticii din acea vreme, dar rezervele sale faţă de Regele Lear *şi* Macbeth *sînt nejustificate.*

Opiniile critice din Viețile poeților *și le susține cu argumente edificatoare desprinse din analiza operelor și raportarea la biografia autorilor și la contextul epocii.*

Severitatea cu care sînt apreciați unii scriitori ca Swift, Gray și Collins este excesivă, dar registrul selecțiilor realizate de autor rămîne bogat și semnificativ.

Scanned with OKEN Scanner

PREFAȚĂ [1]

Că morții sînt fără nici un temei copleșiți cu laude și că antichitatea este cinstită așa cum se cuvine a fi cinstite numai marile virtuți sînt lucruri de care vor continua probabil să se plîngă aceia care, nefiind în stare să adauge nimic adevărului, speră să iasă în evidență prin ereziile paradoxului ; sau aceia care, siliți de dezamăgire să se consoleze cu expediente, sînt gata să aștepte de la posteritate ceea ce le refuză prezentul și se hrănesc cu speranța că timpul le va aduce în cele din urmă considerația de care invidia îi privează încă.

Antichitatea, ca orice altă valoare care atrage atenția omenirii, are fără îndoială admiratori care o venerează, nu pentru că așa îi îndeamnă rațiunea, ci dintr-o prejudecată. Unii par să admire fără deosebire tot ceea s-a păstrat vreme îndelungată, fără să țină seama de faptul că uneori timpul a colaborat cu hazardul ; toți sînt, poate, mai înclinați să cinstească meritele trecute decît cele prezente ; și mintea contemplă geniul prin umbrele vremii, la fel cum ochiul privește soarele printr-o opacitate artifi-

[1] Din *Prefața* la *Opere* de *Shakespeare*, 1765, în românește de Ion Aurel Preda ; în volumul *Shakespeare și opera lui* — texte critice — E.L.U., 1964.

cială. Marea strădanie a criticii este să descopere greşelile modernilor şi frumuseţile anticilor. Cît timp un autor este încă în viaţă, îi apreciem talentul după operele sale cele mai slabe, însă cînd a murit, îl judecăm după cele mai bune.

Operele, însă, a căror valoare nu este absolută şi bine determinată, ci gradată şi relativă, operele care nu se bazează pe principii demonstrabile şi ştiinţifice, ci fac apel numai la observaţie şi experienţă, nu pot fi supuse unei alte probe decît aceleia a timpului cît vieţuiesc şi continuă a fi preţuite. Omenirea cercetează şi compară adeseori lucrurile pe care le posedă de multă vreme, şi dacă ea continuă să le preţuiască, aceasta se datorează faptului că frecventele comparaţii au confirmat părerea favorabilă lor.

După cum, atunci cînd e vorba de opere ale naturii, nimeni nu poate spune despre un rîu că e adînc sau despre un munte că este înalt fără să cunoască mulţi munţi şi multe rîuri, tot astfel, atunci cînd e vorba de creaţii de geniu, nici una nu poate fi calificată ca desăvîrşită pînă cînd nu este comparată cu alte opere de acelaşi fel. Demonstraţia îşi arată imediat puterea, şi nu are ce să aştepte de la trecerea anilor, sau de ce să se teamă de ea ; operele experimentale, însă, trebuie să fie apreciate după raportul dintre ele şi capacitatea generală, colectivă a omului, aşa cum este descoperită ea în urma unui lung şir de sforţări. Referitor la prima clădire care a fost construită, s-ar putea stabili cu certitudine că a fost rotundă sau pătrată, dar dacă a fost spaţioasă sau impunătoare, probabil că numai timpul a putut să decidă. Perfecţiunea scării pitagoreice a numerelor a fost descoperită imediat, pe cîtă vreme despre poemele lui Homer noi încă nu ştim că întrec limitele obişnuite ale inteligenţei umane decît din observarea faptului că popor după popor şi secol după secol abia au fost în stare să-i transpună întîmplările, să dea alte nume eroilor săi şi să-i parafrazeze sentimentele.

Respectul datorat scrierilor care au supravieţuit vreme îndelungată izvorăşte, deci, nu din credinţa naivă că veacu-

rile trecute ar fi fost mai înțelepte, sau din convingerea sumbră că omenirea ar fi degenerat, ci este urmarea faptului recunoscut și neîndoielnic că asupra lucrurilor care sînt cunoscute de mai multă vreme s-a cugetat mai mult și că lucrurile asupra cărora se cugetă mai mult sînt înțelese mai bine.

Poetul ale cărui opere mi-am propus să le trec în revistă poate începe acum să își asume demnitatea de antic și să reclame privilegiul celebrității statornicite și al veneraţiei consacrate prin uzanță. El a supraviețuit mult veacului său, termenul socotit în mod obișnuit ca făcînd dovada valorii literare. Ce avantaje a putut să aibă cîndva de pe urma unor aluzii personale, obiceiuri locale sau păreri vremelnice au fost pierdute de mulți ani, iar subiectele de veselie sau motivele de întristare, oferite cîndva de aspectele unei vieți artificiale, acum nu fac decît să întunece scenele pe care odinioară le luminau. Efectele protecției și ale emulației au trecut; tradiția prieteniilor și dușmăniilor s-a stins; operele sale nu mai furnizează nimănui argumente pentru a-și susține părerea și nici invective vreunei tabere; ele nu pot nici să hrănească vanitatea, nici să satisfacă răutatea, ci sînt citite fără nici un alt motiv decît din dorința de desfătare, și sînt lăudate, deci, numai în măsura în care produc desfătare. Totuși, chiar și fără sprijinul interesului sau al pasiunii, ele au rezistat schimbărilor de gust și de obiceiuri, și, transmise fiind din generație în generație, au primit de fiecare dată dovezi de prețuire.

Dar, întrucît judecata omenească, deși cîștigă treptat în siguranță, nu devine niciodată infailibilă, iar aprobarea, chiar dacă continuă vreme îndelungată, poate totuși să izvorască numai dintr-o prejudecată, sau să fie numai o chestiune de modă, se cuvine a cerceta prin ce merite deosebite a cîștigat și a păstrat Shakespeare trecerea de care se bucură în rîndurile compatrioților săi.

Nimic nu poate să placă multora, și să placă vreme îndelungată, în afară de zugrăvirea corectă a ceea ce este general. Moravurile particulare pot fi cunoscute cîtorva,

și deci numai cîțiva pot aprecia cît de fidel sînt copiate. Jocul capricios al fanteziei poate să încînte un timp prin acea noutate în căutarea căreia sîntem mînați cu toții de plictiseala obișnuită a vieții, dar plăcerile miracolelor neașteptate sînt epuizate curînd, mintea neputîndu-se odihni decît dacă se sprijină pe stabilitatea adevărului.

Shakespeare este, mai presus decît toți scriitorii, cel puțin mai presus decît toți scriitorii moderni, poetul naturii ; poetul care oferă cititorilor săi o oglindă fidelă a moravurilor și a vieții. Caracterele sale nu poartă pecetea obiceiurilor dintr-un anumit loc, nepracticate în restul lumii, a particularităților de stări și profesiuni sau a accidentelor de modă trecătoare ori ale părerilor vremelnice ; ele sînt adevărați descendenți ai umanității obișnuite, așa cum lumea va avea întotdeauna, și observația va descoperi întotdeauna. Personajele sale acționează și vorbesc sub influența pasiunilor și principiilor generale care frămîntă toate mințile, și întreg sistemul vieții este înfățișat în continuă mișcare. În scrierile altor poeți personajul este prea adeseori un individ ; în cele ale lui Shakespeare el este, de obicei, o specie.

Tocmai această vastitate a concepției constituie izvorul atîtor învățături. Tocmai aceasta face ca piesele lui Shakespeare să fie pline de maxime practice și de înțelepciune a vieții. S-a spus despre Euripide că fiecare vers al său este un precept ; despre Shakespeare se poate spune că din operele sale se poate extrage un sistem de înțelepciune civică și economică. Dar nu strălucirea anumitor pasaje, ci desfășurarea acțiunii și conținutul dialogului vădesc adevăratul său talent, iar cine va încerca să îl recomande prin citate alese va reuși la fel ca pedantul din *Hierocles,* care, atunci cînd și-a oferit casa spre vînzare, a luat în buzunar o cărămidă ca mostră.

Cu greu și-ar putea da seama cineva, alt fel decît comparîndu-l cu alți autori, cît de neîntrecut este Shakespeare în adaptarea la viața reală a sentimentelor pe care le descrie. S-a spus despre școlile de declamație din antichitate că, cu cît erau frecventate mai asiduu, cu atît

Scanned with OKEN Scanner

elevul era mai nepregătit pentru viață, deoarece nu găsea acolo nimic din ceea ce ar fi putut întîlni în oricare alt loc. Această observație poate fi aplicată la orice teatru, în afară de cel al lui Shakespeare. Teatrul, atunci cînd se află în oricare alte mîini, este populat cu personaje cum nu s-au văzut niciodată, vorbind, într-o limbă care nu a fost auzită niciodată, despre probleme care nu se vor ivi niciodată în relațiile dintre oameni. Dialogul acestui autor, însă, este adeseori determinat în mod atît de vădit de incidentul care îl prilejuiește și este urmărit cu atîta ușurință și simplitate, încît aproape nu pare să aibă pretenția că este ficțiune, ci că a fost spicuit cu grijă dintr-o conversație obișnuită și din întîmplări obișnuite.

Pe orice altă scenă mobilul universal este dragostea, prin puterea căreia se împart tot binele și răul, și fiecare acțiune este grăbită sau întîrziată. Preocuparea unui dramaturg modern este să introducă în intrigă un îndrăgostit, o femeie și un rival, să-i încurce în situații contradictorii, să-i nedumerească prin opoziții de interese și să-i hărțuiască prin violența unor dorințe incompatibile una cu alta, să-i facă să se întîlnească în extaz și să se despartă în agonie, să le umple gura cu o bucurie hiperbolică și cu o mîhnire exagerată, să-i supună la cazne cum nici un om nu a suferit vreodată și să-i salveze cum nici un om nu a fost salvat vreodată. În acest scop veridicitatea este violată, viața denaturată și limba stîlcită. Dar dragostea nu-i decît una dintre multele pasiuni și, așa după cum nu are o mare influență asupra vieții în ansamblu, ea joacă un rol neînsemnat în dramele unui poet care și-a luat ideile din lumea vie și a zugrăvit numai ceea ce a văzut în jurul său. El a știut că orice altă pasiune, în măsura în care e normală sau excesivă, este o sursă de fericire sau de nenorocire.

Deși caractere atît de cuprinzătoare și de generale nu sînt ușor de individualizat și de fixat, totuși, poate că nici un alt poet nu a păstrat vreodată în mai mare măsură deosebirea dintre personajele sale. Nu vreau să spun, ca Pope, că fiecare replică poate fi atribuită vorbitorului

Scanned with OKEN Scanner

respectiv, deoarece sînt multe replici care nu au nimic caracteristic ; dar poate că, deşi unele pot fi adaptate în egală măsură fiecărui personaj, ar fi greu de găsit vreuna care să poată fi transferată de la actualul posesor unui alt pretendent. Un asemenea transfer este corect atunci cînd este justificat.

Alţi dramaturgi pot atrage atenţia doar prin personaje hiperbolice sau exagerate, printr-o desăvîrşire sau o depravare de necrezut şi fără seamăn, aşa cum autorii de barbare romane cavalereşti îl însufleţeau pe cititor cu ajutorul unui uriaş şi al unui pitic ; de aceea, cel care îşi va întemeia aşteptările, în ce priveşte treburile omeneşti, pe ceea ce se întîmplă în piesă ori în povestire, se va înşela în aceeaşi măsură. Shakespeare nu are eroi ; scenele sale sînt populate numai cu oameni care acţionează şi vorbesc aşa cum cititorul crede că ar fi acţionat şi vorbit el însuşi în împrejurări asemănătoare ; chiar acolo unde intervin forţe supranaturale dialogul este ca în viaţă. Alţi scriitori travestesc pasiunile cele mai firesti şi incidentele cele mai frecvente în aşa fel încît cel care le întîlneşte în carte nu le va recunoaşte în viaţă ; Shakespeare apropie ceea ce este îndepărtat şi face ca miracolul să devină familiar ; evenimentul pe care îl descrie nu se va petrece, dar dacă ar deveni posibil, urmările lui ar fi probabil acelea pe care i le-a atribuit ; şi se poate spune despre Shakespeare că a înfăţişat firea omenească nu numai aşa cum se comportă ea în împrejurări reale, ci şi cum ar reacţiona în condiţiile unor încercări la care nu poate fi pusă.

Meritul lui Shakespeare stă aşadar în faptul că teatrul său este oglinda vieţii, că cine şi-a zăpăcit imaginaţia urmărind fantomele pe care alţi scriitori le-au făcut să-i apară înainte se poate vindeca de stările sale de extaz delirant citind despre sentimente omeneşti într-o limbă omenească, asistînd la scene pe baza cărora un pustnic ar putea să judece acţiunile omenirii, iar un duhovnic să prezică evoluţia pasiunilor.

Scanned with OKEN Scanner

Faptul că el a zugrăvit numai aspectele generale ale firii omenești l-a expus blamului criticilor care-și întemeiază aprecierile pe principii mai înguste. Dennis [1] și Rhymer [2] socotesc că romanii săi nu sînt destul de romani, iar Voltaire îi critică regii ca nefiind destul de regali. Dennis e jignit că Meneniu, un senator din Roma, face pe măscăriciul, iar Voltaire crede că regulile decenței sînt încălcate atunci cînd uzurpatorul danez este prezentat ca un beţiv. Dar la Shakespeare firea predomină asupra accidentului și, dacă păstrează trăsăturile esențiale, nu acordă prea mare importanță unor distincții adiacente și întîmplătoare. Subiectul dramei necesită romani sau regi, dar el are în vedere numai oameni. El știe că Roma, ca orice alt oraș, avea oameni de toate facturile, și avînd nevoie de un măscărici, a intrat în Senat după acela pe care Senatul i l-ar fi oferit cu siguranță. El era înclinat să-l facă pe un uzurpator sau un ucigaș nu numai odios, ci și demn de dispreț, și de aceea a adăugat la celelalte însușiri pe aceea de beţiv, știind că regilor le place vinul la fel ca și celorlalți oameni și că băutura își produce în chip firesc efectul și asupra regilor. Acestea sînt micile șicane ale unor minți înguste ; un poet trece cu vederea deosebirea întîmplătoare de țară și condiție, așa cum un pictor, mulțumit de figura omenească, neglijează veșmintele.

Criticile pe care și le-a atras prin faptul că a amestecat scenele comice cu cele tragice merită o mai atentă considerație, deoarece se referă la toate operele sale. Dar să expunem mai întîi faptele, și apoi să le cercetăm.

Piesele lui Shakespeare nu sînt, în termeni stricți și critici, nici tragedii, nici comedii, și compoziții de un gen deosebit, înfățișînd adevărata stare a firii pămîntești, cu părțile ei de bine și de rău, de bucurie și de durere, ames-

---

[1] *John Dennis* (1657—1734), critic englez (n.t.).

[2] *Thomas Rhymer* (1641—1713), arheolog și critic englez. Lucrarea sa *Aprecieri asupra tragediilor din veacul trecut* (1678) conține păreri foarte nefavorabile despre autorii dramatici, inclusiv despre Shakespeare (n.t.).

Scanned with OKEN Scanner

tecate într-o infinită diversitate de proporţii şi în nenumărate moduri de combinare, şi exprimînd mersul lucrurilor în lume, unde ceea ce este o pierdere pentru unul reprezintă un cîştig pentru altul; unde, în acelaşi timp, chefliul se grăbeşte spre vinul său, iar îndoliatul îşi îngroapă prietenul; unde răutăţii unuia îi vin de hac ghiduşiile altuia şi unde multe fapte rele şi fapte bune sînt săvîrşite sau împiedicate fără nici o intenţie.

Din acest vălmăşag de ţeluri încîlcite şi întîmplări mărunte poeţii antici au ales, potrivit legilor prescrise de obicei, unii — crimele oamenilor, iar alţii — absurdităţile lor; unii — marile vicisitudini ale veţii, iar alţii — întîmplările mai puţin grave; unii — spaimele mizeriei, iar alţii — veselia bunăstării. Aşa au apărut cele două genuri de imitaţie, cunoscute sub denumirile de *tragedie* şi *comedie*, compoziţii menite să servească unor scopuri diferite prin mijloace opuse şi socotite atît de puţin înrudite, încît nu îmi amintesc, dintre greci şi romani, nici un singur autor care să le fi practicat pe amîndouă.

La Shakespeare capacitatea de a stîrni rîsul şi aceea de a provoca tristeţea s-au îmbinat nu într-o singură minte, ci într-o singură compoziţie. Aproape în toate piesele sale există atît personaje serioase, cît şi personaje comice, şi în evoluţiile succesive ale acţiunii efectul produs este cînd seriozitate şi tristeţe, cînd frivolitate şi rîs.

Că această practică este contrară regulilor criticii, va fi lesne admis; dar există întotdeauna posibilitatea de a apela la natură, împotriva prescripţiilor criticii. Scopul scrisului în general este de a instrui; scopul poeziei este de a instrui plăcînd. Nu se poate tăgădui că o piesă mixtă poate instrui la fel de bine ca şi o tragedie sau o comedie, deoarece ea le conţine pe amîndouă în schimbările ei de scenă şi dă într-o mai mare măsură decît oricare dintre ele impresia de viaţă adevărată, arătînd cum marile maşinaţiuni şi urzelile mărunte pot contribui unele la succesul altora sau se pot împiedica reciproc, şi cum ceea ce este nobil şi ceea ce este josnic colaborează, în cadrul sistemului general, în virtutea unei înlănţuiri inevitabile.

Scanned with OKEN Scanner

Se obiectează că prin această alternare a scenelor dezvoltarea pasiunilor este întreruptă şi că evenimentul principal, nefiind precedat de incidente pregătitoare prezentate într-o gradaţie corespunzătoare este lipsit de puterea de a emoţiona, care constituie cea mai înaltă însuşire a poeziei dramatice. Acest raţionament pare atît de convingător, încît este acceptat ca adevărat chiar de aceia care, din experienţa cotidiană, îşi dau seama că este fals. Alternarea scenelor tragice cu cele comice rareori nu reuşeşte să producă succesiunea de reacţii afective urmărită. Ficţiunea nu poate emoţiona într-atît încît atenţia să nu poată fi uşor abătută, şi deşi trebuie să recunoaştem că frivolitatea nedorită conturbă uneori melancolia plăcută, să nu uităm, în acelaşi timp, că melancolia nu este întotdeauna plăcută şi că ceea ce conturbă pe un om poate uşura pe un altul, că spectatorii au gusturi diferite şi că, în general, orice plăcere constă în varietate.

Actorii care, în ediţia lor, au împărţit operele autorului nostru în comedii, drame istorice şi tragedii par să nu fi deosebit aceste trei categorii pe baza unor idei foarte exacte sau precise.

O acţiune care se termină în chip fericit pentru personajele principale, oricît de serioasă sau de dezolantă era ea prin incidentele intermediare, reprezintă, după părerea lor, o comedie. Această concepţie despre comedie a dăinuit multă vreme la noi, şi s-au scris piese care, prin modificarea deznodămîntului, erau astăzi tragedii, iar mîine comedii.

Tragedia nu era pe atunci un poem mai plin de demnitate şi mai înălţător decît comedia; ea implica doar un sfîrşit nefericit, cu care critica obişnuită din acel timp se declara satisfăcută, indiferent dacă în desfăşurarea ei piesa oferea şi plăceri mai frivole.

Drama istorică se compunea dintr-o serie de acţiuni în succesiune pur cronologică, independent unele de altele şi fără nici o tendinţă de a introduce sau a pregăti deznodămîntul. Ea nu se deosebeşte întotdeauna foarte clar de tragedie. Unitatea de acţiune nu este respectată mai mult

în *Antoniu și Cleopatra* decît în drama istorică *Richard al II-lea*. O dramă istorică putea fi continuată de-a lungul mai multor piese, întrucît, neavînd un plan, ea nu avea nici limite.

În toate aceste tipuri de opere dramatice, metoda folosită de Shakespeare este aceeași : o alternare a seriozității și a veseliei, prin care mintea este o dată moleșită, iar altă dată înviorată. Dar oricare ar fi scopul său — să înveselească sau să întristeze, ori să conducă acțiunea, fără vehemență sau emoții, pe făgașul unui dialog ușor și familiar — el reușește întotdeauna să-l atingă ; rîdem, plîngem, sau stăm tăcuți într-o calmă așteptare, în liniște, dar nu indiferenți, după cum ne poruncește el.

Atunci cînd planul lui Shakespeare este înțeles, observațiile critice ale lui Rhymer și Voltaire cad în cea mai mare parte. Piesa *Hamlet* este deschisă, fără ca acest lucru să fie deplasat, de două santinele ; Iago răcnește la fereastra lui Brabanțio, fără să dăuneze intrigii piesei, deși folosește cuvinte pe care un public modern nu le-ar tolera ușor ; Polonius este un personaj nimerit și util, iar groparii pot fi ascultați cu satisfacție.

Shakespeare s-a apucat de teatru avînd lumea deschisă în fața lui ; pe atunci regulile anticilor erau cunoscute numai de puțini ; spiritul critic al publicului nu era format ; poetul nu a avut un exemplu atît de celebru încît să îl obligă la imitație și critici cu atîta autoritate încît să-i poată struni avîntul. De aceea a dat curs liber înclinației sale firești, iar înclinația sa, după cum a remarcat Rhymer, l-a dus spre comedie. În tragedie scrie adeseori, pe cît se pare, cu multă trudă și osteneală, lucruri care pînă la urmă sînt foarte puțin reușite ; dar în scenele comice pare să creeze fără efort lucruri pe care efortul nu le poate îmbunătăți. În tragedie caută întotdeauna un prilej de a fi comic, dar în comedie pare să se odihnească, să se desfete, ca într-o formă de cugetare potrivită firii lui. În scenele tragice lipsește întotdeauna ceva, dar comediile întrec adeseori așteptările sau dorințele. Comediile sale plac prin ideile și prin limba lor, iar tragediile

mai ales prin întîmplări și acțiuni. Tragediile par să fie produsul îndemînării ; în comedie el pare a fi călăuzit de instinct.

Comediile sale au pierdut prea puțin din forță în urma schimbărilor pe care un secol și jumătate le-a adus în obiceiuri și în vocabular. Întrucît personajele acționează în virtutea unor principii izvorîte din pasiuni adevărate, foarte puțin influențate de forme particulare, plăcerile și necazurile lor pot fi împărtășite în toate timpurile și în toate locurile ; ele sînt conforme cu natura și deci au viață îndelungată ; particularitățile accidentale ale unor deprinderi personale sînt doar o poleială, strălucitoare și plăcută un timp, dar care în curînd devine ștearsă și cenușie, nemaipăstrînd nimic din vechiu-i lustru. Trăsăturile distinctive ale adevăratei pasiuni sînt însă culorile naturii ; prezente în întreaga masă, ele nu pot pieri decît o dată cu corpul care le poartă. Combinațiile întîmplătoare de însușiri eterogene sînt destrămate de hazardul care le-a creat ; dar simplitatea uniformă a calităților primare nici nu îngăduie o sporire, nici nu este supusă descreșterii. Nisipul îngrămădit de un val este împrăștiat de un altul, dar stînca rămîne întotdeauna pe loc. Apele timpului, care spală întotdeauna edificiile fragile înălțate de alți poeți, trec fără să lase urme pe lîngă stînca de diamant a lui Shakespeare.

Scanned with OKEN Scanner

SHAFTESBURY

Neglijat adeseori de istoricii literari, menționat doar prin cîteva rînduri în diverse tratate despre evoluția ideilor estetice, Anthony Ashley Cooper al treilea conte de Shaftesbury a trăit între anii 1671—1713. Moartea îl surprinde la puțină vreme după ce operele sale cele mai reprezentative au fost publicate în două volume, intitulate Caracteristici ale oamenilor, moravurilor, opiniilor și timpurilor *(1711).*

Popasurile în Olanda i-au dat prilejul esteticianului englez să se familiarizeze cu literatura și filozofia de pe continent, imprimînd și stilului său o amprentă caracteristică.

Opera filozofică și estetică a lui Shaftesbury este o sinteză între stoicism, neoplatonism și empirism.

Filozofia sa îndrumează spre cunoașterea de sine și detectarea binelui și a adevărului. Scopul său este realizarea fericirii umane într-o lume în care trebuie să domnească armonia și virtutea.

Conceptul fundamental de unitate și multiplicitate cu care operează Shaftesbury este de natură estetică, fiind conceput ca o lege care stă

Scanned with OKEN Scanner

la baza universului. Alcătuită din părți care depind una de alta, lumea este prezentată ca o unitate însuflețită, creată de o forță exterioară, Finalitatea frumosului parțial de care omul ia act reprezentînd un fragment al armonici universale.

Frumosul este astfel conceput ca formă și proporție, în maniera filozofiei grecești. Inspirația artistului este o rezultantă a viziunii lui interioare și a iluminației divine. Distanța față de iluminiști este evidentă.

Scanned with OKEN Scanner

Într-o scrisoare către un prieten

Partea a IV-a

Secţiunea a III-a

Şi astfel, de fapt, cea mai naturală frumuseţe din lume este cinstea şi adevărul moral. Căci frumuseţe înseamnă adevăr. Adevăratele trăsături alcătuiesc frumuseţea unei feţe; şi adevăratele proporţii, frumuseţea arhitecturii; după cum adevăratele măsuri alcătuiesc frumuseţea armoniei şi muzicii. În poezie, care este în întregime născocire, perfecţiunea o constituie tot adevărul. Şi oricine are suficientă învăţătură pentru a-l citi pe filozoful grec [1] sau pe copiştii lui moderni în legătură cu natura poeziei dramatice şi epice va înţelege cu uşurinţă această consideraţie despre adevăr.

Un pictor, dacă are geniu, înţelege adevărul şi unitatea planului şi ştie că este nefiresc atunci cînd urmează natura prea îndeaproape şi cînd copiază strict viaţa. Căci arta îi permite să aducă în operă nu întreaga natură, ci numai o parte din ea. Totuşi, opera, dacă e frumoasă şi conţine adevăr, trebuie să fie un întreg în sine, complet, independent şi în acelaşi timp cît se poate de mare şi cuprinzător. Aşa încît, în asemenea ocazie, amănuntele trebuie să se supună scopului general şi toate să fie subordonate scopului principal pentru ca acesta să fie mai

[1] Referinţă la Aristotel (n.t.).

Scanned with OKEN Scanner

ușor văzut, pentru a da o privelişte simplă, clară şi unită, care ar fi stricată şi tulburată de exprimarea vreunui amănunt specific şi deosebit.

Varietatea naturii este astfel, încît să deosebească tot ceea ce creează ea printr-un caracter original şi particular, care, strict respectat, face ca subiectul să fie diferit de toate celelalte existente în lume.

Dar poetul şi pictorul bun caută cu sîrguinţă să împiedice acest efect. Ei detestă amănuntele şi se tem de particularitate, care ar face ca imaginile şi caracterele lor să pară capricioase şi fantastice. Simplul pictor de portrete are într-adevăr puţine lucruri în comun cu poetul, dar, la fel ca simplul istoric, el copiază ceea ce vede şi trasează în detaliu fiecare trăsătură şi semn particular. Altfel stau însă lucrurile cu oamenii care inventează şi proiectează. Aceste genii îşi formează ideea operei lor din numeroasele obiecte ale naturii şi nu dintr-un obiect special. Astfel, se spune că cei mai buni artişti au studiat neobosiţi cele mai bune statui, considerîndu-le drept o regulă mai bună decît cea oferită de cele mai desăvîrşite trupuri omeneşti. Tot astfel, unele spirite însemnate au recomandat cele mai bune poeme în locul celor mai bune istorii, deoarece poemele ne învaţă mai bine adevărul despre caracterul şi natura omenirii.

Această critică nu trebuie considerată prea rigidă. Deşi puţini sînt cei care se supun acestor reguli, puţini sînt şi cei insensibili la ele. Oricît i-am cruţa pe poeţii noştri defectuoşi sau pe autorii de lucrări cu viaţă scurtă şi împotriva regulilor, ştim prea bine că operele durabile ale artiştilor buni trebuie compuse într-un mod mai uniform. Toate operele lor juste se încadrează în regulile naturale ale proporţiei şi adevărului. Creaţia spiritului lor trebuie să se asemene cu o creaţie a naturii. Trebuie să aibă corp şi părţi proporţionale, altfel cei de prost gust nu vor întîrzia să critice opera că nu are nici cap nici coadă. În felul acesta, bunul simţ (în conformitate cu o filozofie justă) judecă acele opere care cer justeţea întregului şi arată că autorul lor, oricît ar fi de meticulos

Scanned with OKEN Scanner

și de exact în privința detaliilor, face în realitate lucru de mîntuială.

Infelix operis summa, quia ponere totum nesciet[1].

Acesta este adevărul poetic și (dacă îl pot numi astfel) elocvent și plastic. Adevărul narativ sau istoric trebuie să fie vrednic de toată stima, în special cînd ținem seama de cît a suferit omenirea, care a început să fie atît de interesată de acest subiect, de pe urma lipsei de claritate în această privință. Acest adevăr este o parte a adevărului moral. A fi judecător într-o privință înseamnă a fi judecător și în cealaltă. Moravurile, caracterul și geniul unui autor trebuie să fie serios luate în considerație și istoricul sau cel ce relatează lucruri importante omenirii trebuie, indiferent cine ar fi el, să ne cîștige întîi creditul în ceea ce privește respectarea judecății, imparțialității și dezinteresului, înainte ca noi să fim obligați să îl credem pe cuvînt. Iar în ceea ce privește adevărul critic sau judecarea și determinarea a ceea ce ne-au dat comentatorii, traducătorii, parafraștii, gramaticienii și alții, într-o mare varietate de stiluri și în atîtea interpretări diferite, interpolări și corupții ale originalului, cu atîtea greșeli ale copiștilor, transcribilor, editorilor și cu o sumedenie de alte asemenea accidente la care sînt supuse cărțile antice, acest adevăr critic devine, în general, un subiect de subtile speculații, ținînd seama, de asemenea, că cititorul, deși nu este un lingvist priceput trebuie sprijinit de multe alte ajutoare din cronologie, filozofie naturală, geografie și alte științe.

În felul acesta multe adevăruri anterioare trebuie examinate și înțelese pentru a putea judeca cu justețe adevărul istoric, acțiunile trecute și evenimentele omenirii redate nouă de autorii antici ai diverselor popoare, epoci, timpuri, deosebiți ca interese și caracter. Anumite adevăruri morale și filozofice sînt atît de evidente în sine

---

[1] Horațiu : *Arta poetică* (n.t.).

încît ne-ar fi mai ușor să ne închipuim că jumătate din omenire se îmbolnăvește de una și aceeași specie de nebunie decît să recunoaștem ca adevărat vreun lucru îndreptat împotriva unor asemenea cunoștințe naturale, rațiuni fundamentale și bun simț.

Traducere de Ileana Verzea,
după *Anthony Ashley Cooper*,
Eighteenth-Century Critical Essays, vol. I,
Cornell University Press,
Ithaca, New York, 1961.

Scanned with OKEN Scanner

EDMUND BURKE

A trăit între anii 1729—1797, reprezentînd mişcarea estetică engleză care începe să explice procesul de creaţie şi actul de receptare a frumosului prin anumiţi factori psihologici.

Lucrarea fundamentală de estetică a lui Burke se intitulează O cercetare filozofică asupra originii ideilor noastre despre sublim şi frumos *(1756).*

Estetica lui Burke aduce pe prim plan factorii subiectivi în explicarea gustului, dar nu face întru totul abstracţie de raţiune. În măsura în care gustul ţine de fantezie şi simţuri, el are un caracter subiectiv. Acelaşi estetician explică însă evaluarea eronată a operei de artă prin anumite neajunsuri ale puterii de judecată.

Atunci cînd abordează problema sublimului şi a frumosului, autorul pleacă de la antinomia dintre acestea. Cele două categorii estetice, care se configurează în concepţia lui Burke şi ca două atitudini existenţiale, sînt deduse din anumite impulsuri naturale ale omului.

Prima categorie este raportată la instinctul de conservare, iar cea de a doua la plăcere. Sublimul produce frică şi groază, iar frumosul

Scanned with OKEN Scanner

prilejuieşte o stare plăcută a spiritului. Groaza, care nu exclude starea de pericol, întreţine astfel starea de sublim, caracterizată prin măreţie şi tensiune, în vreme ce frumosul trezeşte starea de linişte, destindere şi plăcere.

Estetica lui Burke influenţează mişcarea preromantică şi romantică.

Scanned with OKEN Scanner

O CERCETARE FILOZOFICĂ ASUPRA ORIGINII IDEILOR NOASTRE DESPRE SUBLIM ȘI FRUMOS, CU UN DISCURS INTRODUCTIV PRIVIND GUSTUL

Partea I

Secțiunea a VII-a
DESPRE SUBLIM

Tot ceea ce poate într-o oarecare măsură să provoace idei de durere și pericol, tot ceea ce este într-o oarecare măsură teribil, se ocupă cu obiecte teribile sau operează într-o manieră asemănătoare cu teroarea este izvor de sublim ; adică produce cea mai puternică emoție pe care mintea este în stare să o simtă. Spun cea mai puternică emoție, deoarece nu mă îndoiesc că ideile de durere sînt cu mult mai puternice decît cele ce se referă la plăcere. Fără îndoială, chinurile pe care le putem îndura au un efect mult mai mare asupra trupului și minții decît plăcerile procurate de cea mai versată persoană dedată voluptății sau decît plăcerile de care s-ar bucura imaginația cea mai vioaie și trupul cel mai sănătos și cu deosebire cumpătat. Ba. chiar mă îndoiesc că s-ar putea găsi un om care să-și cîștige o viață plină de cele mai desăvîrșite satisfacții cu prețul sfîrșirii ei în chinurile pe care dreptatea le-a aplicat în cîteva ceasuri nefericitului regicid răposat din Franța. Dar după cum durerea este mai puternică în acțiunea ei decît plăcerea, tot astfel moartea este, în general, o idee care impresionează mult mai mult decît durerea ; căci puține sînt acele dureri, oricît de vii ar fi ele, care să nu fie preferate morții ; da, căci ceea ce face durerea mai dureroasă, dacă mi se îngăduie să spun astfel, este faptul că ea este

Scanned with OKEN Scanner

considerată un emisar al acestui rege al terorii. Cînd pericolul sau durerea ne chinuie prea puternic, ele nu ne pot oferi plăcere, ci sînt pur și simplu teribile ; dar la o anumită distanță și cu oarecare modificări ele pot fi și sînt plăcute, după cum ne arată experiența de fiecare zi. În cele ce urmează mă voi strădui să cercetez cauza acestui lucru.

Partea a II-a

Secțiunea I
DESPRE PASIUNEA PROVOCATĂ DE SUBLIM

Uimirea este pasiunea provocată în natură de măreție și de sublim, atunci cînd aceste cauze operează foarte puternic ; uimirea este acea stare de spirit în care toate mișcările sînt întrerupte cu o oarecare nuanță de groază. În acest caz, mintea este absorbită atît de total de obiectul ei încît nu mai poate primi un alt obiect și, prin urmare, nici raționa asupra obiectului ce o preocupă. De aici provine marea forță a sublimului care, departe de a fi produs de judecata noastră, o anticipează și ne împinge înainte cu o forță irezistibilă. Uimirea, cum am mai spus, este efectul sublimului în cel mai înalt grad ; efectele inferioare sînt admirația, considerația și respectul.

Partea a III-a

Secțiunea I
DESPRE FRUMUSEȚE

Scopul meu este să consider frumosul deosebit de sublim ; și în cursul cercetării să examinez cît de compatibile sînt unul cu celălalt. Dar mai întîi tre-

Scanned with OKEN Scanner

buie să examinăm pe scurt părerile exprimate pînă acum în legătură cu această calitate, care cred că nu pot fi reduse la principii fixe, deoarece oamenii obișnuiesc să vorbească despre frumos la un mod figurat, adică extrem de nesigur și neprecis. Prin frumos înțeleg acea calitate sau acele calități ale corpurilor care provoacă dragostea sau o pasiune asemănătoare. Limitez această definiție la calitățile pur perceptibile ale lucrurilor pentru a păstra simplitatea supremă într-un subiect care trebuie să ne sustragă atenția ori de cîte ori percepem acele variate cauze de simpatie care ne atașează de persoane și de lucruri datorită considerațiunilor secundare și nu forței directe pe care o au la simpla vedere. Fac de asemenea diferență între iubire (prin care înțeleg acea satisfacție oferită minții de contemplarea oricărui lucru frumos, indiferent de natura lui) și dorință sau poftă ; care înseamnă energia spiritului ce ne îndeamnă la posedarea anumitor obiecte care ne impresionează nu pentru că sînt frumoase, ci prin însușiri total deosebite. Putem avea o puternică dorință pentru o femeie care nu este remarcabil de frumoasă ; pe cînd cea mai deplină frumusețe la oameni sau la alte animale, deși provoacă dragoste, nu trezește, totuși, nici un fel de dorință. Ceea ce arată că frumusețea și pasiunea provocată de această pasiune, pe care eu o numesc dragoste, este deosebită de dorință, deși dorința o poate uneori întovărăși ; dar dorinței și nu efectelor simplei frumuseți ca atare trebuie să-i atribuim pasiunile violente și furtunoase și, deci, pasiunile trupului, care însoțesc ceea ce se numește dragoste, în cîteva din accepțiunile ei obișnuite.

Secțiunea a XXVII-a
SUBLIMUL ȘI FRUMOSUL COMPARATE

În încheierea acestei cercetări generale asupra frumosului, pare firesc să-l comparăm cu sublimul ; și din această comparație rezultă un contrast re-

marcabil. Căci obiectele sublime sînt vaste ca dimensiuni, iar cele frumoase, prin comparaţie, mici : frumosul trebuie să fie neted şi şlefuit ; măreţia, aspră şi neîngrijită : frumosul trebuie să se ferească de linia dreaptă, totuşi să devieze pe nesimţite de la ea ; măreţia în multe cazuri iubeşte linia dreaptă şi cînd se abate de la ea o face foarte puternic ; frumosul nu trebuie să fie obscur, măreţia trebuie să fie întunecată şi mohorîtă ; frumosul trebuie să fie uşor şi delicat ; măreţia trebuie să fie solidă, ba chiar masivă. Într-adevăr aceste idei sînt de o natură foarte diferită, una fiind întemeiată pe durere, iar cealaltă pe plăcere, şi oricît pot ele varia apoi după natura directă a cauzelor lor, aceste cauze menţin totuşi o veşnică deosebire între ele, deosebire ce nu trebuie uitată de cei a căror datorie este să afecteze pasiunile.

În infinita varietate a combinaţiilor naturale trebuie să ne aşteptăm să găsim calităţile lucrurilor celor mai îndepărtate imaginabil unul de celălalt, unite în acelaşi obiect. Trebuie să ne aşteptăm să găsim combinaţii de acelaşi fel în operele de artă. Dar cînd considerăm puterea unui obiect asupra pasiunilor noastre, trebuie să ştim că atunci cînd ceva urmează să ne afecteze spiritul printr-o proprietate predominantă, afectarea produsă poate fi cu atît mai uniformă şi perfectă cu cît celelalte proprietăţi sau calităţi ale obiectului sînt de aceeaşi natură şi tind la acelaşi scop principal.

„Dacă negrul şi albul se combină, se atenuează şi se unesc de o mie de ori, nu mai există oare negru şi alb ?“

Dacă calităţile sublimului şi ale frumosului se unesc uneori, dovedeşte aceasta oare că ele sînt aceleaşi ; dovedeşte că sînt ele într-un fel aliate ; dovedeşte oare că nu sînt opuse şi contradictorii ? Negrul şi albul se pot atenua, se pot combina ; dar din cauza aceasta ele nu

Scanned with OKEN Scanner

sînt aceleași. Iar cînd sînt atenuate și combinate una cu cealaltă sau cu diferite alte culori, puterea negrului sau a albului nu este atît de mare ca atunci cînd fiecare e uniformă și separată.

Traducere de Ileana Verzea
după *Harvard Classics*, vol. 24,
P. F. Collier & Son, New York.

Scanned with OKEN Scanner

FRANCIS HUTCHESON

Filozof idealist (1694—1746), profesor de filozofie morală la Universitatea din Glasgow.

Ideile sale estetice şi etice pun în lumină influenţa pe care Shaftesbury a exercitat-o asupra sa.

Opera sa fundamentală este Cercetare asupra ideilor noastre despre frumuseţe şi virtute *(1725), la care se adaugă o altă scriere, publicată postum,* Sistemul filozofiei morale, *tradusă în 1756 de Lessing în limba germană.*

Etica filozofică a lui Hutcheson se defineşte prin opoziţie cu ideile lui Hobbes şi Locke. Spre deosebire de aceştia, care motivează actul moral şi binele în general, fie printr-o necesitate socială, practică, fie prin raţiune, Hutcheson pleacă de la premisa că realizarea lui este absolut dezinteresată.

Îndeplinirea binelui în lumea morală este după opinia sa un fapt natural, ca şi legea gravitaţiei corpurilor. Judecata umană este concepută şi ea în aceeaşi manieră, nefiind determinată de anumite motive practice sau de consecinţele ei.

Pe planul gîndirii estetice, Hutcheson se configurează ca un partizan al judecăţii bazate pe

gust și sentiment. Gustul este conceput ca un simț interior *ce se poate însă obiectiva în lumea caracterizată prin unitate în multiplicitate.*

Diferențele individuale de gust sînt explicate de către esteticianul englez prin marea varietate de asociere, specifică fiecărui om.

Scanned with OKEN Scanner

O CERCETARE
ASUPRA IDEILOR NOASTRE
DESPRE FRUMUSEȚE ȘI VIRTUTE

Tratatul I
DESPRE FRUMUSEȚE, ORDINE, ARMONIE ȘI PLAN

Secțiunea a VII-a
DESPRE PUTEREA OBICEIURILOR, EDUCAȚIEI ȘI EXEMPLULUI, ÎN LEGĂTURĂ CU SIMȚURILE NOASTRE INTERNE

I. Obiceiul, educaţia și exemplul sînt adeseori invocate în această lucrare ca prilej pentru înclinaţia noastră spre lucruri frumoase și pentru aprobarea sau desfătarea noastră în legătură cu o anumită comportare în viaţă la o specie morală, încît este necesar să cercetăm în mod special aceste trei lucruri pentru a demonstra existenţa unei forţe naturale de percepţie sau a unui simţ al frumosului în obiecte, simţ anterior tuturor obiceiurilor, educaţiei sau exemplului.

II. Obiceiul, spre deosebire de celelalte două, acţionează în acest mod. În ceea ce priveşte acţiunile, obiceiul nu face decît să dea spiritului și trupului o dispoziţie de a înfăptui cu mai multă uşurinţă acţiunile frecvent repetate, dar nu ne face să le înţelegem altfel decît le puteam înţelege la început și nici nu ne dă vreo altă putere de a le percepe. În mod natural sîntem capabili de sentimente de teamă și de groază faţă de orice prezenţă puternică. Astfel, obiceiul poate lega ideile de groază religioasă de anumite construcţii. Dar obiceiul nu ar putea niciodată să determine asemenea idei la o fiinţă incapabilă în mod natural de teamă. Aşa încît, dacă nu am fi avut nici o altă capacitate de a percepe și a ne

Scanned with OKEN Scanner

forma idei despre acțiuni decît că acestea sînt avantajoase sau dezavantajoase, obiceiul ne-ar fi putut face doar mai iscusiți în perceperea avantajului sau dezavantajului acțiunilor. Dar nu acesta constituie scopul nostru.

Acum în ceea ce privește acceptarea desfătării noastre în fața obiectelor externe : cînd sîngele sau buna dispoziție despre care vorbesc anatomiștii este stîrnită, înviorată sau fermentată, cum spun ei, într-un mod plăcut de către medicamente, hrană sau glande adesea stimulate la secreție, nu încape îndoială că pentru a ne păstra trupul într-o stare plăcută ne vom bucura de obiectele de gust care de la sine nu sînt imediat plăcute trupului decît dacă favorizează acea stare plăcută cu care trupul s-a obișnuit. Mai departe, obiceiul va modifica într-atît starea trupului încît ceea ce la început provoca senzații de jenă va înceta sau poate va da naștere unei alte idei plăcute despre același simț ; dar obiceiul nu ne poate da niciodată vreo idee despre vreun simț diferit de cele dinainte.

Un orb nu va putea accepta niciodată că obiectele sînt colorate, după cum cei care nu au gust nu vor putea accepta că alimentele sînt gustoase. Totuși, ei pot să recunoască că acestea sînt întăritoare și înviorătoare. Dacă glandele noastre și părțile din jurul lor ar fi lipsite de simț și dacă nu am percepe nici o plăcere din anumite mișcări mai vii ale sîngelui, obiceiul nu ar putea face plăcute licorile și medicamentele stimulative sau înviorătoare dacă acestea nu ar fi plăcute gustului. Astfel, judecînd într-un mod asemănător, dacă nu am avea un simț natural al frumosului din uniformitate, obiceiul nu ne-ar putea niciodată face să ne imaginăm frumosul din obiecte ; mai departe, prin educație există unele puternice asociații de idei fără vreun motiv, uneori printr-un simplu accident, alteori printr-un scop de care ne este foarte greu să ne despărțim chiar după aceea. Astfel se nasc aversiuni față de întuneric, față de multe feluri de alimente și față de anumite acțiuni nevinovate. În același fel se nasc și acceptări fără motiv. Dar în toate

aceste exemple educaţia nu ne face să sesizăm în obiecte calităţi pe care nu le putem percepe în mod natural cu simţurile noastre.

. . . . . .

Astfel, educaţia şi obiceiul pot influenţa simţurile noastre interne acolo unde au antecedente, mărind capacitatea spiritului nostru de a reţine şi compara părţile structurilor complexe. Şi dacă ne sînt prezentate cele mai frumoase obiecte devenim conştienţi de o plăcere cu mult mai mare decît cea provocată de întîmplări obişnuite. Dar toate acestea presupun ca simţul nostru despre frumos să fie natural. Pregătirea în anatomie, observarea naturii, a aerului expresiei şi a atitudinilor trupului care însoţesc orice sentiment, acţiune sau pasiune. ne poate da posibilitatea cunoaşterii unei imitaţii juste ; dar dacă nu am avea în mod natural un simţ al frumosului, cum ar putea observaţia noastră să fie satisfăcută de o imitaţie exactă mai mult decît de observarea situaţiei a cincizeci sau o sută de pietricele aruncate la întîmplare ? Şi chiar dacă le-am observa foarte des, nu ne-am putea închipui că ele devin frumoase.

Traducere de Ileana Verzea,
după *Eighteenth—Century Critical Essays*,
vol. I, Cornell University Press,
Ithaca, New York, 1961.

Scanned with OKEN Scanner

GOTTHOLD EPHRAIM LESSING

S-a născut în 22 ianuarie 1729 la Kamenz şi a murit în 15 februarie 1781, la Brunswick.

La Universitatea din Leipzig începe să studieze teologia, după care se îndreaptă spre latină, filozofie şi istoria artelor.

Între anii 1748—1760 face jurnalistică la Berlin, este declarat magister *la Universitatea din Wittenberg, iar în 1756 are prilejul să viziteze Ţările de Jos, Franţa, Anglia şi Olanda.*

În cercul oamenilor de litere de la Berlin are prilejul să cunoască anumiţi gînditori cu formaţie iluministă ca M. Mendelsohn şi Fr. Nicolai, ca şi pe Kleist. Solicitat în aceeaşi măsură de creaţia literară şi de estetică, autorul începe să se afirme ca teoretician al literaturii cu Studii despre fabulă *(1759).*

Preocupat de problemele teoretice ale criticii literare Lessing încearcă o delimitare riguroasă între artele plastice şi poezie, în eseul Laocoon *(1765).* Dramaturgia de la Hamburg *(1767—1769) preia, dintr-o perspectivă modernă, principiile aristotelice ale tragediei şi demon-*

strînd exagerările autorilor clasici francezi fixează coordonatele realiste ale dramei burgheze germane.

Dintre celelalte scrieri de critică și filozofie, semnalăm Scrisori despre literatura cea mai recentă *(1759—1765)* și Educația neamului omenesc *(1780).*

Lessing este exponentul cel mai reprezentativ al esteticii și criticii germane din epoca luminilor. Ideile sale au constituit un stimulent pentru realizarea unei literaturi inspirate din tradițiile naționale, fapt care explică admirația sturmiștilor pentru principiile sale.

Scanned with OKEN Scanner

LAOCOON [1]

I

Caracterul general cel mai evident al capodoperelor greceşti de pictură şi sculptură constă, după domnul Winckelmann, într-o nobilă simplitate şi o măreţie senină atît în atitudine cît şi în expresie. „După cum marea, zice el, rămîne pururi calmă în adîncu-i, oricît de zbuciumată i-ar fi suprafaţa, tot astfel expresia figurilor eline, de orice pasiuni ar fi stăpînite, arată un suflet tare şi netulburat.

Un asemenea suflet se oglindeşte pe faţa lui Laocoon — şi nu numai pe faţa lui — în prada celor mai crîncene suferinţe.

Această durere care se vădeşte în toţi muşchii şi în toate tendoanele trupului, şi pe care, fără să te mai uiţi la faţă şi la alte părţi, privind numai încordarea dureroasă a pîntecelui, şi parcă o şi simţi în tine, durerea aceasta, zic, nu se manifestă prin nici o violenţă în mimica feţei sau în atitudine. El nu scoate un strigăt înspăimîntător, cum cîntă Vergiliu despre Laocoon al său; deschizătura gurii nu ne îngăduie s-o presupunem; e

[1] *Laocoon*, în româneşte de Lucian Blaga. Din Lessing, *Opere*, vol. I, E.S.P.L.A., Clasicii literaturii universale, 1958.

mai degrabă un suspin înăbușit și chinuit, așa cum îl descrie Sadolet.

Durerea corpului și tăria sufletului, deopotrivă de intense, sînt egal împărțite și se cumpănesc în întreaga alcătuire a făpturii. Laocoon suferă, dar suferă ca Filoctet al lui Sofocle : chinul lui ne străpunge inima, însă am dori acesteia un suflet superior, celor de rînd" ș.a.m.d.

Exprimarea unui suflet așa de tare stă cu mult mai sus decît plăsmuirea frumosului în natură ; a trebuit ca artistul să simtă în el însuși această forță spirituală pe care a întipărit-o marmurei. Grecia avea mulți artiști care, ca și Metrodor, erau în același timp filozofi. Filozofia dădea o mînă de ajutor artei și insufla operelor acesteia un suflet superior, celor de rînd" ș.a.m.d.

Observația, care e sîmburele acestui pasaj, că pe chipul lui Laocoon durerea nu se arată cu violența la care, dată fiind intensitatea acestei dureri, am fi în drept să ne așteptăm, este perfect justă. Este incontestabil de asemenea că tocmai acolo unde un semicunoscător ar cuteza să-l învinuiască pe artist că a rămas mai prejos decît natura, fiindcă n-a realizat adevăratul patetic al durerii, tocmai acolo, zic, răsare mai luminoasă iscusința lui.

Numai în ce privește motivul pe care domnul Winckelmann îl atribuie acestei iscusințe, în ce privește generalitatea regulii pe care el o deduce din acest motiv, îndrăznesc să fiu de altă părere.

Recunosc că m-a suprins mai întîi privirea mustrătoare pe care el o aruncă lui Vergiliu, apoi comparația cu Filoctet. De-aci voi porni, și-mi voi așterne gîndurile în ordinea în care s-au dezvoltat în mintea mea.

„Laocoon suferă ca Filoctet al lui Sofocle." Cum suferă acesta ? E ciudat că suferința lui a lăsat în noi impresii așa de diferite. Tînguirile, strigătele, blestemele fioroase cu care durerea lui umplea tabăra și tulbura toate jertfele, toate ceremoniile religioase, răsunau tot așa de îngrozitor și în insula pustie unde tocmai de aceea fusese surghiunit. Ce accente de mînie, de jale, de deznădejde,

cu care și poetul, prin drama în care le reproduce, a făcut să răsune teatrul! Actul al treilea al acestei piese a fost găsit mult mai scurt decît celelalte. Se vede de aici, spun criticii, că celor vechi puțin le pasă de egalitatea actelor ca lungime. Și eu cred asta, dar în cazul de față aș prefera să mă întemeiez pe alt exemplu decît acesta. Vaietele jalnice, gemetele, țipetele sacadate ἄ,ἄ,φε,ὔ,ἄταταῖ ὤμοι,μοι ! șirurile întregi pline de παπᾶ,παπά din care e compus acest act și care trebuiau declamate cu prelungiri de vocale și cu pauze, cu totul altele decît cele necesare într-un limbaj coerent și curgător, au făcut desigur ca acest act să dureze, la reprezentare, aproape cît și celelalte. Cititorului i se pare mult mai scurt pe hîrtie decît li se va fi părut auditorilor.

Țipătul este expresia naturală a durerii fizice. Răniți, războinicii lui Homer cad adesea strigînd. Venus, fiind ușor zgîriată, țipă tare, nu pentru a fi înfățișată ca o plăpîndă zeiță a voluptății, ci pentru a plăti tributul către natura supusă suferinței. Însuși graniticul Marte, cînd simte lancea lui Diomede, urlă cît zece mii de luptători furioși laolaltă, urlă așa de înfiorător, încît oștile amîndouă se înfricoșează.

De altminteri, oricît de mult își înalță Homer eroii deasupra naturii omenești, ei rămîn totuși mereu credincioși acestei naturi, cînd se arată simțitori la dureri și jigniri, cînd își manifestă această sensibilitate prin strigăte, lacrimi, sau vorbe de ocară. După fapte, sînt ființe de o specie superioară; după simțiri, sînt oameni adevărați.

Eu știu că noi, europenii, epigoni mai subțiri și mai cuminți, ne pricepem mai bine să ne stăpînim gura și ochii. Politețea și buna-cuviință ne opresc să strigăm și să plîngem. Vitejia activă a necioplitei omeniri primitive a devenit la noi puterea de-a îndura. Dar chiar strămoșii noștri erau mai tari în această din urmă virtute decît în cea dintîi. Strămoșii noștri, însă, erau barbari. A-și înăbuși orice durere, a privi moartea în față, a muri cu zîmbetul pe buze sub mușcăturile viperei, a nu-și boci

greșelile, nici pierderea celui mai iubit prieten — acestea sînt trăsăturile vechiului eroism nordic. Palnatoko a impus prin lege locuitorilor din Ionsburg să nu se teamă de nimic și să nu rostească niciodată cuvîntul „teamă".

Grecul nu era așa! El simțea și se temea; lăsa să i se vadă durerile și necazurile; nu-i era rușine de slăbiciunile omenești; dar nici una din ele nu putea să-l abată de pe drumul onoarei și al împlinirii datoriei. Ceea ce la barbar provenea din firea lui sălbatică și îndîrjită, la grec era efectul unor principii. La el eroismul era scînteia ascunsă în cremene, care, fără să-i ia pietrei nici limpezimea, nici răcoarea, doarme acolo, liniștită, pînă ce o forță din afară o trezește. La barbar, eroismul era o flacără vie și mistuitoare, pîlpîind într-una, și care distrugea orice altă bună însușire, sau măcar o întuneca. Cînd Homer îi arată pornind la luptă, unii împotriva altora, pe troieni cu strigăte sălbatice, iar pe greci tăcuți și hotărîți, comentatorii observă, pe bună dreptate, că prin asta poetul a voit să-i prezinte pe primii ca pe niște barbari, iar pe ceilalți ca pe un popor civilizat. Mă mir numai că n-au notat într-un alt loc o opoziție caracteristică, analogă. Armatele dușmane au încheiat un armistițiu; ele sînt ocupate cu arderea morților lor, ceea ce nu se petrece fără lacrimi fierbinți, de o parte și de alta, δάηρυα θερμά χέουτες . Dar Priam îi oprește pe ai săi să jelească: οὐδ' ε'ία κζαίειυ πρίαμος μέγας. „Îi oprește să jelească", spune M-me Dacier, de teamă ca jelitul să nu le înmoaie prea tare inimile, și a doua zi să meargă la luptă cu un curaj slăbit. Foarte bine, dar eu vin și întreb: de ce numai Priam trebuie să se teamă de asta? De ce Agamemnon nu impune alor săi aceeași opreliște? Intenția poetului merge mai în adînc. El vrea să ne arate că numai grecul civilizat poate deopotrivă să jelească și să fie viteaz; pe cînd troianul barbar, ca să-și păstreze curajul, trebuie să înăbușe în el orice sentiment omenesc. Νεμεδδῶμαί λε μέυ ουδευ κλαίειυ „nu osîndesc pe cei care plîng", pune el să zică, într-altă parte, pe istețul fiu al înțeleptului Nestor.

Este de reţinut că printre puţinele tragedii antice ajunse pînă la noi, se află două în care durerea fizică alcătuieşte partea cea mai de seamă a năpastei ce cade peste protagonist: *Filoctet* şi *Hercule murind*. Şi pe acesta la fel îl face Sofocle să se văicărească, să geamă, să bocească şi să strige. Mulţumită amabililor noştri vecini, aceşti maeştri ai bunei-cuviinţe, un Filoctet gemînd, un Hercule zbierînd, ar fi pe scenă personajele cele mai caraghioase, cele mai nesuferite. E adevărat că unul dintre poeţii lor cei mai recenţi şi-a încercat norocul cu Filoctet. Dar cum putea el să se încumete să-l prezinte pe adevăratul Filoctet?

Un *Laocoon* se găsea şi printre piesele lui Sofocle care s-au pierdut. Ce minunat ar fi fost ca soarta să ni-l fi lăsat şi pe acesta! Din puţinul pe care-l pomenesc despre el cîţiva grămătici din antichitate nu se poate deduce nimic cu privire la felul în care poetul tratase acest subiect. De una sînt sigur, că el nu-l va fi înfăţişat pe Laocoon mai stoic decît pe Filoctet şi pe Hercule. Comportamentul stoic e neteatral; şi mila noastră e totdeauna în proporţie cu suferinţa pe care o manifestă personajul interesant. Dacă-l vom vedea îndurîndu-şi nenorocirea cu tărie sufletească, această tărie sufletească va stîrni, este adevărat, admiraţia noastră, dar admiraţia e un sentiment rece, care, prin caracterul ei de uimire inertă, exclude orice altă pasiune mai caldă, ca şi orice imagine clară.

Ajung acum la concluzia mea. Dacă e adevărat că, mai ales după felul de a gîndi al grecilor vechi, a striga sub apăsarea unei dureri fizice nu este incompatibil cu un suflet tare, atunci nu nevoia de a exprima acest suflet tare este motivul pentru care artistul nu vrea să reproducă strigătul în marmura sa, ci trebuie să fie un alt motiv care-l face să se depărteze aici de rivalul său, poetul, care, cu bună ştiinţă, exprimă acest strigăt.

II

Că dragostea a iscat prima încercare în artele plastice poate fi poveste, poate fi adevărat ; sigur este că iubirea n-a încetat o clipă să conducă mîna marilor meșteri ai antichității. Căci dacă astăzi pictura, considerată în genere arta imitării corpurilor pe o suprafață plană, este cultivată în tot cuprinsul acestei definiții, grecii, mai înțelepți, o îngrădeau în hotare mult mai înguste, limitînd-o la imitarea numai a corpurilor frumoase. Artiștii greci nu zugrăveau decît frumosul ; ba chiar, frumosul de rînd, frumosul de o speță inferioară, era pentru ei numai un prilej întîmplător de exerciții sau de distracție. Ceea ce trebuia să încînte în operele lor era perfecțiunea obiectului însuși ; ei erau prea mari pentru a dori ca cei care-l contemplă să se mulțumească doar cu plăcerea aceea rece pe care o dă asemănarea reușită sau îndemînarea meșteșugărească ; nimic nu le era mai drag în arta lor, nimic nu li se părea mai nobil decît scopul final al artei.

„Cine o să vrea să-și facă portretul, dacă nimeni nu vrea să te vadă ?“ spune un epigramist antic despre un om urît din cale afară. Un artist modern ar spune : „Poți să fii oricît de hîd, eu tot te voi picta. Cu toate că nimănui nu-i place să te vadă, totuși multora le va plăcea să-mi vadă tabloul, nu întrucît te va reprezenta pe tine, ci întrucît va fi o dovadă a artei mele, care va fi zugrăvit așa de exact o asemenea pocitanie.“

Fără îndoială, înclinarea aceasta de a se făli excesiv cu niște dibăcii nefaste, pe care nu vine să le înnobileze valoarea subiectului tratat, este prea firească pentru ca grecii să nu-și aibă și ei Pausonii și Pyreicii lor. I-au și avut, dar le-au făcut dreptatea meritată. Pauson, care nu se ridica nici măcar pînă la frumosul naturii de rînd și al cărui gust abject îl împingea să zugrăvească cu predilecție cusururile și urîțenia făpturii umane, a trăit în sărăcia cea mai ticăloasă. Iar Pyreicus, care picta cu sîrguința unui pictor olandez ateliere de bărbieri, magher-

Scanned with OKEN Scanner

II

Că dragostea a iscat prima încercare în artele plastice poate fi poveste, poate fi adevărat; sigur este că iubirea n-a încetat o clipă să conducă mîna marilor meşteri ai antichităţii. Căci dacă astăzi pictura, considerată în genere arta imitării corpurilor pe o suprafaţă plană, este cultivată în tot cuprinsul acestei definiţii, grecii, mai înţelepţi, o îngrădeau în hotare mult mai înguste, limitînd-o la imitarea numai a corpurilor frumoase. Artiştii greci nu zugrăveau decît frumosul; ba chiar, frumosul de rînd, frumosul de o speţă inferioară, era pentru ei numai un prilej întîmplător de exerciţii sau de distracţie. Ceea ce trebuia să încînte în operele lor era perfecţiunea obiectului însuşi; ei erau prea mari pentru a dori ca cei care-l contemplă să se mulţumească doar cu plăcerea aceea rece pe care o dă asemănarea reuşită sau îndemînarea meşteşugărească; nimic nu le era mai drag în arta lor, nimic nu li se părea mai nobil decît scopul final al artei.

„Cine o să vrea să-şi facă portretul, dacă nimeni nu vrea să te vadă?“ spune un epigramist antic despre un om urît din cale afară. Un artist modern ar spune: „Poţi să fii oricît de hîd, eu tot te voi picta. Cu toate că nimănui nu-i place să te vadă, totuşi multora le va plăcea să-mi vadă tabloul, nu întrucît te va reprezenta pe tine, ci întrucît va fi o dovadă a artei mele, care va fi zugrăvit aşa de exact o asemenea pocitanie.“

Fără îndoială, înclinarea aceasta de a se făli excesiv cu nişte dibăcii nefaste, pe care nu vine să le înnobileze valoarea subiectului tratat, este prea firească pentru ca grecii să nu-şi aibă şi ei Pausonii şi Pyreicii lor. I-au şi avut, dar le-au făcut dreptatea meritată. Pauson, care nu se ridica nici măcar pînă la frumosul naturii de rînd şi al cărui gust abject îl împingea să zugrăvească cu predilecţie cusururile şi urîţenia făpturii umane, a trăit în sărăcia cea mai ticăloasă. Iar Pyreicus, care picta cu sîrguinţa unui pictor olandez ateliere de bărbieri, magher-

niţe murdare, măgari şi zarzavaturi, ca şi cum cine ştie ce farmec ar avea în natură asemenea lucruri, sau cine ştie ce rarităţi ar fi, şi-a căpătat porecla de ryparograf, pictor al norocului, deşi bogaţii voluptoşi îi cumpărau operele cu aur greu, ca pentru a compensa prin acest preţ convenţional lipsa lor de valoare reală.

Pînă şi autorităţile publice au socotit ca vrednică de luarea lor aminte măsura de a constrînge pe artist să rămînă în sfera lui proprie. E cunoscută legea tebanilor care îi poruncea să imite înfrumuseţînd şi-i interzicea sub pedeapsă să imite urîţind. Nu e o lege făcută împotriva meşterilor proşti, cum se crede în general şi cum crede însuşi Junius. Spiritul grec condamna ceea ce italienii aveau să numească *Ghezzi;* condamna artificiul nedemn care obţine asemănarea prin exagerarea defectelor modelului, într-un cuvînt, caricatura.

Tot dintr-un spirit al frumosului ieşise şi legea Hellanodicilor. Fiecărui învingător la jocurile olimpice i se ridica o statuie, însă numai celui care învinsese de trei ori i se făcea una „iconică", asemănătoare. Nu era de dorit să fie prea multe portrete mediocre printre operele de artă. Căci, deşi portretul tolerează un fel de idealizare, totuşi în el asemănarea trebuie să primeze; iar idealizarea este a unui om anumit, nu a omului îndeobşte.

Noi rîdem cînd auzim că în antichitate pînă şi artele erau sub controlul legilor statului. Dar n-avem totdeauna dreptate să rîdem. E incontestabil că legile acestea nu trebuie să aibă nici o putere asupra ştiinţelor, fiindcă scopul ştiinţelor e adevărul. Adevărul e necesar sufletului şi ar fi o tiranie să i se aducă cea mai mică constrîngere în satisfacerea acestei necesităţi. Dimpotrivă, scopul artei e plăcerea, şi de plăcere te poţi lipsi. Cade prin urmare în seama legiuitorului să hotărască felul şi măsura plăcerii îngăduite.

Artele plastice, cu deosebire, în afară de influenţa lor inevitabilă asupra caracterului naţiunii, sînt în stare de un alt efect care reclamă o îndeaproape supraveghere din

partea legii. După cum faptul că au existat oameni bine făcuți a dus la crearea de statui frumoase, tot așa acestea au înrîurit la rîndul lor asupra celor dintîi, și statul a avut oameni frumoși datorită statuilor frumoase. La noi se pare că imaginația impresionabilă a mamelor se manifestă numai prin procrearea de monștri.

În această privință, cred că disting un grăunte de adevăr în anumite povestiri antice, care sînt disprețuite ca simple minciuni. Mamele unor oameni din antichitate ca Aristomene, Aristodam, Alexandru cel Mare, Scipio, August, Galeriu au visat toate în timpul sarcinii că au avut legături cu un șarpe. Acest animal e simbolul divinității, și în frumoasele lor statui și tablouri, un Bachus, un Apollo, un Mercur, un Hercule rareori erau înfățișați fără un șarpe. În timpul zilei, cinstitele femei își săturaseră privirile cu formele zeului, iar noaptea, visul, care încurcă totul, trezea în ele imaginea șarpelui. Așa că eu reținînd visul și resping explicația pe care i-au dat-o orgoliul fiilor acestor mame și nerușinarea lingușitorilor. Căci o explicație trebuie să fi fost că năluca adulteră era totdeauna un șarpe.

Dar m-abat de la drumul meu. Voiam numai să stabilesc temeinic că, la cei vechi, frumusețea era legea supremă a artelor plastice.

Și o dată bine stabilit acest lucru, urmează în chip necesar că orice vine în raport cu artele plastice, dacă nu se acordă cu ideea de frumos, trebuie să fie complet înlăturat, iar dacă se acordă, să-i fie cel puțin subordonat.

Voi rămîne la „expresie". Există pasiuni și grade de pasiuni care se exteriorizează prin cele mai hidoase schimonosituri ale feței și impun corpului întreg atitudini așa de silnice, încît toată armonia liniilor care-l conturează în stare de repaus e distrusă. Artiștii antici sau se abțineau cu totul de a le reproduce, sau le coborau la un grad inferior de intensitate, la care erau încă susceptibile de oarecare frumusețe.

Nici una din operele lor nu e profanată de expresia furiei.

Scanned with OKEN Scanner

Supărarea e redusă la ei la seriozitate. Poetul îl arăta pe Jupiter mînios azvîrlind fulgere ; artistul îl arăta numai sever.

Jalea sfîșietoare se molcomea în mîhnire. Și cînd această molcomire nu putea să aibă loc, cînd jalea era atît de mare încît nu putea fi înfățișată fără să degradeze sau să urîțească omul — ce-a făcut Timante ? E cunoscut tabloul lui cu jertfirea Ifigeniei. Aici el a zugrăvit pe fiecare dintre cei de față cu gradul de tristețe care i se potrivea, dar a acoperit fața tatălui, care trebuia să exprime gradul cel mai înalt de durere. S-au spus lucruri admirabile despre asta. Imaginația pictorului, zice unul, se sleise întra-tîta zugrăvind fizionomii întristate, încît n-a mai avut nădejde să poată găsi pentru tatăl una și mai tristă. El recunoaște astfel, spune altul, că durerea unui tată în atare împrejurări e deasupra oricărei expresii. Cît despre mine, eu nu văd aici nici neputința artistului, nici neputința artei. Cu cît se intensifică un afect, cu atît se accentuează trăsăturile feței care corespund acestui afect ; intensitatea maximă are trăsăturile cele mai răspicate, și nimic nu e mai ușor pentru artist decît să le imprime. Dar Timante cunoștea hotarele pe care Grațiile le pun artei sale. Știind că durerea pe care Agamemnon, ca tată, ar trebui s-o simtă, se manifestă prin strîmbături totdeauna urîte, el n-a împins exprimarea durerii dincolo de limita la care durerea încetează de a mai fi însoțită de frumusețe și demnitate. Bucuros ar fi omis urîțenia unei figuri schimonosite de paroxismul durerii, bucuros ar fi atenuat-o, dar cum compoziția lui nu-i permitea nici una, nici alta, ce-i mai rămînea decît să arunce un văl peste urîțenie ? Ceea ce nu s-a încumetat să zugrăvească a lăsat să fie ghicit. Pe scurt, această învăluire e un sacrificiu pe care artistul l-a făcut frumuseții. Este un exemplu care arată nu cum să împingi expresia dincolo de marginile artei, ci cum s-o supui celei dintîi legi a artei, legea frumuseții.

Scanned with OKEN Scanner

Aplicînd acum acest lucru la Laocoon, iese clar la iveală motivul pe care-l caut. Maestrul voia să înfăţişeze frumuseţea supremă în condiţiile date ale durerii fizice. Durerea, în toată deformanta ei vehemenţă, nu putea fi îmbinată cu frumuseţea. Artistul a trebuit deci să micşoreze durerea, să potolească ţipetele pînă la a face din ele suspine ; nu pentru că strigătul e semnul unui suflet de calitate inferioară, ci pentru că sluţeşte faţa într-un mod respingător. Să ni-l închipuim pe Laocoon cu gura căscată, şi să judecăm. Să-l lăsăm să strige, şi să vedem. Fusese mai înainte o imagine care inspira compătimire, pentru că arăta totodată frumuseţe şi durere : acum a devenit una hidoasă, oribilă, de la care îţi vine să întorci capul, pentru că vederea durerii provoacă neplăcere, dacă nu există o frumuseţe în cel ce suferă, o frumuseţe care să poată preschimba neplăcerea în dulcele sentiment al compătimirii.

Chiar şi numai larga deschizătură a gurii — fără a mai vorbi de aspectul siluit şi dezgustător pe care-l dă celorlalte părţi ale feţei, deplasîndu-le şi deformîndu-le — este în pictură o pată, iar în sculptură, o cavitate care face impresia cea mai detestabilă. Montfaucon a dat dovadă de puţin gust cînd a prezentat un cap bătrîn şi bărbos, cu gura căscată, ca fiind Jupiter rostind un oracol. Un zeu trebuie oare să strige cînd dezvăluie viitorul ? Un contur plăcut al gurii ar fi făcut suspect cuvîntul său ? Tot aşa nu-l cred nici pe Valerius că, în tabloul doar amintit al lui Timante, Ajax ar fi strigat. Meşteri cu mult mai nepricepuţi, aparţinînd unor veacuri de artă ajunse la decadenţă, cînd înfăţişează barbari dintre cei mai sălbatici, căzuţi sub spada învingătorului şi cuprinşi de spaimele nebune ale morţii, nu-i înfăţişează niciodată cu gura larg deschisă ca pentru a striga.

Cert este că această scădere cu un grad a intensităţii durerii fizice extreme se putea vedea în mai multe capodopere antice. Hercule chinuindu-se în veşmîntul său otrăvit, opera unui vechi maestru necunoscut, nu era

Scanned with OKEN Scanner

Hercule al lui Sofocle, care răcnea așa de cumplit, de răsunau stîncile Locridei și promontoriile Eubeii. Se arăta mai mult posomorît decît fioros. Filoctet al lui Pitagora Leontinul părea că-și împărtășește durerea celui care-l contempla, impresie pe care ar fi împiedicat-o cea mai mică trăsătură de atrocitate. Cineva ar fi în drept să întrebe de unde știu eu că acest maestru a făcut o statuie a lui Filoctet? Dintr-un pasaj din Pliniu, atît de evident falsificat sau ciuntit, încît n-ar fi trebuit să aștepte corectarea adusă de mine.

Scanned with OKEN Scanner

DRAMATURGIA DE LA HAMBURG [1]

ARTICOLUL XXIX

7 august 1767

Comedia vrea să îndrepte pe om cu ajutorul rîsului, dar nu și cu cel al batjocurii deopotrivă, și să îndrepte nu tocmai acele metehne de care ne face să rîdem, și încă mai puțin să-i îndrepte exclusiv pe aceia la care se găsesc aceste metehne ridicole. Adevăratul și obștescul ei folos se află în faptul însuși că rîdem, în exercitarea facultății noastre de a observa comicul ; de a-l observa lesne și degrabă, sub toate deghizările pasiunii și ale modei, în toate amestecurile cu însușiri mai rele sau cu unele bune, pînă și în zbîrciturile solemnei seriozități. Să admitem că *Avarul* lui Molière n-a îndreptat niciodată un zgîrcit, că *Jucătorul de cărți* al lui Regnard n-a corectat niciodată un cartofor ; să presupunem că rîsul n-ar putea să-i lecuiască pe acești maniaci : cu atît mai rău pentru ei, însă nu pentru comedie. Pentru ea e destul, cînd nu poate să vindece anumite beteșuguri incurabile, măcar să-i întărească pe cei sănătoși în sănătatea lor. *Avarul* e bogat în învățături chiar și pentru omul darnic, *Jucătorul* este instructiv chiar și pentru cel care nu joacă.

---

[1] *Dramaturgia de la Hamburg*, în românește de Lucian Blaga. Din Lessing, *Opere*, vol. I, E.S.P.L.A., Clasicii literaturii universale, 1958.

Aceste manii, pe care ei nu le au, le au alții cu care le e dat să trăiască, e de folos să-i cunoști pe cei de care te poți lovi, e de folos să te pui la adăpost de orice impresii ale exemplului. O măsură preventivă este și ea un medicament prețios, și întreaga morală nu posedă tonic mai eficient decît comicul. Spectacolul din seara aceasta s-a încheiat cu *Ghicitoarea sau Ce place doamnelor mai mult*, o comedie într-un act de domnul Löwen. Dacă Marmontel și Voltaire n-ar fi scris povestiri și povești, teatrul francez ar fi fost lipsit de o mulțime de subiecte noi. Cel mai mult s-a îmbogățit de la aceste izvoare opera comică. Povestirea lui Voltaire *Ce qui plaît aux Dames (Ceea ce place doamnelor)* a dat subiectul unei comedii în patru acte, împletită cu arii, care, sub titlul de *La Fée Urgèle — Zîna Urgela* —, a fost jucată la Paris în decembrie 1768, de către trupa italiană. Domnul Löwen nu pare c-a avut sub ochi chiar această piesă, ci povestirea lui Voltaire însuși. Dacă pentru a judeca o statuie trebuie s-o compari cu blocul de marmură din care a fost cioplită, dacă forma primitivă a acestui bloc poate fi învinuită că un mădular sau altul a ieșit prea scurt, că o poziție sau alta s-a nimerit prea silită, atunci, din capul locului, e trimisă la plimbare critica aceea care ar intenționa să-l facă răspunzător pe domnul Löwen de compoziția piesei sale. Scoată cine o putea un lucru verosimil dintr-o poveste magică! Domnul Löwen însuși nu-și prezintă Ghicitoarea sa decît ca o mică glumă, care ar putea să placă pe scenă, dacă ar fi bine jucată. Metamorfozele, dansurile, cîntecele se iau la întrecere pentru a obține acest rezultat, și ar fi curată încăpățînare să nu le descoperi nimic care să-ți placă. Toanele lui Pedrillo nu sînt, e drept, ceva original, totuși sînt bine nimerite. Atîta doar, mi se pare că un scutier sau un paj care-și dă seama de absurditatea și de sminteala cavalerilor rătăcitori nu-și prea are locul într-un basm care se întemeiază pe eficacitatea vrăjilor și care înfățișează aventurile cavalerești ca pe niște isprăvi glorioase ale unui bărbat viteaz și isteț. Dar, așa cum s-a

Scanned with OKEN Scanner

spus, piesa e o glumă, și glumele nu trebuie să te apuci să le analizezi.

În a 35-a seară (miercuri, 1 iulie) a fost reprezentată *Rodogune* a lui Pierre Corneille, în prezența M. S. Regelui Danemarcei.

Corneille mărturisea că această tragedie e cea mai mare mîndrie a lui, că o pune mai presus de *Cinna* și de *Cid*, că celelalte piese ale sale nu au decît puține calități care să nu fie adunate aici, un subiect fericit ales, o plăsmuire cu totul nouă, versuri viguroase, o temeinică înlănțuire de raționamente, pasiuni violente, un interes mereu crescînd de la un act la celălalt.

Se cuvine să zăbovim în fața capodoperei acestui mare om.

Istoria pe care e construită piesa e povestită de Appianus Alexandrinus, către sfîrșitul cărții sale despre războaiele siriene. „Demetrius, supranumit Nicanor, a pornit într-o expediție împotriva parților și a trăit cîtva timp ca prizonier de război la curtea regelui lor Phraates, cu a cărui soră, Rodogune, s-a căsătorit. În acest timp, Diodotus, care slujise regilor de mai înainte, a pus stăpînire pe tronul sirian, la care a adus un copil, fiul lui Alexandru Nothus, în numele căruia cîrmuia țara, la început, ca regent. Curînd însă se scăpă de tînărul rege, se încoronă singur și-și luă numele de Tryphon. Cînd Antiochus, fratele regelui captiv, a aflat, la Rodos, unde se oprise, de soarta acestuia și de tulburările care urmaseră în regat, se întoarse în Siria, îl învinse cu multă trudă pe Tryphon și-l execută. Apoi el își întoarse armele împotriva lui Phraates și ceru eliberarea fratelui său. Phraates, care se temea de mai rău, l-a pus în libertate într-adevăr pe Demetrius. Dar, cu toate acestea, o luptă s-a dat între Phraates și Antiochus, în care acesta a fost biruit, și din disperare s-a omorît; Demetrius, după ce se întoarse în regatul său, a fost ucis de Cleopatra, din ură față de Rodogune, deși Cleopatra, de ciudă că Demetrius se căsătorise cu Rodogune, se căsătorise și ea chiar cu Antiochus, fratele lui Demetrius. Ea a avut de la Demetrius doi fii, dintre care,

Scanned with OKEN Scanner

pe cel mai în vîrstă, anume Selenkus, care după moartea tatălui său s-a urcat pe tron, ea cu mîna ei l-a străpuns c-o suliță, fie pentru că se temea că el o să-și răzbune tatăl în persoana ei, fie pe de altă parte, pentru că la aceasta ar fi împins-o firea ei crudă. Fiul cel mai tînăr se chema Antiochus. El a urmat fratelui său la domnie și și-a silit monstruoasa mamă să bea ea însăși cupa de otravă pe care ea o pregătise pentru el.

În această istorisire era material pentru mai mult decît o tragedie. Corneille ar fi putut face de aici o tragedie „Thryphon", una „Antiochus", una „Demetrius", una „Selenkus", cu aproape tot atîta invenție cîtă i-a trebuit ca să creeze *Rodogune*. Ceea ce însă l-a încîntat mai cu deosebire la aceasta a fost soția jignită, care socotește că nici o faptă nu poate fi destul de cruntă spre a răzbuna uzurparea drepturilor ei regale și conjugale. Această tragedie deci a scos-o el de aici, și nu se poate tăgădui că, în consecință, piesa lui s-ar fi cuvenit să se numească nu *Rodogune*, ci *Cleopatra*. El însuși era de această părere, și numai fiindcă i-a fost teamă că spectatorii ar putea să confunde această regină a Siriei cu acea ultimă vestită regină a Egiptului, purtînd același nume, a preferat să-i dea piesei numele celui de-al doilea personaj, și nu al primului. „Am crezut că pot să mă folosesc cu atît mai ușor de această libertate, cînd am observat că nici cei vechi nu se simțeau obligați să dea unei piese numele eroului ei și nu șovăiau să i-l dea pe acela al corului, care participă la acțiune cu mult mai puțin și are un rol cu mult mai episodic decît Rodogune. Astfel Sofocle, de pildă, și-a intitulat una din tragedii, *Trahinienele*, care în vremea noastră anevoie s-ar putea chema altfel decît *Moartea lui Hercule*." Această observație este în sine și pentru sine foarte justă. Cei vechi socoteau titlul ca un lucru cu totul secundar, nu credeau de loc că el trebuie să exprime conținutul ; le era destul dacă, prin el, puteau să deosebească o piesă de celelalte, iar pentru asta era de ajuns detaliul cel mai neînsemnat. Totuși mie nu-mi vine să cred că Sofocle ar fi primit să-i dea numele de *Dejanira*

Scanned with OKEN Scanner

tragediei căreia i-a zis *Trahinienele*. N-a pregetat să-i dea un titlu nesemnificativ, dar fără îndoială ar fi stat mai mult pe gînduri cînd ar fi fost vorba să-i dea un titlu înșelător, un titlu care ne-ar fi îndreptat atenția într-o direcție greșită. Grija lui Corneille a mers, afară de asta, prea departe. Cine cunoaște pe Cleopatra Egiptului știe că mai mulți regi și mai multe regine au purtat nume identice, iar cine n-o cunoaște pe Cleopatra Egiptului n-o poate nici confunda cu Cleopatra Siriei.

Cel puțin Corneille n-ar fi trebuit să evite cu atîta grijă numele Cleopatrei în textul piesei. Din această pricină claritatea a avut de suferit în actul întîi, și bine a făcut traducătorul german că a lăsat la o parte această mărunță precauție. Nici un scriitor, și cu atît mai puțin un poet, nu se cuvine să-și considere cititorii sau auditorii atît de ignoranți ba este chiar îndreptățit să-și spună uneori : ceea ce nu știu n-au decît să întrebe.

. . . . . .

DIN ARTICOLUL XLVI
6 octombrie 1767

Una e să te împaci cu regulile și alta e să le respecți realmente. Primul lucru îl fac francezii ; al doilea lucru se pare că l-au înțeles numai cei vechi.

Unitatea de acțiune era prima lege dramatică a celor vechi ; unitatea de timp și unitatea de loc erau oarecum numai niște consecințe ale primei, pe care ei anevoie le-ar fi observat mai strict decît le-ar fi impus-o prima în mod logic, dacă n-ar fi contribuit la asta și corul.

Anume, dat fiind că acțiunile lor trebuiau să aibă ca martori o mulțime de popor, și că această mulțime rămînea mereu aceeași și nu putea să se îndepărteze de locuințele proprii nici mai mult, nici pentru mai multă vreme decît se întîmplă de obicei cînd ieși din simplă curiozitate, devenea inevitabil, pentru cei vechi, să limiteze locul acțiunii la una și aceeași piață indivizibilă, iar timpul la

Scanned with OKEN Scanner

una și aceeași zi. Se și supuneau acestei limitări *bona fide* [1], dar cu o suplețe, cu o înțelegere care-i făcea ca de șapte ori din nou să cîștige cu mult mai mult decît să piardă. Într-adevăr, găsind în această constrîngere prilej de a simplifica acțiunea însăși, ei o curățau cu atîta grijă de orice prisosuri, încît aceasta, redusă la elementele ei esențiale, devenea o acțiune ideală, ce se modela în felul cel mai fericit după tiparul acelei tragedii care are cel mai puțin nevoie de adaosul unor împrejurări de timp și de loc. Dimpotrivă, francezii, cărora adevărata unitate de acțiune li se părea searbădă și al căror gust fusese demult corupt de obișnuința cu stufoasele intrigi ale pieselor spaniole mai înainte de a fi învățat să cunoască simplitatea greacă, considerau unitățile de timp și de loc nu ca pe niște consecințe ale primei unități, ci ca pe niște exigențe în sine, indispensabile pentru reprezentarea unei acțiuni, exigențe pe care ei se socoteau obligați să le aplice și la acțiunile lor, mai bogate și mai complicate, cu aceeași strictețe pe care o cerea întrebuințarea corului, deși ei renunțaseră cu totul la cor. Cum însă au văzut ce greu și deseori ce imposibil e acest lucru, au găsit un compromis cu aceste reguli tiranice, cărora nu aveau destul curaj ca să le refuze deplina supușenie. Locului unic i-au substituit un loc nedeterminat, în care se putea închipui cînd un loc, cînd altul, și li se părea de ajuns dacă aceste locuri nu erau prea îndepărtate unul de altul și nu necesitau decoruri deosebite, același decor potrivindu-se aproximativ tot așa de bine la unul ca și la celălalt. Unitatea zilei au înlocuit-o cu unitatea duratei, și au echivalat cu o zi un oarecare timp, în care nu se auzea vorbindu-se de nici un răsărit și de nici un apus de soare, în care nimeni nu se ducea la culcare, sau măcar nu se ducea mai des decît o dată, chiar dacă în acest răstimp se petreceau lucruri mai multe și mai felurite decît într-o singură zi.

---

[1] De bună credință (n.t.).

Nimeni nu i-ar fi blamat pentru aceasta, fiindcă și astfel reușesc să facă incontestabil piese minunate. Și proverbul spune să găurești scîndura acolo unde este mai subțire. Dar și pe vecinul meu trebuie să-l las s-o găurească tot în acel loc. Nu trebuie să-i arăt mereu latura cea mai groasă, partea cea mai noduroasă și să-i strig : Aici să mi-o găurești ! Eu aici o găuresc de obicei ! Așa strigă toți criticii francezi, mai ales cînd ajung la piese dramatice englezești. Atît caz fac de resprectarea regulilor pe care lor și-au făcut-o nespus de ușoară ! Dar îmi displace să mă opresc mai îndelung la aceste chestiuni elementare.

Din partea mea, *Metropele* lui Voltaire și ale lui Maffei ar putea să dureze opt zile și să se petreacă în șapte locuri din Grecia ! Numai să aibă frumuseți care să mă facă să uit aceste pedanterii.

Cea mai strictă respectare a regulilor nu poate să compenseze cea mai mică greșeală în caracterizarea personajelor.

DIN ARTICOLUL LXXIII

12 ianuarie 1768

...În a 28-a seară (miercuri 22 iulie) s-a jucat tragedia domnului Weiss, *Richard al III-lea*. Spectacolul a fost încheiat cu *Ducele Mihai*.

Această piesă este incontestabil una din tragediile noastre originale cele mai de luat în seamă. E bogată în frumuseți de mărimea întîi, care dovedesc îndeajuns că înlăturarea defectelor împletite cu aceste frumuseți n-ar fi fost cîtuși de puțin un lucru peste puterile poetului, dacă el însuși s-ar fi încrezut în puterile lui.

Shakespeare adusese mai demult pe scenă viața și moartea lui Richard al III-lea. Dar domnul Weiss nu și-a amintit de asta mai înainte de a-și fi isprăvit opera. „De-ar fi deci, zice el, să pierd destul de mult la o comparare, se

Scanned with OKEN Scanner

va descoperi cel puţin că n-am săvîrşit nici un plagiat ;... dar poate ar fi fost un merit să-l plagiezi pe Shakespeare."

Dacă admitem că acest plagiat s-ar putea comite... Dar ceea ce s-a spus despre Homer, că mai degrabă ai fura măciuca lui Hercule decît un vers de la acest poet, se potriveşte din plin şi despre Shakespeare. Pe cea mai măruntă dintre frumuseţile sale este întipărită o pecete care strigă parcă lumii întregi : sînt a lui Shakespeare ! Şi vai de o altă frumuseţe care are curajul să-i stea alături !

Shakespeare se cere studiat, nu jefuit. Dacă avem geniu, trebuie să fie pentru noi ceea ce e „camera obscură" pentru pictorul de peisaj ; poate să se uite cu luare-aminte în ea ca să înveţe cum se proiectează natura în toate cazurile pe o singură suprafaţă, dar să nu împrumute nimic de acolo. Şi de fapt n-aş şti să arăt în toate piesele lui Shakespeare nici o singură scenă, nici măcar o singură tiradă, pe care domnul Weiss ar fi putut s-o întrebuinţeze aşa cum e acolo. Toate, chiar şi cele mai mici amănunte din Shakespeare, sînt croite după măsurile grandioase ale piesei istorice, şi aceasta e în acelaşi raport faţă de tragedia de gust francez, ca o frescă de vaste proporţii faţă de o miniatură pentru inel. Ce se poate lua din prima pentru a doua, decît vreun chip, vreo figură răzleaţă, sau cel mult un mic grup, care apoi trebuie executat ca un întreg de sine stătător ? La fel, gînduri stinghere din Shakespeare ar trebui să fie transformate în scene întregi, şi scene stinghere în acte întregi, fiindcă, dacă vrei să foloseşti cum e mai bine o mînecă din haina unui uriaş pentru un pitic, atunci nu faci din ea tot o mînecă, ci o haină completă. Dacă însă faci aşa, poţi fi liniştit despre partea învinuirii de plagiat. Cei mai mulţi nu vor recunoaşte în firul răsucit caierul din care a fost tors, iar cei puţini care se pricep în artă nu dispreţuiesc pe meşter şi ştiu că un grăunte de aur poate fi făurit cu atîta măiestrie, încît valoarea formei să întreacă cu mult valoarea materialului.

În ce mă priveşte, îmi pare rău deci, într-adevăr, că *Richard* al lui Shakespeare i-a venit în minte aşa de

Scanned with OKEN Scanner

tîrziu poetului nostru. Ar fi putut să-l cunoască, și totuși să rămînă tot atît de original pe cît este acum; ar fi putut să-l folosească, fără ca asta să se dovedească prin copierea vreunei idei.

Dar dacă mi s-ar fi întîmplat și mie ceea ce i s-a întîmplat lui, atunci m-aș fi servit, barem după aceea, de opera lui Shakespeare ca de-o oglindă, ca să șterg din opera proprie toate petele pe care ochii mei n-ar fi fost în stare să le descopere direct în opera mea... Dar de unde știu eu că domnul Weiss n-a făcut asta? Și de ce n-ar fi făcut-o? Nu se poate să fie și așa, că el nu socotește drept pete ceea ce eu consider ca atare? Și nu e foarte verosimil ca el să aibă mai multă dreptate decît mine? Eu sînt convins că privirea artistului, de cele mai multe ori, este mai ageră decît cea mai ageră privire a criticilor săi. Din douăzeci de întîmpinări pe care aceștia i le fac, el își va aduce aminte de nouăsprezece pe care și le-a făcut singur în timpul lucrului și la care și-a și răspuns singur.

Totuși nu va fi supărat să audă făcîndu-i-se, și de către alții. E bucuros să i se judece opera în mod superficial sau temeinic, anapoda sau drept, binevoitor sau cu răutate, totul îi este deopotrivă. Și chiar părerea cea mai superficială, cea mai anapoda, cea mai răutăcioasă îi place mai mult decît admirația rece. Pe cea dintîi el va ști s-o întoarcă în folosul lui, într-un fel sau altul, dar cu aceasta din urmă ce să facă? Nu-i vine să disprețuiască pe oamenii cinstiți și de treabă care-l socotesc ca pe-o minunăție, și totuși nu poate decît să înalțe din umeri la spusele lor. Nu e vanitos, dar e de obicei mîndru; și, din mîndrie, preferă de zece ori mai mult să i se arunce un blam nemeritat decît o laudă nemeritată.

E ușor de închipuit ce critică pregătesc eu astfel? Dacă nu la adresa autorului... cel puțin la adresa unuia sau altuia dintre interlocutori. Nu mai știu unde mi-a fost dat de curînd să citesc afirmația tipărită că eu am lăudat piesa *Amalia* a prietenului meu, în dauna celorlalte comedii ale sale. În dauna dar, totuși, măcar a celor ante-

Scanned with OKEN Scanner

rioare ? Sînt încîntat, domnule, că niciodată operele dumneavoastră mai vechi n-ar putea să fie astfel defăimate. Dumnezeu să vă păzească de lauda vicleană, după care cea din urmă operă a dumneavoastră este cea mai bună.

DIN ARTICOLUL LXXIV
15 ianuarie 1768

Revin la subiect. Mai cu seamă asupra caracterului lui Richard aș dori să am lămurirea poetului. Aristotel l-ar fi respins în mod categoric. E drept că aș isprăvi repede cu prestigiul lui Aristotel, numai de m-aș pricepe să fac la fel și cu argumentele lui.

Tragedia, stabilește el, trebuie să trezească milă și groază ; și de aici deduce că eroul tragediei nu poate fi nici un om cu totul virtuos, nici un ticălos deplin, fiindcă nici cu nenorocirea unuia, nici cu a celuilalt nu se atinge scopul propus.

Dacă admit aceasta, atunci *Richard al III-lea* este o tragedie care nu-și ajunge scopul. Dacă nu admit aceasta, atunci nu mai știu de loc ce este tragedie.

Într-adevăr, Richard al III-lea, așa cum l-a zugrăvit domnul Weiss, este fără discuție monstrul cel mai mare, cel mai fioros care a existat vreodată pe scenă, fiindcă mă îndoiesc să fi existat realmente pe pămînt.

Ce milă poate trezi pieirea acestui monstru ? De altfel nici nu trebuie s-o trezească ; poetul n-a avut această intenție ; și sînt cu totul altele personajele din opera sa pe care el le-a menit să ne inspire milă. Dar groază ? Acest nelegiuit care a umplut prăpastia ce-l despărțea de tron numai cu cadavre, cu cadavrele acelora care ar fi trebuit să-i fie mai dragi ca orice pe lume ; acest diavol însetat de sînge, care se laudă cu setea lui de sînge, care se desfată cu crimele lui, să nu poată stîrni groaza cu vîrf și îndesat ? Stîrnește într-adevăr groază, dacă prin groază

se înţelege uluirea pricinuită de nişte ticăloşii de neînchipuit, spaima de nişte răutăţi faţă de care ne stă mintea în loc, fiorii care ne cuprind la vederea unor mîrşăvii mai dinainte puse la cale şi săvîrşite cu plăcere. Groază de aceasta, Richard al III-lea m-a făcut să simt din belşug.

Dar acest fel de groază este aşa de puţin unul din rosturile tragediei, încît poeţii antici, de cele mai multe ori, căutau s-o micşoreze în toate chipurile, atunci cînd personajele lor erau nevoite să comită vreo mare nelegiuire. Deseori mai bucuros aruncau vina pe soartă, mai bucuros făceau din crimă ceva ursit de vreo zeitate răzbunătoare, mai degrabă prefăceau omul liber în unealtă decît să ne lase să ne oprim la ideea că omul este din fire în stare de asemenea stricăciune.

La francezi, Crébillon e supranumit Groaznicul. Mi-e tare teamă că e supranumit aşa mai mult pentru această groază, care n-ar trebui să fie într-o tragedie, decît pentru groaza adevărată, pe care filozoful o socoteşte ca ţinînd de esenţa însăşi a tragediei. Iar cea dintîi n-ar trebui nicidecum să fie numită groază. Cuvîntul pe care Aristotel îl întrebuinţează înseamnă teamă. Milă şi teamă, spune el că trebuie să provoace tragedia; nu milă şi groază. E adevărat că groaza este o specie a temerii; e o teamă năprasnică, venită pe neaşteptate. Dar tocmai această trăsătură năprasnică, această surprindere pe care ideea de groază o cuprinde, arată limpede că cei care au introdus aici cuvîntul groază în locul cuvîntului teamă n-au înţeles la ce fel de teamă se gîndeşte Aristotel. S-ar putea să nu mă mai întorc curînd pe acest drum, de aceea să mi se îngăduie o mică abatere.

DIN ARTICOLUL LXXV

19 ianuarie 1768

...Într-adevăr, nu e sigur că el, Aristotel, este cel care a făcut această mult criticată împărţire a pasiunilor tragice în milă şi groază. A fost înţeles greşit,

Scanned with OKEN Scanner

tradus greșit. El vorbește de milă și teamă, nu de milă și groază ; iar teama lui nu e de loc teamă pentru altcineva, tema pe care ne-o trezește nenorocirea ce stă să cadă asupra acestui altcineva ; ci este teama pentru noi înșine, teama care pornește din asemănarea noastră cu personajul în suferință ; este teama că nenorocirea pe care o vedem atîrnînd deasupra capului acestuia s-ar putea să dea și peste noi ; este teama că noi înșine s-ar putea să ajungem obiectul compătimirii. Cu un singur cuvînt : această teamă este milă față de noi înșine.

Aristotel se cere peste tot explicat prin el însuși. Pe cel ce vrea să ne dea un nou comentar al *Artei* sale *poetice*, care să-l depășească cu mult pe al lui Dacier, pe acela îl sfătuiesc înainte de orice să citească operele filozofului de la început pînă la sfîrșit. Va găsi deslușiri pentru arta poetică acolo unde se aștepta mai puțin ; îndeosebi trebuie să studieze cărțile despre „retorică“ și „morală“. Am fi chiar îndreptățiți să credem că aceste deslușiri au fost neapărat de mult descoperite de scolastici, care știau pe dinafară scrierile lui Aristotel de care ei se sinchiseau cel mai puțin. Afară de asta, le lipseau scolasticilor anumite alte cunoștințe fără de care deslușirile amintite nu puteau să dea roade : nu cunoșteau teatrul și capodoperele lui. Adevărata explicație a acestei frici pe care Aristotel o adaugă la compătimirea tragică se găsește în capitolul al cincilea și al optulea al cărții a doua din *Retorica* sa. Nu era greu de loc să-și amintească de aceste capitole, totuși poate nici unul dintre comentatorii săi nu și-a adus aminte de ele, cel puțin nici unul nu s-a servit de ele așa cum trebuia. Căci chiar cei care și fără aceste capitole înțelegeau că această teamă nu e grșaga compătimitoare ar fi mai avut de învățat din aceste capitole un lucru important, și anume pricina pentru care Stagiritul a însoțit aici mila cu teama, și de ce numai cu teama, de ce nu și cu o altă pasiune, și de ce nu cu mai multe pasiuni. Despre această pricină ei nu știu nimic, și tare aș vrea să aud ce-ar răspunde din capul lor dacă ar fi întrebați, bunăoară, de ce tragedia nu poate

Scanned with OKEN Scanner

și nu trebuie să trezească mila și admirația, așa cum trezește mila și frica.

Dar totul se bazează pe ideea pe care Aristotel și-a făcut-o despre milă. Anume, el credea că nenorocirea menită să ajungă obiectul milei noastre trebuie să fie neapărat de asemenea natură, încît să ne fie teamă că ea ni s-ar putea întîmpla și nouă înșine sau unuia dintre-ai noștri. Acolo unde această teamă nu există, nu se poate produce nici milă. Într-adevăr, nici acela pe care nenorocirea l-a prăbușit atît de jos, încît nu vede de ce să se mai teamă, nici acela care se crede așa de deplin fericit, încît nu concepe de unde l-ar putea lovi o nenorocire, nici desperatul, nici încrezutul n-au obiceiul să compătimească pe ceilalți. De aceea Aristotel explică ceea ce e de temut și ceea ce e vrednic de milă una printr-alta. Ni se pare de temut, zise el, tot ceea ce, dacă i s-ar întîmpla altuia sau ar fi să i se întîmple, ne-ar trezi mila ; și ni se pare vrednic de milă tot ceea ce ne-ar înfricoșa dacă ne-ar amenința pe noi înșine. Ne e de ajuns deci ca nenorocitul de care trebuie să ne fie milă să nu-și merite nenorocirea, cu toate că și-o va fi atras prin vreo slăbiciune oarecare : nevinovăția sa chinuită sau, mai vîrtos, punerea la prea mare caznă a vinovăției lui este pentru noi ca și pierdută, nu are putința să ne trezească mila, dacă nu întrevedem posibilitatea ca pătimirea lui să dea odată și peste noi. Dar această posibilitate există atunci, și ar putea să crească pînă ar deveni o mare probabilitate, cînd poetul nu-l face pe nenorocit mai rău decît sîntem noi în general și de obicei, cînd îl pune să gîndească și să acționeze așa cum am gîndi și am acționa noi înșine în situația lui, sau măcar așa cum credem că am fi nevoiți să gîndim și să acționăm ; pe scurt, cînd îl înfățișează făcut din același aluat ca și noi. Din această identitate pornește teama că soarta noastră ar putea ușor să ajungă tot așa de asemănătoare cu a lui, pe cît ne simțim noi asemenea cu el ; și această teamă e cea care pîrguiește, ca să zicem așa, mila.

Astfel gîndea Aristotel despre milă, și numai prin această concepție se poate înțelege adevărata pricină

pentru care, în definiția tragediei, el numea alături de milă teama, și numai teamă. Nu ca și cum această teamă ar fi aici o pasiune deosebită, independentă față de compătimire, care ar putea fi stîrnită cînd împreună cu mila, cînd fără ea, după cum mila ar putea fi stîrnită cînd împreună cu teama, cînd fără ea — așa cum greșit interpreta Corneille — ci, pentru că, după definiția dată de Aristotel milei, această milă implică neapărat teama, pentru că nu ne stîrnește mila decît ceea ce ne poate trezi în același timp și teama.

Corneille își scrisese toate piesele cînd s-a apucat să comenteze *Poetica* lui Aristotel. Lucrase cincizeci de ani pentru teatru, și după această experiență s-ar fi putut incontestabil să aibă de spus lucruri minunate despre acel vechi cod dramatic, cu condiția numai să-l fi consultat cu sîrguință și pe vremea cînd lucra. Dar acest lucru se pare că nu l-a făcut decît cel mult în vederea regulilor mecanice ale artei. Cît privește regulile esențiale nu i-a păsat de acest cod, iar cînd, la sfîrșit, a descoperit că-l călcase, deși fără să vrea, atunci a căutat să se scape cu interpretări, și l-a făcut pe pretinsul său dascăl să spună lucruri la care acesta, în chip vădit, nu se gîndise niciodată.

Corneille adusese pe scenă martiri și-i zugrăvise ca pe cele mai desăvîrșite și cele mai neprihănite personaje; înfățișase monștrii cei mai înfiorători în persoana lui Prusias, a lui Focas, a Cleopatrei; și despre amîndouă aceste categorii, Aristotel afirmă că nu sînt potrivite pentru tragedie, pentru că nici unii, nici alții nu trezesc nici milă, nici teamă. Ce răspunde Corneille la asta? Cum procedează el pentru ca nici prestigiul lui, nici prestigiul lui Aristotel să nu sufere din cauza acestei contradicții? „O", zice el, „e ușor să ne împăcăm cu Aristotel. N-avem decît să presupunem că el n-a vrut să afirme că amîndouă mijloacele, atît teama cît și mila, ar fi în același timp necesare pentru a opera purificarea pasiunilor, din care el face rostul suprem al tragediei, ci, după părerea lui, și unul singur ar fi de ajuns." „Putem", con-

tinuă Corneille, „să confirmăm această explicație cu ceea ce spune Aristotel însuși, dacă luăm în seamă temeiurile pe care el le dă pentru excluderea din tragedii a unor întîmplări. El nu spune niciodată : aceasta sau cealaltă nu e nimerită în tragedie, fiindcă trezește numai compătimiri și nici o teamă ; sau că aceasta nu e suportabilă, fiindcă trezește numai teamă fără să stîrnească și mila. Nu ; ci el le respinge din pricină că, așa cum spune el, nu produc nici milă, nici teamă, și ne lasă astfel să înțelegem că acele întîmplări nu-i plac fiindcă sînt lipsite și de una, și de alta, și că el le-ar admite dacă ar produce măcar una din cele două.“

Scriitor erudit, animat de ideile filozofice şi sociale din epoca luminilor, Feijóo aduce în gîndirea estetică unele contribuţii care îl aşază în rîndurile adepţilor spiritului modern, caracterizat prin propagarea criticii gustului şi cultul sentimentului.

Atît în Scrisorile erudite *cît şi în alte eseuri ca* Raţiunea gustului, *scriitorul apără în primul rînd libertatea geniului faţă de anumite reguli prestabilite, ceea ce reprezintă o evidentă distanţare faţă de doctrina clasică.*

Nu mai puţin semnificativ rămîne faptul că Feijóo vede în conceptul de frumos, *ca şi în concretizarea acestuia în opera literară, prezenţa unor factori subiectivi a căror existenţă o justifică prin marea varietate a gustului în aprecierea operei literare.*

Scanned with OKEN Scanner

ÎNTRU APĂRAREA ÎNVĂȚĂTURII SAU A PROFESIUNII LITERARE

§ 1

Ca o contrapondere a atîtor frumuseți cu care literatura îi atrage pe cei cu dragoste de carte, a apărut ideea cum că învățătura ar scurta sorocul vieții. Îngrozitor lucru de ar fi așa ! Ce importanță ar mai avea că cel învățat îl întrece pe cel neștiutor cu ceea ce ființa rațională întrece pe animal, că mintea celui instruit se deosebește de a celui incult așa cum se deosebește diamantul prins în giuvaer de cel care zace ascuns în mină, dacă fiecare pas înainte spre culmile științei ar însemna o oprelişte în drumul vieții ? Seneca i-a asemuit pe învățați cu zeii ; dar dacă sînt mai pieritori ca ceilalți oameni, sînt mai departe ca oricare de zei, căci sînt mai departe ca oricare de nemurire. Virtutea, suprema frumusețe a sufletului, este fiica bună a științei : *Virtutem doctrina parit*, cum spunea Horațiu. Dar, cîți nu vor striga o dată cu Brutus în clipa morții : *Oh, virtute nefericită !* de vreme ce chiar lumina aceasta, cunună de raze pentru om, e focul care-l face cenușă ! Cinstirea celorlalți, tovarășă nedespărțită a înțelepciunii, ar fi un imbold prea mic pentru învățătură pentru acela care ar gîndi că pașii lui spre strălucită glorie îl duc în zbor spre întunericul mormîntului.

Și iarăși vin și zic că îngrozitor ar fi de-ar fi așa ; fantomă înspăimîntătoare care, stînd pe pragul casei înțelepciunii, e în stare să-i oprească chiar și pe cei mai

îndrăgiți de frumusețea ei. Deci de bună seamă că cel care va izgoni din lume frica de strigoiul acesta va face un imens bine republicii literelor. Au încercat-o stoicii, vrînd să se dovedească că viața sau moartea sînt lucruri fără osebire între ele și deopotrivă de ales. Dar nici vorbă să-i fi făcut pe ceilalți să creadă toate astea, ba mă gîndesc că n-o credeau nici chiar ei, filozofii care o propovăduiau. *Nam munere charior omni adstringit sua quemque salus* [1], spunea Claudian. Așa că mai rămîne doar un mijloc de a înlătura opreliștea din calea învățăturii : a dovedi c-această vrednică îndeletnicire nu micșorează cu nimic sorocul vieții. Știu bine că a porni într-o asemenea întreprindere înseamnă să te lupți cu toată lumea, căci toți sînt de părerea cealaltă. Totuși, eu mă încumet să vin întru apărarea literelor de ocara că ar fi certate cu viața și să dovedesc că această părere atît de răspîndită e o greșeală a celor mulți izvorîtă din prea puțina gîndire.

§ 2

Fundamentul principal al opiniei mele este experiența și dacă, pornind de la ea, lumea ar fi gîndit așa cum trebuie, n-ar fi cîștigat atîta teren părerea contrarie. Îi rog pe toți cei care-s de această părere să bage de seamă dacă persoanele pe care le cunosc sau le-au cunoscut, dintre cele ce se-ndeletnicesc cu știința, au murit îndeobște mai de timpuriu decît alții. Pentru ca să facă această comparație cu o oarecare exactitate, să-și arunce puțin ochii asupra mulțimii oamenilor cu știință de carte din universități, tribunale și colegii, și să-i compare cu tot atîția dintre ei cu alte îndeletniciri sau fără nici o îndeletnicire. Vă asigur că nu vor constata că au ajuns la adînci bătrîneți un număr mai mare din aceștia decît din ceilalți ; vă asigur de asta pentru că am făcut și eu socoteala cu toată exactitatea care mi-a stat în putință. Abia dacă am întîlnit cîte o universitate unde, din trei-

[1] Căci fiecare are grija sănătății lui, dintre toate bunul cel mai de preț (n.t.).

zeci sau patruzeci de persoane, să nu fi ajuns sau să fi trecut de șaptezeci de ani măcar patru sau șase dintre ele ; același lucru se poate vedea și la cei din magistratură ; și-apoi nu veți găsi mai mulți septuagenari printre cei ce-și duc viața liniștit, lipsiți de orice grijă. Printre clerici, argumentul acesta se dovedește mai limpede, căci comparația este mult mai ușor de făcut. La un număr egal întîlnești tot atîția, ba chiar mai mulți bătrîni, cred, care se îndeletnicesc cu studiul, decît din cei care se ocupă cu gospodăria sau cîntatul. Comparați oriunde, în orice sectă vreți, numărul septuagenarilor sau octogenarilor și veți vedea că nu m-am înșelat în socoteală.

Lucian, vorbind despre macrobi, sau oamenii care trăiesc mult, se apucă înadins să socotească cîți dintre cei dedați învățăturii în timpurile străvechi au avut o viață lungă, și numai dintre filozofii celebri numără nouăsprezece, care au trecut toți de optzeci de ani ; cei mai mulți au trecut și de nouăzeci : Solon, Tales din Milet și Pittacos, socotiți printre cei șapte înțelepți ai Greciei, au trăit pînă la o sută de ani fiecare ; Zenon, principele istoricilor, nouăzeci și opt ; Democrit, o sută patru ; Jenofilus Pitagoricus, o sută cinci. O altă listă lungă întocmește tot Lucian cu istorici și poeți. Și nu numai atît : în aceeași lucrare el afirmă că la toate popoarele s-a observat că de obicei trăiesc mai mult aceia care se îndeletnicesc cu știința ori literatura, ca urmare a felului lor de trai, mai cumpătat decît la ceilalți și-i dă ca exemplu pe scriitorii de cărți sfinte la egipteni, pe interpreții de fabule la asirieni și arabi, pe brahmani la indieni și, în general, pe toți cei care s-au dedat filozofiei : *Cuius modi sunt Aegiptiorum sacri scribae, et apud assyrios et arabes fabularum interpretes et apud indos brachmanes, adamussim philosophiae studiis vacantes.* [1]

---

[1] Din care fac parte scribii sfinți la egipteni, la asirieni și arabi, interpreții de fabule, și la indieni brahmanii, dedați cu totul studiului filozofiei (n. t.).

Şi faptul că Lucian atribuia vieţii lor cumpătate vîrsta înaintată a celor învăţaţi nu contrazice cu nimic cele spuse de noi, căci dacă învăţătura ar scurta viaţa, aşa cum se crede, apoi traiul cumpătat i-ar face pe aceştia să vieţuiască tot atît cît ceilalţi ; dar nu numai că trăiesc tot atîta, ci trăiesc chiar mai mult ; nu numai cumpătarea la mîncare, băutură şi somn, şi înfrînarea în alte privinţe sînt urmarea aproape necesară a îndeletnicirii într-ale-nvăţăturii, dar viaţa lungă a celor cu multă ştiinţă de carte îşi va avea totdeauna izvorul, chiar dacă mai îndepărtat, în însăşi această îndeletnicire.

§ 4

Experienţei i se alătură, sprijinind-o, raţiunea. Învăţătura, atunci cînd e firească şi cumpătată, este mai mult prilej de bucurie decît chin ; şi-apoi, ea nu poate fi potrivnică naturii şi, prin urmare, nici dăunătoare vieţii. Am pus cele două condiţii : să fie cu măsură şi firească ; dar acestea sînt ale oricărei alte îndeletniciri căci nu se află vreuna care, urmată împotriva firii şi fără cumpătare, să nu fie dăunătoare. Ce poate fi mai plăcut decît să stai de vorbă în fiece zi cu oamenii cei mai înţelepţi şi cu cea mai multă ştiinţă de carte pe care i-au avut veacurile toate, aşa cum stai cercetînd cărţile ? Dacă stînd doar puţin de vorbă cu cineva citit şi înţelept, care-ţi spune lucruri noi şi interesante, şi-ţi face atîta plăcere, dar să stai de vorbă cu cei pe care-i poţi găsi în biblioteci. Cîtă desfătare să afli înscrise în istorie toate veacurile, în geografie toate ţinuturile, în astronomie toate cerurile ? Filozofului îi place să pătrundă tainele naturii ; teologului să contemple cu telescopul revelaţiei misterul divinităţii. Şi, deşi se ştie că în multe domenii nu poate fi dezvăluită taina sau adevărul, spiritul tocmai aici îşi află o mai mare desfătare aflînd judecăţile subtile ale acestor capete luminate, pornite în căutarea adevărului. Această calitate o are mai presus de toate ştiinţele matematica, al cărei studiu cîştigă mereu teren în imperiul adevărului. De aici vine acea încîntare aproape extatică a celor ce s-au dedat cu totul acestei îndeletniciri. Arhimede, pre-

ocupat de liniile geometrice pe care le făcea pe nisip, era nesimțitor la pustiirea sîngeroasă a patriei lui, a Siracuzei. Francezul François Viète [1], inventatorul Algebrei stătea uneori trei zile și trei nopți fără să mănînce ori să doarmă, furat de speculațiile lui matematice.

Spuneți-mi deschis dacă se mai află pe lume vreo altă plăcere în stare să te farmece într-atîta.

§ 5

În sfîrșit, experienței și rațiunii i se alătură întru sprijin, cu autoritatea sa, un filozof care dintre toți s-a aplecat cu mai mult sîrg și mai multă agerime asupra a tot ce este însuflețit în natură și a observat ce e prielnic sau potrivnic prelungirii vieții. În orice caz ceva e sigur, că a fost cel care s-a preocupat și a scris cel mai mult despre aceste lucruri. Sînt suficiente aceste indicii fiindcă eruditii au și înțeles că vorbesc de Francis Bacon, care în prețioasa lui carte *Historia Vitae etc Mortis* [2], vorbind despre toate îndeletnicirile folositoare într-o viață lungă, după ce așază pe primul loc viața religioasă, sihastră sau contemplativă, așază imediat după ea pe aceea dedată studiului și învățăturii, prin aceste cuvinte : *Huic proxima est vita in litteris philosophorum, rhethorum et grammaticorum* [3]. Spune și motivul *Deqitur hic quoque in otio, et in his cogitationibus, quae, cum ad negotia vitae nihil pertineant non mordent, sed varietate et impertinentia delectant : vivunt etiam ad arbitrium suum, in quibus maxime placeat, horas et tempus terentes.* [4]

---

[1] Fr. Viète (1540—1603) — geometru fr., autor, printre altele, al lucrărilor *Canon mathematicus* (Paris, 1579) și *De aequatiorum recognitione et emendatione libri duo* (Paris, 1600) (n.t.).

[2] *Instauratio magná*, 1622, al doilea titlu din partea a III-a (n.t.).

[3] Urmează în continuare viața filozofilor, a retorilor și gramaticilor, consacrată literelor (n.t.).

[4] Trăiesc liniștiți și preocupați de gînduri care, neavînd nimic a face cu grijile vieții, nu obosesc, ci desfată prin însăși varietatea lor ; trăiesc, în afară de asta, după bunul lor plac și-și petrec orele și timpul cu ceea ce-i desfată mai mult (n. t.).

Trebuie totuși să mărturisesc că această explicație nu este valabilă pentru toți cei ce se îndeletnicesc cu învățătura, ci se limitează doar la aceia a căror existență nu depinde de studiul lor. Avocații și medicii, de exemplu, a căror știință, multă sau puțină, le aduce nu numai mai multă cinstire, ci și sporirea cîștigurilor, întîlnesc în lecturi și meditații lucruri care desfată, dar se lovesc și de griji care le aduc necazuri.

În aceste două profesiuni, plăcerea studiului se află mereu în balanță cu concurența altora din aceeași breaslă cu care-și dispută cîștigul. Este o luptă mai mult spirituală decît fizică, în care nu e prea mare vacarmul glasurilor, dar nu de puține ori, după explozia izbucnită pe buze, se vede ce pulbere arde în inimi.

Traducere de Ileana Bîrsan,
după B. J. Feijóo,
Desagravio de la profesión literaria,
din *Teatro crítico universal*, vol. I,
Madrid, Espasa-Calpe, 1958.

Scanned with OKEN Scanner

GIAMBATTISTA VICO

S-a născut în 23 iunie 1668 în oraşul Neapole şi a murit în aceeaşi localitate în 23 ianuarie 1744.

A făcut studii de drept, după care a predat o anumită vreme lecţii particulare prin diverse oraşele din provincie, fiind în cele din urmă numit profesor la Universitatea din Neapole şi istoriograf al curţii.

Preocupările sale s-au îndreptat în direcţii multiple, creaţia literară, istoria, dreptul, filozofia, solicitîndu-l într-o egală măsură, deşi rezultatele obţinute au fost foarte diferite.

Debutează cu o operă literară, Pasiunile unui disperat *(1693), poem influenţat de Lucreţiu, în care se face simţită concepţia unui scriitor pesimist.*

Din obligaţiile didactice au rezultat anumite conferinţe academice, intitulate Discursuri inaugurale, *care au fost publicate postum.*

Opera sa fundamentală, care îi pune în lumină concepţia de filozof al istoriei, este intitulată Principiile unei ştiinţe noi cu privire la natura comună a naţiunilor *(1725), ediţia din 1744, tipărită la puţină vreme după moartea autorului, conţinînd numeroase adausuri.*

Vico consideră că omenirea a parcurs trei etape fundamentale care sînt numite de el: vîrsta zeilor, a eroilor și a oamenilor. Acestea corespund cu evoluția cunoașterii omului, de la senzația simplă la cunoaștere prin imaginație și apoi cu ajutorul rațiunii.

Evoluția omenirii este, potrivit concepției lui Vico, ciclică, fiind caracterizată prin curs *și* recurs, grandoare *și* decadență, *care îl ajută să explice revenirea unor perioade similare cu altele dispărute.*

Vico își propune pe planul esteticii literare să rezolve anumite probleme fundamentale care vizează caracterul rațional sau irațional al poeziei, specificitatea poeziei și raporturile acesteia cu știința și istoria.

Miturile sînt produse ale logicii poetice *anterioare logicii raționale, iar* fantezia poetică *este definitoare pentru gîndirea primitivă.*

Imaginația este concepută independent. Deosebite, metafizica și poezia apar pe trepte diferite ale istoriei, prima fiind produsul inteligenței, iar a doua rezultînd din simțuri și imaginație. De aceea, reflecțiile asupra pasiunilor duc la o falsă poezie, în vreme ce Homer este geniul poetic al unei epoci primitive cînd poezia îndeplinea funcția gîndirii.

Anticipînd istoria și științele, poezia este o matcă generatoare din care se desprind toate celelalte, ilustrative în acest sens fiind atît Biblia, *cît și* poemele homerice.

Atunci cînd se referă la limbă și evoluția ei, Vico stabilește o anumită echivalență între poezie *și* limbaj, *limbajul popoarelor străvechi însumînd toate elementele specifice enunțului poetic.*

Distanțîndu-se de Platon și Aristotel, ca și de esteticienii italieni din Renaștere, Vico pune temeliile criticii și esteticii moderne, argumentele sale slujind mai tîrziu la justificarea poeziei romantice.

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE SIMȚ, FANTEZIE ȘI INTELECT [1]

Oamenii mai întîi *simt*, fără să bage de seamă; pe urmă *bagă de seamă* cu sufletul tulburat și emoționați; în sfîrșit *reflectează*, cu mintea pură.

Această „Degnità" [2] [axiomă] este *Principiul sentimentelor poetice*, care sînt alcătuite cu simțuri de *pasiuni* și *afecte* spre deosebire de *sentințele filozofice*, care se alcătuiesc din *reflecție*, cu *raționamente* [3]; din care cauză, acestea se apropie cu atît mai mult de adevăr, cu cît se înalță mai mult spre *cele universale*; iar [sentințele poetice] sînt mai sigure, cu cît se apropie mai mult de *cele particulare*.

Cele dintîi popoare, care-au fost copiii genului uman, au întemeiat mai întîi *lumea artelor*; pe urmă filozofii, care-au venit cu mult în urmă și au fost prin urmare bătrînii națiunilor, au întemeiat-o pe aceea a *științelor*; de unde fost-a cu totul *desăvîrșită omenirea*.

---

[1] Din *Antologia filozofică* (N. Bagdasar, Virgil Bogdan, C. Narly), 1943.

[2] Denumire caracteristică filozofiei lui Vico: principiu fundamental al doctrinei sale despre filozofia istoriei.

[3] În felul acesta Vico punea bazele esteticii moderne, făcînd o asemenea distincție netă între funcția ei și a logicii.

Întrucît oamenii neştiutori despre lucruri, cînd vor să-şi facă idee despre ele sînt în mod natural înclinaţi să le conceapă prin analogie de lucruri cunoscute... lucrurilor *neînsufleţite* şi *brute* le dau *mişcare, simţ* şi *raţiune,* care sînt *lucrările cele mai luminoase ale poeziei ;* iar cînd aceste proprietăţi ale lor nu le vin în ajutor, *le concep drept substanţe înţelegătoare,* ceea ce este propria noastră substanţă umană, ceea ce este *supremul şi divinul artificiu al facultăţii poetice ;* cu care, *după asemănarea lui Dumnezeu,* din Ideea noastră dăm fiinţă lucrurilor care n-o au. Aici se descoperă *primul mare Principiu al Fabulelor poetice,* întrucît ele sînt caractere de substanţe corporale, închipuite drept înţelegătoare şi care explică efectele lor corporale prin mijlocirea modificărilor sufletelor noastre umane...

(Principi di una Scienza Nuova)

Scanned with OKEN Scanner

POEZIA, ÎNTÎIA METAFIZICĂ ȘI TEOLOGIE A OMENIRII

...Așadar, Înțelepciunea poetică, aceea care a fost cea dintîi înțelepciune a „gentilității“ [1] a trebuit să înceapă de la o Metafizică, nu rațională și abstractă, cum este aceasta de acum a învățaților, ci simțită și imaginată, precum a trebuit să fie aceea a unor asemenea primi oameni, drept unii care n-aveau nici un raționament, dar dădeau toți dovadă de simțuri robuste și de foarte puternice fantezii... Aceasta fost-a poezia lor proprie, care la ei a fost o facultate înnăscută a lor (întrucît erau dotați în chip natural cu atari simțuri și cu asemenea fantezii), născută din ignoranța cauzelor, care fostu-le-a mamă a uimirii despre toate lucrurile, pe care aceia, neștiutori despre toate lucrurile, le admirau foarte puternic... Atare poezie a început la ei prin a fi *divină*, pentru că în același timp în care ei își încheiau cauzele lucrurilor (pe care le simțeau și le admirau), a fi zeii... lucrurilor admirate le dădeau ființă de substanțe din propria lor idee (închipuire), care este tocmai firea copiilor, pe care... îi vedem apucînd în mînă lucruri neînsufletite și jucîndu-se și vorbind cu ele, ca și cum ar fi, acelea, persoane vii...

---

[1] De la „gentilis“ ; cel lipsit de civilizație, barbarul, față de vechii evrei și de creștini ; păgînul în general și vremurile sale.

...În acest fel, cei dintîi poeţi teologi şi-au închipuit prima fabulă divină, cea mai mare din cîte s-au închipuit vreodată pe urmă, adică Iupiter, rege şi tată al oamenilor şi al zeilor şi în gest de fulgerător ; atîta de populară, tulburătoare şi instinctivă, încît şi ei, care şi-au închipuit-o, au crezut-o şi cu înspăimîntătoare religii... s-au temut de el, l-au respectat şi l-au venerat... Atari oameni, tot ce vedeau, tot ce îşi închipuiau şi tot ce înşişi făceau, au crezut a fi Iupiter şi întregului univers de care puteau fi în stare şi tuturor părţilor universului i-au dat fiinţă de substanţă animată... Însă pentru poeţii teologi... Iupiter n-a fost mai înalt ca vîrful munţilor. De aici primii oameni, care vorbeau prin semne, după natura lor au crezut fulgerele şi tunetele a fi semne ale lui Iupiter (de unde apoi de la *nuo*, „a face semn", s-a spus *numem*, „divina voinţă" cu o prea-sublimă idee şi demnă de-a explica maestatea divină), pe care Iupiter le-ar fi comandat prin semne şi că atari semne ar fi fost cuvinte reale şi că natura ar fi fost limba lui Iupiter.

De aici numeroşi iupiteri (de care se minunează filologii, întrucît fiecare naţie „gentilă" a avut unul),... reprezintă tot atîtea istorii fizice păstrătoare ale fabulelor, care dovedeau că diluviul fusese universal...

(Seconda Scienza Nuova, L.II, sez. I-a, c. I)

Scanned with OKEN Scanner

...Am spus că dăunează facultății poetice critica timpului nostru, atunci cînd le este învățată copiilor ; întrucît le întunecă fantezia și le încarcă memoria ; pe cînd cei mai buni poeți sînt fantastici ; și este specifică divinitate a lor memoria și făpturile ei, muzele. Însă, dacă adolescenții, după ce s-au întărit în diferitele facultăți mintale, sînt instruiți în arta critică, socotesc că aceasta ar putea aduce o utilă contribuție și la arta poetică ; întrucît poeții tind spre adevăr, ...plecînd de la idee, adică de la gen. Iar metoda geometrică atrage foarte mult a crea imaginile poetice... Nici eu nu sînt de părere că poeții să se delecteze de preferință cu falsul ; căci, dimpotrivă, aș cuteza să afirm ca ei, nu mai puțin decît filozofii, prin menirea lor, să urmărească adevărul. Întrucît poetul delectînd instruiește în aceleași îndatoriri, pe care filozoful le oferă cu austeritate ; atît unul cît și celălalt descriu deprinderile oamenilor ; atît unul cît și celălalt îndeamnă la virtuți și îndepărtează de la vicii ; dar filozoful, avînd a face cu savanții, tratează despre aceasta în mod abstract ; pe cîtă vreme poetul, care trebuie să se adreseze maselor, pleacă de la faptele sublime, săvîrșite și spuse de persoanele pe care le imaginează el : și în felul acesta convinge, făcînd parcă, în oarecare fel, abstracție de reflexii. Din

care pricină poeţii se depărtează de la formele cotidiene ale adevărului, spre a creiona o formă de adevăr mai excelentă ; ei se despart de ceea ce în natură este contingent, spre a se ţine de ceea ce are caracter de constanţă şi de necesitate ; se agaţă însă de fals, spre a fi într-un fel oarecare mai veridici...

(Din discursul *De nostri temporis studiorum ratione*)

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE SUBLIMITATEA LUI DANTE[1]

...Dar ceea ce este mai propriu sublimităţii lui Dante[2] a fost soarta lui de a se naşte mare geniu, pe vremea expirîndei barbarii a Italiei; deoarece geniile umane sînt la fel pămînturilor, care, rămase lungi secole necultivate, dacă în sfîrşit odată şi odată sînt date culturii, oferă din capul locului roade minunate şi ca perfecţie, şi ca mărime, şi ca abundenţă; dar obosite de-a fi iarăşi mai mult şi tot mai multe cultivate, le dau puţine, fără gust şi mici. Iată cauza pentru care la finele timpurilor barbare, un Dante a parvenit la poezia sublimă, un Petrarca la cea delicată, un Boccaccio la proza glumeaţă şi plină de graţie; exemple, toate trei, incomparabile, care trebuiesc în orice fel urmate, dar nu se pot, cu nici un chip, ajunge...

(Giudizio sopra Dante)

După 1732

---

[1] Din *Antologia filozofică* (N. Bagdasar, Virgil Bogdan şi C. Narly), 1943.

[2] Faţă de Homer.

SCIENZA NUOVA [1]

...Propunem aici următoarele axiome sau „degnità" atît filozofice cît și filologice, cîteva judicioase întrebări și discrete, cu tot atîtea definiții lămurite ; care, așa precum sîngele prin corpul însuflețit, trebuie să umble prin ea și să însufleţească această Știință în cercetarea naturii comune a națiunilor.

I

Omul, din pricina nedefinirii naturii minții omenești, cînd aceasta lunecă în ignoranță, face din sine regula universului.

II

Este altă proprietate a minții omenești că oamenii, cînd nu-și pot face nici o idee despre lucrurile îndepărtate și necunoscute, le judecă după lucrurile lor cunoscute și prezente.

III

Această „degnità" arată izvorul nesecat al tuturor greșelilor primite de națiuni întregi și de toți în-

[1] Din *Seconda Scienza Nuova*, în volumul colectiv : *Critica italiană de la Vico la Croce.*

vățații asupra începuturilor omenirii; pentru că au socotit originile omenirii după vremile lor iluminate, culte și mărețe, în care începură acelea (națiunile) să le cunoască, aceștia să le judece, și care origini trebuia să fi fost prin natura lor mărunte, primitive și foarte obscure.

IV

La această Glorie deșartă a națiunilor (de a crede că ele cele dintîi au ajuns la viața omenească de la începutul lumii) se adaugă ambiția goală a învățaților, care vor ca ceea ce știu ei să fie vechi cît lumea.

V

Filozofia, spre a folosi neamului omenesc, trebuie să ridice și să susțină omul căzut și slab, nu să-i retragă natura, nici să-l părăsească în corupția lui.

Această „degnità" îndepărtează din școala acestei Științe pe stoici, care vor amorțirea simțurilor, și pe epicureenii, care din aceasta fac regulă; și unii și alții neagă Providența, primii lăsîndu-se duși de fatalitate, cei din urmă părăsindu-se în seama întîmplării. Și ea primește într-însa pe filozofii *politici*, și mai cu seamă pe *platonici*, care convin cu toți legislatorii în aceste trei puncte principale: că există Providență Divină, că trebuie să fie moderate pasiunile omenești și să se facă din ele virtuți omenești și sufletele omenești să fie nemuritoare. Această „degnità", prin urmare, ne va da cele trei principii ale acestei Științe.

VI

Filozofia consideră omul cum trebuie să fie și de aceea nu poate folosi decît pe foarte puțini, care vor să trăiască în republica lui Platon, nu să ajungă în decăderea lui Romulus.

VII

Legislația consideră omul cum este, pentru a se bine folosi de dînsul în societatea omenească; precum din cruzime, din avariție, din ambițiune, care sînt

cele trei vicii care duc la ruină tot neamul omenesc, face miliția, negustoria și curtea și astfel puterea, belșugul și înțelepciunea republicilor ; din aceste trei mari viții, care desigur ar distruge generația omenească pe pămînt, face fericirea civilă. (...)

VIII

Lucrurile în afară de starea lor naturală nici nu se orînduiesc nici nu dăinuiesc.

Această „degnità" singură determină marea dispută, dacă este drept în natură, ori dacă societatea omenească este sociabilă, lucru care sună în același fel.

Această „degnità" însăși unită cu a șaptea și cu corolarul ei dovedește că omul are liber arbitru, însă slab (...)

IX

Oamenii care nu cunosc adevărul lucrurilor se îngrijesc a se opri la ce este sigur, deoarece neputînd mulțumi intelectul cu știința, cel puțin voința să se reazeme pe cunoștință.

X

Filozofia contemplă rațiunea, de unde vine *știința adevărului ;* filologia observă autoritatea arbitrului omenesc, de unde vine *conștiința faptului sigur*...

XI

Arbitrul omenesc, după natura lui foarte nesigur, se adevărește și se determină cu simțul comun omenesc al trebuințelor sau nevoilor omenești, care sînt cele două izvoare ale dreptului natural al neamurilor.

XVII

Idei uniforme născute la popoare întregi, necunoscute între ele, trebuie să aibă un motiv comun de

adevăr... (Astfel „dreptul natural al neamurilor s-a născut deosebit la fiecare popor fără a ști nimic unul de altul.“)

XXII

Este necesar să fie în natura lucrurilor omenești o limbă mintală comună tuturor națiunilor, care să înțeleagă uniform substanța lucrurilor de făcut în viața socială omenească, și să o explice într-atît de felurite schimbări cît de osebite aspecte pot avea lucrurile ; așa cum se probează cu proverbele, care sînt maxime de înțelepciune populară, aceleași în substanță, înțelese fiind de toate națiunile antice și moderne care sînt ele, însemnate cu atîtea aspecte diverse.

XXXIII

Fizica celor ignoranți este o vulgară metafizică, cu care pun pe seama voinții lui Dumnezeu cauzele lucrurilor pe care nu le cunosc, fără să considere mijloacele de care se servește voința divină.

XXXV

Minunarea este copila ignoranței ; și cu cît efectul admirat este mai mare, cu atît mai mult crește în proporție minunarea.

XXXVI

Fantazia este cu atît mai robustă, cu cît mai slabă este puterea de judecată.

XXXVII

Cea mai înaltă operă a poeziei este de a da lucrurilor neînsuflețite simț și pasiune, și este în firea copiilor de a prinde în mîini lucruri neînsuflețite și de a vorbi cu ele jucîndu-se ca și cum ar fi persoane vii.

XXXIX—XL

[Curiozitatea, originară în om, duce adesea pe drumul științei. Prima formă rudimentară a cunoaș-

terii este dată de divinaţiune, cîştigată adesea cu înspăimîntătoare superstiţii şi acte de apropiere, foarte crude...]

LI

În orice facultate, oamenii care nu au natură pentru ea, reuşesc printr-un îndărătnic studiu al artei ; însă în poezie este cu neputinţă să reuşească prin artă acela care nu are firea.

Această „degnită" arată că, de vreme ce poezia a întemeiat umanitatea aleasă, din care şi nu de aiurea au trebuit să plece toate artele, primii poeţi au fost din fire.

LII

...Artele lucrului necesar, util, comod şi în bună parte ale plăcerii omeneşti s-au aflat în secolele poetice înainte de a fi venit filozofii, pentru că *artele nu sînt altceva decît imitări ale naturii şi poezii într-un anume fel reale.*

LIII

Oamenii mai întîi simt fără să comunice ; apoi mărturisesc cu sufletul tulburat şi mişcat ; în sfîrşit, gîndesc cu mintea senină.

LX

Limbile trebuie să fi început de la cuvinte monosilabice.

LXIV

Ordinea ideilor trebuie să meargă potrivit cu ordinea lucrurilor.

LXV

Ordinea lucrurilor omeneşti a mers că mai întîi au fost pădurile, apoi movilele, pe urmă satele, apoi oraşele, în sfîrşit academiile.

Scanned with OKEN Scanner

Această „degnità“ ne dă principiul universal al etimologiei în toate limbile, în care cuvintele sînt duse de la corpuri și de la proprietățile corpurilor să însemne lucrurile minții și ale sufletului.

LXVI

Oamenii mai întîi simt *necesarul*; apoi bagă seama la *folositor*; apoi se gîndesc la *comod*; mai departe iubésc *plăcerea*; apoi se dizolvă în *lux*; și în sfîrșit înnebunesc în *amestecarea* substanțelor.

LXVII

Natura popoarelor mai întîi este crudă; după aceasta severă; apoi binevoitoare; pe urmă delicată; în sfîrșit, dizolvată.

LXX

Guvernele trebuie să fie potrivite cu natura oamenilor guvernați.

Această „degnità“ dovedește că, prin natura lucrurilor omenești, civile, școala publică a Principiilor este morala popoarelor.

LXXI

Formele noastre de trai și, mai cu seamă, aceea a libertății naturale nu se schimbă toate deodată, ci treptat și cu vremea.

XCII

Cei slabi vor legile; cei puternici nu le primesc; ambițioșii, pentru a dobîndi adepți, le promovează; principii, pentru a egaliza pe cei puternici cu cei slabi, le proteguiesc.

XCV

Oamenilor mai întîi le place să scape de supușenie, și doresc egalitate: iată mulțimile în republicile aristocratice, care în sfîrșit se schimbă în populare;

Scanned with OKEN Scanner

pe urmă ele se străduiesc să întreacă : iată republicile populare corupte în republici de stăpîni ; în sfîrșit vor să se pună sub legi : iată anarhiile sau republicile populare fără frîu ; unde nu există un singur tiran, ci atîția sînt tiranii, cîți sînt îndrăzneții și anarhicii orașelor ; și apoi mulțimile văzînd răul propriu, pentru a găsi îndreptarea, au căutat salvarea în monarhii, care este legea regală naturală cu care Tacit legitimează monarhia romană sub August ; *qui cuncta bellis civilibus fessa nomine principis sub imperium accepit.*

Scanned with OKEN Scanner

PIETRO METASTASIO

Poet liric, Pietro Trapassi, cunoscut sub numele grecizat Metastasio, s-a născut la Roma în 3 ianuarie 1698, fiind adoptat imediat de filozoful şi poetul Gravina, fondatorul Arcadiei, *şi a murit în 12 aprilie 1782 la Viena.*

Gravina a murit cînd Metastasio avea 20 de ani, lăsîndu-i poetului o avere apreciabilă şi o bibliotecă foarte bogată.

Metastasio a fost un poet precoce, primit de timpuriu în cercurile aristocratice din Napoli, unde s-a bucurat de succes.

Sprijinit de o cîntăreaţă celebră, Metastasio se iniţiază în muzică, scrie versuri pentru diferite cîntece, compune drame muzicale ca Didona abandonată, *reprezentată la Napoli în 1724.*

Invitat la curtea din Viena, Metastasio va părăsi Italia şi va fi timp de mai bine de cinci decenii, poet cezareu pe lîngă Carol al VI-lea şi Maria Tereza.

Într-un Extras despre poetica lui Aristotel, *Metastasio pledează pentru arta cu caracter educativ, aptă să transmită poporului ideea de dreptate*

și omenie. Pe alt plan se distanțează de clasicism, atît prin respingerea regulei celor trei unități din teatru, cît și prin acceptarea formelor mixte în dramă. Semnificativă rămîne și distincția între a copia *și a* imita *natura, ca și relația stabilită între poezie, teatru și muzică.*

Scanned with OKEN Scanner

POEZIA ȘI MUZICA[1]

...După ce Aristotel a dovedit în mod prolix înclinarea oamenilor spre imitație, s-ar părea că ar trebui să folosească aceeași grijă în a demonstra-o pe aceea pe care o au ei pentru muzică, după foarte solidul său sistem, aceste două înclinațiuni firești și delectabile ale noastre fiind cauzele producătoare ale poeziei ; însă el, pe drept cuvînt, a crezut-o bine cunoscută tuturor, neîndoielnică și evidentă această a doua înclinație și de aceea fără nevoie de-a mai fi demonstrată ; din care cauză, i-a fost de ajuns s-o afirme. Și, într-adevăr, cine s-ar putea îndoi oare despre eficacitatea muzicii asupra sufletelor noastre ? Cine oare nu-i simte și nu-i observă efectele și asupra sa însăși, și asupra altora ? Cine nu bagă de seamă că violenta noastră înclinare o cheamă părtașă la toate acțiunile umane ? În cultul sacrelor temple, în adunările festive, la pompele funebre, pînă și în mijlocul furiilor militare, voim totdeauna să ocupe un loc considerabil muzica. O cunosc și simt plăcere de ea cele mai barbare, cele mai grosolane și cele mai sălbatice națiii ; o simt în față, deși încă neapți pentru perfectul uz al simțurilor, cei mai

[1] Din *Antologia filozofică* (N. Bagdasar, Virgil Bogdan, C. Narly), 1943.

plăpînzi copii, care încetează prin ea din plînsul lor; cel rău în lugubra-i închisoare, sclavul între lanţurile şi cazna istovitoarei lui munci, caută o uşurare şi o găseşte în cîntec. „Aude printre picioare sunîndu-i fiarele şi cîntă" (*Tibul*, I, IV, *Elegia* VII, v. 8).

Merge cu mult mai departe încă sagacele şi subtilul nostru Castelvetro[1]: el susţine că nu numai înclinarea noastră şi delectarea pe care o pricinuieşte muzica, a făcut-o să fie tovarăşa şi producătoarea poeziei; ci o esenţială, fizică şi indispensabilă necesitate.

Iară argumentul său incontestabil, care are de altfel nevoie de o amănunţită explicaţie, pentru a fi bine priceput. Poetul, fie povestitor, fie dramatic, sau de orice fel ar fi el, vorbeşte totdeauna unui public; nu poate fi cineva priceput de un public, dacă nu susţine mai mult ca de obicei şi nu lansează vocea cu o impetuozitate mult mai mare, decît aceea ce-o întrebuinţează de obicei vorbind; vocea mai îndelung susţinută şi lansată cu această neobişnuită forţă, devine mai rigidă şi mai puţin flexibilă; intră într-un sistem de progresii infinit, deosebit de cel al vorbirii naturale; deosebit pînă într-atîta, încît, datorită celor mai lungi şi sensibile intervale ale progresiilor sale, i se poate scrie cu uşurinţă sunetul şi timpul, prin notele noastre muzicale obişnuite; dar, oricît s-a încercat în Franţa şi aiurea, nu i-a reuşit pînă acum nimănui să scrie timpii şi sunetele vorbirii naturale; deoarece intervalele progresive ale unei voci, care nu şi-a pierdut flexibilitatea printr-o neobişnuită impetuozitate ori susţinere, sînt atîta de imperceptibil de mici şi de apropiate, încît scapă atenţiei noastre. Acuma, o voce care, spre a fi auzită de un popor căruia i se vorbeşte, va să fie atît de excesiv alternată faţă de sistemul său natural, are nevoie să fie altfel regulată în felurita ordine a noilor sale proporţii; altcum, ar alcătui ţipete urîte, disonante şi ridicole. Acest nou regulator este muzica; şi această muzică îi este aşa de ne-

---

[1] Ludovico Castelvetro (1505—1571), traducător şi comentator al *Artei Poetice* a lui Aristotel (n.t.).

cesară celui care vorbește unui public, ca daca arta n-o oferă, o sugerează natura. Nu există orator care să nu cînte ; nici vreun vestitor public, nici vreun vînzător ambulant de orice fel de marfă, care să nu fie silit, spre a se face înțeles, ori să adopte, ori să-și formeze, după capriciul său, o cantilenă oarecare a sa ; ba chiar și acei actori care profesează că recită versuri fără muzică se văd nevoiți să folosească una, căreia-i zic declamație ; muzică destul de nesigură, întrucît n-are alt conducător decît nesigura apreciere a urechii unui recitator. Această materială și pe atît de adevărată pe cît de clară probă, adăugată la celelalte infinite care o confirmă, face să devină evidentă eroarea acelor critici, care au hotărît pur și simplu că din dramele antice nu se cîntau decît corurile.

Ar trebui să ajungă, pentru a desființa cu totul această extravagantă și absurdă părere, necesitatea cîntului în orice fel de poezie, solid dovedită aici mai sus ; cu atîta mai mult, cu cît despre cînt dă un vădit indiciu orice vers, prin sunetul care rezultă în mod firesc numai din metrul său...

(L'Arte Poetica di Aristotele)

GASPARO GOZZI

A trăit între anii 1713—1786, fiind contemporan cu Goldoni.

Intelectual venețian cu preocupări moraliste și excelente daruri de popularizare a culturii, G. Gozzi pune bazele revistei L'Osservatore *(1761—1762), realizată după modelul oferit de Addison în* Spectator.

Publicist cu preocupări multilaterale, atent la formarea gustului public din acea vreme, G. Gozzi scrie unele articole despre stil și poezie în care pune în lumină fervoarea poetică și eleganța limbii literare. Unele idei ale sale fac din el un precursor al romantismului italian.

Scanned with OKEN Scanner

POEZIA, SUPREMĂ CONSOLATOARE [1]

...Cînd moare cineva, i se scrie deasupra : Aici au pace oasele cutăruia ; și aici odihnesc rămășițele cutăruia ; aici zac frate și soră în liniștea eternă ; sau, ceea ce e mai minunat de spus, aici stau în pace bărbatul și soția. Acestea nu se scriu de altceva, decît pentru a arăta că adevărata liniște n-o poate afla decît cel ce iese din chinurile acestei lumi, în care sîntem ținta și semnul unor anumiți săgetători... Cine-ar putea face ca vulturii, să se ridice sus, sus de tot, numai acela singur ar ieși din încurcătură ; vreau să spun că, spre a te găsi bine, a sta dincolo de lume este singurul remediu. Însă de cîte ori ar vrea omul, nu poate fugi de lume și, vrînd-nevrînd, trebuie să aștepte ziua stabilită spre a scăpa de atîtea plictiseli. Atunci sufletul desfăcut din lațele în care era ținut strîns în astă mocirlă, în astă mlaștină de smoală, de rășină și de miros greu, se găsește în sfîrșit dezlegat și nu-i mai e frică să fie nemulțumit și supărat. Cine nu poate avea tot, străduiască-se de-a avea măcar o parte ; și trebuind noi a fi înlănțuiți în mijlocul atîtor necazuri pînă ce dă Dumnezeu, nici putînd scăpa de ele, pînă ce nu plecăm cu totul de pe astă lume ; gîndiți-vă că acel suflet

[1] Din *Da una lettera al Signor N. N.*, în volumul colectiv *Critica italiană de la Vico la Croce.*

se va găsi mai bine, care, cît va putea mai mult, se va depărta de aceste lucruri şi va face în sine, ceva oarecum asemănător celei de pe urmă dezlegări. Cine ar putea să înnebunească, ar găsi soluţia ; dar pentru că şi asta nu se poate cînd vrea omul, vină poezia să ne ajute. Această ştiinţă plină de născociri, de capricii, acum fantastică, acum veselă, acum melancolică, ia mintea şi o duce cu ea dincolo de cele pămîntene, o ridică la ceruri, se prăbuşeşte cu ea în infern, în văzduh, prin stele, prin unghere, ici, colo, astfel încît nu-i dă răgaz să vadă mizeriile care o împresoară ; şi mintea omului ajunge ca frunza uscată, răsucită de unul din acele vînturi care bat roată, acum împinsă de sus, acum lăsată a veni mai jos : dar atît cît bate vîntul, nu mai cade pe pămînt. Cînd un om are bine înfiptă în măduva oarelor poezia, oh, ce sigură îi e viaţa ! *De-ar fi să se sfarme, ori să se cufunde lumea,* zicea Horaţiu [1], *m-ar strivi acea prăbuşire, fără să mă sperii.* Cînd l-aţi auzit voi cîndva vorbind cu atîta siguranţă pe un istoric, pe un doctor, pe un om de legi ? Aceasta este deoarece poezia e foc propriu al sufletului, în vreme ce toate celelalte ştiinţe sînt ca focul care încălzeşte puţin înăuntru, stînd el pe afară, dar cel mai mic curent de aer răceşte acea căldură, întrucît nu e naturală ; vreau să spun că în faţa oricărui eveniment şi pericol ce-ar veni, nu au în ei atîta apărare, încît să le ajungă [2]. Furoarea poetică încălzeşte atîta mintea şi atîta o aprinde, încît nu mai ştie pe ce lume este, în cer, sau pe pămînt. Eu cunosc din aceia, oh, cu adevărat prea fericiţi !, cărora, cînd fantezia le este puternic atinsă de această flacără, pot să le vină citaţii [3] şi boli în casă, grindina, seceta şi puhoaiele pe cîmp, că de nimic nu se sperie ; ba pun chiar toate aceste nenorociri în versuri, citindu-şi-le apoi cu răbdare, ca şi cum i s-ar fi întîmplat altcuiva. Astfel încît vedeţi ce mare deosebire este aceasta : unul care n-ar fi poet ar blestema ; iar poetul cîntă...

---

[1] În *Ode*, III, 3.
[2] Este vorba de ceilalţi muritori, spre deosebire de poeţi.
[3] De dare în judecată.

DESPRE STIL [1]

...O, stilule, stilule, cît eşti de dificil ! şi puţini sînt aceia care astăzi se mai îngrijesc de tine. De la o seamă de ani încoace, foarte puţini se străduiesc în privinţa modurilor scrisului, mai fiecare îi zice după placul său şi n-au decît să bodogănească pe legea lor Aristotel, Demetrios din Faler [2], Longinus [3] şi Quintilian, dimpreună cu toţi ceilalţi, care şi-au stors creierul ca să cerceteze structura stilurilor. Unul spune : se scrie cum se vorbeşte (şi de-ar şti să vorbească, m-aş mulţumi) ; altul crede că atunci cînd se ia pana în mînă, fiecare vorbă trebuie să fie un miracol ; care scrie jumătate franţuzeşte, care jumătate latineşte ; care compune un fel de limbă vulgară, între dialectul milanez şi cel din Cremona [4] şi, cu toate acestea, află toţi aprobatori, apărători, susţinători şi tutori. Mai presus de celelalte stiluri, place azi unul care se nu-

[1] Din *Da una lettera al Signor G. B. Pasquali*, în volumul colectiv : *Critica italiană de la Vico la Croce*.

[2] Autor de retorică, asemeni celebrului Aristotel şi discipol al lui Teofrast (345—283). A scris precepte cu privire la buna formă şi expresie a stilului oratoric.

[3] Din Atena (213—273), căruia i se atribuie *Tratatul asupra sublimului*, în care se face elogiul stilului perfect.

[4] Oraş nu departe de Milano, în nordul Italiei.

Scanned with OKEN Scanner

meşte concis [1]. Dac-ar fi făcut cu artă, ar fi foarte bun; însă lucrurile merg atît de departe, că stilul obişnuit folosit, nu concis, ci fărămiţat şi tocat şi pisat în pulbere s-ar putea zice; pînă într-atît, încît cine ia o carte în mînă, nu s-ar părea că ar citi-o...

---

[1] Pentru vremea lui Gozzi era un stil „difuz ca formă şi oscilant în privinţa conţinutului".

meşte concis [1]. Dac-ar fi făcut cu artă, ar fi foarte bun; însă lucrurile merg atît de departe, că stilul obişnuit folosit, nu concis, ci fărămiţat şi tocat şi pisat în pulbere s-ar putea zice; pînă într-atît, încît cine ia o carte în mînă, nu s-ar părea că ar citi-o...

---

[1] Pentru vremea lui Gozzi era un stil „difuz ca formă şi oscilant în privinţa conţinutului".

JOHANN JAKOB BODMER

S-a născut în 19 iulie 1698 la Greifensee lîngă Zürich şi a murit în 2 ianuarie 1783 la Gut Schönenberg, tot în apropiere de Zürich.

A făcut studii de teologie, urmate de călătorii în Italia, apoi de o activitate modestă de librar. Din 1725 a funcţionat ca profesor de istorie la Universitatea din Zürich.

În 1721 a pus împreună cu Breitinger bazele revistei săptămînale Discourse der Mahlern (Discursuri ale pictorilor).

Ca estetician, critic şi teoretician literar, Bodmer se impune prin Influenţa şi folosirea forţei imaginaţiei *(1727) şi prin* Meditaţii critice despre tablourile poetice ale poeţilor (1741).

Bodmer este un adversar al lui Gottsched, punînd un deosebit accent pe imaginaţie în procesul de creaţie. El pleacă de la premisa că modelul creaţiei literare trebuie să fie natura, din care rezultă anumite legi specifice fiecărui gen de artă. Ca şi Lessing consideră că deşi intenţiile artiştilor pot fi aceleaşi, mijloacele cu care realizează operele sînt diferite, ceea ce face ca şi legile de creaţie să se deosebească de la un gen la altul.

Scanned with OKEN Scanner

XX. DISCURSUL PRIMEI PĂRȚI

Ut pictura poesis...
Hor. A. P. v. 361

Dacă privesc înrudirea precisă care există între artele celor care lucrează cu pana, cu pensula sau cu dalta și ciocanul, atunci cred că Manii acestor remarcabili pictori și sculptori, al căror nume l-a luat breasla confraților mei, cei care ar lua parte la preocupările lumii moderne și ar fi capabili să se entuziasmeze pentru aceasta chiar și din mormînt, nu ar găsi motive să se nemulțumească cu ceea ce și-au permis. Nu văd ce ar mai putea cere aceste spirite decît să se dea lecții acelor scriitori-pictori care, datorită emulației, să prindă curaj în a urma natura, cu pana lor, tot atît de aproape și de dibaci cum au făcut-o cu pensula, cu dălțile sau cu ciocanele.

Căci natura este, într-adevăr, singurul comandant al celor care scriu, pictează și gravează bine. Meseriile lor concordă prin aceea că natura este luată, în opere, ca model și original de către toți, fiind studiată și imitată. Ea conduce pana scriitorilor, îi ajută pe pictori să-și prepare culorile, pe sculptori să dăltuiască trăsăturile caracteristice. Nici unul dintre aceștia nu poate realiza nimic fără să se sfătuiască cu ea și fără să împrumute de la ea regulile artei sale. Scriitorul care n-a reușit să imite natura trebuie considerat mincinos, iar pictorul și sculptorul care

fac cópii infidele sînt cîrpaci, primul flecăreşte plicticos, iar ceilalţi fac himere.

Tot ce nu se află în natură nu poate place decît unei imaginaţii întunecate şi diforme. Ce aţi zice de un scriitor care şi-ar umple poezia funebră cu expresii burleşti şi ar introduce într-un epitalam accente de jale? Bineînţeles acelaşi lucru ca şi despre un pictor care i-ar pune pe delfini în pădure şi pe cerbi în lac ori mare sau despre un sculptor care ar dăltui în partea superioară a statuii o femeie frumoasă pînă la şolduri şi ar strînge partea de jos în coadă de peşte. În schimb, zugrăvirea şi descrierea viciului, a răutăţii, a tristeţii, a urîţeniei, a groazei ne desfată, cu condiţia să fie firești. Într-o carte de moravuri omului îi place caracterul celui groaznic, care, fiind îmbrăcat în haină de lup sau altă fiară în faţa căruia societatea încearcă un sentiment de dezgust, a dat-la o parte orice sentiment omenesc. Îi place să privească imaginea slută a unei femei zbîrcite, dar cînd se află în faţa originalului întoarce capul în altă parte. Poeziile lui Ovidiu, pe care el însuşi le-a numit *Tristele*, plac prin ceea ce imită ele, furtuni, lupte sîngeroase, animale monstruoase, oricît de îngrozitor şi ticălos ar fi fost totul. Aristotel a făcut observaţia justă că desfătarea care se datoreşte simplei contemplări a unei imitaţii frumoase nu vine de la obiectul care ne este zugrăvit, ci de la reflexul, care permite sufletului să zugrăvească după plac, astfel încît nimic nu poate fi mai concordant şi mai asemănător decît o asemenea pictură şi originalul său; în aşa măsură încît se întîmplă adeseori să simţim ceva străin şi nou, care ne mişcă şi ne place. Asemănarea plăcută care există între obiect şi copie este atît de mare, încît zgîrcitul însuşi rîde primul de o descriere reuşită care a fost făcută, poate, după modelul lui, privind cu desfătare la oglinda persoanei proprii, care redă aşa de măiestrit natura.

Vedeţi dar în ce constă înrudirea scriitorilor, pictorilor şi sculptorilor, şi anume în identitatea intenţiilor. Toţi caută urmele naturii, desfată prin asemănarea pe care o

Scanned with OKEN Scanner

au scrierile, imaginile și picturile lor cu ea, și se fac de rîs dacă renunță la asta. Dar se deosebesc unii de alții prin realizarea intenției, care este urmărită în deosebite feluri. Căci unul imită cu ajutorul cuvintelor, zugrăvind atît de viu tot ceea ce i-a oferit pentru mine acel dascăl unic al cărui elev este, încît cititorul sau ascultătorul nu trebuie să se ostenească pentru a o recunoaște ; celălalt se folosește de pensulă și culori cu ajutorul cărora zugrăvește ceea ce vede în proporția, poziția, figura și culoarea adevărată sau, posedînd arta de a releva cu ajutorul daltei și a ciocanului, găsește ascunse într-o piatră sau într-un lemn întreaga figură, membrele și formele unui om, animal sau ale oricărui alt lucru.

Din toți acești meșteri, prioritatea o merită primul, căci arta lui înțelege incomparabil mai bine decît a celorlalți. Ceilalți se limitează la acele obiecte ce le apar în față, pe cînd primul descrie nu numai ceea ce mișcă și emoționează văzul, ci toate simțurile ; ba mai mult, chiar și faptele sufletului, pînă la care nu pătrunde nici un simț exterior. E drept, se poate spune și despre pictori și sculptori că au îndemînarea de a exprima într-o oarecare măsură idei, deoarece din fizionomie, mimică, gesturi, care sînt rezultatul poziției și figurii, se poate deduce pasiunea care le-a cuprins sufletul, ideile pe care le-au insuflat, aceste semne fiind identice pentru toți oamenii la o situație identică. Dar, fiindcă felul lor de a vorbi este foarte prolix, încet și imperfect nu poate fi comparat în nici o privință cu al celuilalt. Scriitorul va comunica dintr-o singură trăsătură de condei ceea ce nu reușește pictorul în mai multe tablouri. Cum va putea acesta să reprezinte un om al cărui caracter este descris atît de ușor de către scriitor, clar și viu ? Îndemînatic din fire, spiritual, vicios, setos de jaf, risipitor, sîngeros, dur, neobosit, viclean, semeț, elocvent, ignorant. El va crede necesar să dea o imagine pentru aproape toate aceste însușiri și pasiuni ; totuși echivocul va mai persista.

Deşi, în cazul de faţă, am acordat prioritate scriitorului, în alte privinţe pictorul şi sculptorul au avantajul că imaginile şi statuile lor au o influenţă mai mare asupra imaginaţiei, impresionînd-o mai mult decît pot să o impresioneze descrierile ; căci îţi poţi imagina mai bine ce vezi şi pipăi decît ceea ce auzi, la fel cum prezentul are o mai mare putere asupra noastră decît ceea ce este îndepărtat şi trecut.

Traducere de Nicolae Hochscheidt şi Mihai Pop
după *Textsammlung zur Deutschen Sprach- und Literaturgeschichte*, Band III.,
(Zeitalter der Aufklärung).
Editura Didactică şi Pedagogică, Buc., 1962

Scanned with OKEN Scanner

JOHANN ELIAS SCHLEGEL

S-a născut în 17 ianuarie 1719 la Meissen şi a murit în 13 august 1749 la Soroc, în Danemarca.

Dramaturg şi teoretician literar din epoca luminilor, J. E. Schlegel se configurează ca un anticipator al lui Lessing, fiind însă din anumite puncte de vedere mai aproape de direcţia reprezentată de Gottsched.

După studii făcute la Leipzig, esteticianul german a obţinut o catedră în Danemarca, la Soroc, unde a rămas pînă la sfîrşitul vieţii.

Admirator al clasicismului francez, entuziasmat însă de opera lui Shakespeare, el se distanţează totuşi de gîndirea secolului anterior, prin admiraţia pentru marele dramaturg englez.

J. E. Schlegel, asemeni celor mai mulţi dintre contemporanii săi, consideră arta ca mimesis, justificînd necesitatea celor trei unităţi şi a versului alexandrin.

Mai aproape de clasici *decît de* moderni, *J. E. Schlegel are poziţia specifică unui critic dintr-o perioadă de tranziţie.*

Scanned with OKEN Scanner

COMPARAȚIE ÎNTRE SHAKESPEARE ȘI ANDREAS GRYPHIUS CU PRILEJUL UNEI TRADUCERI A LUI JULIUS CEZAR DE SHAKESPEARE

INTRODUCERE

Cu acest prilej, autorul criticii a dorit să dea și un exemplu de felul cum trebuie comparați poeții străini cu cei autohtoni. Se știe cît de des sînt total greșite astfel de aprecieri din cauza zelului patriotic rău înțeles. De asemenea, se știe că cei care caută să-l înalțe — în ciuda străinilor — pe autohtoni, vor rămîne cel mai sigur, pe vecie, celebri printre străini. Andreas Gryphius este așezat, cu o anumită stimă, printre părinții scenei germane. Bineînțeles, el nu este un Shakespeare, totuși cei doi au neajunsuri și virtuți comune, iar Gryphius nu este nedemn de această comparație. Deși ea va fi în favoarea englezului, totuși cei care îl cunosc pe acest poet creator nu vor fi întru totul mulțumiți de faptul că n-o să-l vadă pe Gryphius așezat la o distanță mai mare. Dar trebuie să ne gîndim că prin comparația noastră au trebuit contestate prejudecăți înrădăcinate și că atunci cînd a fost ea făcută, cei mai mulți iubitori de poezie germană nu-l considerau pe Gryphius prea onorat dacă deasupra lui se afla un scriitor așa de inegal și ciudat cum fusese prezentat Shakespeare.

Gryphius s-a născut în 1616, chiar anul în care a murit Shakespeare.

Primul lucru pe care sîntem obligaţi să-l observăm la o piesă este structura ei. Dar tocmai acesta este ultimul la englezi. Dacă trebuie să-mi spun părerea după ce am citit din teatrul englez, atunci dramele lor sînt în mai mare măsură imitaţii ale persoanelor decît imitaţii ale unei anumite acţiuni. Se alege un număr de persoane care au avut legături între ele în timpul vieţii. După ce li se permite să vorbească despre întîmplările principale atît cît trebuie pentru a distra un număr de spectatori, după ce se ajunge la un moment remarcabil sau la sfîrşitul vieţii, se încetează. Aici nu e vorba de o anumită încurcătură care atinge în final apogeul şi aţiţă pasiunile spectatorilor în cel mai înalt grad, lucru considerat secundar, ci autorul se străduieşte să reprezinte bine persoanele; cu toate acestea structura fabulei nu e pusă pe plan secundar în toate tragediile lor. Dacă pornim de la această premisă, nu ni se pare ciudat că englezii admiră o tragedie a cărei alcătuire nu este mai bună decît în *Banise* a noastră, unde Casca apare ca un alt Scandor, unde deschiderea se face printr-o masă de plebei şi prin glume triviale, unde timpul acţiunii nu se măsoară cu ora sau ziua, ci cu luna sau anul, începutul fiind la Roma şi sfîrşitul la Philippis.

E drept că Gryphius n-a respectat toate regulile în privinţa structurii, însă la el numai scena se plimbă prin oraş, în schimb rămîne tot timpul la scopul său şi nu introduce nici o scenă care să nu-l urmărească.

Traducere de Nicolae Hochscheidt şi Mihai Pop,
după *Textsammlung zur Deutschen Sprach- und Literaturgeschichte*, Band III,
(Zeitalter der Aufklärung),
Editura Didactică şi Pedagogică, Buc., 1962

Scanned with OKEN Scanner

IMMANUEL KANT

S-a născut în 22 aprilie 1724 la Königsberg şi a murit în aceeaşi localitate, pe care n-a părăsit-o niciodată, în 12 februarie 1804.

Profesor la Königsberg, Kant este preocupat în primele sale scrieri de formarea materiei şi originea lumii, operele sale filozofice fundamentale fiind realizate după vîrsta de 57 de ani.

Dintre acestea amintim: Critica raţiunii pure *(1781),* Critica raţiunii practice *(1788),* Critica puterii de judecată *(1790),* Antropologia *(1798)* şi Logica *(1800).*

Privit în ansamblu, sistemul filozofic kantian reprezintă o tendinţă de conciliere a empirismului cu raţionalismul, problema cunoaşterii exclusive prin senzaţie sau prin raţiune fiind rezolvată de el într-o manieră originală.

Kant este preocupat de teoria cunoaşterii în Critica raţiunii pure, *unde sistemul său de gîndire bazat pe apriorism reprezintă calea de rezolvare a modului în care se stabileşte raportul dintre conştiinţă şi existenţă.*

In Critica raţiunii practice, *gînditorul german abordează probleme de etică, iar în* Critica pu-

terii de judecată atenția sa se îndreaptă cu precădere spre teoria și filozofia artei.

Kant se distanțează de filozofia iluministă, așa cum s-a configurat ea prin școala lui Leibniz și Wolf, încercînd să realizeze o sinteză între raționalism și empirism.

Opiniile acestui filozof de geniu, cu care începe o nouă epocă în gîndirea europeană, sînt întotdeauna pline de interes, indiferent de natura problemei abordate.

Scanned with OKEN Scanner

Iluminismul este ieşirea omului din starea de minorat de care el însuşi s-a făcut vinovat. Minoratul înseamnă neputinţa de a se servi de propriul său intelect fără a fi condus de altcineva. Acest minorat provine din vina noastră, dacă motivul său nu este o deficienţă a intelectului, ci lipsa de hotărîre şi curaj în a face uz de el fără conducerea altuia. *Sapere aude !* Să ai curaj în folosirea propriului tău intelect ! este deci deviza iluminismului...

Căci iluminismul nu necesită altceva decît libertatea ; şi anume cea mai puţin dăunătoare din tot ce poate fi numit libertate : folosirea în mod public, în toate privinţele, a raţiunii. Acum însă aud din toate părţile „Nu discutaţi". Ofiţerul spune : „Nu discutaţi, ci exersaţi !", Consilierul de finanţe : „Nu discutaţi, ci plătiţi !", Clericul : „Nu discutaţi, ci credeţi !" Doar un singur stăpîn în lume spune : „Discutaţi cît puteţi şi despre orice, dar fiţi ascultători !" În aceste cazuri este vorba de o îngrădire a libertăţii. Dar ce fel de îngrădire poate împiedica iluminismul? Şi care, dimpotrivă, îl poate face să înainteze ? Eu răspund : folosirea publică a raţiunii trebuie să fie întotdeauna liberă ; numai astfel se poate realiza luminarea oamenilor ; folosirea privată a raţiunii poate fi însă îngrădită, fără să împiedice astfel prea mult progresul ilumi-

nismului. Dar eu înțeleg prin folosirea publică a rațiunii pe aceea pe care cineva, ca savant, și-o exercită în fața întregului public cititor. Folosirea privată a rațiunii este, după mine, aceea pe care el și-o poate exercita la postul sau în slujba încredințată lui de către societate. E drept că pentru anumite preocupări care converg înspre interesele obștii este necesar un anumit mecanism, datorită căruia cîteva verigi ale obștii trebuie să se comporte doar pasiv, în așa fel, încît să fie îndreptate de către stăpînire, printr-o unanimitate artificială, spre scopuri publice sau, cel puțin, să fie împiedicate de la distrugerea acestora. Aici, într-adevăr, nu este permisă discutarea, ci se impune ascultarea. Însă în măsura în care acea parte a mașinii se consideră verigă a întregii obști, ba chiar și a „societății cetățenilor lumii" (Weltbürgergesellschaft) deci în calitate de savant care se adresează prin scrieri unui public în adevăratul sens al cuvîntului, poate, într-adevăr, să discute, fără ca treburile de care este atașat ca verigă pasivă să sufere.

Acest spirit al libertății se răspîndește și în exterior, chiar și acolo unde trebuie să se lupte cu piedicile unei stăpîniri care se înțelege greșit și pe ea însăși. Căci în fața acesteia stă un exemplu clar pentru a arăta că libertatea nu pune în pericol nici în cea mai mică măsură liniștea publică și unitatea obștii. Oamenii depășesc din proprie inițiativă starea de sălbăticie, cu condiția să nu se încerce voit menținerea acestei stări.

Am așezat problema principală a iluminismului, ieșirea omului dintr-o stare de minorat, rezultat al propriei vini, înainte de toate într-un context religios, căci cu privire la arte și știință suveranii noștri nu au nici un interes să joace rolul de tutori ai supușilor lor; mai mult, această stare de minorat este, în aceeași măsură, nu numai cea mai dăunătoare, dar și cea mai dezonorantă dintre toate. Dar felul de gîndire al unui suveran care o favorizează pe prima [1] merge și mai departe, înțelegînd, chiar și pen-

[1] Folosirea publică a rațiunii (n. lui Kant).

tru jurisdicţia sa, că permisiunea de folosire publică a raţiunii proprii dată supuşilor şi exprimarea în public a ideilor lor despre o mai bună orînduire, fie şi îmbinată cu o critică sinceră a jurisdicţiei existente în lume, nu reprezintă nici un pericol ; în acest sens avem un exemplu strălucit : nici un monarh nu l-a depăşit pe cel pe care noi îl stimăm.

Traducere de Nicolae Hochscheidt şi Mihai Pop,
după *Hermann Glaser, Jakob Lehmann, Arno Lubos, Wege der deutschen Literatur,*
Ullstein Bücher, Frankfurt/Main-Berlin, 1962.

Scanned with OKEN Scanner

JOHANN JOACHIM WINCKELMANN

S-a născut în 9 decembrie 1717 la Stendal şi a murit în 8 iunie 1768 la Triest.

Beneficiind de resurse materiale foarte modeste, Winckelmann începe să studieze teologia la Halle (1738), la care se adaugă mai tîrziu medicina şi matematica. Din cauza dificultăţilor materiale este nevoit să-şi întrerupă studiile pentru a da lecţii particulare. Scurtă vreme, Winckelmann este bibliotecarul baronului Bünau lîngă Dresda, unde începe studiul sistematic al istoriei, artelor şi culturilor antice.

Convertit la catolicism, Winckelmann este trimis de protectorii săi la Roma, unde face numeroase călătorii de studii, fiind numit în cele din urmă secretar al bibliotecii de la Vatican.

Operele sale principale sînt Reflecţii despre imitarea operelor greceşti în pictură şi sculptură *(1755) şi* Istoria artei din antichitate *(1764).*

Estetician cu o formaţie spirituală derivată din Platon, Winckelmann este un admirator al artei antice greceşti al cărei ideal de armonie şi seninătate îl doreşte realizat şi în arta epocii sale.

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE CAUZELE RECEPTĂRII ARTEI GRECEȘTI ȘI ALE SUPERIORITĂȚII EI FAȚĂ DE CEA A ALTOR POPOARE

Lucrurile stau la fel în studiul artei grecilor ca și în cel al literaturilor ; nu poți judeca drept, fără să fi citit totul în repetate rînduri după cum, dacă ar fi posibil, trebuie văzut și cercetat tot ce a rămas din această artă. Studiul erudiției grecești, din cauza numărului mare al scriitorilor și al celor care au scris despre ei, este mai greu decît studiul tuturor limbilor vechi la un loc ; la fel, numărul nelimitat al rămășițelor artei grecești face mult mai anevoioasă cunoașterea ei decît a altor popoare ale antichității, iar unui singur om îi este imposibil să observe totul...

Tratatul despre arta grecilor se compune din patru părți : în prima, cea de pînă acum, se vorbește despre cauzele dezvoltării artei grecești și ale superiorității ei față de cea a altor popoare ; în cea de a doua, despre esența artei, în cea de a treia despre creșterea și decăderea ei, iar în cea de a patra despre latura mecanică a artei. Finalul acestui capitol cuprinde unele meditații despre picturile antichității.

Cauzele superiorității pe care arta a dobîndit-o la greci trebuie căutate fie în influența cerului, fie în așezare și guvern, ca o consecință a modului de gîndire, fie, nu mai puțin, în stima pentru artiști sau în folosirea și întrebuințarea artei la greci.

Influența cerului trebuie să însufleţească sămînța din care va înflori arta, iar pentru această sămînță Grecia a fost pămîntul ales ; în locul talentului pentru filozofie, singurul pe care Epicur a vrut să-l atribuie grecilor, s-ar putea vorbi despre talentul pentru artă. Grecii au cunoscut și proslăvit cerul fericit sub care au trăit și care — e drept — nu le oferea posibilitatea de a se bucura de o primăvară permanentă (căci la Theba a nins atît de tare în noaptea cînd a izbucnit răscoala împotriva stăpînirii spartane, încît nimeni n-a ieșit din casă), cer care înseamnă mai ales vreme prielnică, fapt ce trebuie înţeles ca fiind una din cauzele mai îndepărtate ale superiorităţii artei grecești. Acest cer a fost aici izvorul veseliei, cea care a imaginat serbări și jocuri, surse ale artei ajunsă la cea mai înaltă culme, căci ceea ce numim erudiţie nu era încă cunoscut grecilor, dar exista termenul de onoare : scriitor. Acesta a fost privit oarecum cu dispreţ, căci Platon îi atribuie lui Socrate afirmaţia că bărbaţii de vază din orașele grecești n-au elaborat și nici n-au lăsat după moarte asemenea scrieri de frică să nu fie consideraţi sofiști.

Multe lucruri, pe care noi le putem reprezenta numai ideatic, au fost pentru ei natură. Natura, în Grecia, unde există o temperatură echilibrată între iarnă și vară, după trecerea treptată prin frig și căldură, se așază ca în centrul ei, și cu cît se apropie mai mult de acest centru, cu atît devine mai senină și mai veselă, iar efectul ei asupra creaţiilor spirituale reușite, asupra trăsăturilor hotărîtoare și asupra celor care promit mult, mai general. Natura, acolo unde, mai puțin învăluită în ceață și în aburi grei, acţionează într-un aer senin și vesel, asemenea celui atenian descris de Euripide, conferă de timpuriu corpului o formă matură ; ea se înalță sub forma unor plăsmuiri uriașe, îndeosebi feminine, și în Grecia își va fi întregit ea oamenii în mediul cel mai frumos, căci ceea ce susţin scoliaștii despre capetele lungi și fețele lungi ale locuitorilor din insula Eubeea sînt plăsmuiri absurde...

Grecii au fost conștienți de acest lucru ca și, în general, după spusele lui Polibius, de superioritatea lor față de alte popoare, căci la nici un popor frumusețea n-a fost prețuită ca la ei ; într-un cîntec străvechi pe care un scoliast necunoscut îl atribuie lui Simonides sau lui Epicharmus, cele patru dorinți, dintre care Platon nu amintește decît trei, ar fi : prima, sănătatea, a doua, frumusețea chipului, a treia, bogăția potrivită, și cea de a patra, pe care Platon a omis-o, veselia și voioșia cu prietenii...

. . . . . .

În intenția așezării și stăpînirii din Grecia, libertatea era cauza principală a superiorității artei. Întotdeauna libertatea s-a aflat în Grecia, chiar și lîngă tronul regilor, care domneau părintește, mai înainte ca luminarea rațiunii să le ofere gustul dulce al unei libertăți depline ; Homer îl numește pe Agamemnon păstor al popoarelor, deoarece își arată dragostea pentru oameni și grija pentru binele lor. E drept, scurt timp după aceea au apărut tiranii, dar numai în patria lor, căci niciodată întreaga națiune n-a suportat o singură căpetenie, iar înainte de cucerirea insulei Naxos de către atenieni, nici un stat liber din Grecia n-a subjugat alt stat. De aceea dreptul de a fi mare în sînul poporului și, prin excluderea celorlalți, de a se eterniza, n-a fost niciodată al unei singure persoane.

. . . . . .

Datorită libertății, gîndirea poporului întreg s-a ridicat, precum ramura nobilă dintr-un trunchi sănătos ; căci la fel cum spiritul unui om care gîndește din obișnuință se înalță mai sus în aer liber, pe drum deschis sau pe înălțimea clădirii, decît într-o încăpere joasă ori într-un loc mărginit, tot așa și felul de a gîndi al grecilor trebuie să fi fost foarte deosebit de cel al popoarelor supuse. Herodot arată că singura cauză a măririi atinse de Atena a fost libertatea, căci acest oraș nu ar fi putut să se măsoare cu vecinii lui, dacă ar fi trebuit să recunoască pe cineva ca stăpîn. Din aceeași cauză retorica a început să înflorească

Scanned with OKEN Scanner

la greci în condițiile folosirii libertății depline ; de aceea sicilienii îi atribuie lui Gorgias invenția retoricii. Pe baza unor monede ale orașelor din Sicilia și Grecia Mare s-ar putea afirma că, pe insulă și în partea de jos a Italiei, artele au înflorit mai devreme chiar decît în Grecia însăși, după cum și alte științe s-au ridicat mai devreme în Italia decît în Grecia. Așa s-a întîmplat cu retorica în care s-a remarcat mai întîi Gorgias din Leontium, în Sicilia, care, fiind trimis ca sol al orașului la Atena, a atras atenția generală asupra sa. Filozofia însăși a căpătat mai devreme decît la alți greci o formă metodică în cadrul școlii eleate și italice, precum și în școala înființată de Pitagora.

Tocmai libertatea, care a fost pentru greci cauza marilor evenimente, a reformelor statului și a emulației, transmite prin ea însăși nașterea, sămînța intențiilor nobile și sublime : după cum priveliștea suprafeței infinite a mării și bătaia valurilor mîndre de stîncile țărmului ne deschid privirea, spiritul renunțînd la ideile mărunte, tot așa, în fața unor lucruri și oameni atît de mari, gîndirea nu putea fi decît nobilă. În cele mai bune timpuri ale lor, grecii au fost ființe gînditoare, care — în clipa în care noi începem de obicei să gîndim independent — gîndeau deja de peste douăzeci de ani, și la care spiritul, sprijinit de vioiciunea trupului, era ocupat la maximum, pe cînd la noi spiritul, prost hrănit, decade.

Cînd adevărul dorea să-și ocupe locul, spiritul, care păstrează și lărgește toate semnele, ca scoarța fragedă a copacului, nu era întreținut cu simple sunete fără noimă și creierul, care, ca și tăblița cerată, nu poate să cuprindă decît un anumit număr de cuvinte și imagini, nu era umplut cu vise. Mai tîrziu a fost căutată erudiția de a ști ceea ce știu și alții : a fi învățat, în accepțiunea de azi a cuvîntului, era ușor, și oricine putea deveni înțelept în epoca lor cea mai bună. Pe atunci se număra o vanitate mai puțin în lume, și anume aceea de a cunoaște multe cărți căci abia după cea de a șaizeci și una Olimpiadă au fost adunate pentru prima oară osemintele împrăștiate ale celui

Scanned with OKEN Scanner

mai mare poet. Pe acesta îl învățau copiii, tînărul gîndea ca el și, atunci cînd producea ceva demn, era socotit printre cei dintîi ai neamului său...

Onoarea și fericirea artistului nu depindeau de încăpățînarea unei mîndrii ignorate, și operele lui nu erau create după gustul mizerabil sau optica deformată a unuia ajuns judecător doar prin lingușire și servitute ; dimpotrivă, cei mai înțelepți oameni ai întregului popor îl judecau și-l răsplăteau, pe el și operele sale, în adunările grecilor, iar la Delphi și Corint aveau loc întreceri în ale picturii, organizate în timpul lui Phidias, sub judecători aduși special pentru aceasta...

. . . . . .

Dar judecătorii nu erau străini de artă, căci a fost o vreme în Grecia cînd tinerii învățau la școlile înțelepciunii și ale artei, Platon chiar învățase desenul concomitent cu științele înalte. Scopul acestor școli era, după cum afirmă Aristotel, ca tineretul să ajungă la cunoașterea adevărată și la judecarea frumosului.

De aceea, artiștii lucrau pentru eternitate, și recompensele primite pentru operele lor le dădeau posibilitatea să-și ridice arta deasupra tuturor intențiilor de cîștig și răsplată.

. . . . . .

Arta era folosită și întrebuințată în toată plenitudinea ei ; fiind dedicată numai zeilor și făcută pentru ceea ce era mai sfînt și mai util în patrie, în casele cetățenilor dominînd simțul măsurii și simplitatea, artistul nu era înjosit să producă jucării și mărunțișuri din cauza spațiului restrîns sau a poftelor proprietarului ; dimpotrivă, ceea ce făcea el corespundea concepției mîndre a unui întreg popor. Știm că Miltiade, Temistocle, Aristide și Cimon, capii și salvatorii Greciei, n-au locuit mai bine decît vecinii lor. Locuințele persoanelor înstărite se deosebeau de casele obișnuite printr-o curte (...) care era în-

Scanned with OKEN Scanner

chisă de clădire, și unde tatăl familiei obișnuia să aducă ofrande.

. . . . . .

Pe bună dreptate întreaga Grecie poate fi numită țara artei ; deși arta s-a dezvoltat mai ales la Atena, ea a fost și îndeletnicirea celor de la Sparta, care, în cele mai vechi timpuri, înaintea războaielor cu perșii, au trimis aur la Sardes pentru a auri fața statuii lui Apollo.

Asemenea avantaje a avut arta grecilor față de cea a altor popoare și pe un asemenea pămînt au putut crește fructe atît de minunate.

Traducere de Nicolae Hochscheidt și Mihai Pop, după *Textsammlung zur Deutschen Sprach- und Literaturgeschichte*, Band III, *(Zeitalter der Aufklärung)*, Editura Didactică și Pedagogică, Buc., 1962

Scanned with OKEN Scanner

JOSEPH VON SONNENFELS

S-a născut în 1732 la Nikolsburg și a murit în 1817 la Viena.

Este un exponent devotat al politicii și al reformelor culturale cu caracter iozefinist. În 1754 și-a început studiile în drept, iar în 1763 a fost numit profesor la Universitatea din Viena.

Meritele sale multiple pe plan politic și cultural fac ca în 1780 să fie numit consilier de curte, iar în 1811 președinte al Academiei de arte. Opera sa Despre desființarea torturii *(1775) reprezintă o pledoarie în spiritul lui Beccaria pentru tratamentul uman al deținuților și pentru anularea legilor care permiteau tortura.*

Alte scrieri ale sale, ca Manual de administrație interioară a statului *(1798) și* Principiile poliției, ale comerțului și ale finanțelor *(1804) însumează directive și reforme cu caracter iozefinist care au avut un larg ecou în rîndurile studenților din universitate. Din unele informații rezultă că I. Budai-Deleanu a cunoscut scrierile lui Sonnenfels și a fost influențat de ideile acestuia.*

Scanned with OKEN Scanner

În Scrisori despre scena vieneză *(1768—1769) el pune bazele teoretice ale dramaturgiei austriece.*

Activitatea de publicist a lui Sonnenfels s-a desfășurat în foaia săptămînală Der Mann ohne Vorurteil (Omul fără prejudecăți), *care a apărut între anii 1765—1767, 1769 și 1775.*

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE DESFIINȚAREA TORTURII

Dacă poate fi definitiv desființată?

Partea I-a
ORIGINEA TORTURII

Este puțin probabil că am fi predispuși să acceptăm torturi, dacă istoria ne-ar conduce înapoi în timp pînă la cel căruia i-a venit pentru prima dată ideea înspăimîntătoare de a stoarce, prin chinuri corporale, ceea ce a vrut să afle, sau recunoașterea unei vini pe care dorea s-o atribuie cuiva. Gloria marilor legiuitori ai popoarelor nu e știrbită de o asemenea invenție monstruoasă. Eterna înțelepciune, care își onorase poporul ales cu legi rostite de sine, prevedea împotriva răufăcătorilor ancheta, condamnarea și pedepsirea. Dar niciodată nu poruncea un astfel de mod de cercetare. În legile lui Licurg, Solon, Saleucos, ba chiar și în cele ale sîngerosului Dracon, în frumoasele decenii ale Greciei libere, cuvîntul „tortură" era necunoscut. Romanii au folosit-o numai împotriva șerbilor, față de care și-au permis orice, deoarece, conform principiilor dreptului lor, nu-i considerau cetățeni, darmite oameni. Popoarele de origine germană, toate popoarele pe care nordul le-a trimis să distrugă și să subjuge ținuturile din sudul Europei, au avut dueluri, iar urmașii lor, pentru ca vinovăția acuzatului să fie în afara oricărei îndoieli, au folosit proba apei și a focului; însă, oricît de mult dovedesc aceste mijloace absurde, prin care doreau să aducă o probă juridică, barbaria acelor timpuri, la fel de

Scanned with OKEN Scanner

bine demonstrează ele că tortura a fost un procedeu străin justiției lor originare. Englezii, o ramură a acestui mare trunchi de națiuni, au exclus duelurile și ordaliile din justiția umană, fără să adopte în loc vreun alt fel de tortură în anchetarea crimelor.

Probabil că cinstea de a fi inventat așa ceva îi aparține vreunui tiran laș care, dorind să înlăture vreun bărbat virtuos a cărui comportare îi provocase necazuri dar, fiindu-i frică de răzbunarea poporului, și-a căutat un pretext pentru brutala faptă pe care o hotărîse și l-a găsit în recunoașterea de către cel onest, care a cedat durerilor.

Asuprirea, fanatismul religios, setea de omor, rapacitatea, totdeauna insensibile la alegerea mijloacelor, au extins folosirea acestor invenții înfiorătoare ; durata chinurilor a fost prelungită cu iscusință ele devenind tot mai intense, mai insuportabile, posibilitățile de multiplicare ale acestora fiind inepuizabile. Să privim numai la suferințele prin care asupritorii bisericii au încercat, la începuturile ei, să zdruncine tăria credincioșilor și să-i oblige la trădare. Setos de aur și de sînge, conchistadorului din Peru i-a venit ideea să-l întindă pe sărmanul inca pe un pat de jar pentru a afla locul unde își păstrează comorile.

Acestea au fost modelele inițiale de la care justiția a împrumutat apoi felul ei de a ancheta ; dar ea a încercat să șteargă pata rușinoasă a unei asemenea origini detestabile, prin folosul pe care societatea l-ar putea trage. Ea s-a gîndit că ceva ce era mai înainte o armă a viciului poate fi îndreptat cu folos împotriva lui, spre a-l stîrpi ; a crezut că, făcînd răzbunarea virtuții mai sigură și mai îngrozitoare pentru răufăcătorul hotărît, va stîrpi cazurile de nepedepsire a vicioșilor, din care aceștia își trag curajul pentru alte fapte.

Astfel, procedura justiției criminale trebuia să capete o formă cu totul deosebită, sentințele dobîndind, după părerea juriștilor care au pus la dispoziția legislației, această nouă modalitate de a ancheta, o seriozitate sporită. Pînă acum, dacă circumstanțele îndreptau, în urma unei

Scanned with OKEN Scanner

nelegiuri, bănuiala asupra unui individ, pedepsirea sau achitarea acestuia era o chestiune nesigură. Dacă era condamnat, ce siguranță aveau judecătorul și concetățenii lui că pedeapsa era justificată, căci el își afirma tot timpul nevinovăția ? Dacă era achitat, ce siguranță ar fi avut, de data aceasta, judecătorul și concetățenii, că a fost eliberat pe merit, cînd era acuzat de indicii grave ? Acum însă, cînd durerea copleșește fermitatea inculpatului și-l împinge la recunoaștere, justiția poate să-și urmeze calea și sentința poate fi executată pe baza propriei mărturisiri a răufăcătorului. Dacă sentimentul de nevinovăție i-ar fi întărit însă curajul, făcîndu-l să reziste torturii, atunci supoziția, care ar putea apare ca urmare a probelor împotriva lui, poate fi respinsă cu argumente suficiente.

Scanned with OKEN Scanner

Poet național este, deci, acela ce, indiferent, de subiectul ales, îl tratează specific, fără să se îndepărteze de adevăr, îndreptîndu-și acțiunea, cu efectul cel mai mare, cel mai sigur, asupra parterului. Aceste denumiri, fiind prea nestatornice, le voi preciza mai îndeaproape.

A trata specific — a nu împrumuta planul de la un grec, englez sau francez ; așa ceva nu trebuie făcut căci nu i se recunoaște unui pictor cinstea de a fi original dacă datorează planul, orînduirea, desenul, și prelucrează eventual, doar cu unele modificări, coloritul. Expresia, o maximă morală, o anume mentalitate nu sînt suficiente pentru a fi poet de teatru ; ele sînt indispensabile unui poet, dar dacă acesta este în deplina posesie a obiectului său, dacă îi apare plastic în față caracterul pe care trebuie să-l zugrăvească, dacă simte și gîndește despre el precum simte și gîndește acesta, atunci nu va rămîne dator nici cu expresia ; mentalitățile și învățăturile apar astfel fără să-și bată capul ; dacă trebuie să-și bată capul ; dacă înfierbîntata inspirație poetică nu-l înalță ca fluviul care, strîmtat, face singur valuri, atunci va recita pe tonul sec al moralistului, va deveni căutat, afectat, glacial.

Fie deci ca anticii să reprezinte pentru poet ceea ce înseamnă ei pentru artele plastice : dar măcar granițele imitației să nu fie fixate ! și nu oricine să se numească

desenator dacă nu face altceva decît să urmărească în mod mecanic pe o hîrtie impregnată cu ulei liniile desenului pus dedesubt.

. . . . . .

Fără să ne îndepărtăm de adevăr — nu de cel istoric, care spune tot ce s-a întîmplat și nimic din ce nu s-a întîmplat, ci de cel poetic, după ce a adoptat anumite caractere, puse în situația de a acționa în anumite condiții — să le lăsăm să acționeze așa cum ar acționa sau ar putea acționa. Adevărul poetic înseamnă selecția acelor întîmplări, din cele posibile, care sînt cele mai potrivite condițiilor amintite și cele mai folositoare țelului final al poetului. Deci numai verosimilitate și anume verosimilitate condiționată. Dar eu nu o cer ca la un colocviu de estetică, ci ca și cum Baumgarten ar fi tot atît de puțin cunoscut, cum și este pentru cei mai mulți dintre concetățenii noștri, pesemne prea puțin inoportunați de faptul că un filozof german sec, la o academie germană oarecare, a avut ideea rară de a elabora o „artem pulcre cogitandi", dînd o îndrumare sistematică frumuseții expresiei simțurilor : Profesorul !

. . . . . .

Modul de gîndire al unei națiuni, creat în funcție de ideile, religia, forma ei de stăpînire, nu determină numai gradul mai mare sau mai mic de participare, în funcție de varietatea subiectului, ci, în general, valabilitatea sau nevalabilitatea întîmplărilor pe care poetul vrea să-și încerce forța. Temperamentul unui popor se amestecă în simțirea lui, accelerează sau împiedică participarea și, după cum diferite datini — în funcție de deosebirile naționale — sînt expresive sau indiferente, la fel aceeași întîmplare, pe scenă ca și în realitate, va provoca la un popor o emoție extraordinară, pe cînd la altul nu va provoca nici un fel de emoție.

Dovada, dacă pretindeți așa ceva, trebuie căutată în inima fiecărui om. Democrit rîde de ceea ce îl face pe Heraclit să plîngă.

Scanned with OKEN Scanner

De la oameni ca indivizi, de la contopiri ale caracterelor individuale, mă îndrept spre caracterul național: căci fiecare națiune și-l are pe al său, indiferent dacă este originar și simplu sau artificial și compus.

. . . . . .

Deosebirile efectelor uneia și aceleiași cauze trebuie observate de poet ca și de legiuitor, ca să-și potrivească astfel mașinăria, încît să ne ducă cu ușurință, ascultători, spre țelul final.

Există, dacă pot spune așa, situații comune pentru toate națiunile civilizate: deci există și anumite drame comune, a căror impresie, pe orice scenă, este, fără îndoială, imaginea omenirii și a stărilor sociale create de ea.

Traducere de Nicolae Hochscheidt și Mihai Pop, după *Antologie der Österreichischen Literatur*, vol. I, Editura Didactică și Pedagogică, 1965.

Scanned with OKEN Scanner

JOHANN CHRISTOPH GOTTSCHED

S-a născut în 2 februarie 1700 la Juditten lîngă Königsberg, şi a murit în 12 decembrie 1766 la Leipzig.

Autor de tragedii în stil clasic, de piese comice şi versuri, Gottsched s-a impus în cultura germană, mai ales, ca teoretician literar, semnificaţia lui ieşind în evidenţă înainte de afirmarea lui Lessing care îi diminuează, pe bună dreptate, importanţa.

Gottsched studiază la Königsberg teologia, apoi filologia şi filozofia.

Pentru a nu fi înrolat în armată, se refugiază la Leipzig, unde ţine prelegeri libere despre filozofia wolfiană (1725), editînd în anii următori diverse reviste, care-l impun în acest centru universitar ca un adevărat dictator al literelor.

În 1730 i se dă o catedră şi el încearcă prin prelegerile sale să pună bazele estetice ale iluminismului german. Legăturile cu trupa de teatru din Leipzig duc la o adevărată reformă a dramaturgiei germane.

Ideile sale sînt concentrate în Încercare asupra unei poetici critice *(1729), ca şi în* Observaţii asupra poeziei lui Horaţiu.

Exponent al spiritului clasic în cultura germană el apără regula celor trei unități aristotelice în teatru, cerîndu-le scriitorilor să aibă în vedere modelele tragediei franceze.

Spirit dogmatic, Gottsched are meritul de a fi atras atenția scriitorilor asupra necesității de a cultiva limba germană și de a realiza opere originale.

Scanned with OKEN Scanner

ÎNCERCAREA UNEI ARTE POETICE CLASICE DESPRE NATURA POETULUI

După ce am arătat mai înainte originea și evoluția treptată a poeziei, nu cred că ar fi nepotrivit să facem o scurtă prezentare a unui poet adevărat, descriindu-i toate însușirile. În toate timpurile, acest titlu a fost acordat mult prea-generos, deoarece nu s-a înțeles îndeajuns de bine cîtă putere sufletească, erudiție, experiență, exercițiu și hărnicie trebuie să posede adevăratul poet. Faptul nici nu ne miră. De obicei, acei care și-au permis să acorde titlul de poet au avut o minte prea îngustă, o înțelegere prea proastă a naturii adevăratei arte a poeziei. Întotdeauna mulțimea a vrut să-și ia dreptul de a-și da cu părerea despre poeți ; și lucrul este cu atît mai ridicul, cu cît nu i s-a permis nici măcar să judece scrierile în proză. Dacă în această privință nu este în stare să exprime o judecată dreaptă, neputînd hotărî de ce autorii scrierilor sînt buni povestitori sau oratori, filozofi, medici sau juriști ; atunci cum poate să aprecieze poezia care este cu atît mai greu de examinat, cu cît organizarea și elaborarea ei ascund mai multe frumusețI și ornamentații exterioare, ce induc în eroare, cîteodată, chiar și un alt ochi critic.

Plinius scria într-un loc : „Pe artiști nu-i poate judeca decît un artist". Credem deci că nimeni nu vrea să fie mai nedrept cu poezia decît cu muzica, arhitectura, pictura și sculptura în lemn. Cine cere, însă, în cazul acestor

arte, părerea mulțimii ? Cei ce și-ar căuta gloria în aplauzele unei mulțimi îndărătnice, care îi apreciază fără minte și fără reguli, și al cărei gust este lucrul cel mai instabil din lume, sînt maeștrii slabi ai artei lor. Pe ici pe colo, e drept, cîte o țară întreagă sau un oraș prinde gust în a vorbi astfel, obișnuit fiind cu opere făcute după reguli. Dar asemenea bun gust nu poate dăinui mult timp, dacă nu se află printre ei cunoscători de artă care, după fundamentele unor reguli drepte, să intuiască drept bine și frumos ceea ce place prin simțuri omului de rînd. Dacă nu sînt astfel de maeștri, bunul gust se pierde repede. Natura ușuratecă a sufletului omenesc caută întotdeauna schimbare ; și cît de ușor se întîmplă atunci ca oameni nepricepuți, în loc să vadă adevăratele frumuseți, rezultat al unor perfecțiuni reale, să se îndrepte spre cele care desfată numai senzualitatea pură în aceeași măsură ca și celelalte. Atunci, tot ce pe bună dreptate a fost mult apreciat înainte, este privit cu dispreț.

Am descoperit aici, într-o oarecare măsură, ce este conceptul de bun gust : o problemă despre care în timpul nostru se vorbește și se scrie atît de mult. Mai departe, voi spune și altele despre acesta, deoarece un bun poet trebuie să fie înzestrat cu bun gust. Din cele de mai sus, trag concluzia că, despre însușirile unui adevărat poet trebuie să învățăm de la cei care au înțeles natura interioară a poeziei, care au cercetat regulile perfecțiunii din care își trage frumusețea, însușindu-ne și noi tot ce aceștia laudă și dezaprobă la o poezie. Dacă filozofie se numește cunoașterea temeinică a tuturor lucrurilor, atunci oricine își dă seama că numai filozoful va putea defini bine natura poetului ; dar nu orice filozof, ci numai acela care știe să filozofeze despre poezie, căci nu toți cei care merită această denumire pot s-o facă. Nu toți au timpul și prilejul să-și îndrepte cercetările filozofice spre artele liberale și să caute să le înțeleagă : din ce cauză acest lucru este frumos și acela urît, acesta place și acela nu ? Cel ce procedează însă astfel, capătă o denumire specială și se numește „criticus" : prin care eu nu înțeleg de fapt alt-

ceva decît un învățat care filozofează asupra artelor liberale. Căci, ce ne vor spune asemenea „critici", asemenea poeți-filozofi sau filozofi inițiați în ale poeziei, va fi, fără îndoială, mult mai temeinic și va trezi în noi o noțiune mai exactă despre ceea ce înseamnă un poet decît ceea ce laudă mulțimea în urma unui gust instabil și a unor senzații înșelătoare.

. . . . . .

Susțin deci cu toată convingerea : Un poet este un imitator îndemînatic al tuturor lucrurilor naturale ; aceasta îi este comun cu pictorii, muzicienii și alți artiști, deosebindu-se însă de ei prin felul și mijloacele imitației. Pictorul o realizează cu ajutorul penelului și culorilor ; muzicianul — cu ajutorul ritmului și armoniei ; poetul — printr-o vorbire ritmic măsurată sau, altfel, bine întocmită, ceea ce înseamnă același lucru, printr-o scriere armonică și bine sunătoare.

Oricît de ciudată ar părea multora această descriere a poetului, cu atît mai completă și mai fertilă este ea de fapt. Poezia se deosebește astfel nu numai de artele liberale amintite mai sus, ci și de celelalte laturi ale erudiției. Un istoric nu trebuie să imite ce obișnuiesc oamenii sau ce ar fi putut probabil să facă, ar fi fost necesar sau ar face dacă s-ar afla într-o anumită situație, ci lui i se cere să povestească fidel evenimentele care s-au petrecut într-un loc sau altul. Un orator nu trebuie să imite acțiunile altor oameni ci să-i convingă pe ceilalți de adevărul sau falsitatea anumitor lucruri, înduplecîndu-i să facă sau să renunțe la ceva. Un filozof este și el foarte departe de imitație, învățîndu-ne să cercetăm cauzele pentru care e posibil ce se întîmplă. Cît de diferite sînt știința dreptului, medicina și alte științe va înțelege fiecare singur.

. . . . . .

Acest spirit este o forță a sufletului care intuiește ușor asemănarea lucrurilor, putîndu-le compara între ele. Ea se bazează pe perspicacitatea care dă sufletelor putința de a percepe la un obiect elemente pe care altcineva, cu mintea și judecata slabă, nu le-ar fi observat. Cu cît un

tînăr este mai perspicace, cu cît este, după cum se spune, mai dezgheţat la minte, cu atît i se ascute spiritul şi gîndurile lui devin mai profunde. Căci acolo unde s-au observat mai multe însuşiri ale obiectelor, unde s-a ţinut mai mult seama de toate amănuntele unei persoane, acţiuni, întîmplări, şi aşa mai departe, cu atît mai uşor se va putea percepe asemănarea unei astfel de persoane, lucru sau întîmplare cu alte obiecte de acelaşi fel. Căci fantezia reface foarte uşor noţiunile pe care le-a avut atunci cînd revin senzaţiile, cu condiţia ca între acestea să existe o asemănare cît de mică. Toate forţele sufleteşti sînt, în cel mai înalt grad, necesare celui care trebuie să imite cu iscusinţă. Iar un poet, dacă vrea să poarte pe drept acest nume, trebuie să aibă din naştere, în aceeaşi măsură cu pictorul, sculptorul sau alţi artişti, o fantezie puternică, multă perspicacitate şi spirit.

Însă toate aceste daruri naturale rămîn imperfecte şi crude dacă nu sînt trezite şi curăţate de greşeli. Multe capete înzestrate cu spirit ruginesc, în ciuda capacităţii lor, din lipsă de îndrumare. Copiii fără şcoală, oricît de dibaci ar fi de la natură, se împotmolesc ; şi dacă se remarcă faţă de alţii de seama lor printr-o fire mai vioaie, atunci spiritul lor seamănă cu un cîmp nelucrat pe care cresc plante sălbatice, cu un copaç lăsat să crească singur şi care nu dă decît crengi diforme. Însă băieţii tineri pot fi treziţi din timp dacă li se pun la îndemînă tot felul de scrieri pline de înţeles, şi li se atrage atenţia asupra pasajelor celor mai importante, dacă li se arată limpede frumuseţea acestora, îndemnîndu-i, printr-un elogiu discret al autorilor, să tindă spre aceeaşi cinste. Cu toate că acest lucru se face cînd tinerii îşi pot folosi singuri mintea, baza poate fi pusă mai de timpuriu, instruindu-i în ale desenului. Puţini înţeleg cîtă judecată dă acest exerciţiu tinerilor ; numai cel care priveşte cu ochiul filozofului îşi va da seama. Cel care vrea să copieze un desen sau o schiţă trebuie să acorde cea mai mare atenţie liniilor, drepte şi curbe, proporţiilor, mărimilor, poziţiilor, distanţelor, umbrelor, nuanţelor, celor mai mici liniuţe şi

Scanned with OKEN Scanner

puncte. Printr-o asemenea străduință și exercițiu se capătă un grad atît de mare de atenție pentru orice întîmplare încît se dobîndește deprinderea de a percepe aproape instantaneu și cu o mare rapiditate multe elemente la un lucru, formîndu-se astfel ceea ce am numit mai înainte perspicacitate. Un astfel de tînăr, străduindu-se să-și apropie schița de model, trebuie să vadă asemănările dintre cele două ; deci trebuie să-și exerseze spiritul. Dacă, în sfîrșit, începe să reprezinte persoane reale sau peisaje pe care le are în față, atunci devine și mai dibaci. Cel mai departe ajunge atunci cînd, din propria-i fantezie, reușește să exprime povestiri întregi, să le creioneze într-un fel vioi și natural, și prin urmare foarte plăcut. Asemenea exerciții formează pe neobservate spiritul poetic. Căci, în măsura în care, datorită studiului, li se transmite tinerilor în același timp cu deprinderea limbii și cunoașterea multor lucruri pe lîngă regulile versului, ei vor imita mai tîrziu cu aceeași îndemînare, cu pana sau cu penelul și culorile, obiectele din natură.

Trebuie deci să se știe că fantezia, perspicacitatea și spiritul nu sînt suficiente pentru un poet. Ele reprezintă doar baza dată de către natură iscusinței lui ; dar la dispoziția naturală se adaugă arta și erudiția ; fiindcă un pictor, care vrea să facă ceva ca lumea, trebuie să fi studiat geometria, mitologia, perspectiva, istoria, arhitectura, ba chiar, dacă vrea să atingă perfecțiunea, logica și morala. Atunci, un poet, care trebuie să imite gîndurile sau înclinațiile invizibile ale firii omenești, nu se poate dispensa de noțiuni largi. Din sfera lui nu lipsește nici o știință. Trebuie să fie măcar introdus, puțin familiarizat în toate, destul de bine orientat în toate compartimentele științelor care se dezvoltă în mijlocul nostru. Un poet, care are ocazia să scrie despre orice lucru, își pierde prestigiul dacă face greșeli datorate necunoașterii artelor și științelor. De multe ori un singur cuvînt denotă cunoașterea sau necunoașterea unui lucru. Un singur cuvînt poate atrage stimă sau dispreț în funcție de cunoașterea sau ignoranța care iese la iveală. De aici reiese că poetul

Scanned with OKEN Scanner

nu are voie să neglijeze total nici o știință, ca și cum aceasta nu l-ar interesa de fel. Dimpotrivă, el trebuie să-și facă cel puțin o imagine superficială. Chiar dacă nu poate fi dibaci în toate, să nu se facă de rîs în nici o privință.

Poate va spune cineva că este prea cuprinzător și prea complet conceptul meu de poet ; că asemenea oameni de erudiție generală nu au existat niciodată ; că în viitor ne așteptăm și mai puțin de la ei, deoarece numărul științelor și artelor crește aproape zilnic. La acestea răspund că nu greșim dacă tratăm o chestiune din punctul de vedere al celei mai mari perfecțiuni. Astfel și-au descris stoicii înțeleptul, dascălii retorici oratorul desăvîrșit și filozofii de azi, filozoful desăvîrșit. E bine să ai un țel în față, spre care să tinzi, chiar dacă n-a fost atins de nimeni. Ești cu atît mai desăvîrșit cu cît te apropii mai mult, iar cel care se apropie în cea mai mare măsură merită elogiul suprem. Dacă însă Seneca, Cicero și domnul Wolf recunoșteau că stoicul, oratorul și filozoful desăvîrșit n-au existat niciodată pe pămînt, eu remarc faptul că nici un poet n-a atins piscul cel mai înalt al artei sale. Și experiența a demonstrat-o. Critici învățați au găsit, pe bună dreptate, atîtea defecte la poeții vechi și noi, încît și aici a ieșit la iveală imperfecțiunea omenească. La fel cum stoicii n-au încetat să tindă spre înțelepciune, oratorii spre elocință, filozofii spre cunoașterea filozofică, nici cei care îndrăgesc poezia nu trebuie să-și piardă curajul.

Pentru un poet autentic este, înainte de toate, necesară, chiar indispensabilă, cunoașterea omului. Căci poetul imită mai ales acțiunile oamenilor, așa cum izvorăsc din libera lor voință, și care își au originea, de cele mai multe ori, în diferitele înclinații ale firii și ale pasiunilor puternice. De aceea trebuie să înțeleagă temeinic natura și forma voinței, a dorințelor, simțurilor, a aversiunilor lor, în forme multiple. Cum i-ar fi altfel cu putință să-l caracterizeze bine pe avar : îngîmfat, risipitor, certăreț, îndrăgostit, trist, sfios și așa mai departe ? Toate mișcările voinței izvorăsc din opinii și judecăți ale minții, la fel cum acestea se bazează pe diferitele reprezentări ale sim-

ţurilor. Poetul trebuie să cunoască şi forţele sufleteşti ale sufletului rezonabil şi folosirea diferită, bună sau rea, a acestora, ca să poată să-i reprezinte şi să-i imite pe cei proşti ca proşti, pe cei superstiţioşi, creduli, sofisticaţi, visători, naivi, certăreţi, vicleni, proşti, şi deştepţi, fiecare după felul lui. Dacă acţiunile oamenilor sînt bune sau rele, poetul nu va putea vedea bine dacă nu înţelege temeinic dreptul naturii, etica şi politica.

. . . . . .

Pe cît de necesară îi este filozofia, tot aşa de puternică trebuie să-i fie poetului şi puterea de judecată. Spiritul şi perspicacitatea nu i-ar fi de nici un ajutor dacă n-ar apare în locul potrivit sau n-ar avea calitatea potrivită. O fantezie prea înfierbîntată, dacă focul ei nu este temperat printr-o raţiune sănătoasă, are ca rezultat scriitori nebuni. Nu toate ideile sînt la fel de frumoase, la fel de întemeiate, de naturale, de verosimile. Aici trebuie să fie arbitru judecata. Nicăieri nu se divaghează atît de uşor ca în poezie. Cel căruia îi scapă frînele instinctelor sale, va fi dus ca tînărul Phaëton. El ar trebui să mîne cai sălbatici, dar are prea puţină minte şi putere ca să-i stăpînească şi să-i menţină pe calea cea bună. Ei îl trag înainte după bunul lor plac şi el trebuie să-i urmeze pînă ajung în prăpastie. La fel se întîmplă şi cu spiritul poetic prea înflăcărat. Uşor se desprinde el din bariera raţiunii şi greşeşte din cauza înflăcărării, dacă nu-l domesticeşte o judecată matură.

. . . . . .

In afara acestor însuşiri ale minţii, pe care trebuie să le posede un poet adevărat, el trebuie să fie o fire sinceră şi iubitoare de virtuţi. Este uşor de demonstrat acest lucru. Un poet imită acţiunile oamenilor care sînt buni sau răi. În reprezentările sale, cei buni trebuie descrişi ca buni : ceea ce înseamnă frumoşi, glorioşi şi atrăgători ; cei răi ca răi : ceea ce înseamnă urîţi, mizerabili şi detestabili. Dacă n-ar proceda astfel, dacă dimpotrivă ar prezenta virtutea ca de dispreţuit, dăunătoare, şi viciul ca plăcut, avantajos, atunci ar ignora complet asemănarea şi ar de-

fini foarte greșit natura acestora. Nici nu vorbesc despre faptul că un asemenea scrib dăunător nu ar putea fi tolerat într-o republică bine așezată : lucru la care se va fi gîndit Platon cînd n-a vrut să admită nici un poet în republica lui. În toate timpurile au existat versificatori depravați care, fiindcă erau imorali și fără de Dumnezeu, i-au instigat pe ceilalți prin poeziile lor de tot felul de mîrșăvii și vicii. Îndeosebi pornirea spre desfrîu a unor firi imorale a fost dintotdeauna motiv de indignare.

. . . . . .

Traducere de Nicolae Hochscheidt și Mihai Pop, după *Textsammlung zur Deutschen Sprach- und Literaturgeschichte*, Band III, *Zeitalter der Aufklärung*, - Editura Didactică și Pedagogică, Buc., 1962

CUPRINS

FILOZOFIA PRACTICĂ

THOMAS HOBBES 7
Leviathan 9

MONTESQUIEU 19
Despre spiritul legilor 23

JEAN-JAQUES ROUSSEAU 39
Discurs asupra originii şi fundamentelor inegalităţii dintre oameni 43
Contractul social 54

ION BUDAI-DELEANU 83
Ţiganiada 85

CHRISTIAN FRIEDRICH BAUMEISTER 89
Elemente de filczofie 91
Filozofia morală 95
Instituţia dreptului natural 105
Metafizica 107
Cosmologia generală 110
Prolegomenele filozofiei 118

Scanned with OKEN Scanner

Logica teoretică sau despre cele trei operațiuni mentale 120

SAMUIL MICU 125
Scrieri filozofice 127

TEXTE PEDAGOGICE, ETICE ȘI DE CULTURALIZARE

ROUSSEAU 137
Emil sau despre educație 139

JOHN LOCKE 151
Eseu asupra intelectului omenesc 153

CLAUDE ADRIEN HELVÉTIUS 159
Despre spirit 161

PAUL HENRI D'HOLBACH 169
Sistemul naturii... 171

GASPARD MELCHIOR DE JOVELLANOS 179
Raport asupra legii agrare 181
Scrisori către Don Antonio Ponz 184

BENÍTO JERÓNIMO FEIJÓO Y MONTENEGRO
Scrisori erudite 193 195

JOSÉ DE CADALSO Y VÁZQUEZ 197
Scrisori marocane 199

GHEORGHE ȘINCAI 207
Învățătură firească spre surparea superstiției norodului

Scanned with OKEN Scanner

CONSTANTIN DIACONOVICI LOGA 213
Chemare la tipărirea cărţilor româneşti... 215

TEXTE DE ESTETICĂ ŞI CRITICĂ LITERARĂ

VOLTAIRE 221
Scrisori filozofice 223
Discurs despre tragedie 228

DENIS DIDEROT 247
Despre poezia dramatică 249
Geniul 255

ROUSSEAU 261
Scrisoare despre spectacole 263

PIERRE AUGUSTIN CARON de BEAUMARCHAIS 267
Pentru o dramă serioasă 269

ABATELE DUBOS 273
Importanţa sentimentului în critică 275

ABATELE PRÉVOST 277
Decanul din Killerine 279

LOUIS SÉBASTIEN MERCIER 283
Boneta mea de noapte 285

JEAN FRAÇOIS MARMONTEL 289
Eseu despre roman, considerat din punct de vedere moral 291
Critica în artele liberale sau artele frumoase 294

Scanned with OKEN Scanner

ANTOINE HOUDART DE LA MOTTE 299
Despre maniera de a critica autorii 301
ALEXANDER POPE 303
Prefață 305
SAMUEL JOHNSON 313
Prefață 315
SHAFTESBURY 327
Caracteristici ale oamenilor, moravurilor și timpurilor... 329
EDMUND BURKE 333
O cercetare filozofică asupra originii ideilor noastre despre sublim și frumos... 335
FRANCIS HUTCHESON 341
O cercetare asupra ideilor noastre despre frumusețe și virtute 343
GOTTHOLD EPHRAIM LESSING 347
Laocoon 349
Dramaturgia de la Hamburg 360
BENITO JERONIMO FEIJÓO 375
Întru apărarea învățăturii sau a profesiunii literare 377
GIAMBATTISTA VICO 383
Despre simț, fantezie și intelect 387
Poezia, întîia metafizică și teologie a omenirii 389
Despre critică și educație 391
Despre sublimitatea lui Dante 393
Scienza nuova 394
PIETRO METASTASIO 401
Poezia și muzica 403

Scanned with OKEN Scanner

GASPARO GOZZI 407
Poezia, supremă consolatoare 409
Despre stil 411

JOHANN JAKOB BODMER 413
Discursuri ale pictorilor 415

JOHANN ELIAS SCHLEGEL 419
Comparaţie între Shakespeare şi Andreas Gryphius cu prilejul unei traduceri a lui Julius Cezar de Shakespeare 421

IMMANUEL KANT 423
Ce este iluminismul ? 425

JOHANN JOACHIM WINCKELMANN 429
Istoria artei antichităţii 431

JOSEPH VON SONNENFELS 437
Despre desfiinţarea torturii 439
Scrisori despre scena vieneză 443

JOHANN CHRISTOPH GOTTSCHED 447
Încercarea unei arte poetice clasice... 449
Despre natura poetului

Scanned with OKEN Scanner

Redactor : MARIETA CROICU
Tehnoredactor : GABRIELA ILIOPOLOS

Apărut 1971. Comanda nr. 9315.

Tiparul executat sub comanda nr. 10 430 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piața Scînteii nr. 1
București,
Republica Socialistă România

Scanned with OKEN Scanner

Editura Albatros

În peisajul literar al epocii luminilor, fiecare cultură are o anumită specificitate, determinată de factori interni foarte variați, caracteristici fiecărei țări. Fenomenul acesta firesc de diversificare nu înlătură existența unui patrimoniu comun de idei, rezultat din polarizarea tuturor spiritelor creatoare în jurul unor principii, dictate de însăși constantele fundamentale ale epocii. Încrederea în luminile rațiunii și în progres, lupta împotriva superstițiilor și pledoaria pentru toleranță, apărarea egalității dintre popoare și a libertății individuale, spiritul antifeudal și anti-teologal etc. constituie doar cîteva din obiectivele și trăsăturile fundamentale, specifice gîndirii iluministe.

Vol. I, II si III, Lei 18

Scanned with OKEN Scanner